

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України
Національний Центр Судових Експертиз при Міністерстві Юстиції Республіки Молдова
(Республіка Молдова)
Академія ГУСПОЛ (Чеська Республіка)
Вища школа професійного навчання у Вроцлаві (Республіка Польща)
Щецинська вища школа Collegium Balticum (Республіка Польща)
Вища школа економіки, права та медичних наук у м. Кельце імені професора Едварда
Ліпінського (Республіка Польща)
Юридичний факультет НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова»
(Республіка Казахстан)
Приватна установа «Академія «Volashaq»» (Республіка Казахстан)
Вища школа бізнесу та підприємництва при Міністерстві економічного розвитку та скорочення
бідності Республіки Узбекистан (Республіка Узбекистан)
Центральноукраїнський національний технічний університет
Донецький національний медичний університет
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
Донецький державний університет внутрішніх справ
Льотна академія Національного авіаційного університету
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ
Кафедра права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ»
Університет імені Альфреда Нобеля
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського
Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті
Центральноукраїнський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
Черкаський державний бізнес-коледж
Кіровоградський кооперативний фаховий коледж економіки та права імені М.П. Сая
Науково-дослідний інформаційно-аналітичний центр «Інновації, інвестиції, інтелект»

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

**Збірник матеріалів
засідання №2 постійно діючої Міжнародної
науково-практичної конференції**

24 червня 2022 року

Кропивницький, 2022

УДК 343.98+351.74](082+083.97)

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного
університету (протокол №10 від 27.06.2022 р.)*

Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. 486 с.

Збірник містить матеріали засідання №2 однойменної науково-практичної конференції, у якій взяли участь практики, науковці, викладачі та здобувачі вищої освіти вищих навчальних закладів, наукових установ, інших державних органів України та зарубіжжя.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та в освітньому процесі спеціалізованих ЗВО.

Матеріали друкуються у авторській редакції, за точність викладеного матеріалу, достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації відповідальність несуть автори.

УДК 343.98+351.74](082+083.97)

© Кіровоградський НДЕКЦ МВС, 2022

© Автори, 2022

© ТОВ «Центрально-Українське видавництво» (верстка), 2022

Expert Service of the Ministry of Internal Affairs
Kirovohrad Scientific Research Institute
Forensic Expert Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Center for Forensic Examinations under the Ministry of Justice of the Republic of Moldova
(Moldova)
GUSPOL Academy (Czech Republic)
Higher School of Vocational Training in Wroclaw (Poland)
Szczecin High School CollegiumBalticum (Poland)
The Higher School of Economics, Law and Medical Sciences in Kielce named after Professor Edward
Lipinski (Poland)
Faculty of Law of NAT "Karaganda University named after Academician E.A. Buketov"
(Kazakhstan)
Private institution "Bolashaq Academy" (Kazakhstan)
Higher School of Business and Entrepreneurship under the Ministry of Economic Development and
Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan (Uzbekistan)
Central Ukrainian National Technical University
Donetsk National Medical University
Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko
Donetsk State University of Internal Affairs
Flight Academy of the National Aviation University
Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu.M. Potebnia of the Zaporizhia
National University
Educational and Scientific Humanitarian Institute of the
Tauriiskyi National University named after V. I. Vernadsky
Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs
Department of Law of the Faculty of Humanities and Law of the National Aerospace University
named after N. E. Zhukovskiy "KHAI"
Alfred Nobel University
Central Ukrainian Institute of Human Development of the University "Ukraine"
Kirovohrad Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named after Vasily
Sukhomlinsky
Robert Elworthy Institute of Economics and Technology
Central Ukrainian Institute of PrAT "University "IAPM"
Cherkasy State Business College
Kirovohrad Cooperative Professional College of Economics and Law named after M. P. Say
Scientific Research Information and Analytical Center "Innovation, Investment, Intelligence"

«TOPICAL ISSUES OF IMPROVING FORENSIC AND LAW
ENFORCEMENT ACTIVITIES»

Collection of materials
of the meeting No. 2 of the permanent International
scientific and practical conference

June 24, 2022

Kropyvnytskyi, 2022

UCC 343.98+351.74](082+083.97)

*Recommended for printing
by the Academic Council of the Central Ukrainian National Technical University
(protocol No. 10 dated June 27, 2022)*

Topical Issues of Improving Forensic and Law Enforcement Activities: a collection of materials of meeting No. 2 of the ongoing International Scientific and Practical Conference (Kropyvnytskyi, June 24, 2022). Kropyvnytskyi: "Central Ukrainian Publishing House", 2022. 486 p.

The collection contains the materials of meeting No. 2 of the scientific and practical conference of the same name, which was attended by practitioners, scientists, teachers and students of higher educational institutions, scientific institutions, other state bodies in Ukraine and abroad.

The conference materials can be used in research work and in the educational process of specialized higher education institutions.

The materials are represented in the author's edition, the authors are responsible for the accuracy of the material presented, the reliability of the data, geographical names, proper names, quotations and other information provided in the publication.

UCC 343.98+351.74](082+083.97)

© Kirovohrad scientific research forensic expert center of the Ministry of internal affairs of Ukraine, 2022
© Authors, 2022
© "Central Ukrainian Publishing House" LLC (typesetting), 2022

Зміст

Список установ, здобувачі вищої освіти та працівники яких взяли участь у конференції	14
Наукова Президія конференції	16
Організаційний комітет конференції	17
Експертна комісія конференції.....	19
Вітальне слово Сергія Кримчука	22
Вітальне слово Максима Бабія.....	24

Напрямок № 1 Теоретико-правове забезпечення правоохоронної діяльності в Україні

Palacz Dariusz	Determinanty i kierunki przestępczości zorganizowanej.....	25
Ковальова Ольга	Застосування інформаційних технологій в слідчій діяльності.....	32
Косенко Світлана	Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього потерпілого від сексуального насильства.....	37
Кравченко Олена Бабіч Ірина	Юридична лексика та особливості її функціонування.....	42
Перлін Станіслав	Щодо формування новітньої системи криміналістичної техніки як частини науки криміналістики.....	45
Пчеліна Оксана Пчелін Віталій	Зарубіжний досвід накладення арешту на майно в кримінальному провадженні (на прикладі європейських країн).....	48
Сушко Роман	Деякі аспекти розвитку систем автоматичного розпізнавання облич в Україні.....	52
Хмеленко Катерина	Правова гармонізація Україною норм міжнародно-правових стандартів кримінального права захисту прав дитини.....	55

Напрямок № 2 Актуальні питання здійснення правоохоронної діяльності, забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах дії військового стану

Broniecka Rossana	Mediacja jako instytucja uniwersalna.....	58
Rybicka Anna	Social pathologies and their impact on security and public order and public order.....	62
Білошицький Андрій	Соціальне та біологічне в особі правопорушника.....	67
Бондар Аміна	Основні правила безпеки поведінки з інформацією під час війни.....	70

Каргаполова Єлизавета	Складові інформаційної безпеки України.....	73
Максименко Наталія Клімічева Наталія	Правовий аналіз хронологічних подій повномасштабного військового вторгнення в Україну російською федерацією	76
Окопник Олена Гречук Богдан	Адміністративно-правові проблеми реформування військової служби правопорядку в Україні.....	80
Прохоренко Анастасія	Інформаційні війни та їх вплив на масову свідомість.....	83
Сахно Артем	Взаємодія з НАТО як центральний напрямок реформування військово-правоохоронних органів України.....	86
Сташевська Ірина	Щодо особливостей національного правосуддя в умовах воєнного стану.....	90
Троянський Олександр Горчинський Сергій	Правові засади участі громадян в охороні громадського порядку в умовах дії правового режиму воєнного стану.....	94
Напрямок № 3 Захист конституційних прав та свобод людини і громадянина у судовій практиці та правоохоронній діяльності		
Malinowska Irena	The problem of the loss of people in an aspect legal and criminological.....	99
Андрієвська Людмила	Майновий імунітет боржника – фізичної особи у виконавчому провадженні.....	103
Дерев'яно Олег	Актуальні питання застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року.....	107
Мошняга Любов	Права людини на рівні європейських стандартів та механізми їх захисту.....	112
Рябовол Лілія	Поняття, система і нормативне закріплення засад/принципів судочинства.....	115
Сейтхожин Булат Сарсембаев Болат	Некоторые аспекты антикоррупционной политики Республики Казахстан.....	120
Чижов Денис	Комплексний підхід судового захисту прав людини у сфері національної безпеки.....	126
Напрямок № 4 Проблеми здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення		
Бондар Валерія	Особливості розгляду Національною поліцією України справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху зафіксованих в автоматичному режимі.....	130
Коломоєць Олександр Коломоєць Сергій	«Наявність сторін» як обов'язкова ознака кваліфікації вчинення булінгу (цькування).....	134

Напрям № 5 Науково-педагогічний підхід у профілактиці правопорушень серед учнів та студентської молоді

Гельбак Анжела	Психолого-педагогічні аспекти корекції девіантної поведінки у підлітковому віці.....	137
Горобець Анна	Психологічне насильство над дітьми: поняття, причини виникнення, форми та наслідки.....	142
Дефорж Ганна	Вивчення протидії виявам агресії і насилля в учнівському середовищі під час викладання інтегрованого курсу «Основи здоров'я».....	146
Єфіменко Світлана	Профілактика порушень прав людини в інтернеті серед учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти.....	151
Железна Тетяна	Окремі аспекти профілактики правопорушень серед учнів та студентської молоді	157
Лунгол Ольга Габорець Ольга	Превентивне правове виховання суб'єктів навчання	161
Мороз Юрій Ясенок Альона	Особливості дактилоскопічних досліджень при проведенні комплексних експертиз.....	164
Пилипенко Олена	Науково-педагогічні аспекти розвитку правової відповідальності у студентів медичного закладу	169
Рабушко Назарій	Головні напрями профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб	171
Скрипник Юлія	Особливості правового статусу іноземних студентів в Україні. Науково-педагогічний підхід у профілактиці вчинення ними правопорушень	174
Шайнога Олеся	Профілактика правопорушень серед підлітків	177

Напрям № 6 Проблеми формування й удосконалення окремих криміналістичних методик та використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві

Cataraga Olga Petcovici Piotr	Aspects in the criminal examination of signature and counterfeit writing	179
Антоненко Володимир	Особливості визначення придатності слідів рук для ідентифікації особи	187
Антонюк Поліна Козіянчук Володимир	Актуальні питання оформлення результатів залучення спеціаліста до кримінального провадження	189
Антропов Богдан Павлова Наталя	Важливість встановлення психологічного контакту при допиті малолітньої та неповнолітньої особи	193

Голубов Артем	Сучасні методи та засоби обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень	196
Заяць Ярослав Долинський Сергій Яровий Олександр Беднарчук Микола	Оптимізування класифікації обмундирування для захисників вітчизни – актуальна складова модернізації системи спеціальних знань експерта товарознавця	200
Казарян Елучка	Слідова картина умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	203
Корнєв Олексій	Предмет і обстановка як елементи криміналістичної характеристики порушення недоторканності житла	205
Кріцька Дар'я	Щодо особливостей пред'явлення для впізнання та вирішення проблем, які виникають під час його проведення	207
Лозова Світлана	Особливості вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів при виявленні нарколабораторії ..	210
Лук'янчиков Євген Лук'янчиков Борис	Медичне освідування як спосіб формування доказів на початковому етапі дізнання	214
Мінченко Олександра	Помилки при призначенні судово-балістичної експертизи	219
Настич Тетяна	Можливості залучення психолога до проведення допиту потерпілих від зґвалтування	221
Павлова Наталя	Щодо важливості організації та планування при розслідуванні шахрайства з нерухомістю	224
Роцин Георгій	Початкові слідчі (розшукові) дії при виявленні трупа з ознаками насильницької смерті	227
Самойлова Ольга Печерська Ірина	Історія виникнення грошового знаку ЄВРО. Визначення його справжності	230
Тальянчук Леся	Термосублімація як новий спосіб підробки документів на пластиковій основі	235
Чечель Анастасія	Можливості використання психологічних знань при проведенні допитів неповнолітніх	238
Шульженко Ассоль	Окремі аспекти соціально-психологічної експертизи і її формування в період воєнного стану	240

**Напрямок № 7 Удосконалення організації судово-експертної діяльності:
проблеми теорії та практики**

Włodarczyk Renata	Moment zwrotny w kryminalistycznych badaniach śladów biologicznych	245
Бобик Олександр	Юридична відповідальність судового експерта у світлі проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність»	251
Бондаренко-Берегович Валерія	Понятійний апарат судової експертизи	257
Ворона Дар'я	Поняття судово-експертної діяльності та її характеристика	259
Гордієнко Максим	Недоліки системи курсової стійкості ESP	262
Губарьков Сергій	Використання сучасних технологій при огляді місця дорожньо-транспортних пригод	264
Гуренко Євген Андронов Костянтин	Спрощення форми оформлення висновку судової експертизи при дослідженні стандартних зразків зброї та боєприпасів	266
Долгушин Віктор	Особливості забезпечення безпеки спеціаліста-криміналіста під час огляду місця події пов'язаного із застосування вибухових пристроїв та речовин	269
Заріцька Алла	Взаємодія слідчих та експертів-економістів при розслідуванні господарських злочинів	274
Іванко Євгеній	Засоби захисту поліграфічної продукції від підробок	277
Лисенко Михайло	Особливості проведення комплексної експертизи відео-, звукозапису і автотехнічної експертизи	281
Луніна Олена Шкабаро Вероніка	Експертиза у публічно-правових спорах у сфері державної реєстрації	285
Меркулов Кирило	Проблемні питання, що виникають при приведенні досліджень ДТП, пов'язаних із системою освітлення транспортних засобів ...	289
Міллер Денис	Особливості трасологічного дослідження слідів знарядь ударного типу, залишених на місцях злочинів, пов'язаних з пошкодженням майна	291
Недашківська Ольга	Актуальні проблеми удосконалення інформаційного та методичного забезпечення діяльності судового експерта в умовах діджиталізації	293

Ткаченко Яна	Засоби захисту печаток і штампів від підробок	297
Хлівняк Олег	Поняття варіаційності почерку	300
Юнацький Олександр	Характеристика окремих категорій судової експертології	303

Напрямок № 8 Сучасні проблеми нормативно-правового регулювання сфери техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення правосуддя

Авдєєва Галина	Проблеми нормативно-правового регулювання діяльності спеціаліста при розслідуванні правопорушень в умовах воєнного стану	307
Біла Альона	Правові аспекти проведення почеркознавчого дослідження (почеркознавчої експертизи)	310
Єлісєєва Олена	Особливості законодавчого забезпечення проведення судової економічної експертизи при визначенні розміру збитків, завданих підприємству військовою агресією зі сторони Російської Федерації	314
Завдов'єва Ірина	Використання можливостей судово-економічної експертизи при розслідуванні незаконних порубів дерев	319
Кіріченко Ігор	Наїзд на пішохода на нерегульованому пішохідному переході	322
Кожевніков Валерій Кобець Ігор Шаповал Юлія	Щодо важливості попереднього дослідження слідової інформації на місці події	324
Криворучко Микола	Некоректні підходи до визначення технічної можливості попередження наїзду на пішохода на нерегульованому пішохідному переході	330
Сарсембаєв Болат Сейтхожин Булат	Перспективы использования новых инновационных технологий в раскрытии и расследовании преступлений в Республике Казахстан	333
Смоколіна Владислава Хомутенко Денис	Актуальні питання проведення ідентифікації, вільних від поліпшень земельних ділянок в натурі (на місцевості), під час проведення судових оціночно-земельних експертиз	337
Степанюк Дар'я	Щодо правових та організаційних засад криміналістичного ДНК-аналізу	342
Теплицький Броніслав	Поняття техніко-криміналістичних засобів розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	345

Напря́м № 9 Проблемні аспекти методології та методики судової експертизи

Боброва Марія Ворона Сергій	Особливості адаптації цитологічного тесту відновлення нітросинього тетразолію до рослинних клітин	350
Громова Тетяна Михальська Тетяна	Еритроцитарні системи крові та їх значення в судово-імунологічній експертизі	352
Кірін Роман	Проблемні аспекти методичного забезпечення екологічної експертизи	355
Ковтун Віктор	Особливості оцінки дій водіїв транспортних засобів, які виконали маневр замість гальмування	360
Кучер Дмитро	Особливості визначення вартості складових частин твердопаливних печей опалення при проведенні судової товарознавчої експертизи .	363
Кучерявенко Олег	Встановлення швидкості руху автомобіля перед зіткненням при проведенні комплексної фототехнічної та автотехнічної експертизи	365
Міщенко Дмитро	Деякі проблемні питання дослідження циліндрових механізмів механічних замків	367
Ольховікова Тетяна	Особливості проведення судової економічної експертизи під час дослідження питань щодо підтвердження розміру шкоди від засмічення та забруднення земельних ділянок	370
Орлик Оксана Шаляпін Михайло	Виникнення нових родів та видів судової експертизи та закономірності їх формування ..	375
Осікова Марина Боброва Марія Ворона Сергій	Особливості ідентифікації сечових виділень у осіб із порушенням функціонування нирок	378
Сливна Олена Баранов Петро	Гемологічна експертиза декоративних пегматитів: проблеми та шляхи вирішення	380
Соловчук Клавдія	Проблемні питання визначення працездатності об'єкта дослідження в комп'ютерно-технічній експертизі	384
Устименко Владислава	Проблемні аспекти методології та методики судової експертизи	387

Напря́м № 10 Міжнародний досвід і перспективи розвитку судово-експертної діяльності

Żywucka–Kozłowska Elżbieta	Kryminalistyczny profil człowieka – prawda czy mit?	389
Будзієвський Максим	Судова експертиза в Україні: проблеми та перспективи розвитку	396

Вихристюк Маргарита	Застосування в Україні міжнародного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ	401
Воробйова Наталя Дікевич Кристина	Проблемні питання дослідження підписів, виконаних за допомогою стилусів	405
Голобородько Лілія	Проблеми та перспективи розвитку судово-експертної діяльності в Україні	407
Гуржій Ольга	Стандартизація у сфері судово-експертної діяльності, як основа удосконалення міжнародної співпраці	410
Литвицький Олег Чешко В'ячеслав	Sim-карта як об'єкт комп'ютерно-технічних досліджень: сучасний стан та можливості	412
Степанюк Руслан	Окремі напрями використання криміналістичного ДНК-аналізу в протидії злочинності	415
Напрямок № 11 Питання вдосконалення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців експертних установ та працівників поліції		
Кірін Роман Подольхова Ольга	Актуальні питання навчання судових експертів Експертної служби МВС України ...	417
Мердова Ольга	Переваги використання програмного 3d комплексу «Віртуальний ситуаційний конструктор» в процесі навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників поліції	422
Напрямок № 12 Економічна безпека та державне регулювання економіки		
Панченко Володимир	Економічна безпека суб'єктів господарювання: правове забезпечення	425
Селіщева Єлизавета	Інтегровані структури – основа інноваційного потенціалу підприємства	428
Смутчак Зінаїда Абдель Салам Альона	Російська агресія як загроза економічній безпеці України	430
Шалімова Наталія	Принцип конфіденційності та професійної таємниці і необхідність повідомлення інформації органам державної влади в роботі незалежних аудиторів	434
Напрямок № 14 Сучасні проблеми та перспективи обліку, оподаткування, аналізу, аудиту, фінансів, менеджменту, інформаційної економіки		
Hmyria Viktoriia Pylypenko Anna	Financial mechanisms for regulating the investment activities of agricultural production in the region	437

Баранов Віталій	Особливості управління проєктами в іт-сфері	440
Гордієнко Дмитро Бандурко Дмитро Бідненко Анастасія	Ретроспектива трактування бухгалтерського обліку як юридичної науки	443
Кононенко Леся Пильникова Яна Петренко Іван	Цифрові технології і бухгалтерський облік: проблеми та перспективи	446
Макаренко Віта Вініченко Віталій	Особливості проведення аудиту витрат в сільському господарстві	449
Марчишинець Сергій Костюк Валентина	Перспективи та проблеми розвитку ринку фінансових послуг в сфері ануїтетних платежів в сучасних умовах господарювання	455
Пугаченко Ольга Олефір Юлія Мусієнко Ольга	Оцінка систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю операцій з немонетарними оборотними активами	460
Савченко Віра Ткаченко Ольга	Зміна облікової парадигми та її вплив на перспективи формування моделі обліку діяльності некомерційних комунальних підприємств – закладів охорони здоров'я	463
Фоміна Тетяна Фомінова Марина Кузьменко Юлія	Зміни у спрощеній системі оподаткування в умовах воєнного стану	466

Напрямок № 15 Медична допомога і медична послуга: проблеми і перспективи правового регулювання

Вайда Тарас	Порядок визначення поліцейськими ознак настання стану смерті у потерпілої особи та врахування умов щодо припинення реанімаційних заходів	469
Приходько Катерина Боброва Марія	Анатомо-фізіологічне підґрунтя проведення екстрених рятувальних робіт	475
Солдатенко Аліна	Проблеми і перспективи медичної допомоги в Україні у сфері правового регулювання	477
Суховірська Людмила Болілій Василь	Формування правових компетентностей у майбутніх медиків медичного університету ...	480
Щудро Анатолій Щудро Ольга	Синдром професійного вигорання серед працівників судово-експертної служби: виразність та вплив стажу роботи	482

**Список установ
здобувачі вищої освіти та працівники яких взяли участь у
науковому заході**

1. Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині (Республіка Польща)
2. Вища школа бізнесу та підприємництва при Міністерстві економічного розвитку та скорочення бідності Республіки Узбекистан (Республіка Узбекистан)
3. Вища школа економіки, права та медичних наук у Кельце імені професора Едварда Ліпінського (Республіка Польща)
4. Вища школа професійного навчання у Вроцлаві (Республіка Польща)
5. Вища школа управління інформаційними системами (Латвійська республіка)
6. Вінницький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
7. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
8. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
9. Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
10. Дніпропетровський окружний адміністративний суд
11. Донецький державний університет внутрішніх справ
12. Донецький національний медичний університет
13. Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
14. Запорізьке відділення Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
15. Запорізький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
16. Карагандинський університет Казспоживсоюзу (Республіка Казахстан)
17. Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
18. Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
19. Луганський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
20. Львівський державний університет внутрішніх справ
21. Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
22. Львівський торговельно-економічний університет
23. Лютна академія Національного авіаційного університету
24. НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан)

25. Науково-дослідний інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України
26. Національна академія внутрішніх справ
27. Національна поліція України
28. Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «ХАІ»
29. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
30. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського
31. Національний університет «Запорізька політехніка»
32. Національний центр судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова)
33. НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
34. Південно-Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Дніпро)
35. Полтавський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
36. Приватна установа «Академія «Volashaq»» (Республіка Казахстан)
37. Рівненський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
38. Сумський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
39. Сумський національний аграрний університет
40. ТОВ «Науково-виробниче підприємство УкрСпецБудЕкспертиза»
41. Університет імені Альфреда Нобеля
42. Університет імені Павла Влодковича в Плоцьку (Республіка Польща)
43. Харківський державний університет внутрішніх справ
44. Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
45. Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ
46. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
47. Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
48. Центральноукраїнський національний технічний університет
49. Черкаський державний бізнес-коледж
50. Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
51. Чорноморський національний університет імені Петра Могили
52. Щецинська вища школа «Collegium Balticum» (Республіка Польща)

Наукова Президія конференції:

Голова Президії:

Сергій Кримчук – доктор філософії, директор Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Заступник голови Президії:

Броніслав Теплицький – кандидат юридичних наук, перший заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени Президії:

1. **Тетяна Татарнікова** – кандидатка юридичних наук, завідувачка лабораторії забезпечення якості експертних досліджень та роботи Експертно-кваліфікаційної комісії Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

2. **Ігор Копотун** – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);

3. **Куралбай Менлібаєв** – кандидат філологічних наук, професор, ректор Приватної установи «Академія «Volashaq»» (Республіка Казахстан);

4. **Ольга Катарага** – докторка юридичних наук, директор Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

5. **Ботагоз Аманжолова** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, професорка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан);

6. **Наталія Шалімова** – докторка економічних наук, професорка, декан економічного факультету Центральноукраїнського національного технічного університету;

7. **Євген Соболев** – доктор юридичних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

8. **Рената Володарчик** – докторка юридичних наук, професорка, професорка Щецинської вищої школи «Collegium Balticum» (Республіка Польща);

9. **Сергій Вітвіцький** - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, полковник поліції;

10. **Олег Куклін** – доктор економічних наук, професор, директор Черкаського державного бізнес-коледжу Міністерства освіти і науки України;

11. **Сергій Холод** – доктор економічних наук, доцент, ректор Університету імені Альфреда Нобеля;

12. **Генрик Федевич** - доктор соціологічних наук, професор, ректор Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);

13. **Валентина Пупишева** – директорка Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;
14. **Анатолій Анчев** – кандидат медичних наук, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків Донецького національного медичного університету;
15. **Олександр Михайлов** – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Кіровоградського кооперативного фахового коледжу економіки та права імені М.П. Сая;
16. **Роман Колісніченко** – доктор політичних наук, доцент, директор Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»;
17. **Марія Письменна** – докторка економічних наук, професорка, декан факультету менеджменту Льотної академії Національного авіаційного університету;
18. **Віталій Дмитрук** – кандидат філологічних наук, доцент, директор комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;
19. **Олексій Ховпун** - директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;
20. **Олімхон Алікорієв** – кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу підготовки науково-педагогічних кадрів Вищої школи бізнесу та підприємництва при Міністерстві економічного розвитку та скорочення бідності Республіки Узбекистан (Республіка Узбекистан).

Організаційний комітет:

Голова Оргкомітету:

Максим Бабій – директор Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Заступники голови Оргкомітету:

Андрій Одарченко – заступник директора Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени Оргкомітету:

1. **Богдан Стецюк** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету;
2. **Зінаїда Смутчак** – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету;
3. **Світлана Косенко** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка лабораторії навчальної та наукової роботи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

4. **Єгор Назимко** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, майор поліції;
5. **Артем Голубов** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ»;
6. **Вікторія Гмиря** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економіки, підприємства та маркетингу Черкаського державного бізнес-коледжу МОН України;
7. **Акилбек Кабжанов** – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри юридичних дисциплін Приватної установи «Академія «Bolashaq»» (Республіка Казахстан);
8. **Тетяна Меліхова** – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету;
9. **Іон Лопатенко** – завідувач лабораторії аналізу та планування Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві Юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);
10. **Пшемислав Рухлевський** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);
11. **Олена Кравченко** – кандидатка філологічних наук, начальниця відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;
12. **Катерина Катеринчук** – докторка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернанського;
13. **Ірена Маліновська** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, проректор з міжнародної діяльності Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);
14. **Вероніка Шкабаро** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля;
15. **Маріуш Міхальський** – доктор соціологічних наук, професор, професор Вищої школи економіки, права та медичних наук у м. Кельце імені проф. Едварда Ліпінського (Республіка Польща);
16. **Володимир Панченко** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
17. **Валерія Бондар** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ;

18. **Віра Савченко** – кандидатка економічних наук, професорка, професорка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

19. **Ярослав Щехович** – кандидат юридичних наук, асоційований професор, начальник відділу цивільного процесу Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

20. **Мацей Состек** – кандидат юридичних наук, асоційований професор, старший викладач кафедри криміналістики Інституту кримінальної служби Вищої школи поліції в Щитно (Республіка Польща);

21. **Ольга Пугаченко** - кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

22. **Наталія Шевчук** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри бізнес-економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

23. **Ельжбета Живуцька-Козловська** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, доцентка кафедри кримінального процесу та виконавчого кримінального права Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

24. **Людмила Суховірська** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, виконуюча обов'язки декана медичного факультету № 2 Донецького національного медичного університету;

25. **Світлана Єфіменко** – кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».

Секретар Оргкомітету:

Олександр Коломоєць – кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Експертна комісія:

Голова:

Сергій Петков – доктор юридичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного центру правового забезпечення державотворення та безпеки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Заступник голови:

Руслан Степанюк – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, провідний фахівець з організації

наукової роботи відділу забезпечення діяльності центру Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени комісії:

1. **Ардак Шакенов** – кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан);

2. **Галина Гавриш** – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри фінансів, бухгалтерського обліку та соціально-гуманітарних дисциплін Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті, судовий експерт з правом проведення судово-економічної експертизи за спеціальностями 11.1, 11.2 та 11.3;

3. **Петро Петкович** – віце-директор з наукової роботи Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві Юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

4. **Катерина Трошкіна** – кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

5. **Павло Лабуз** – кандидат юридичних наук, асоційований професор, професор Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);

6. **Інна Зеленко** – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

7. **Оксана Урсол** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету;

8. **Клавдія Соловчук** – кандидатка технічних наук, судова експертка відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, доцентка кафедри комп'ютерних інформаційних технологій і систем Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

9. **Сергій Назарук** – доктор філософії, начальник відділу нагляду за додержанням законів територіальними органами поліції при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення управління нагляду за додержанням законів НПУ та органами, які ведуть боротьбу з організованою та транснаціональною злочинністю Кіровоградської обласної прокуратури;

10. **Олександр Нікітенко** – кандидат юридичних наук, директор департаменту надання адміністративних послуг Кропивницької міської ради;

11. **Ірина Дідюк** – кандидатка юридичних наук, завідувачка навчального відділу Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»;

12. **Марія Боброва** – кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

13. **Олександр Троянський** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету;

14. **Леся Кононенко** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

15. **Ганна Скрипка** – кандидатка педагогічних наук, завідувачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;

16. **Христина Щехович** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, завідувачка кафедри кримінального процесу та виконавчого кримінального права Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

17. **Світлана Чернік** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

18. **Адріанна Щехович-Рас** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, асистент кафедри цивільного права та міжнародного приватного права Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща).

Секретар:

Наталія Максименко – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету.

Доброго дня, шановні колеги й учасники конференції!

Вітаю вас із відкриттям цього наукового заходу, який проходить у дуже складний для нашої країни час. Хочу подякувати за увагу до нього.

Відкрита агресія Російської Федерації вплинула не лише на наше повсякденне життя та роботу. Змінилася і тематика наших наукових заходів: семінарів, круглих столів і конференцій.

Ми звертаємося до наших українських і зарубіжних колег із закликом долучитися до обговорення нагальних питань, які стосуються насамперед визначення збитків, завданих державним структурам і приватним особам, через пошкодження об'єктів інфраструктури, рухомого та нерухомого

майна внаслідок системних бомбардувань загарбниками наших територій.

Сьогодні загострилася проблема великого навантаження на судових експертів, які проводять ДНК-експертизи з ідентифікації тіл загиблих, безвісти зниклих осіб, оціночні експертизи, вибухотехнічні експертизи тощо. Тому хотілося б, щоб під час цієї конференції ми обговорили ті проблемні питання, які постають перед нашими експертами під час вирішення експертних завдань саме в таких напрямках досліджень.

Я переконаний, що нинішній науково-практичний захід, як завжди, пройде жваво, і після нього ми обов'язково приймемо рішення, що допоможуть удосконалити нашу роботу щодо оперативного надання відповідей правоохоронним органам та ініціаторам експертиз.

Ми несемо величезну відповідальність у документуванні злочинів, скоєних російськими окупантами на нашій землі. На сьогодні правоохоронні органи призначили до Експертної служби МВС понад 10 тисяч експертиз, з яких приблизно половина – це ДНК-експертизи з ідентифікації тіл загиблих. 40 % усіх призначених експертиз наші експерти вже виконали та повернули правоохоронним органам для проведення подальших кримінальних процесуальних і юридичних дій.

Дякуємо нашим партнерам за те, що ви всіляко – і словом, і ділом – сприяєте і допомагаєте нам у виконанні тих завдань, які стоять перед нами.

Користуючись нагодою, хочу подякувати нашим польським колегам, які надали реактивів і матеріалів для проведення ДНК-експертиз на суму понад 3,5 мільйона гривень. Сьогодні ми забезпечені всіма необхідними витратними матеріалами та працюємо в штатному режимі. Наші друзі з Німеччини також готові надати необхідну допомогу щодо таких видів досліджень, якщо в нас

закінчуватимуться витратні матеріали та реактиви. Вражає величезна підтримка України за кордоном.

Хочу ще раз побажати нам плідної праці, незважаючи на ті складні умови, у яких ми працюємо. Працівники Експертної служби МВС жодного дня не припиняли роботу, попри те, що майже 200 наших експертів призвані до лав Збройних Сил України і захищають нашу Незалежність і суверенітет. На превеликий жаль, сьогодні ми маємо четверо поранених колег та одного безвісти зниклого. Але ми продовжуємо працювати і допомагаємо тим експертам, які отримали поранення, і не припиняємо пошуки експерта, який на сьогодні є безвісти зниклим, щоб встановити його місце знаходження. Маємо надію, що дуже швидко його знайдемо.

Ще раз хочу подякувати Кіровоградському НДЕКЦ МВС за те, що попри навантаження ви знаходите час, щоб запросити наших вельмишановних колег до обговорення проблемних питань судово-експертної діяльності, які виникають у нас під час роботи в умовах війни.

Дякую всім і запрошую до плідної роботи.

Слава Україні! Слава Збройним Силам України!

Сергій КРИМЧУК,
директор ДНДЕКЦ МВС – керівник Експертної служби МВС

Шановні колеги та учасники конференції!

Щиро вітаю вас з початком роботи засідання №2 нашої міжнародної науково-практичної конференції!

Сьогодні минає четвертий місяць з дня початку повномасштабної агресії росії на нашу державу. Рівно чотири місяці тому раннім світанком по мирних українських містах та селах було завдано ракетно-бомбових ударів рашиськими військами, і гібридна війна, яку веде росія проти України вже протягом дев'яти років, перейшла у стадію відкритого протистояння.

Але ми вистояли! Збройні сили України, територіальна оборона, національна поліція України, увесь багатонаціональний український народ відбили першу, найбільш страшну, навалу ворога. Поступово у далеких від бойових дій територіях нашої держави

відновлюється повноцінне життя, налагоджується робота всіх державних і недержавних установ та інституцій. Це є важливим фактором для наближення нашої Перемоги, адже тільки міцний тил зможе повноцінно підтримати наших захисників у їхній боротьбі з ворогом та визволенні нашої землі від окупантів.

Таким прикладом може слугувати і сьогоднішній захід, основна мета якого – відновити втрачені та налагодити нові зв'язки, створити повноцінний дискусійний майданчик для обговорення актуальних проблем діяльності у двох взаємопов'язаних сферах - судово-експертної та правоохоронної.

Сподіваюся, що він не тільки наблизить нас до Перемоги, а й дозволить удосконалити нормативно правову базу, методика проведення експертних досліджень тощо фіксації злочинів, здійснених російськими окупантами на території нашої держави.

Тому у першу чергу, як голова Організаційного комітету, хочу подякувати всім, хто доклав зусиль до його організації та проведення – це, зокрема, члени наукової Президії, Оргкомітету та Експертної комісії.

Окрему подяку хочу висловити керівництву всіх установ, які виступили співорганізаторами та науковими партнерами нашої конференції – ми цінимо ту допомогу, яку ви та ваші колективи надали нам!

У результаті злагодженої та плідної роботи на даний час маємо досить вагомий, як на мою думку, результат – свої матеріали до Оргкомітету надіслали більш ніж 120 науковців, практиків та здобувачів вищої освіти з більш ніж 40 установ з Польщі, України, Казахстану, Молдови та Узбекистану.

Тож хочу побажати всім плідної роботи, налагодження зв'язків, співпраці та нових наукових здобутків на благо процвітання наших країн, зміцнення дружби між нашими народами та встановлення миру на нашій землі!

Все буде Україна, Перемога буде за нами!

Слава Україні!

Максим БАБІЙ,
директор Кіровоградського НДЕКЦ МВС

Напря́м № 1
Теоретико-правове забезпечення правоохоронної
діяльності в Україні

Dariusz Palacz

PhD, University of Economics, Law and Medical Sciences
Prof. E. Lipiński in Kielce, Republic of Poland

DETERMINANTY I KIERUNKI PRZESTĘPCZOŚCI ZORGANIZOWANEJ

W powszechnej opinii ekspertów zajmujących się bezpieczeństwem współczesnych państw, przestępczość zorganizowana stanowi jedno z wiodących zagrożeń. Współczesna przestępczość zorganizowana jest monolitycznym, funkcjonalnym systemem społecznym, zawierającym elementy tajności, o skomplikowanej, biurokratycznej strukturze.

Przestępczość zorganizowana pozostaje jednym z najbardziej spornych i skomplikowanych pojęć w kryminologii. Złożoność zagadnień odnoszących się do zagrożeń związanych z przestępczością zorganizowaną, wymaga wnikliwych badań interdyscyplinarnych, które wskażą przyczyny, powiązania oraz zależności między uwarunkowaniami skutkującymi jej eskalacją. O skali oraz złożoności problemu świadczy fakt, że już od ponad kilkudziesięciu lat, w trakcie debat i konferencji międzynarodowych, wybitni naukowcy oraz eksperci wywodzący się z instytucji i służb penalnych, nie są w stanie wypracować powszechnie akceptowalnej definicji tego zagadnienia.

Na gruncie nauk kryminologicznych od wielu dekad trwają próby znalezienia odpowiedzi na pytania: dlaczego człowiek dokonuje przestępstw, jakie są determinanty przestępczości oraz stałej ewolucji zjawisk z pogranicza patologii społecznych. Naukowcy z wielu dziedzin badawczych starają się ustalić uwarunkowania, przyczyny, wzajemne powiązania oraz zależności między tymi zjawiskami.

Za jeden z najstarszych spisanych zestawów praw i norm postępowania uważany jest Kodeks Hammurabiego, którego opracowanie datuje się na około XVIII w. p.n.e.. Opisano w nim procedurę postępowania sądowego, precyzyjnie wskazano czyny, które uznano za przestępstwa oraz określono grożące za nie sankcje karne. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż blisko połowa z 282 paragrafów Kodeksu [1] poświęcona została zagadnieniom przestępnym z zakresu szeroko pojętego obrotu gospodarczego oraz odpowiedzialności z tytułu wynagrodzenia za spowodowane szkody. Kodyfikacja tych obszarów wskazuje, że już na etapie pojawienia się pierwszych miast-państw zaczęły pojawiać się przestępne nadużycia finansowo-gospodarcze utrudniające lub wręcz uniemożliwiające budowę potęgi danego organizmu państwowego. Uwzględniając fakt, że aktualnie przestępczość określana mianem „ekonomicznej” stanowi najwyższe stadium zorganizowania [2, s.53], możemy zaryzykować postawienie tezy, iż przestępczość zorganizowana, zwłaszcza o charakterze

ekonomicznym, nie jest zjawiskiem współczesnym, ale pojawiła się już kilka tysięcy lat temu i przez wieki jedynie doskonaliła formułę [3].

Termin przestępczość zorganizowana został wprowadzony do obrotu prawnego w 1919 roku przez Chicago Crime Commission. Członkowie tego gremium, skalę, sposób zorganizowania przestępczości w Stanach Zjednoczonych Ameryki, przyrównali do sprawnie działającego przedsiębiorstwa. Twierdzono, że w wielu aspektach, „współczesna przestępczość, podobnie jak współczesny biznes, zmierza w kierunku centralizacji, organizacji i komercjalizacji. Nasz kraj to biznes. Nasi przestępcy stosują metody biznesowe” [4]. Komisja aktywnie działała na rzecz zwalczania przestępczości zorganizowanej. Wezwała do wprowadzeniem rygorystycznych rozwiązań karnych, które odstraszałyby pewną i surową karą potencjalnych przestępców.

W literaturze przedmiotu znajdziemy liczne próby zdefiniowania przestępczości zorganizowanej, jednakże nie udało się wypracować uniwersalnej, powszechnie akceptowalnej definicji tego pojęcia. Badający ten swoisty fenomen społeczny wskazują na szereg czynników, które w istotny sposób utrudniają osiągnięcie konsensusu. Spektrum zdarzeń penalnych dokonywanych przez struktury przestępcze jest niezwykle szerokie. W tym celu wyodrębniono obszary, które zawierają charakterystyczne zachowania przestępne. W przyjętej formule, przestępczość zorganizowana funkcjonuje jako: przestępczość ekonomiczna, narkotykowa oraz kryminalna. Kryminolodzy oraz legislatorzy wskazują na dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu społeczno-prawno-technologicznym, które w istotny sposób komplikują opracowanie spójnej i logicznej definicji. Przykładem wspomnianego dynamizmu jest chociażby fakt wskazujący na działanie części zorganizowanych grup przestępczych równoległe w różnych obszarach przestępczości, co zostało określone jako obszar multiprzestępczy [5].

Zdaniem wybitnego kryminologa, profesora Hansa Joachima Schneidera, przyczyn braku konsensusu definicyjnego należy szukać w tym, że termin „przestępczość zorganizowana” nie występuje w czystej formie. Zjawisko to odmiennie jest postrzegane w poszczególnych krajach. Jest to spowodowane między innymi różnicami we wrażliwości i kulturze społecznej oraz obowiązującymi systemami i doktrynami prawnymi. To z kolei implikuje zastosowanie odmiennych narzędzi badawczych, które są uzależnione od rozwiązań i obowiązujących doktryn prawnych w poszczególnych państwach lub regionach świata. Eksperti w tym wypadku jedynie w ograniczonym zakresie spierają się o znaczenie słowa „przestępstwo” [6], główną oś sporu stanowi interpretacja semantyczna słowa „organizacja”, bowiem w różnych regionach świata ma ono w rzeczywistości odmienne znaczenie dla badanego zjawiska [7]. Problematyczne w uzgodnieniu akceptowalnej definicji przestępczości zorganizowanej są również zagadnienia odnoszące się do respektowania praw człowieka, które mają charakter podstawowych norm moralnych, przynależnych każdej jednostce w kontaktach z państwem [8]. Rozwiązania organizacyjno-prawne, które ewentualnie będą wykorzystywane do zapobiegania i zwalczania przestępczości zorganizowanej, mogą generować sytuacje prowadzące wprost do ograniczania fundamentalnych zasad wynikających z praw

człowieka, co jest nie do zaakceptowania w społecznościach o stabilnych i ugruntowanych systemach prawnych [9].

Na płaszczyźnie kryminologii amerykańskiej i europejskiej istnieją różnice w postrzeganiu charakteru przestępczości zorganizowanej, co również nie pozwala na zbudowanie precyzyjnej definicji. Różnice dotyczą przede wszystkim: kryteriów monopolizacji określonych sfer gospodarki, zasięgu działania, powiązań i wewnętrznej struktury organizacji przestępczych. Kryminolodzy europejscy dążą do zdefiniowania poszczególnych poziomów decyzyjno-wykonawczych w badanym obszarze, w odróżnieniu ich od form przestępczości o charakterze mafijnym [10]. Kolejnym czynnikiem który utrudnia osiągnięcie konsensusu nawet na gruncie nauki europejskiej w kwestii definicji pozostaje fakt, że jest ona budowana w oparciu o naukowy dorobek kryminalistyki. Kryminalistyka jako nauka jest odmiennie postrzegana w poszczególnych krajach. Dla przykładu kryminalistyka w ujęciu nauki niemieckiej rozumiana jest jako technika i taktyka prowadzenia czynności dowodowych, których uzupełnieniem jest służba kryminalna. We Francji natomiast kryminalistyka stanowi swoisty konglomerat techniki policyjnej i techniki kryminalistycznej. W Wielkiej Brytanii kryminalistykę definiują: „criminal investigation” (dochodzenie karne, śledztwo karne) i „crime detection” (kryminalistyka, wykrywanie przestępstw), które wzajemnie się uzupełniają [6].

Pomimo wspomnianych rozbieżności, dokumentem, który w ograniczonym co prawda zakresie dookreśla kwestie prawne w obszarze zwalczania oraz zapobiegania międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, jest Konwencja Narodów Zjednoczonych [11]. W art. 2 pkt a, wymienionej Konwencji, wskazano elementy identyfikujące zorganizowaną grupę przestępczą. Nie jest to definicja przestępczości zorganizowanej, a zaledwie jej namiastka. Zgodnie z treścią tego artykułu ... „zorganizowana grupa przestępcza oznacza posiadającą strukturę grupę składającą się z trzech lub więcej osób, istniejącą przez pewien okres czasu oraz działającą w porozumieniu w celu popełnienia jednego lub więcej poważnych przestępstw określonych na podstawie niniejszej konwencji, dla uzyskania, w sposób bezpośredni lub pośredni, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej”.

W polskim systemie prawnym pojęcie „przestępczość zorganizowana” pojawiło się po raz pierwszy w 1994 roku [12]. Nie można jednak uznawać tego zapisu za definicję opisującą całość działań przestępnych w omawianym obszarze, gdyż ustawodawca ograniczył się do wskazania jedynie kilku zachowań przestępnych. W ustawie penalizowano wprowadzenie do legalnego obrotu środków płatniczych, papierów wartościowych lub wartości dewizowych z wybranych gałęzi przestępczości o charakterze zorganizowanym tj.: fałszerstwa papierów wartościowych i pieniędzy, handlu narkotykami i środkami odurzającymi, a także dystrybucji broni palnej i wymuszania haraczy [12]. Brak precyzyjnego opisu konkretnych rodzajów zachowań oraz form występowania przestępczości zorganizowanej nie dawał wówczas szczególnych uprawnień wymiarowi sprawiedliwości do ścigania sprawców tego typu przestępstw [13].

Przyczyn dokonywania przestępstw przez grupy lub związki przestępcze funkcjonujące w ramach przestępczości zorganizowanej jest wiele, ale bezsprzecznie,

to obsesyjna, a wręcz patologiczna chęć szybkiego bogacenia się, prowokuje, skłania ich członków do zachowań przestępnych. Kolejnym niezwykle istotnym czynnikiem kryminogennym, jest potrzeba posiadania sprawczości, uzyskania możliwości kreowania rzeczywistości, a w efekcie przejęcia kontroli władczej nad określonymi strukturami lub obszarami [14].

Dążąc do uzyskania optymalnych efektów finansowych, członkowie grup przestępczych dokonują naruszenia norm prawnych w obszarach gwarantujących im osiągnięcie maksymalnych zysków. Zorganizowane grupy przestępcze podejmują wzmożoną aktywność w obszarach, gdzie istnieje możliwość znaczących zysków przy ograniczonym ryzyku ujawnienia przez organy ścigania. Warunkami osiągnięcia najwyższych zysków z przestępczości jest jej stopień zorganizowania, wykorzystanie wiedzy ekspertów oraz uzyskanie nieingerencji służb. Takie kryteria spełniają silnie i rozbudowane grupy o charakterze głównie międzynarodowym.

Do obszarów gwarantujących wysokie zyski należy zaliczyć między innymi: przestępczość związaną z narkotykami i środkami odurzającymi; przestępczość związaną z nielegalnym obrotem bronią, materiałami wybuchowymi oraz promieniotwórczymi (rozszczepialnymi); wyłudzenie lub unikanie należności publiczno-skarbowych; fałszerstwa pieniędzy, papierów wartościowych, znaków skarbowych akcyzy i innych dokumentów; przestępczość bankową; przestępczość ubezpieczeniową; przestępczość związaną z grami hazardowymi; przestępczość przeciwko życiu oraz z użyciem przemocy (porwania, wymuszenia, wyłudzenia, napady rabunkowe); przestępczość przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (handel żywym towarem, zmuszanie do prostytucji, porwania, sutenerstwo, pornografia); przestępczość przeciwko mieniu (kradzież samochodów oraz wszelkich dóbr luksusowych dokonywanych na specjalne zamówienie, włamania do obiektów przemysłowo-handlowych oraz prywatnych, paserstwo).

Istnieje cały konglomerat czynników, które sprawiają, że zorganizowana przestępczość nieustannie ewoluje, opanowując nowe obszary przestrzeni społecznej oraz gospodarczej. Nie wartościując ich roli oraz znaczenia, przedstawimy te, które mają znaczący wpływ na współczesną sytuację kryminalną w naszym państwie oraz innych krajach z którymi prowadzimy współpracę gospodarczą.

Czynniki determinujące istnienie omawianego zjawiska patologicznego można zgrupować w następujących kompleksach tj.: społecznych, ekonomicznych, politycznych, ustrojowo-prawnych, organizacyjnych oraz mających charakter międzynarodowy. Należy zauważyć, że w ramach wymienionych kompleksów, poszczególne czynniki wzajemnie się implikują i przenikają. Wykazują one charakter dynamiczny i są aktywizowane w zależności od zapotrzebowania struktur przestępczych.

Należy zauważyć, że rejestry statystyczne polskiej policji przedstawiają niepełny obraz przestępczości zorganizowanej, gdyż opisują jedynie pewną część zdarzeń przestępnych, o których organy ścigania zostały poinformowane lub ustaliły je na podstawie materiałów operacyjnych. Pozostałe stanowią ciemną liczbę przestępstw [16]. Dla przykładu w 2020 roku w wyniku krajowych i międzynarodowych działań w zakresie zwalczania zorganizowanej przestępczości

Centralne Biuro Śledcze Policji wyeliminowało łącznie 175 (182) grup przestępczych, w tym 150 (161) polskich, 24 (20) międzynarodowych i 1 (1) rosyjskojęzyczną [17]. Od 1 stycznia do 31 grudnia 2020 roku Centralne Biuro Śledcze Policji wszczęło 606 (630) postępowań przygotowawczych, natomiast zakończyło 816 (826) spraw. Łącznie w przedmiotowym okresie zatrzymanych zostało 2 453 (2 868) osoby, a 3 207 (3 765) podejrzanym przedstawiono łącznie 10 760 (12 062) zarzutów [17].

Pozbawienie sprawców przestępstw dochodów z nieujawnionych czy niedozwolonych źródeł powinno pozostawać priorytetem służb zwalczających przestępczość zorganizowaną. Jest to zarówno w interesie ofiar dotkniętych przestępstwem, jak i bezpieczeństwa państwa. Stosowane procedury zapobiegające praniu brudnych pieniędzy są mało efektywne, gdyż większość transakcji finansowych obejmujących ten proceder realizowanych jest w oparciu o najnowsze technologie. Tym samym czas ich wykonania został zredukowany do niezbędnego minimum, a służby odpowiedzialne za zwalczanie tego procederu nie mają możliwości podjęcia skutecznych przeciwdziałań [18]. Skuteczność organów ścigania pozostawia również duży niedosyt. Efektem działań funkcjonariuszy CBŚP w prowadzonych sprawach w 2020 roku było zabezpieczenie mienia, którego wysokość wyniosła 700 075 174 zł. (2 123 361 673 zł.) oraz odzyskano mienie w wysokości 21 134 441 zł. (19 936 713 zł.). Są to wielkości niesatysfakcjonujące.

Czynnikiem mającym decydujący wpływ na stan przestępczości zorganizowanej jest również postawa społeczeństwa, gdyż to społeczeństwo wytwarza popyt na towary i usługi oferowane lub uzyskane na drodze przestępstwa. Bez świadomego udziału oraz zaangażowania społeczeństwa w tym również społeczności międzynarodowej, nie ma możliwości skutecznego przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej. Poparcie, a niekiedy wręcz presja społeczna może wymusić zwiększoną aktywność czynników politycznych oraz organów ścigania.

Kolejnym z warunków skutecznego przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej w Polsce jest powołanie wyspecjalizowanej formacji za to odpowiedzialnej. Co do zasady taką formacją pozostaje Policja oraz działające w jej strukturze Centralne Biuro Śledcze Policji, zwalczające przestępczość o charakterze ekonomicznym, narkotykowym, kryminalnym, terrorystycznym oraz transgraniczną. Praktycznie funkcjonuje kilka niezależnych od siebie służb (np. ABW, CBA, SG, Żandarmeria Wojskowa), prowadzących sprawy procesowe i operacyjne w zakresie swojej właściwości w obszarze zwalczania przestępczości zorganizowanej. Przyczynia się to zawężenia i rozproszenia działań oraz ograniczenia ich zasięgu [19].

Przedstawione rozważania na temat przestępczości zorganizowanej zwracają uwagę na złożoność problematyki, jaka wiąże się z tym zjawiskiem zarówno w Polsce jak i innych krajach. Zarówno w zakresie doktrynalnym jak i praktycznym, polskie organy wymiaru sprawiedliwości oraz porządku publicznego implementowały do krajowego systemu prawne formy zwalczania przestępczości zorganizowanej, stosowane z powodzeniem w innych krajach.

Omawiając okoliczności związane z przestępczością zorganizowaną wskazano na problemy z przyjęciem uniwersalnej definicji tego fenomenu kryminologicznego. Przedstawiono argumenty które wskazują na taką konieczność. Należy się jednak

zastanowić czy w czasach nieustannego postępu techniczno-technologicznego jest to zasadne. Grupy przestępcze aby osiągnąć zakładane cele skutecznie wykorzystują współczesne osiągnięcia cywilizacyjne. Współczesna kryminologia stoi przed dylematem czy ewentualne przyjęcie definicji nie utrudni, a wręcz uniemożliwi organom ścigania wykrywanie i zwalczanie zorganizowanych grup przestępczych. Wraz z pojawieniem się nowych, nie uwzględnionych w definicji regulacji prawnych oraz możliwości popełnienia przestępstw, należałoby dokonywać jej bieżącego uaktualnienia. Zważywszy na aktualne problemy definicyjne, można założyć, że byłoby to niemożliwe lub nieskuteczne jeżeli uwzględnimy, że zarówno wymiar sprawiedliwości jak i organy ścigania pozostają zawsze o kilka kroków za przestępcami stosującymi nieznaną do tej pory modus operandi. Tym samym organy wymiaru sprawiedliwości jak i ścigania zostałyby zmuszone do postępowania określonego przez ustawodawcę co w istotny sposób działałoby na korzyść członków grup przestępczych. Dobrym rozwiązaniem tego problemu wydaje się być rezygnacja z poszukiwania klasycznej definicji na rzecz stworzenia definicji fenomenologicznej, czyli wskazanie cech charakterystycznych dla przestępczości zorganizowanej [20].

BIBLIOGRAFIA:

1. Kodeks Hammurabiego, Przekład Marek Stępień, <http://biblioteka.kijowski.pl/antyk%20azjatycki/01.%20hammurabi%20-%20kodeks.pdf> (dostęp 5.12.2021).
2. Mądrzejowski W. Przestępczość zorganizowana system zwalczania, Warszawa 2008, s. 53.
3. Górniok O. Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie, Warszawa 1994, s. 26-27.
4. Chicagowska Komisja ds. Przestępczości, <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/246.html> (dostęp 5.12.2021).
5. Pływaczewski E.W. Przestępczość zorganizowana, Warszawa 2011, s. 83.
6. Hołyst B. Przestępczość zorganizowana (hasło), (w:) Wielka Encyklopedia Prawa, red. E. Smoktunowicz, Białystok – Warszawa 2000, s. 798.
7. Schneider H.J. Przestępczość zorganizowana z międzynarodowego kryminologicznego punktu widzenia, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 10, s. 9.
8. Osiatyński W. Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka, [w:] Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Warszawa 1996, s. 14.
9. Kurowski W. Pojęcie organizacji przestępczej i przestępczości zorganizowanej, „Prokuratura i Prawo” 1, 2006, s. 27-31.
10. Marek A. Organized Crime in Poland [w:] R.J. Kelly (red.), Organized Crime. A Global Perspective, Totowa, New Jersey 1986, s. 160–162.
11. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Dz. U. 2005, nr 18, poz. 158 z późn. zm. Przyjęta w Palermo przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 15 listopada 2000 r.

12. Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego. Dz.U. 1994 nr 126 poz. 615. Przepisy tego aktu prawnego aktualnie nie obowiązują.
13. Pływaczewski E.W. Przepęczność zorganizowana. Zagadnienia wprowadzające, [w:] Przepęczność Zorganizowana..., op. cit., s. 21-30.
14. Rau Z. Przepęczność zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie, wyd. Zamykacze 2002, s. 164–180.;
15. Gołębiewski J. Praca operacyjna w zwalczaniu przepęczności zorganizowanej, Warszawa 2008, s. 11-13
16. Siemaszko A. Kogo biją, komu kradną. Przepęczność nierejestrowana w Polsce i na świecie, Warszawa 2001, s. 13.
17. Sprawozdanie z działalności Centralnego Biura Śledczego Policji za 2020 rok (w ujęciu statystycznym), <https://cbasp.policja.pl/cbs/do-pobrania/raporty-z-dzialalnosci/9890,Raporty-z-dzialalnosci.html> (dostęp 14.12.2021)
18. Wójcik J. Przeciwdziałanie przepęczności zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne, WKP 2011
19. Program przeciwdziałania i zwalczania przepęczności gospodarczej na lata 2015– 2020, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Projekt z dnia 3 kwietnia 2015 r.
20. Miczkowska A. Problematyka przepęczności zorganizowanej. <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/34579/PDF/009.pdf> (dostęp 12.12.2021).

Ольга Ковальова

кандидатка юридичних наук, завідувачка кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в деякому сенсі є схожими із тими, що застосовуються під час документування злочинів в межах оперативно-розшукової діяльності (особливо, це стосується негласних слідчих (розшукових) дій). Це можна пояснити тим, що всі види діяльності в межах досудового розслідування спрямовані на реалізацію завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство. При цьому варто звернути увагу на те, що в певному сенсі процесуальний порядок та особливості застосування засобів інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, все ж таки, відрізняється як і їх види.

В межах здійснення слідчих (розшукових) дій є і специфічні засоби інформаційного забезпечення, наприклад, пред'явлення особи для впізнання. Відповідно до чинного КПК можна виділити пред'явлення особи для впізнання у натуральному вигляді та за його зображеннями (фотознімки, матеріали відеозапису). Пред'явлення особи для впізнання може проводитись за анатомічними (зовнішній вигляд і прикмети особи) та функціональними (голос, хода) ознаками (ч. 1, 9 ст. 228 КПК). Оскільки в ст. 174 КПК України 1960 р. мова йшла тільки про зовнішній вигляд і прикмети особи, можливість пред'явлення її для впізнання за функціональними ознаками ставилась під сумнів, незважаючи на те, що на практиці проводилось. Впізнання може відбуватися в процесі безпосереднього контакту впізнаючого з особами, яких пред'являють для впізнання або поза візуальним та аудіоспостереженням з боку особи, яку пред'являють для впізнання. Впізнання за голосом у будь-якому випадку повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання (ч. 9 ст. 228 КПК). Пред'явлення для впізнання є видом криміналістичної ідентифікації за ідеальним відображенням (образом у думці) об'єкта (особи, речі тощо). Суб'єктом ідентифікації виступає людина, яка сприймала той чи інший об'єкт, запам'ятала його (зберегла у пам'яті його мислений образ) і може впізнати, якщо побачить знову. Саме мислений образ слід розглядати ідентифікуючим об'єктом, а не свідка, потерпілого, підозрюваного як вважає В.О. Образцов [2, с. 279]. Отже, в цьому контексті мова йде про застосування у якості засобу інформаційного забезпечення ідентифікаційних особливостей людини, покладених в основу криміналістичної реєстрації.

До наукового вивчення та прикладного дослідження проблеми використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих

(розшукових) дій та їх процесуального оформлення безпосередньо спонукає сам чинний КПК України, адже він не містить переліку або визначення тих чи інших технічних засобів, які законодавчо обов'язкові або рекомендовані до використання під час проведення НСРД, та не деталізує окремі аспекти процесуального оформлення за результатами їх проведення. Під час проведення будь-яких негласних слідчих (розшукових) дій на практиці фактично використовуються або технічні пристрої та засоби, або інформаційні технології в тому сенсі, в якому вони пропонуються в цій статті та які викликають ускладнення під час використання, особливо сучасні новітні інформаційні технології у вигляді обчислювальної техніки та програмного забезпечення. Якщо проведення таких НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи чи місця, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи або спостереження за особою, річчю чи місцем не викликає в оперативних підрозділів складнощів, то залежно захищеності каналу передачі даних використання особою, яка кримінально налаштована, спеціального, програмного чи апаратного забезпечення обчислювальної техніки може суттєво ускладнити або унеможливити проведення досудового розслідування. Це, зокрема, стосується таких НСРД, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем [3, с. 89]. Всі наведені технології забезпечують інформаційне забезпечення процесу досудового розслідування шляхом накопичення та наступного використання масиву даних. В науковій літературі вчені інколи зводять інформаційне забезпечення під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій до використання вже наявної інформації, котра має обмежений доступ. Однак, такий підхід є помилковим, оскільки зазначені дії, здебільшого формують інформаційний комплекс, котрий застосовується для процесу доказування.

Тому виникає необхідність підвищення якості знань працівників поліції у вказаних галузях та інформаційних технологіях. До першого напряму такої діяльності слід віднести використання сучасних технічних засобів і пристроїв під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть суттєво покращити ефективність та якісні показники проведення НСРД. Зокрема, це: 1) цифрові дзеркальні наддовгофокусні фото- та відеокамери; 2) відеокамери з режимом зйомки в повній темряві; 3) пристрої нічного бачення; 4) портативні рентгенівські сканери; 5) малі та надмалі пристрої прихованої аудіо- та відеофіксації; 6) сучасні радіосканери. Слід детальніше розглянути НСРД, під час проведення яких доцільно використовувати наведені вище сучасні технічні засоби та пристрої наприклад: 1) цифрові наддовгофокусні відеокамери, відеокамери з режимом зйомки у повній темряві, малі та надмалі пристрої скритої аудіо-, відеофіксації доцільно використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); б) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); 2) цифрові дзеркальні наддовгофокусні фото та відеокамери, відеокамери режимом зйомки у повній темряві, пристрої нічного бачення, малі та надмалі пристрої скритої аудіо-, відеофіксації доцільно

використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); б) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); 3) відеокамери з режимом зйомки у повній темряві та пристрої нічного бачення доцільно використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України); б) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); 4) сучасні радіосканери доцільно використовувати під час проведення такої НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 5) портативні рентгенівські сканери доцільно використовувати під час проведення такої НСРД, як огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України) [3, с. 89]. Наведені технічні засоби призначені для фіксації та перевірки даних, котрі отримуються в ході здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Які конкретно технічні засоби необхідно використовувати у негласних слідчих (розшукових) діях – слід вирішувати слідчому, якщо він проводить їх особисто, чи узгоджувати з працівниками технічних й інших оперативних підрозділів, яким доручено виконувати проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Такі знання слід мати для орієнтування щодо можливостей вказаних сучасних технічних досягнень і для запровадження у практичну діяльність. До другого напрямку використання сучасної обчислювальної техніки та програмного забезпечення під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій необхідно віднести: 1) обчислювальну техніку у вигляді персональних комп'ютерів, ноутбуків та нетбуків; 2) технічні засоби та пристрої для перехоплення інформації з телекомунікаційних систем; 3) програмне забезпечення для проведення огляду, аналізу та фіксації отриманої інформації. Спираючись на праці таких учених, як О. М. Дубенко [4, с. 217], О. В. Колпакова [5, с. 230], В. О. Голубєв [6], Н. С. Постіл і П. В. Цимбал [7], слід класифікувати головні елементи аналітичної комп'ютерної розвідки, що доцільно використовувати у діяльності поліції: 1) фактичний пошук інформації, тобто система дій, яка супроводжується використанням обчислювальної техніки в комплексі із програмним забезпеченням і спрямована на встановлення або підтвердження місця розташування фізичного джерела інформації та виявлення інформації, що представляє доказове значення; 2) фіксація інформації, тобто система дій, спрямованих на збереження отриманої інформації на матеріальних носіях з метою її подальшого використання; 3) аналітична обробка отриманої та збереженої на матеріальних носіях інформації за допомогою логічних прийомів і методів, обчислювальної техніки та програмного забезпечення на основі мети збирання цієї інформації; 4) документальне оформлення результатів обробки отриманої та збереженої на матеріальних носіях інформації. Викладені елементи аналітичної комп'ютерної розвідки доцільно використовувати для збору та аналізу інформації під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» та ст. 264 КПК України «зняття інформації з електронних інформаційних системи. Така дія є найбільш доцільною та ефективною, ніж будь-яка інша НСРД

[3, с. 87]. Під час проведення зазначених вище НСРД щодо цифрової інформації збір і аналіз кількісного та якісного складу інформації, яка передається через телекомунікаційні системи певного комп'ютера, у практичній діяльності можуть бути замінені офіційним вилученням цього комп'ютера та проведенням відносно нього експертизи, оскільки це дозволить отримати інформацію тотожну тій, що перехоплювалась. Однак у такому випадку буде порушено негласність, а для вилучення й тимчасового доступу до комп'ютера будуть необхідні процесуальні підстави, тобто ухвала слідчого судді [3, с. 87].

Таким чином, засоби інформаційного забезпечення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій необхідно поділити на: *засоби техніко-програмного забезпечення* – засоби, призначені для збору та фіксації даних в ході здійснення дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством для отримання доказів в процесі досудового розслідування; *засоби аналітико-комп'ютерного забезпечення* – засоби, призначені для фактичного пошуку, документального оформлення та збереження матеріальної частини доказової бази; *засоби інформативно-телекомунікаційного забезпечення* – засоби, призначені для отримання доказів шляхом використання даних, котрі передаються на значні відстані за допомоги радіотехніки, комп'ютерної техніки та супутників; *засоби інформативно-методичного забезпечення* – інформаційні масиви, котрі використовуються у якості теоретичних знань з питань, котрі стосуються конкретної суспільно небезпечної події та її фігурантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дабіжа Д.В. Нормативно-правове забезпечення функціонування й розвитку автоматизованих інформаційних систем і їх підсистем, використовуваних органами (підрозділами) поліції. *Криміналістичний вісник*. №2 (34). 2020. С. 17-28.
2. Образцов В.А. Криміналістика: курс лекцій. М., 1996. 448 с.
3. Юхно О.О. Особливості використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх процесуальне оформлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 2, 2016. С. 86-95
4. Дубенко О.М. Збір та забезпечення доказів правопорушення, скоєного в Інтернеті. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. С. 216–218.
5. Колпакова О.В. Особливості розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. С. 230–235.

6. Голубев В.А. Противодействие киберпреступности и кибертерроризму. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. С. 29–42

7. Постіл Н.С. Класифікація слідів комп'ютерних злочинів. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. С. 138–140.

Світлана Косенко

*кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка лабораторії
навчальної та наукової роботи Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України, м. Київ, Україна*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО, ПОТЕРПІЛОГО ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Відкрита повномасштабна агресія росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, не тільки принесла значні руйнування житлового фонду, майна фізичних та юридичних осіб, цивільної інфраструктури, а й жахнула значною кількістю військових злочинів та злочинів проти людяності.

У зв'язку з цим набуває нової значимості дослідження, пов'язані із вдосконаленням теоретичного підґрунтя попередження та розкриття кримінальних правопорушень у сфері статевої свободи та статевої недоторканості дитини. Одним із важливих аспектів такого вдосконалення є надання кримінологічної характеристики неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства.

Слід зазначити, що показники соціальної характеристики особи потерпілих є не менш важливими, ніж їх психологічні, моральні особливості. Це відношення потерпілих до праці, навчання, до дотримання загальноновизнаних норм поведінки, проживання у гуртожитку, рівень освіти тощо.

Визначене сполучення соціальних якостей може у певній мірі визначити негативний характер поведінки потерпілих перед здійсненням у відношенні їх злочинів – повернути їх до ролі потерпілих, а також визначити їхню провокаційну роль чи фактори, що сприяють здійсненню злочину.

Вченими – кримінологами встановлено, що деяким категоріям осіб притаманні риси психологічного, фізичного, морального характеру, які створюють підвищену можливість таких людей стати жертвами злочину. Неповнолітні теж входять у число осіб з підчищеною віктимністю. Причому, віктимні риси, характерні для останніх, можна поділити на дві групи – загальні та індивідуальні.

До загальних належать: довірливість, допитливість, наївність, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання психічного розвитку від фізичного, фізична слабкість тощо.

Індивідуальні віктимні властивості можуть бути поділені на біопсихологічні, власне психологічні та соціально-психологічні. До власно психологічних відносяться: агресивність, тривожність, жорстокість, необ'єктивна оцінка можливостей, емоцій, неврівноваженість або наявність однієї чи декількох акцентуацій характеру.

Другим блоком факторів, що можуть підвищити вразливість неповнолітніх, є соціально – психологічні, до яких належать: потреба у

спілкуванні, самоствердження, правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки тощо.

До біопсихологічних факторів відносяться: тип темпераменту, наявність рис, характерних для одного з патопсихологічних симптомокомплексів (шизофренічний, психопатичний тощо) [1, с.99-100].

Як зазначається у науковій літературі, у неповнолітніх під час росту йде глобальна перебудова організму. Це період бурхливого і нерівномірного росту: процес розвитку й завершення формування кісткового апарату відбувається швидше ніж м'язовий розвиток організму. Спостерігається невідповідність, нерівномірність у розвитку серцевого м'яза і судин. Посилена діяльність залоз внутрішньої секреції призводить до тимчасових розладів кровообігу, підвищення артеріального тиску, напруження серцевої діяльності, підвищення збудження. Усі ці фактори позначаються на підвищенні дратівливості, швидкій стомлюваності, запамороченню, прискореному серцебитті. Центральним фактором є статеве дозрівання, що також впливає на роботу внутрішніх органів. З'являється статевий потяг (часто неусвідомлюваний) і пов'язані з ним нові переживання, фантазії, думки [2, с.49-50].

Неповнолітні є найбільш чутливою групою стосовно проблем сексу. Це обумовлено, перш за все, низкою особливостей, притаманних саме пубертатному періоду розвитку особи.

Неповнолітній, як правило, живе сьогоднішнім днем й чим скоріше хоче стати дорослим, самостійним. Від цього залежать його психічне здоров'я та самопочуття. Саме в юнацькому віці роздуми про майбутнє, про можливість опанувати нові «дорослі» соціальні ролі набувають гостроти та значущості. В сексуальній активності підлітків простежуються задатки такої молодіжної субкультури, коли неповнолітні бачать у сексуальному житті, курінні, вживанні наркотиків та «баловстві» з наркотиками ознаки дорослості, самостійності та незалежності від старших, перш за все від батьків. Період переходу до ранньої юності означає також стрімкий процес самоусвідомлення та обумовлену цим потребу в інтимності [3, с.209].

Поводження неповнолітніх, що знаходяться у стані сп'яніння (алкогольного чи наркотичного), у сукупності з іншими обставинами (відвертий одяг, прогулянки пізно ввечері та вночі, інтимна обстановка тощо) визначає напружену віктимну ситуацію, створюючи у злочинця невірне враження про сексуальну доступність жертви.

На осіб, що знаходяться у нетверезому стані легше вчинити зазіхання. Крім того, неповнолітні порівняно легко зав'язують випадкові і сумнівні знайомства, виявляються ініціаторами сварок і бійок. Алкогольне сп'яніння, впливаючи на психіку людини, стимулює процеси порушення, що ставить людину у провокуючу позицію: збуджує у нього агресивність, статевий інстинкт, керування якими ускладнюється через ослаблення процесів гальмування. Ця провокуюча позиція виступає постійним криміногенним фактором.

Важливо також мати на увазі, що серед опитаних учнів 8-10-х класів, які мали сексуальні стосунки, майже кожний третій перед статевим актом вживав алкогольні напої або наркотичні речовини [4, с.12].

Здійснення насильницького статевого акту, як правило, поєднано з подоланням чи запобіганням фізичного опору неповнолітнього. Для остаточного висновку про поводження потерпілого у даній ситуації суттєве значення має інтенсивність вчиненого опору. У сукупності з іншими обставинами (нетверезий стан, розв'язна поведінка тощо), що негативно характеризують особистість неповнолітнього потерпілого, недостатня активність і рішучість опору показують ступінь створення умов для полегшення вчинення статевого насильства.

К.Є. Ігошев, указуючи на психологічні властивості підліткового віку, пише: “Як правило, найбільш характерними особливостями бувають: емоційно виражений потяг пізнати навколишню дійсність, високу активність особи, поява особливих оцінок тієї чи іншої події, фактів. Ці властивості часто вступають у протиріччя з малим життєвим досвідом, з відсутністю вміння долати негаразди, з нестійкістю та поверховістю першого враження” [5, с.11].

На підставі проаналізованих рис потерпілих можна виділити групи осіб, які у більшій мірі можуть бути жертвами статевих злочинів. Це, у свою чергу, допоможе визначати додатковий напрям профілактичних заходів на детермінанти вчинення статевих злочинів.

Узагальнений портрет неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів може бути такий. В переважній більшості – це неповнолітні жіночої статі, кількість неповнолітніх потерпілих чоловічої статі складає значно менший відсоток від загальної кількості потерпілих.

За віковою характеристикою у кримінальних справах переважають особи у віці від 12 до 14 років (33,5%), та у віці від 14 до 18 років (35,5%), особи у віці від 7 до 12 років складають 26%. Питома вага малолітніх до 7 років складає 5%.

Рівень освіти неповнолітніх відзначається наступним показником: навчалися у загальноосвітній школі – 69% , навчалися в ПТУ – 5,4%, у технікумі чи інституті – 3%, ніде не навчалися і не працювали – 8%, 4,4% неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів працювали. По іншим справам дані були відсутні.

Слід зазначити, що існують фактори, які мають серйозний вплив на сексуальну поведінку людей, які у рівній мірі можуть сприяти як становленню злочинця, так і становленню жертви. До числа таких факторів Ч. Чапув, відносить: «ранній та інтенсивний статевий розвиток молоді (акселерація): вплив різних стимулів як акустичних, так і візуальних; збільшуючи терпимість у галузі статевого життя» [6, с.85].

Висловлене свідчить про необхідність підвищення у справі виховання неповнолітніх ролі морального, у тому числі статевого виховання.

Нами було проаналізовано характеристики неповнолітніх потерпілих з місць проживання, роботи та навчання, котрі знаходились у кримінальних справах. Позитивно характеризувались майже 70% потерпілих, змішану

характеристику мали близько 10% потерпілих, а негативної оцінки поведінки неповнолітніх зовсім не було. У 20% випадків такі характеристики були відсутні, що свідчить про поверховий підхід до питання дослідження особи неповнолітнього потерпілого при розгляді кримінальної справи.

Важливим чинником будь-якого дослідження є вірогідність статистичних даних. Що стосується сфери статево-насильницьких злочинів, то, як зазначає І.Г. Лубенець, який присвятив своє дослідження кримінологічній характеристиці злочинів, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дитини, «встановлено, що офіційна статистика не відображає реальну ситуацію, а певні зниження рівня статевих злочинів зазвичай є наслідком підвищення їх латентності. Злочини щодо дітей на сексуальному підґрунті вчиняють, як правило, люди, які мають певні сексуальні девіації або психічні розлади. Тому за часом вчинення більшість злочинів вищенаведеної категорії фіксується навесні, коли відбувається сезонне загострення психічних станів. Сексуальне насильство зазвичай вчиняють чоловіки, які є членами сім'ї або знайомими з найближчого оточення потерпілих [7, с. 109].

Слід також звернути увагу на те, що певну роль в механізмі злочинної поведінки відіграє жертва. Вона виступає в якості зовнішнього фактору, який може вплинути на прийняття злочинцем рішення про вчинення злочину. Між тим підкреслимо, що коли мова йде про жертв статевих злочинів, а особливо – неповнолітніх, то явно негативна поведінка жертв майже не зустрічається. Між тим, проведене дослідження дає змогу стверджувати, що особливості жертв та їх поведінка далеко не нейтральні в причинно-наслідковому комплексі кримінальних правопорушень, що досліджуються [8, с. 54].

Кінцевою метою нашого дослідження є підвищення ефективності засобів попередження статевих злочинів щодо неповнолітніх. Ці засоби повинні базуватися на ретельному вивченні стану, динаміки статевих злочинів, причин та умов, що сприяють вчиненню статевих злочинів щодо неповнолітніх, особи злочинців, особистісну характеристику неповнолітніх жертв статевого насильства тощо.

Наведені нами дані дозволяють виокремлювати групу неповнолітніх осіб, які найбільш часто стають потерпілими від статевих злочинів. Це, у свою чергу, дозволяє визначити додатковий напрям профілактичних заходів, тому що знання даних про особу і поведінку жертви – додатковий засіб для усунення причин і умов, які сприяють вчиненню статевих злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мойсеєва О. Віктимність неповнолітніх, як психолого-правова проблема. Право України. 2000. №7. С. 99-100.
2. Єгонська Н.О. Криза підліткового періоду. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. К., 2001. С. 48-58.
3. Кон И.С. Дружба: Этико-психологический очерк. М., 1989. 348 с.
4. Особливості сексуальної поведінки та орієнтацій неповнолітніх. О. Балакірева, Т. Бондар, М. Варбан та інш. К., 2002. Вип. 2. 38 с.

5. Игошев К.Е. Правонарушения и ответственность несовершеннолетних. Свердловск, 1973. 160 с.
6. Міллер А. Що таке причини та умови злочинів? Право України. 2001. № 5. С. 89-92.
7. Лубенець І.Г. Кримінологічна характеристика злочинів, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дитини. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 105-111.
8. Косенко С. Основні детермінанти вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 вересня 2021 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 54.

Олена Кравченко

*кандидатка філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна*

Ірина Бабіч

*провідний фахівець відділу забезпечення діяльності Кіровоградського
науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Кропивницький, Україна*

ЮРИДИЧНА ЛЕКСИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Адекватне лінгвістичне осмислення та вирішення проблеми визначення особливостей сучасної юридичної лексики перебуває у компетенції нової самостійної галузі знання – термінознавства – комплексної наукової дисципліни, яка вивчає спеціальну лексику. Ця дисципліна тісно пов'язана з наукою, і значення її постійно збільшується разом із збільшенням ролі науки у житті людей.

Так, бурхливе зростання науково-технічних знань кінця ХХ століття відбилося в тому, що понад 90% нових слів, що з'являються в сучасних мовах, складає спеціальна лексика. Коли слово перетворюється на термін, то зміни відбуваються і на рівні його значення – воно (значення) спеціалізується і стає вузьким. Залежно від тієї чи іншої термінології, де виявляється це слово, воно отримує нову семантику. Ця семантика визначає інші поєднання з оточуючими словами (означеннями, додатками, присудками).

Професійна термінологія є динамічною системою, яка, розширюючи сферу функціонування, активно розвивається. Сучасне право, а відповідно і терміни, пов'язані з поняттями права, є складною, внутрішньо диференційованою галуззю наукового та прикладного знання та становлять чітко структуровану, розгалужену систему, яка постійно вдосконалюється; у її межах формуються нові галузі та виділяються нові складові системи права. Основою цього процесу є розвиток суспільних відносин, що підлягають законодавчому закріпленню.

Під поняттям юридична термінологія ми розуміємо шар лексики, що обслуговує юриспруденцію як науку, як спеціальність, як галузь професійної діяльності. Особливість юридичної термінології, у порівнянні з іншими термінологічними системами, виявляється у своєрідності словотворчих моделей, у характерному нею співвідношенні іноземних та національних елементів, у специфіці її становлення та розвитку. До юридичної термінології ми відносимо назви предметів, дій, явищ, осіб тощо, які мають безпосереднє відношення до юриспруденції та сфери її функціонування в суспільстві.

Юридичний термін, юридична спеціальна лексика – це слово чи словосполучення, що виражають поняття з правової сфери суспільного життя та мають визначення у юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо).

Юридична спеціальна лексика характеризується такими ознаками:

- 1) співвіднесеність із правовим поняттям або правовою категорією;
- 2) вираженість у вигляді слова (терміну) або словосполучення (термінологічного обороту)
- 3) стислість. Лексична одиниця з правовою семантикою з максимальною точністю та лаконічністю у знаковій формі повинна відображати те поняття чи правову категорію, які вона позначає;
- 4) однозначність. Одному правовому поняттю має присвоюватися одна лексична одиниця з відповідним значенням, і навпаки, різним поняттям та категоріям повинні надаватися різні слова спеціальної юридичної лексики;
- 5) стійкість. Якщо автор юридичного тексту вважав за необхідне використовувати певну одиницю юридичної семантики у тексті юридичного змісту чи ділової документації, то дана одиниця має послідовно використовуватися у цьому тексті, а ще краще – у всій системі законодавства, щоб уникнути неправильного трактування інформації;
- 6) системність. Кожна лексична одиниця з юридичною семантикою має співвідноситися з іншими термінами, які у тексті документа на юридичну тему;
- 7) контекстна незалежність;
- 8) експресивна нейтральність терміна. Вона обумовлена офіційним характером ділової документації або юридичних правових актів (документів, у яких потенційно може використовуватися юридична лексика);
- 9) використання у законодавстві, юридичній доктрині та правозастосовчій практиці.

Юридична спеціальна лексика співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання та служить його знаковою (мовною) моделлю, представленою у мовній формі. Поняття, його внутрішній зміст, обсяг та структура є логіко-сисловою основою для побудови термінологічного значення у вигляді визначення, що узагальнює суттєві ознаки та взаємозв'язки правового явища. Понятійна сутність визначає місце та статус юридичного терміна в терміносистемі, його категорійні та класифікаційні ознаки. Спеціальна юридична лексика може характеризуватись як загальноюридична (поширена у всіх галузях права), галузева (присутня лише у певній галузі), галузева (присутня лише у певній галузі права), міжгалузева (відома у двох чи кількох галузях права), суміжна з іншими галузями діяльності.

Загальнозначущі терміни характеризуються тим, що вони використовуються у повсякденному житті і зрозумілі всім, до цієї групи термінів належать, наприклад, такі слова, як *біженець, свідок, працівник; accomplice, accreditation*.

2. Спеціальні юридичні терміни, які мають особливий правовий зміст (зрозумілі лише фахівцям у галузі права), наприклад: *необхідна оборона, задоволення позову; coerced acquiescence, to retaliate accusation*.

3. Спеціально-технічні терміни, які вживаються для позначення спеціальних знань – техніки, економіки, медицини тощо. Ці терміни повинні бути зрозумілі

юристу, але вони належать до іншої, не юридичної сфери), наприклад: *недоброякісна продукція, правила техніки безпеки, non-patentable, nuclear-free*.

Таким чином, спеціальна юридична лексика характеризується однозначністю, системністю, співвіднесеністю з поняттям, стислою, лінгвістичною правильністю. За семантикою розрізняють юридичні терміни, значення яких притаманне всім галузям права, терміни, які належать до його окремих галузей, і терміни, які належать до інших понятійних сфер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артикуца Н. В. Мова права у її функціональних різновидах. *Сьогодення українського мовного середовища*. Київ, 2008. С. 23-32.
2. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: Автореф. дис. канд. ... філол. наук: 10.02.17. К., 2007. 22 с.
3. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Національна академія наук України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. 672 с.
4. Oxford English Dictionary. Oxford: Oxford University Press. 2005. 1208 p.
5. Рум А. Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication, Frankfurt am Main, Lang, 1992.

Станіслав Перлін

*кандидат юридичних наук, доцент, радник Голови
Національної поліції України, м. Київ, Україна*

ЩОДО ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ СИСТЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ ЯК НАУКИ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Сучасний рівень технічного оснащення органів досудового розслідування та суб'єктів судово-експертної діяльності в Україні потребує значного вдосконалення, зокрема постійного оновлення та впровадження новітніх зразків техніко-криміналістичних засобів. Вирішення цієї проблеми є можливим лише за умови належного теоретичного обґрунтування та практичної апробації в усіх галузях криміналістичної техніки.

Існуючий стан розвитку теорії криміналістичної техніки в нашій державі поки що не сприяє підвищенню ефективності впровадження найсучасніших зарубіжних і вітчизняних досягнень у правозастосовну практику, оскільки фактично залишається на рівні радянського періоду. Зокрема, традиційні галузі криміналістичної техніки (дактилоскопія, трасологія, габітологія, балістика та ін.) потребують значного вдосконалення, зважаючи на передові технології в цих сферах, які активно використовуються у світовій криміналістиці, але не знайшли відображення у вітчизняних наукових розробках і практичній діяльності. Водночас новітні галузі та підгалузі, такі як криміналістичний ДНК-аналіз, цифрова криміналістика, поліграфологія, вибухотехніка, криміналістичне дослідження наркотичних і сильнодіючих речовин тощо в нашій країні або взагалі відсутні, або знаходяться у зародковому стані. Як наслідок, в Україні фактично немає розуміння сучасної системи криміналістичної техніки, її співвідношення з іншими розділами криміналістичної науки, теорією судової експертизи. Це призводить до значних труднощів у практичній діяльності в галузі застосування техніко-криміналістичних засобів з метою вирішення завдань кримінального судочинства.

Слід зазначити, що окремі проблеми розвитку криміналістичної техніки та організації діяльності експертних підрозділів були предметом вивчення у працях В.П. Бахіна, В.В. Бірюкова, В.Г. Гончаренка, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченка, І.В. Пирога, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, І.Я. Фрідмана, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та інших вітчизняних науковців. Разом з цим на монографічному рівні досліджувались переважно проблеми, що стосуються теорії судової експертизи. Зокрема, науковцями розглядалися питання застосування науково-технічних засобів в доказуванні (О.О. Пунда, 2002); напрямки діяльності судово-експертних установ України (Г.О. Стрілець, 2009); сутність, принципи та організаційні основи судово-експертної діяльності (О.І. Жеребко, 2010), теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі (М.Г. Щербаковський, 2016), теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень (Е.Б. Сімакова-Єфремян, 2017), теоретичні, правові та праксеологічні засади

техніко-криміналістичних досліджень (В.В. Арешонков, 2021). Проте комплексного дослідження сучасного стану та перспектив розвитку криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики в період незалежності України не проводилось. До того ж потребують подальшого розширення та деталізації й існуючі наукові положення і рекомендації, особливо зважаючи на реформування кримінального процесу України, функцій і структури слідчих підрозділів, судово-експертних установ, а також постійне удосконалення криміналістичної техніки та відповідних засобів і методів.

На сьогоднішній день криміналістичну техніку варто розуміти як природничо-технічний розділ науки криміналістики, який вміщує сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо використання в криміналістичній діяльності технічних засобів і методів дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень.

Вважаємо, що структуру цього розділу криміналістичної науки доцільно вдосконалити, включивши до нього наступні розділи та визначивши головні напрями їх подальшого розвитку:

1) загальні положення криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики (з віднесенням до цього розділу, крім традиційних питань, загальних теоретичних положень судової експертизи);

2) криміналістична фотографія, звуко- та відеозапис (з урахуванням сучасних досягнень аерокосмічної криміналістичної фото- та відеозйомки);

3) криміналістичний ДНК-аналіз (потребує формування, зважаючи на відсутність системного бачення цього розділу у вітчизняній криміналістиці);

4) цифрова криміналістика (криміналістичне дослідження у сфері інформаційно-комунікаційних технологій потребує формування, оскільки зараз цей розділ відсутній у вітчизняній системі криміналістики);

5) трасологія;

6) дактилоскопія;

7) криміналістичне дослідження письма (писемної мови та почерку), документів і поліграфічної техніки;

8) криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин;

9) криміналістичне дослідження зовнішності людини (включаючи сучасні засоби та методи пошуку осіб за фото- та відео- зображеннями в мережі Інтернет, впровадження технологій штучного інтелекту для розпізнання тощо);

10) криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів (з особливою увагою щодо впровадження новітніх засобів і методів розпізнання субстанційних властивостей (складу та структури) речовин);

11) криміналістичне дослідження транспортних засобів і транспортних подій (потребує формування у зв'язку з відсутністю в сучасній системі криміналістики).

Зазначений перелік не є і не може бути вичерпним, тому що постійно розвиваються галузі, які в тій чи іншій мірі дозволяють застосовувати досягнення природничих і технічних наук до вирішення завдань кримінального судочинства.

Зокрема, особливої уваги, на наш погляд, також заслуговують перспективи формування таких напрямів, як криміналістичне дослідження місця події, судова одорологія, криміналістична поліграфологія та ін.

Оксана Пчеліна

докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Віталій Пчелін

доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН)

Ознайомлення із досвідом зарубіжних країн щодо арешту майна та за можливості його використання як у національному законодавстві, так і практичній діяльності вітчизняних правоохоронних органів спрямовано на вдосконалення процедури виявлення, розшуку та накладення арешту на майно [1, с. 58]. Тому велике значення для розв'язання питання про застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна має звернення до досвіду країн Європи, правова система яких є схожою з правовою системою України [2, с. 62].

У ФРН у § 111d КПК передбачено процесуальне забезпечення за допомогою арешту, що накладається на предмети. Зазначається, що у зв'язку з конфіскацією грошової суми замість того, що було придбано злочинним шляхом, або вилученням грошової суми взамін предметів та засобів скоєння діяння, грошовим штрафом або витратами, які ймовірно виникнуть внаслідок кримінального провадження, може бути винесена постанова про накладення арешту на предмети. У зв'язку з грошовим штрафом і потенційними витратами провадження постанова про арешт може бути винесена не раніше, ніж проти обвинуваченого буде винесено обвинувальний вирок. Для забезпечення витрат на виконавче провадження, а також незначних грошових сум арешт не призначається. Згідно з положеннями § 111-е КПК ФРН наказ про арешт майна уповноважений віддавати тільки суддя, у невідкладних випадках –прокуратура. Якщо прокуратура віддала розпорядження про арешт, то протягом тижня вона подає до суду заяву про підтвердження розпорядження. Також у німецькому кримінальному процесуальному законодавстві закріплено такий інститут як попередня конфіскація майна (§ 111-р) [3]. Тобто у ФРН обмеження права власності у кримінальному провадженні допускається на підставі судового рішення. Винятком є невідкладні випадки, коли накладення арешту допускається за рішенням прокуратури. Проте, навіть у такому разі, вказане рішення підлягає легалізації, що полягає в отриманні наказу судді постфактум. Окрім того, варто відзначити, що підставою накладення арешту на активи в ФРН, крім наявності відповідного дозволу, є наявність винесеного обвинувального вироку проти

обвинуваченого та значний розмір грошового штрафу і потенційних витрат провадження.

В Естонії арешт майна у кримінальному провадженні здійснюється за вимогою прокуратури, на основі наказу слідчого судді або на основі рішення суду (ст. 142 КПК Естонії). За рішенням суду, прокурора або слідчого органу арешт на майно накладається в Угорщині. При цьому порядок накладення арешту буде різнитися залежно від суб'єкта його виконання. У разі накладення арешту на майно судом або прокуратурою, вони мають право вимагати допомоги слідчого органу у виконанні рішення. Якщо прокурор або слідчий орган не уповноважені на накладення арешту, майно може бути арештоване лише у разі термінової необхідності. У цьому випадку обов'язковим є отримання дозволу на накладення арешту від сторони, уповноваженої на такі дії. У разі відмови у наданні дозволу на арешт майна, майно має бути повернене власнику. Більш детально питання накладення арешту на майно в кримінальному провадженні врегульовано в Латвії. Відповідно до ст. 361 КПК Латвії для забезпечення вирішення майнових питань у кримінальному процесі, а також можливої конфіскації майна, в ході кримінального процесу накладається арешт на майно затриманого, підозрюваного або обвинуваченого, в тому числі на майно, отримане від інших осіб, або майно тих осіб, які несуть матеріальну відповідальність за дії підозрюваного або обвинуваченого. Арешт може бути накладено також на отримане злочинним шляхом або пов'язане з кримінальним процесом майно, яке знаходиться у третіх осіб. У досудовому процесі арешт на майно накладається за постановою керуючою процесом особою, затверджене слідчим суддею, а під час судового розгляду рішення приймає суд. У невідкладних випадках, коли через зволікання майно може бути відчужене, знищене або приховане, накладення арешту на майно може бути здійснено за згодою прокурора. Втім, постанова про накладення арешту має бути затверджена рішенням слідчого судді; у разі його відмови, арешт має бути знятий. Також у КПК Латвії ретельно визначається зміст протоколу про накладення арешту та процедура вручення його копій [4].

У вищенаведених державах Європейського Союзу накладення арешту на активи, в тому числі економічні, здійснюється за судовим рішенням. Разом із тим у Латвії й Угорщині передбачається можливість накладення арешту без попереднього отримання судового дозволу тільки за умов термінової необхідності. Проте в Угорщині в такому разі обов'язково повинен бути отриманий згодом дозвіл на накладення арешту від сторони, уповноваженої на такі дії, а в Латвії – слідчого судді. Позитивним вважаємо досвід Латвії стосовно детального визначення процедури виконання рішення про арешт майна та його фіксації, який корисно використати Україні, оскільки в ст. 175 КПК України процесуальний порядок виконання ухвали про арешт майна обмежується вказівкою про те, що вказана ухвала виконується слідчим, прокурором. Це все призводить до труднощів у практичній діяльності, оскільки в кримінальному процесуальному законодавстві не визначено чіткої правової процедури арешту

майна, що суперечить ст. 2 КПК України та міжнародним правовим стандартам у кримінальному процесі.

У Чехії передбачена можливість застосування в кримінальному провадженні такого заходу як арешт коштів на рахунку банку (§79 а КПК). Зокрема, якщо є дані про те, що кошти на рахунку в банку повинні сприяти скоєнню злочину, чи були використані для скоєння злочину або отримані в результаті скоєння злочину, голова сенату, а в попередньому слідстві державний представник, слідчий або поліцейський орган приймають рішення про арешт коштів на рахунку. Слідчому та поліцейському органу для такого рішення потрібна попередня згода державного представника. Вказане рішення має бути направлене до банку, де знаходиться рахунок, а потім, коли банк проведе цей арешт, власнику цього рахунку. У рішенні вказується назва, код банку, номер рахунку, кошти у валюті, на які теж поширюється цей арешт. Окрім того, передбачається право власника рахунку, чії кошти на рахунку було заарештовано, будь-коли попросити про скасування або обмеження арешту. Якщо попередньому слідстві державний представник не задовольнить це бажання, то негайно направить його суду. За такою скаргою має бути негайно ухвалено рішення. Якщо у клопотанні було відмовлено, то власник рахунку, якщо він не наведе нових доказів, може повторити після 14 днів від набрання рішенням законної сили [5].

Наведений досвід Чеської республіки є цікавим, оскільки в кримінальному процесуальному законодавстві чітко регламентовано підстави та порядок накладення арешту на електронні активи у вигляді коштів на рахунку банку. При цьому визначено механізм захисту у кримінальному провадженні своїх прав і свобод особами, на активи яких накладено арешт. Вважаємо, що в КПК України також варто в окремій нормі визначити поняття електронних активів, одержаних злочинним шляхом, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні; процесуальний порядок арешту таких активів, з урахуванням їх специфіки, та процедуру оскарження дій, бездіяльності та рішень, пов'язаних з арештом електронних активів, одержаних злочинним шляхом.

Отже, процесуальний порядок і тактика накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом, у кримінальному провадженні в цілому відповідає міжнародно-правовій практиці в цій сфері. Зокрема, в КПК України чітко визначено, що арешт майна є заходом, який обмежує право власності особи в кримінальному провадженні, у зв'язку з чим його застосування повинно бути виправданим і здійснюється виключно за рішенням слідчого судді, суду. Більше того, в Україні створений і функціонує спеціальний орган, який здійснює виявлення, розшук та управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, при цьому активно співпрацюючи як з правоохоронними органами, органами фінансової розвідки іноземних держав, так і міжнародними та міжурядовими організаціями. Зокрема, Національне агентство забезпечує співробітництво з мережею розслідувань, пов'язаних з поверненням доходів, здобутих корумпованим шляхом, або кримінальних доходів узагалі: Ініціативою з повернення вкрадених активів (Stolen Asset

Recovery Initiative, StAR), а також Кемденською міжвідомчою мережею з повернення активів (Camden Asset Recovery Inter-Agency Network, CARIN). Крім того, АРМА здійснює міжнародне співробітництво з Групою з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF) [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М.С., Пчеліна О.В., Романюк В.В., Бурлака В.В. та ін. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2021. 90 с.

2. Зелькіна Т.Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. ... доктора філософії. Київ, 2021. 291 с.

3. Strafprozeßordnung. *Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Bundesamt für Justiz.* URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (дата звернення: 14.06.2022).

4. Пенькова К. Процедура накладення арешту на майно у кримінальному провадженні (витяги із законодавства): інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. *Європейський інформаційно-дослідницький центр.* URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).

5. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád): Zákon č. 141/1961 Sb. *Zákony pro lidi.* URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141> (дата звернення: 14.06.2022).

6. Бусол О. Виявлення, розшук та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ СІАЗ НЮБ ФПУ.* URL: <https://bit.ly/3b3ZnUs> (дата звернення: 14.06.2022).

Роман Сушко

завідувач відділу судової експертизи Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМ АВТОМАТИЧНОГО РОЗПІЗНАВАННЯ ОБЛИЧ В УКРАЇНІ

Автоматичне розпізнавання обличчя – це метод ідентифікації або перевірки особистості людини за допомогою унікальних характеристик її обличчя. Ця технологія фіксує, аналізує та порівнює моделі з деталей обличчя кількох людей. Його можна використовувати для перевірки особи на зображеннях, відео або в режимі реального часу [1]. У криміналістиці в нашій державі, на жаль, система автоматичного розпізнавання облич майже не використовується. Відеокамери з системою автоматичного розпізнавання облич встановлено в деяких великих містах, але вони функціонують під патронатом органів місцевого самоврядування і на законодавчому рівні їх використання не врегульовано. Однак в найближчому майбутньому зазначена система має багато перспектив. Як приклад можна відзначити Китай, який є справжнім флагманом у світі по впровадженню систем автоматичного розпізнавання облич. На теперішній час в Китаї крім розшуку злочинців та зниклих осіб вона використовується для посадки в поїзд, оплати покупок, доступу до відеоігор з обмеженням по віку, зняття готівки в банкоматі, ідентифікації громадян, які вчинили дрібні правопорушення та у багатьох інших випадках.

Однак в контексті криміналістики ми розглянемо розпізнавання обличчя що використовується правоохоронними органами для пошуку підозрюваних і зниклих безвісти людей. Це може допомогти знайти людей, які вчинили злочини, і допомогти їх негайно затримати, що в свою чергу допоможе набагато збільшити безпеку у суспільстві, оскільки рецидивна злочинність в нашій державі на даний момент складає близько 30 % [2], і це тільки за офіційною статистикою, не враховуючі латентні злочини. Також наявність таких систем дозволила б оперативно відслідковувати пересування як злочинців так і безвісно зниклих осіб, оперативно реагувати та планувати дії з їх розшуку. Однак, на жаль, в нашій державі використання таких систем законодавчо не врегульовано, тому ні самих систем, ні способів наповнення їх інформацією та матеріалами для ідентифікації, ні підстав для використання у підрозділах органів внутрішніх справ поки немає.

При впровадженні в практичну діяльність Автоматичних систем ідентифікації облич потрібно звертати увагу на наступні аспекти:

1. Точність. Одне з найбільших занепокоєнь щодо технології розпізнавання облич - чи вона точна. Якщо це не так, для особи можуть настати несприятливі наслідки. Наприклад, особу можуть помилково ідентифікувати як підозрюваного у злочині та заарештувати. Людину можуть помилково ідентифікувати під час посадки на рейс і затримати охорону аеропорту. Досвід показує, що недопрацьоване програмне забезпечення має труднощі з розпізнаванням певних людей, зокрема афроамериканців, представників

етнічних меншин, жінок та молодих людей. Щоб уникнути звинувачень у расовому профілюванні чи інших підступних цілях, важливі високі оцінки точності. Так в ст. 22 Загального регламенту про захист даних [3] забороняється автоматизоване прийняття рішень, тобто будь-яке «рішення, засноване виключно на автоматизованій обробці, включаючи профілювання, яке спричиняє щодо нього юридичні наслідки або подібним чином істотно впливає на нього». Виняток до цієї заборони, якщо це дозволено законодавством Союзу або держави-члена, яке передбачає відповідні гарантії прав і свобод суб'єкта даних, принаймні право на втручання людини з боку контролера. Це означає, що збіги, засновані на технологіях розпізнавання обличчя мають бути підтверджені людьми (наприклад, поліцейським), які оцінять всі наявні ознаки та ситуацію, і на основі цієї оцінки вживають заходів. Багато помилкових спрацьовувань на цьому етапі вже виключено.

2. Прозорість. Системи розпізнавання обличчя часто працюють, завантажуючи базу даних біометричних даних, зображень або відео в комп'ютер і дозволяючи штучному інтелектові встановлювати збіги. Цей процес зазвичай вимагає величезної кількості даних. Загальний регламент про захист даних (GDPR) вимагає, щоб під час збирання та використання публічної інформації їм надавалося пояснення того, як збираються та використовуються їхні дані. Навіть у країнах, які не підпадають під GDPR, усім сторонам, які беруть участь у цій технології, важливо розуміти, кому належать дані, які збираються, і як вони будуть використовуватися.

3. Безпека. Оскільки програми розпізнавання обличчя можуть зберігати великі обсяги даних, важливо, щоб ці програми мали найвищий доступний рівень безпеки. Також важливо, щоб постачальники, які співпрацюють з замовниками послуг адміністрування систем, мали відповідні заходи безпеки, щоб уникнути будь-яких загроз кібербезпеки. Однак на даний час українське законодавство прямо не відносить зображення обличчя до персональних даних, які є захищеними на законодавчому рівні. Тому, на відміну від адміністрування паспортних даних, адміністратори систем відеоспостереження не мають значного інтересу у захисті такої інформації. Зазначена ситуація підлягає корегуванню як на законодавчому рівні, так і на рівні розробників систем.

Проте, крім питання захисту персональних даних, слід звернути увагу і на численні інші проблеми, які виникають внаслідок застосування відеокамер з функцією розпізнавання обличчя. Ключовими серед них є:

- можливість незаконного комерційного використання даних (як-от, рекламний таргетинг, зокрема, і політичний);
- ризики дискримінації осіб через позитивні/негативні хиби системи, наявність інституційної дискримінації в суспільстві та подальшу її конвертацію в алгоритми системи;
- ризики неправомірного притягнення осіб до відповідальності, коли система неправильно співвідносить людину з зображенням (що вже трапалося у практиці Сполучених Штатів [4]);

- проблема статусу такої інформації як доказу у суді (зокрема, через відсутність правового регулювання);
- ймовірність порушення права на свободу вираження поглядів у частині захисту журналістських та адвокатських джерел;
- загрози для належної реалізації права на мирні зібрання (в тому числі створення “охолоджуючого ефекту” для активістів через страх притягнення до відповідальності внаслідок участі у мітингах, демонстраціях, протестах);
- можливість зловживань і використання систем для політичних переслідувань з боку держави, утисків вразливих та маргіналізованих груп тощо [5].

Найближчі 15-20 років наша держава може повністю перейти на біометричні паспорти та використання біометричних даних для ідентифікації особи. Звичайно під швидкий розвиток технологій потрібно буде розробляти законодавчу та нормативно-правову базу для їх застосування, дотримання прав і безпеки громадян. Якраз більшість побоювань що до використання систем автоматичної ідентифікації облич пов'язано лише з відсутністю належного регулюючого законодавства та якісного підходу до роботи з такими технологіями. Закони про захист персональних даних прийняті вже в більшості країн Європи та дозволяють вже частково вирішувати дану проблему. Нашій країні ніщо не заважає застосовувати їх позитивний досвід у себе. Ще одним з факторів забезпечення безпеки запровадження таких систем є грамотний підхід до їх розгортання з використанням технологій шифрування протягом усього процесу, а персональні дані мають бути знеособлені.

Використання передового досвіду технологічно розвинених країн у розвитку систем автоматичного розпізнавання облич з пристосуванням його до реалій нашої держави, могло б значною мірою сприяти покращенню профілактики, розкриття та розслідування злочинів в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hartwig B. The Benefits and Drawbacks of Automated Facial Recognition in Forensic Science [Електронний ресурс] / Ben Hartwig. URL: <https://bit.ly/3NVKD8w> (дата звернення: 16.06.2022);
2. Статистичні данні Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. URL: <https://bit.ly/3aT6fDS> (дата звернення: 22.02.2022)
3. URL: <https://gdpr-text.com/uk/> (дата звернення: 16.06.2022)
4. URL: <https://nyti.ms/3HqmZ1H> (дата звернення: 16.06.2022)/
5. Центр демократії та верховенства права: Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання облич? URL: <https://bit.ly/3xVfE6X> (дата звернення: 16.06.2022).

Катерина Хмеленко

*здобувачка освіти II курсу групи ЮД-043 ННІ права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м.Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Володимир Шаблюстий** – доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м.Дніпро, Україна*

ПРАВОВА ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНОЮ НОРМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Міжнародно-правові стандарти кримінального права, які ратифікувала, приєднала, затвердила чи прийняла Верховна Рада України, стають частиною українського національного законодавства, що закріплено у Конституції України. Після надання згоди на їх обов'язковість органи влади запускають процес правової гармонізації та імплементації їх норм.

На нашу думку, найбільш розповсюдженою формою правової гармонізації є адаптація законодавства. Сутність адаптації полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних стандартів [1, с.113]. Також існує процес імплементації. Основна різниця між правовою гармонізацією та імплементацією полягає у тому, що імплементація передбачає введення в український нормативний акт саме у незмінному вигляді положення міжнародного нормативного акта [2, с.237].

Захистом прав та інтересів дитини у кримінальному праві займається система ювенальної юстиції. Більшість внутрішніх нормативно-правових актів, що регулюють її діяльність, сформувався на основі міжнародно-правових стандартів. Дослідимо особливості правової гармонізації норм міжнародно-правових стандартів на прикладі актів, що стосуються участі неповнолітніх у збройних конфліктах:

ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (1 січня 2000 р.) встановлює, що держави-учасниці забезпечують, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил [3]. Україна як держава-учасниця договору адаптувала положення міжнародного договору і сформулювала його у ст.15 Закону України “Про військову службу та військовий обов'язок”: “на строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років” [4]. Порушення вищевказаних норм тягне за собою встановлення кримінальної відповідальності.

Ч.1 ст.4 вищевказаного протоколу: “збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати

у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку” [3]. Подібна норма міститься у ст.8 Римського статуту міжнародного кримінального суду, де воєнним злочином, що належить до юрисдикції суду, вважається набір або вербування дітей у віці до 15 років у склад національних збройних сил або їх використання для активної участі у бойових діях. Ч.2 ст.149 Кримінального кодексу України містить положення про злочинність вищезазначених дій, а саме: вербування неповнолітніх карається позбавленням волі на строк від п’яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої [5].

Зазначимо, що ст.149 ККУ про торгівлю людьми, вербування, переміщення, переховування особи з метою експлуатації, є правовою гармонізацією пункту а ст.3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї.

Такі злочини як вербування, торгівля людьми, експлуатація неповнолітніх можуть вчинятися безпосередньо неповнолітніми. Загальний вік кримінальної відповідальності в українському національному законодавстві - 16 років (ч.1 ст.22 ККУ), Конвенція ООН про права дитини 1989 р. та Закон України “Про охорону дитинства” встановлюють, що дитиною є особа, яка не досягла 18 років. Тобто до дитини 16 років може бути застосоване кримінальне покарання, передбачене ч.2 ст.149. Тому для реалізації важливого напрямку - профілактики та попередження скоєння кримінальних правопорушень, були прийняті “Ер-Рядські керівні принципи”. Не можемо сказати, що норми документу були у повній мірі адаптовані до внутрішнього законодавства, однак частково вони викладені у Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Наявність Інструкції є прикладом виконання та правової гармонізації п.12.1 “Пекінських правил” щодо створення спеціалізованих підрозділів поліції, що займаються попередженням злочинності серед неповнолітніх. Ювенальна превенція - обов’язковий суб’єкт ювенальної юстиції.

Додамо, що п.12.1 “Пекінських правил” вимагає від службовців поліції обов’язкове проходження підготовки та інструктажу. Адаптація цього стандарту міститься у Законі України “Про національну поліцію” (Розділ VI Добір на посаду поліцейського). Підготовка кадрів безпосередньо впливає на ефективність, законність захисту прав дитини у кримінальному праві.

Отже, Україна підписала низку міжнародних договорів із захисту прав дитини, що належать до сфери кримінального права, до них належать Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (25 травня 2000 р.), “Ер-Рядські керівні принципи”, “Пекінські правила”, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та ін. Процес ратифікації обов’язково супроводжується правовою гармонізацією (адаптацією) норм міжнародно-правових стандартів до норм внутрішнього законодавства. Окрім матеріальних норм права, відображених у Кримінальному кодексі України,

обов'язково адаптуються процесуальні норми, що безпосередньо пов'язані з діяльністю системи ювенальної юстиції та захистом неповнолітнього під час кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прохоренко М. Впровадження стандартів НАТО у військово законодавство України як напрям реалізації національної правової політики. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*. Тернопіль, 2020. 113 с.
2. Недов С. Поняття і принципи впровадження міжнародно-правових актів у кримінальне законодавство України. *Право і суспільство*, 2017. 239 с.
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Міжнародний документ від 01 січня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
4. Про військову службу та військовий обов'язок: Закон України від 25 березня 1992 р. № 27. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001р. № 25-26. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3232>

Напряг № 2

Актуальні питання здійснення правоохоронної діяльності, забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах дії військового стану

Rossana Broniecka

dr, Katedra Postępowania Karnego i Prawa Karnego Wykonawczego Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Rzeczpospolita Polska

MEDIACJA JAKO INSTYTUCJA UNIWERSALNA

Konflikt jest nieodłączny element życia każdego człowieka, jest zjawiskiem naturalnym w każdej zbiorowości ludzkiej. Choć jest to specyficzny rodzaj relacji, wyeliminowanie konfliktu z życia jest niemożliwe i raczej niecelowe. Należy pamiętać, że nie każdy konflikt jest niszczący, są bowiem konflikty np. naukowe, które prowadzą do wypracowania nowych technologii. Konflikt występuje na każdej płaszczyźnie naszego życia: społecznej, rodzinnej, prawnej, zawodowej, a także na arenie międzynarodowej. Dlatego też teoria konfliktu określana jest jako zagadnienie interdyscyplinarne, ponieważ stanowi istotny element nie tylko praw, politologii, filozofii, a także innych dziedzin wiedzy [1, s.10-12].

Słowo konflikt wywodzi się z łaciny – *conflictus* [2] i oznacza zdarzenie. Jest to spór, sprzeczność interesów, czy poglądów. Dochodzi do niego gdy jednostka bądź grupa społeczna dąży do zaspokojenia własnych potrzeb, poprzez podporządkowanie sobie albo zniszczenie innej jednostki bądź grupy.

Konflikt rodzi się z mniej lub bardziej błahych przyczyn. C.W. Moore [3] dokonał podziału konfliktu ze względu na źródło, wyróżnił m.in.:

konflikt relacji - spowodowany przez zaburzone spostrzeżenie intencji drugiej strony, złą komunikację, silne emocje, uprzedzenia, stereotypy

konflikt danych – wywołany przez otrzymanie niepełnego zakresu informacji

konflikt interesów – zachodzący na płaszczyźnie rzeczowej, proceduralnej lub psychologicznej

konflikt strukturalny – będący rezultatem nierównego podziału, sił, pełnienia zróżnicowanych ról społecznych

konflikt wartości – spowodowany różnicą w hierarchii wartości, światopoglądzie, a także przyzwyczajeniach.

Każdy z tych konfliktów przybiera inną postać. Na szczęście coraz więcej ludzi czuje potrzebę dochodzenia do kompromisu i stosowania mediacji, jako formy zakończenia sporu. Gdyż jest to dużo tańsza i szybsza forma zakończenia każdego konfliktu.

Współczesna mediacja to procedura stosunkowo nowa, choć sama idea mediacji jest stara jak świat. Według T. Serafina pierwsze wzmianki o mediacji pochodzą z IV tysiąclecia przed naszą erą i wiążą się z cywilizacją Sumerów. Słowo mediacja wywodzi się z łaciny *mediator* – pośrednik; *mediare* – pośredniczyć w sporze; *medius* – środkowy, bezstronny [4]. Instytucja ta nie została jednak zdefiniowana na gruncie prawa polskiego. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto definicję mediacji (zaproponowaną przez Społeczną Radę od spraw Alternatywnych Metod

Rozwiązywania Sporów) rozumiejąc ją jako „dobrowolny i poufny proces, w którym fachowo przygotowana, niezależna i bezstronna osoba, za zgodą stron, pomaga im poradzić sobie z konfliktem. Mediacja pozwala jej uczestnikom określić kwestie sporne, zmniejszyć bariery komunikacyjne, opracować propozycje rozwiązań i - jeśli taka jest wola stron - zawrzeć wzajemnie satysfakcjonujące porozumienie” [5]. Należy pamiętać, że mediacja służy do rozwiązywania sporów, a nie do ich rozstrzygnięcia (tak jak dzieje się to przed sądem). Dodatkowym atutem instytucji mediacji jest skupianie się na teraźniejszości i przyszłości, a nie na przeszłości.

Do najważniejszych zasad mediacji [6; 7], możemy zaliczyć:

dobrowolność – oznacz, że strony zgadzają się na przeprowadzenie mediacji, a także na osobę mediatora. Osoby biorące udział w mediacji nie mogą w żaden sposób być zmuszane do uczestnictwa. Mają również prawo do odstąpienia na każdym etapie postępowania mediacyjnego. Warto również zaznaczyć, że nie ma także obowiązku wypracowania porozumienia.

poufność – zasada ta skierowana jest do wszystkich uczestników mediacji – mediatora i stron. Całe postępowanie mediacyjne objęte jest tajemnicą.

akceptowalności – zasada ta dotyczy stron konfliktu, które muszą zgodzić się na osobę mediatora, jak i zasad dotyczących mediacji.

neutralność – zasada ta skierowana jest do mediatora, który musi być neutralny, nie może narzucać stronom rozwiązania, musi jedynie czuwać aby poczynione ustalenia stron były zgodne z prawem. Mediator musi zawsze pamiętać, że to strony są właścicielami konfliktu.

bezstronność – również skierowana jest do osoby mediatora. Oznacz, że mediator nie może opowiadać się po żadnej stronie.

Jak było wspomniane na początku mediacja występuje również w prawie międzynarodowym, tam niestety także występują spory. Spór międzynarodowy to konflikt interesów pomiędzy państwami, powstaje gdy jedno państwo twierdzi, że posiada pewne prawa, a drugie państwo to neguje [8]. Spór międzynarodowy określa sprzeczności między państwami, które to sprzeczności prowadzą do zaostrzenia stosunków, do konfliktu zbrojnego. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w 1950 r. spór zdefiniował, jako sytuację w której punkty widzenia dwóch stron są wyraźnie przeciwstawne [9]. Zajmując się istotą sporu międzynarodowego, warto również przypomnieć wyrok Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 1924 r. w sprawie *Mavrommatisa* [10], który spór definiuje jako brak zgody w przedmiocie kwestii prawnej lub stanu faktycznego, z przeciwieństwem prawnych stanowisk lub interesów między stronami.

W nauce dokonuje się podziału na spory polityczne i spory prawne. Spory prawne są to spory w których roszczenia stron opierają się na określonej normie prawa. Natomiast spory polityczne są to spory, które nie mogą być rozstrzygane wyłącznie na podstawie istniejącego prawa międzynarodowego, bez wzięcia pod uwagę elementów pozaprawnych [11] (np. kwestii gospodarczych, politycznych).

W przypadku zaistnienia sporu międzynarodowego, państwa mogą oddać spór przed właściwy sąd międzynarodowy, muszą jednak pamiętać, że zgodnie z art. 33 Karty Narodów Zjednoczonych państwa będące stronami sporu zobowiązane są do ich

pokojuowego rozstrzygnięcia. Zgodnie z art. 2 ust. 3 Karty Narodów Zjednoczonych - wszyscy członkowie powinni załatwiać swe spory międzynarodowe przy pomocy środków pokojowych w taki sposób, że ani pokój międzynarodowy, ani bezpieczeństwo, ani sprawiedliwość nie będą wystawione na niebezpieczeństwo. I właśnie takim środkiem pokojowym, pozasądowym, nazywanym często środkiem dyplomatycznym jest mediacja. W przypadku zaistnienia sporu międzynarodowego rolę mediatora, mogą pełnić zarówno inne państwa (jedno lub kilka w zależności od potrzeby), jak i organizacje i organy międzynarodowe. W postępowaniu mediacyjnym strona trzecia zmierza do pogodzenia roszczeń wysuwanych przez strony konfliktu, może również składać własne propozycje zakończenia sporu, oczywiście pod warunkiem, że są one akceptowalne przez obydwie strony.

Zgodnie z Konwencją Haska z 1907 roku o pokojowym załatwianiu sporów międzynarodowych [12] mediacja może zostać także zastosowana w przypadku wystąpienia konfliktu zbrojnego. W tym miejscu należy zaznaczyć, że jeżeli mediacja ma miejsce już po rozpoczęciu działań zbrojnych, nie powstrzymuje ona operacji wojskowych, jeżeli umowa stron nie przewiduje inaczej.

Za przykład można podać misję mediacyjną ONZ zakończoną podpisaniem w 1988 roku porozumienia przez USA, ZSRR, Afganistan i Pakistan, na mocy którego siły zbrojne ZSRR wycofały się z terytorium Afganistanu w 1989 roku. ONZ miało także znaczący wkład mediacyjny w proces wycofania się wojsk USA z Wietnamu i układ o zawieszeniu broni z 1973 roku, a także w rozwiązanie w 1990 roku wojny w Kambodży [13].

Niestety i w obecnych czasach mamy do czynienia z konfliktem zbrojnym. 24 lutego 2022 roku rozpoczęła się inwazja Rosji na Ukrainę, która trwa po dzień dzisiejszy. Oprócz działań zbrojnych, w tle tej wojny widzimy próby zastosowania instytucji mediacji pomiędzy walczącymi krajami. Mediacje wojenne nie należą do najłatwiejszych, o czym mogli przekonać się m.in. prezydent Francji, kanclerz Niemiec, premier Izraela. Niestety mimo prób nie udało się osiągnąć porozumienia i wojna wciąż trwa...

BIBLIOGRAFIA:

1. Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka, red. M. Dorton, P. Coleman, Kraków 2005, s. 10-12.
2. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl/sjp/konflikt> [dostęp: 23.06.2022].
3. Byra S. Konflikt interpersonalny – istota i funkcje, [w] A. Lewicka (red.), Profesjonalny mediator. Zostań nim. Poradnik metodyczny, Lublin 2008, s. 174.
4. Kopaliński W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem, Warszawa 2000, s. 321.
5. Zienkiewicz A. Standardy prowadzenia mediacji i postępowania mediatora uchwalone przez Społeczną Radę ADR przy Ministrze Sprawiedliwości, Studia prawnoustrojowe 18, UWM 2012, s. 186.
6. Waszkiewicz P. Zasady mediacji [w] Mediacja teoria i praktyka, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2018, s. 161-175.

7. Kalisz A., Zienkiewicz A. Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu, Warszawa 2014, s. 58-61.
8. Czarnocki A., Pietraś Z.J. Współistnienie państw. Wstęp do międzynarodowych stosunków politycznych, Lublin 1988, s. 175-185.
9. Opinia doradcza Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie traktatów pokojowych z Bułgarią, Węgrami i Rumunią, ICJ Rep. 1950, s. 7.
10. Wyrok Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w sprawie Grecji przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 26 marca 1925 r. Cyt. za: R. Bierzanek, J. Symonides, Prawo międzynarodowe publiczne, Warszawa 2005, s. 337.
11. Góralczyk W., Sawicki S. Prawo międzynarodowe w zarysie, Warszawa 2015, s. 322.
12. Konwencja o Pokojowym Rozstrzyganiu Sporów Międzynarodowych z 18 października 1907 r. Dz. U. z 1930 r. Nr 9, poz. 64.
13. Kuczyński M. Konflikty zbrojne na świecie. Azja, Studia i Materiały, Biuro Prasy i Informacji MON, Nr 22, Warszawa 1995, s. 110.

Anna Rybicka

*PhD, assistant professor, Paweł Włodkowic University College in Plock,
Republic of Poland*

SOCIAL PATHOLOGIES AND THEIR IMPACT ON SECURITY AND PUBLIC ORDER AND PUBLIC ORDER

Social pathologies are behaviors that disrupt social balance, security and public order. Pathology is a failure to comply with generally accepted norms and values. It affects individuals or social groups. The factors that cause pathological behavior are diverse.

Taking into account the definitions of public order, it can be said that there is no unambiguous definition in the law that defines the scope of this concept. However, it can be noted that in the Constitution of the Republic of Poland are listed in individual acts of security, which affect the public order of Poland. These can include the security of: citizens, the description of which can be found in article five of the Constitution of the Republic of Poland, the state in article 45, ecological in 74, internal and external state in 146 and again citizens in 230 [1].

About this security you can look for information in the Criminal Code of June 6, 1977. Public order is a broad concept. However, it is necessary to focus on various aspects - not only in the sphere of one type of security, because the types of security listed above constitute the whole of public order. There will not be a high level of public order and security if at least one of them is at a very low level. It is most important to emphasize that security is only a fragment of It should not be the case that only the state cares about security. It cannot be that only the State cares about security, because the citizens should also emphasize this sphere of public order in order to live better. It is they who should make it clear to each other that in order to live with respect for the various spheres of life, one must act in accordance with one's conscience [1].

Threats to public policy are the most commonly cited two threats. These are traditional and asymmetric dangers, characterized by different aspects. The traditional ones focus on political threats, i.e. those that prevent the state from working. These include corruption, failure to respect the rights and duties of citizens, intimidation, discrimination, violation of the rule of law, and increased crime, among others.

Public security is defined in many different ways, there is no specific definition that defines this concept, but each of the cited definitions refer to the social values that ensure the proper functioning of state bodies, giving a sense of peace, where there is no concern about the most important needs in life.

Public order helps citizens of a country to feel safe. For every citizen - security is the leading concept that contributes to the standard of living in a given place on earth. Everyone wants to be able to move freely in a given city without any barriers or fear for his life or health. Also important is the fact of the economic standard of living [1].

The concept of public order is often used interchangeably with the concept of public security. Thus, one of the definitions of public order is described as an element of public safety, the manifestation of which is the observance of various types of norms,

including religious, legal, moral or moral by individuals and others, resulting in the adjustment of public life to individuals.

There are a large number of attempts to explain the phenomenon given. Another of them is the definition, which defines public order as a state in which citizens feel in their place of residence: peaceful, safe, do not feel threatened.

By which is meant the satisfaction of needs such as survival, independence, security, peace of mind and the prospect of development. Security, therefore, is a basic human need, without security a person loses valuable values (such as health or peace of mind). Security, which is directly related to the concept of public order, is not only found in the aspect of government, local government or state security - namely it is also a concept operating in the psychological, sociological or legal sciences [1].

Security is the basic need of every human being. Therefore, the key task of the state implemented over the centuries is to provide security to be able to meet this basic social need of citizens. The realization of the need for security is handled by many specialized institutions of the state in different areas such as government, local government, commercial, civil, judicial, legislative or presidential. The police is one of the basic state bodies serving this task. It is an armed formation designed to protect human security and public order.

Constant increase of social expectations regarding improvement of safety caused necessity of systematic improvement of law and adaptation of organizational solutions ensuring efficiency of police actions. In order to meet new civilization threats and requirements the police have to adapt to new constantly changing working conditions.

In the literature on the subject safety is defined as a state of certainty and peace, lack of danger in the sense of security, lack of threat and as protection against dangers [2].

The issue of security and public order is referred to by many researchers. Many attempts have been made to define these terms in various publications. And so, for example, Stanislaw Pieprzny considers that security and public order are the most significant elements creating the space of internal security of the state [3].

Security and public order also include the prevention of various types of crime, including common and organized crime, economic crime, including corruption, traffic accidents and natural disasters [4].

There is a view that public safety is not the same as public order, that public safety is a higher level of public order. These terms are usually perceived separately - public security includes danger that threatens human life, health and property, the system, power, as well as political and social organizations [5, s.16].

Analyzing public security, it can be said that it is mainly a public task of administrative bodies. It can also be a legal criterion for action, a specific competence of the administrative unit of state or local government administration. Besides, public safety is a constitutional value, which in order to protect the state may lead to the restriction of citizens' freedoms to exercise of freedoms and rights guaranteed in the constitution [6].

Traditional threats may also include social threats, i.e., loss of health or life, the phenomenon of violence, alcoholism, drug addiction, or others, and those of an

economic nature, e.g., susceptibility to the transmission of political dependencies. Traditional threats also include environmental (i.e. floods, disasters, pollution or fires) and military (i.e. threats of military force against a country). Asymmetric threats, on the other hand, include international terrorism (including cyberterrorism), transnational organized crime and the activities of foreign services [6].

The phenomenon of domestic violence is found among communities throughout the world. It is independent of age, race, place of residence, religion, gender, or social status. Regardless of the form it takes, it always leads to irreversible changes in the psyche of the person concerned, causing suffering, pain, and cannot be rationally explained because it comes from the closest people, who constitute the family. It is also important to remember that,

The family is always the first environment that socializes the child and instills all the rules and values, but it is also where disturbances occur and have very serious consequences in the occurrence of abnormalities in the upbringing of young people. Drawing behavioral patterns from such families gives a chance for development and deepening of social pathology, making violence in the family a norm and a social standard [7, s.167].

Violence is nothing but an intentional act or omission of one person Violence is nothing more than an intentional act or omission of one person towards another, which by using superior power violates personal rights of an individual, causing suffering and damage [8].

There is no doubt that the law is an element of great importance for the functioning of both individuals and society as a whole. A well-functioning and well-thought-out system, which is based on legal regulations adjusted to the given reality, provides opportunities to order social life, and also to fight and prevent pathologies occurring in it. One of the most important spheres regulated by law is that relating to the family, and one of the areas is the prevention of violence within it.

It may seem that in the 21st century such a problem as family violence should not actually exist. The growing awareness of the rights and freedoms The growing awareness of everyone's rights and freedoms, properly secured by law, combined with a general conviction of the undeniable reprehensibility of aggressive behavior towards other people should result in a marginal number of cases of domestic violence. However, the statistics are saddening, showing the opposite result.

The phenomenon of domestic violence is a very big challenge for researchers. The complexity of this phenomenon constitutes a research area for many different scientific disciplines. Violence is mainly an area of analysis for psychologists, sociologists, but also for representatives of criminology and pedagogy. All scientific approaches emphasize the intentionality of violence, as well as the intentionality of harming another person [9, s. 13].

The phenomenon of violence is seen as a set of supervising and attacking, controlling behaviors that include physical, emotional, and sexual violence. These behaviors form a coherent whole, a sequence of intended and instrumental actions that leads to the enslavement of the victim. The process also involves eliminating the victim's sovereign thoughts and actions, and complete submission to the abuser's needs

and demands. Such behavior is often an outburst of emotion out of control. The abuser often uses his anger to intimidate the victim, but at the same time is very cautious about when and where he attacks in order to make the attack as risky and effective as possible.

Experiencing violence in the home is a very complex problem. Most often, in order for the victim to be able to break free from the violence, the help of other people is needed, and sometimes also the support of many services. When a person experiences any form of violence, the help that comes from outside is very important. It can take action to protect such a victim. Representatives of various services can come to the aid of victims of domestic violence, e.g. a lawyer, psychologist, policeman, social worker, doctor. There are situations where the abuse process lasts so long and is so destructive that all of these specialists are needed at the same time. This is an invaluable support on the path out of violence. Legal help, on the other hand, gives the perpetrator a chance to put a legal limit on his violence.

The police mainly provide emergency assistance. These are usually interventions following reports of domestic violence. The patrol called to a place of violence must also fill in a form, which confirms the occurrence of violence. Police officers also provide information about where victims can seek further support. The police can also take preventive measures, such as regular visits by the district policeman. The person experiencing violence can file a complaint to the public prosecutor's office.

A person experiencing family violence can also turn to the following for assistance

to the Municipal or District Social Assistance Centres within the scope of social assistance. The social welfare centres can conduct a community interview and determine the needs and ways of providing assistance to the victim. Such centers also provide advice on how to deal with the threat of domestic violence. Victims may also use the Specialized Support Centers for Victims of Family Violence and Crisis Intervention Centers [10].

Non-governmental organizations also deal with domestic violence prevention. They have this type of activity written down in their statutory goals. Third sector organizations often run helplines, websites dedicated to this subject, information and consultation points. They also take care of shelters or day care centers for children. They also often provide assistance in official matters [11]:

Summarizing the previous considerations, it should be pointed out that public order is taken care of by the organs of government administration. The most important body taking care of the state's security is the President of the Republic of Poland (for other states it will be respectively the president of their state). The relevant article of the Constitution of the Republic of Poland contains information that defines what the tasks of the President should be in the event of security being reduced to a minimum and in the event of a threat to the state (for example martial law). The President is assisted by the Council of Ministers, which assists him in improving or maintaining security in the country. A special role with regard to this sphere of state security is played by the Governor, who is in charge of security in the provinces (according to the state's orders) and the heads of the communes respectively.

Conclusions:

1. The pursuit by institutions and organizations to ensure public safety for all people living in the administrative area, as well as to improve the comfort of life in the state.
2. Defining security and basic needs in social life for the benefit of every citizen, so that people can feel safe in a place and consider it as a safe place.

BIBLIOGRAPHY:

1. Porządek a bezpieczeństwo publiczne. URL: <https://www.socium.pl/porzadek-publiczny.html> [dostęp: 23.06.2022].
2. Stańczyk J. Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, nr. 5, s. 15.
3. Pieprzny S. Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym, Difin, Rzeszów 2011, s. 32.
4. Misiuk A. Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego: zagadnienia prawno-ustrojowe, PWN, Warszawa 2008, s. 12.
5. Ura E., Pieprzny S., Pado T. Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym, [w:] J. Zimmermann (red.), Koncepcja systemu prawa administracyjnego, PWN, Warszawa 2007, s. 16
6. Art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.
7. Olechnicki K., Załęcki P. Słownik socjologiczny, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2002, s. 167.
8. Ogólnopolskie Pogotowie dla ofiar przemocy w rodzinie, Niebieska linia. URL: <http://niebieskalinia.info> [dostęp: 26.05.2021].
9. Mazur J. Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość, Warszawa 2002, s. 13.
10. Konsekwencje stosowania przemocy w polskim prawie karnym. URL: <http://dogma.org.pl/konsekwencje-stosowania-przemocy-w-polskim-prawie-karnym> [dostęp: 14.06.2021].
11. Strona internetowa. URL: <https://www.niebieskalinia.pl/pomoc/gdzie-szukac-pomocy> [dostęp: 14.06.2021].

Андрій Білошицький

старший судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

СОЦІАЛЬНЕ ТА БІОЛОГІЧНЕ В ОСОБІ ПРАВОПОРУШНИКА

На сьогодні однією з ключових проблем дослідження особи правопорушника є співвідношення соціального і біологічного в її генезисі. Зазначена проблема має наукове, практичне, правове і принципово методологічне значення. Від її вирішення багато в чому залежать розуміння детермінант злочинності і визначення головних напрямів запобігання. Вивчення питання про співвідношення соціального і біологічного в особі правопорушника вимагає багатостороннього підходу з використанням досягнень філософії, соціології, психології, біології, хімії, криминології та ряду інших наук.

Вивчення даного дослідження полягає у формуванні системи науково-теоретичних та практичних знань з питань вивчення особи правопорушника, правової основи такої діяльності, поваги до законів, їх додержання та застосування в практичній діяльності, набуття досвіду науково-дослідної роботи в галузі профілактики та протидії вчиненню адміністративних і кримінальних правопорушень.

Фактори, які безпосередньо впливають на розв'язання питання щодо співвідношення соціального і біологічного в особі правопорушника, певним чином умовно можна розподілити на дві групи. В першу групу входять фактори, які є традиційними для визначеної криминологічної проблеми, а саме до них в першу чергу належить біосоціальна природа людини, яка обумовлює різницю основних властивостей особи: соціальну, психологічну, біологічну. Біосоціальна природа людини багато в чому визначає зміст, форму і спрямованість діяльності будь-якої особи, зокрема і особи правопорушника. До традиційних факторів необхідно віднести те, що доволі часто під час дослідження фіксується велика питома вага серед осіб, які вчинили злочин, осіб з різними особистісними розладами, перш за все з психічними відхиленнями і аномаліями. Відповідно до другої групи факторів входять ті явища і процеси, які набули актуальності для криминології на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

По-перше, доволі великих успіхів досягла генетична наука, що дозволяє певним чином прогнозувати поведінку конкретної особи, яка має конкретний генотип. Потреба в залученні знань генетиків особливо очевидна у випадках вчинення найжорстокіших злочинів проти особи особами, у яких батьки (або один з них) вчиняли аналогічні злочини в минулому. Вказівка лише на соціальну природу цих злочинів виглядає недостатньо переконливою.

По-друге, науково-технічний прогрес помітно загострив соціальні наслідки взаємодії людини і техніки. Це пов'язано з тим, що сучасна техніка постійно підвищує вимоги до психофізіологічних можливостей людини, які мають певну консервативність, повільно змінюються в процесі еволюції.

«Експансія» техніки в соціальному середовищі існування людини, збільшення питомої ваги людей, зайнятих активним використанням техніки, супроводжуються зменшенням кількості осіб, які за своїми психофізіологічними можливостями об'єктивно здатні працювати в екстремальних умовах в системі «людина-машина». Ці процеси неухильно призводять до зростання вчинення злочинів з необережності, які пов'язані з експлуатацією техніки. На превеликий жаль, в кримінології дана проблема не отримала належної розробки і обговорюється в основному в рамках дослідження кримінально-правових проблем осудності особи.

По-третє, в сучасному суспільстві посилюється вплив соціальних факторів, які мають психотравматичний вплив на людину (економічна криза, військові конфлікти, пропаганда насильства, активний розвиток соціальних інтернет-мереж, діяльність деструктивних релігійних організацій та інше). Виникаючі в результаті такого впливу відхилення в психіці людини нерідко служать сприятливим фоном для формування криміногенної мотивації.

Особлива увага приділяється природі агресивності, яка нібито служить першопричиною насильницьких злочинів. Відповідно, ключовим питанням кримінології залишається співвідношення соціального та біологічного в особі правопорушника. Біологічна природа людини не може орієнтуватися на норми права, оскільки вони мають не біологічний, а соціальний характер. Від біологічних особливостей, насамперед, залежить те, що візьме особа від навколишнього середовища, які суспільні відносини ввійдуть до її структури. Інакше кажучи, природа наділяє людей ніби своєрідним фільтром, через який не кожний соціальний фактор може пройти. Біологічне постає як обставина, під впливом якої формується система суспільних відносин, які складають сутність особи. Генетичні й інші біологічні, фізіологічні відхилення, звичайно, певною мірою впливають на поведінку людини. Це безперечний факт, який, однак, вимагає правильного тлумачення. Отже, вказані негативні особливості, що не виключають осудності особи, є соціально зумовленими, їхній характер залежить від соціальних факторів, адже особа формується під провідним впливом соціального середовища.

Соціально-біологічні ознаки в криміногенній детермінації є не причинами й умовами злочинності взагалі, а також окремих її видів, а умовами деяких насильницьких злочинів, злочинів неповнолітніх і низки необережних злочинів, пов'язаних з використанням техніки. Якщо ці ознаки стали безпосередньою причиною суспільно небезпечної поведінки, то йдеться про неосудну поведінку, що виключає злочинність і кримінальну караність. Соціальне – це не що інше, як особливо організоване біологічне, а особа людини формується під впливом двох потоків інформації – соціальної та генетичної, що діють одночасно. Генетично успадковується темперамент, від якого значно залежить характер людини, зокрема, така його особливість, як залежність поведінки від зовнішнього впливу. Успадковує людина й інтелектуальні та інші здібності, таланти, обдарованість. Підструктура біологічно зумовлених рис особи – темпераменту, здібностей, типу нервової системи, а також патології психіки – бере активну участь у процесі

саморегуляції, а іноді навіть є визначальною. Деякі види психопатії за певних умов визначають протиправну поведінку особи, а патологічні відхилення психіки зумовлюють підвищений ризик насильницьких посягань на життя, здоров'я, честь і гідність інших. Успадковується також фізична організація індивіда, що має важливе, а іноді вирішальне значення для формування особи правопорушника.

Таким чином, соціальне та біологічне в людині не суперечать одне одному, тим паче не є взаємовиключеними, а перебувають у взаємодії та взаємозв'язку. Отже, якщо біологічні і біосоціальні концепції розглядають питання, чому окремо взята людина стає злочинцем, то завданням соціологічних теорій є з'ясування того, наскільки часто, яким чином і чому злочинність обумовлюється соціальними чинниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Дата оновлення 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 18.02.2022).
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
3. Адміністративна діяльність національної поліції : загальна частина : [навчальний посібник] / [В. М. Бесчасний, О. М. Мердова, В. С. Тулінов та ін.]; за ред. В. М. Бесчасного. – Київ : ВД «Дакор», 2017. – 248 с.
4. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка [В. В. Сокурєнко, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2017. – 432 с.
5. Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – 197 с.

Аміна Бондар

*студентка 2 курсу групи ПР20Б1 Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна*

*Науковий керівник: Інна Зеленко – кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності
Цentrальноукраїнського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна*

ОСНОВНІ ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ ПОВОДЖЕННЯ З ІНФОРМАЦІЄЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Беззаперечно, в умовах воєнного стану спричиненого вторгненням російської федерації в Україну 22 лютого 2022 року, кожному важливо отримувати інформацію про стан ведення бойових дій, загрозу нападу чи окупації, що загалом потрібно для завчасної евакуації населення. Необхідність також має запобіжний характер, який допоможе відвернути вчинення правопорушень, гуманітарним катастрофам та геноциду з боку російських військ. Також, треба враховувати, що ведеться й широкомасштабна інформаційна війна, з чого й впливає актуальність теми.

Метою дослідження є висвітлення основних правил інформаційної безпеки під час війни. Дана тема висвітлюється в таких нормативно правових актах як, указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 №64/2022, наказі Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.22 № 73, законі України «Про захист персональних даних», та в рекомендаціях на офіційному сайті Міністерства культури та інформаційної політики України.

Згідно Указа Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» №64/2022 (затверджено Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» реєстр. № 2102-IX від 24.02.2022) у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[1].

Таким чином, ми бачимо, що деякі права, в тому числі й інформаційні мають тимчасові обмеження, та з цього впливає необхідність виокремлення основних правил поведінки з інформацією.

Першим правилом слід зазначити, що «Споживати та поширювати інформацію можна лише з офіційних джерел». Це необхідно для того, щоб не сприяти ворогу, не поширювати фейки, не спричиняти загальну паніку.

Міністерство культури та інформаційної політики на своєму веб-сайті оприлюднили перелік офіційних джерел з достовірною інформацією [2]. Необхідно виокремити те, що наразі йде Спільний теле- і радіомарафон «#UАразом» - який являється досить якісним джерелом інформації, де частина актуальних перевірених новин озвучується в прямій трансляції.

Другим, та не менш важливим правилом можна назвати «Не допомагай агресору». Його сутність полягає в тому, що в будь-якому разі не можна поширювати інформацію про: переміщення українських військ, номери військових підрозділів та частин, вказаними населених пунктів та міст у яких, чи повз які проходять чи будуть проходити Збройні Сили України, наявність чи відсутність блок-постів та ін. Також, з переліком забороненої для поширення інформації можна ознайомитись в Наказі Головнокомандувача Збройних Сил України «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 73 [3].

До третього правила слід віднести «Не знімати місця вибухів та потрапляння снарядів». Це може допомогти окупантам в коригуванні вогню для подальшого нанесення вогню по містам. Крім цього, необхідно пам'ятати про основні правила інформаційної гігієни, та в жодному разі «Не переходити за підозрілими посиланнями і не вводити персональні дані, та дані близьких». Відповідно до Закону «Про захист персональних даних» персональні дані - відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [4]. Це може призвести до хакерських атак, та навіть якщо це просить виконати ваш знайомий, необхідно бути обережним, адже його профіль може бути зламаний чи фейковий.

Отже, аналізуючи викладений матеріал, можна виокремити декілька основних правил, які допоможуть запобігти поширенню неправдивої, неточної та провокаційної інформації, яка може призвести до несприятливих наслідків, а також витоку персональних даних. Зазначений перелік правил є невичерпним, в результаті розвитку технологій та методів дезінформації. Крім цього, важливо неупереджено та пильно ставитись до усієї отриманої інформації, не поширювати підозрілу інформацію, та ту, яка вилучена не з офіційних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022р. №64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 29.04.2022).

2. Перелік офіційних джерел: від Міністерства культури та інформаційної політики України від 04.03.2022 р. URL: <https://mkip.gov.ua/news/6946.html> (дата звернення: 29.04.2022).

3. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.22 р. № 73. URL:

https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf (дата звернення: 29.04.2022).

4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. №2297-VI. Дата оновлення: 13.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 29.04.2022).

Єлизавета Карганолова

*студентка 2 курсу групи ПР20Б1 Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна*

*Науковий керівник: Інна Зеленко – кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності
Цentrальноукраїнського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна*

СКЛАДОВІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Наявність та повна гарантія інформаційної безпеки в Україні на державному рівні є одним із найактуальніших питань на сьогодні. Тому що наразі, під час воєнного стану, існує багато загроз у даній сфері, що можуть призвести до негативних наслідків як всередині держави, так і на міжнародному рівні.

Законодавством України визначено, що інформаційна безпека України - складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [1].

Дослідження такого складного явища, як інформаційна безпека може бути успішним лише за умови наявності розроблених рівнів його забезпечення. Тому, варто зазначити, що дане поняття розглядається з трьох рівнів, а саме:

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИ – це стан захищеності психіки та здоров'я людини від деструктивного інформаційного впливу, який призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності та погіршення її фізичного стану.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА – можливість безперешкодної реалізації суспільством та окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, обробки, створення й поширення інформації, а також ступінь їх захисту від деструктивного інформаційного впливу.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ – це стан її захищеності та інформаційного розвитку, за якого спеціальні інформаційні операції, акції інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спеціальних технічних засобів, комп'ютерні злочини та інші деструктивні інформаційні впливи не завдають суттєвої шкоди національним інтересам [2, с. 171].

Чинне законодавство визначає життєво важливими інтереси особи в інформаційній сфері України, серед яких: 1) забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; 2) недопущення несанкціонованого втручання у зміст, процеси обробки, передачі та використання персональних даних; 3) захищеність від негативного інформаційно-психологічного впливу [3, с. 71].

Для всебічного забезпечення інформаційної безпеки в Україні встановлюються заходи правового режиму воєнного стану. Одним із таких є обов'язок регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі [4].

Ураховуючи пряму військову агресію з боку Російської Федерації, активне поширення державою-агресором дезінформації, викривлення відомостей, а також виправдовування або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, з метою донесення правди про війну, забезпечення єдиної інформаційної політики в період дії в Україні правового режиму воєнного стану Рада національної безпеки і оборони України вирішила установити, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UАразом» [5].

Таким чином, аналіз нормативно-правової та юридичної бази, що регламентує питання інформаційної безпеки в Україні, дає зробити висновок, що повне її забезпечення повинне здійснюватися на кожному з трьох рівнів її існування: на особистому, суспільному та державному. Так як інформаційна безпека є важливим елементом функціонування національної безпеки держави та діяльності держави під час воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28. 12. 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення 29.04.2022).

2. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підручник / В.В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін.; за ред. Є. Д. Скулиша. К.: КНТ, 2010. 776 с.

3. Золотар О. О. Загрози інформаційній безпеці людини. *Правова інформатика*. 2014. № 2(42). С. 70-79.

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 29.04.2022).

5. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text> (дата звернення 29.04.2022).

Наталія Максименко

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Наталія Клімічева

судова експертка сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ХРОНОЛОГІЧНИХ ПОДІЙ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Сьогодні Україна переживає важкий період, зумовлений широкомасштабним військовим вторгненням російської федерації на територію нашої Держави. Наразі можна з упевненістю стверджувати, що дії збройних сил РФ є не просто злочинною агресією проти України, а спрямовані на систематичне та послідовне фізичне знищення українського народу, у тому числі його самобутності, культури, історичних цінностей, прав на самовизначення і саморозвиток. Перелік проявів порушення прав українського народу можна продовжити, але це буде окрема тема дослідження, тому поділяю думку багатьох сучасних науковців, що дана ситуація вимагає негайного визнання дій збройних сил РФ під час останньої фази збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом українського народу.

Проведемо правовий аналіз хронологічних подій військового вторгнення РФ на територію України. За даними західної розвідки, росія почала планування повномасштабного вторгнення ще на початку 2021 року, про що було зафіксовано перші ознаки відповідних дій: супутникові знімки вказували на нарощування російських військ біля України [1]. З накопиченням та аналізом доступних розвідданих, зібраних західною розвідкою, та на підставі поданої інформації дослідників [1], можна виділити наступні етапи, що передують прояву агресії росії по відношенню до України, її незалежності: отримання підтверджуючої інформації щодо активізації діяльності невеликої група високопосадовців росії, які почали планувати повномасштабне вторгнення [1]; формування розуміння Вашингтоном наміру Путіна застосувати силу для повернення України до сфери впливу Росії. За даними західної розвідки восени Вашингтон усвідомив, що Путін має наміри діяти швидко із застосуванням сили [1]; візит директор ЦРУ Вільяма Бернса до Москви з метою попередження про те володіння інформацією відносно намірів РФ щодо України (початок листопада 2021 року); вирішальним стало оприлюднення частини розвідданих, на підтримку чого виступили директор національної розвідки США Авріл Гейнс та радник з питань національної безпеки Джейк Салліван.

Світ до кінця не вірив, що у 21 столітті можлива війна. Більш того, українсько-російський державний кордон був врегульований у договорах між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003, ратифікованого 20.04.2004 [3], та про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р., ратифікованого 20.04.2004 [4]. Але, Світ не взяв до уваги, що у квітні 2014 року Росія вже порушила норми міжнародного права, вторгнувшись на східну територію України (Луганську та Донецьку області), після захоплення АР Крим, та створивши на підконтрольних територіях терористичних організацій «ЛНР» та «ДНР».

Початком вже відкритого прояву агресії росії відносно України слід вважати визнання Путіним терористичні організації "ЛНР" та "ДНР" як незалежні республіки шляхом підписання 21 лютого 2022 року відповідного указу [8]. Підписання даного указу та визнання цих терористичних організацій поставило крапку щодо виконання Росією Мінських угод, підписаних Тристоронньої контактної групи у складі представників України, Росії та спецпредставника Діючого голови ОБСЄ, а також прояв порушення суверенітету й територіальної цілісності України. Вже 22 лютого 2022 року російські війська просувалися вулицями Луганської та Донецької областей [11]. 23 лютого 2022 року Рада національної безпеки і оборони України на засіданні під головуванням Президента України Володимира Зеленського ухвалила рішення про запровадження надзвичайного стану на всій території України, за виключенням Донецької та Луганської областей, де триває Операція об'єднаних сил [2]. З метою нормалізації обстановки в державі, забезпечення захисту та охорони державного кордону, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і порядку, створення умов для належного функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства, запобігання спробам захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, керуючись пунктами 5 і 6 частини другої статті 4 Закону України "Про правовий режим надзвичайного стану", на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України та відповідно до пункту 21 статті 106 Конституції України Президентом України був підписаний Указ «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» від 23 лютого 2022 року № 63/2022 [6].

24 лютого 2022 року для України став страшним днем, коли президент росії Володимир Путін заявив про початок спецоперації, метою якої Кремль назвав «демілітаризація і денацифікація України» [11], у результаті чого розпочалося повномасштабне воєнне вторгнення російських військ на територію України. Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України Указом Президента України 24 лютого 2022 року введено воєнний стан в Україні [7]. Спочатку воєнний стан запроваджувався на 30 діб з 24 лютого 2022 року, а пізніше був продовжений на 90 діб з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року [5].

Своїми діями Російська Федерація порушила вимоги міжнародного права: Статуту ООН, Загальної декларації з прав людини, Конвенції ООН про права дитини, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, Гаазької конвенції IV (Конвенція про захист населення під час війни).

Сьогочасні результати воєнної агресії росії страшні, які вже більшість науковців та політиків назвали геноцидом українського народу. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова під час зустрічі з Верховним комісаром ООН з прав людини Мішель Бачелет розповіла «про порушення основоположного права на життя громадян України військами окупанта – масові вбивства цивільних у тимчасово окупованих та оточених ворогом містах України та знущання рашистських військових над мирними громадянами України, наслідки яких ми побачили після звільнення міст від окупанта. Росія вчиняє геноцид народу України вбиваючи населення з особливою жорстокістю» [9]. Омбудсман Л. Денісова наголосила: «Такі дії армії терористів РФ підпадають під визначення злочину «геноцид» відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та статті 6 Римського статуту міжнародного кримінального суду» [9].

Відповідно до вчинення цих жахливих подій офіс Генпрокурора спільно із Збройними Силами України сьогодні працюють над кримінальним провадженням за фактом вчинення політичним та військовим керівництвом Російської Федерації геноциду українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордон Корера. Як західна розвідка намагалася зупинити війну в Україні та в чому помилилась. BBC News. 9 квітня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61036535> (дата звернення 20.06.2022).
2. Данілов О. РНБО України ухвалила рішення про запровадження надзвичайного стану на всій території України, за виключенням Донецької та Луганської областей. 23.02.2022. Рада національної безпеки та оборони України: веб-сайт. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5278.html>. (дата звернення 20.06.2022).
3. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003, ратифікований 20.04.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text (дата звернення 20.06.2022).
4. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003, ратифікований 20.04.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text (дата звернення 20.06.2022).
5. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17.05.2022 № 341/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>. (дата звернення 20.06.2022).
6. Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України : Указ Президент України від 23 лютого 2022 року № 63/2022. Рада національної

безпеки та оборони України: веб-сайт. URL: <https://bit.ly/3P8v9hC> (дата звернення 20.06.2022).

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://bit.ly/3aiZ7kl> (дата звернення 20.06.2022).

8. Путин підписав укази про визнання ДНР і ЛНР. 21 лютого 2022 року. URL: <https://www.interfax.ru/russia/823531> (дата звернення 20.06.2022).

9. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини провела зустріч з Верховним комісаром ООН з прав людини. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2013-2022: Веб сайт. URL: <https://bit.ly/3NPH7M2> (дата звернення 20.06.2022).

10. Уповноважений: геноцид українського народу РФ щодня отримує нові свідчення. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2013-2022: Веб сайт. URL: <https://bit.ly/3OQPjJq> (дата звернення 20.06.2022).

11. Хроніка війни: повномасштабне вторгнення в Україну. ІЗБІРКОМ. 2022. URL: <https://bit.ly/3NN7K11> (дата звернення 20.06.2022).

Олена Окопник

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Богдан Гречук

студент 4-го курсу факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Боездатність та сила держави визначається, в першу чергу, рівнем її військових підрозділів. На них покладаються обов'язки із захисту територіальної цілісності та недоторканості країни, усунення та попередження можливих загроз. Саме на збройні формування покладена основна відповідальність за збереження миру.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [4]. З огляду на дані положення можна визначити, що військова служба є особливим видом професійної діяльності.

21 січня 2015 до парламенту був поданий законопроект № 1805 «Про Військову поліцію», прийняття якого значно б розширило функції колишньої військової служби правопорядку (далі – ВСП), як пострадянської, структури у Збройних силах України, після початку активних бойових дій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, гостро постало питання, щодо розширення функцій та доопрацювання військових адміністративних правопорушень та притягнення винних осіб до відповідальності [5].

Проектом Закону України «Про Військову поліцію» [5] пропонувалося утворити правове підґрунтя для створення Військової поліції – правоохоронного органу у підпорядкуванні Міністра оборони України, призначеного для забезпечення правопорядку і законності у Міністерстві оборони України (далі – МО України) та Збройних Силах України (далі – ЗС України), надання слідчим підрозділам Військової поліції статусу органу досудового розслідування. Враховуючи досвід із забезпечення правопорядку в арміях найбільш розвинутих країн Європи та світу, в яких функціонують правоохоронні органи з військовим статусом, рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 було схвалено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, якою

передбачено перетворення Служби правопорядку у Військову поліцію та віднесення до її компетенції розслідування військових злочинів [6].

Зазначене рішення відповідає принципам та практиці роботи правоохоронних органів провідних країн Європи та світу у сфері громадської безпеки. У переважній більшості провідних країн Європи та світу правоохоронні органи з військовим статусом (військова поліція, карабінери, жандармерія) функціонують в структурі їх збройних сил, підпорядковані міністру оборони або мають подвійне підпорядкування, наділені широкими повноваженнями щодо виявлення, припинення та розслідування злочинів, скоєних військовослужбовцями, а також виконують поліцейські та адміністративні функції в інтересах всієї країни. Для прикладу військова поліція Франції, має назву – військова жандармерія республіки Франції або військова поліція в США.

Як наслідок, на цей час в Україні склалась ситуація, коли фактично в бойових умовах, під час виконання завдань в зоні проведення операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей діюча система органів досудового розслідування не забезпечує ефективне та оперативне розслідування масових військових злочинів, що негативно впливає на стан боєготовності військових частин і підрозділів ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

З урахуванням положень Конституції України [1] та Кримінально процесуального кодексу України [3] досудове розслідування військових злочинів має належати до компетенції слідчих органів Міністерства внутрішніх справ України. Проте розслідування цієї категорії злочинів є невласливою функцією зазначеного правоохоронного органу, що також суперечить міжнародним стандартам та практиці боротьби із злочинністю в арміях розвинених країн Європи та світу.

Саме dodання такого основного завдання, як досудове розслідування злочинів та кримінальних проступків пов'язаних з проходженням військової служби, вчинених військовослужбовцями, а так само корупційних злочинів вчинених працівниками та державними службовцями Міністерства оборони України і Збройних Сил України, розвантажило б Військові прокуратури, слідчі підрозділи Міністерства внутрішніх справ, Державне бюро розслідувань, та пришвидшило розшук та притягнення до відповідальності військовослужбовців, котрі скоїли кримінальні правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 20.05.2022).
2. Котляренко О. Перспективи формування військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 56–64. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/9-2016/kotlarenko.pdf> (дата звернення 20.05.2022).

3. Кримінально процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.05.2022).
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 20.05.2022).
5. Про Військову поліцію: Проект Закону від 21.01.2015 р. № 1805. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення 20.05.2022).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення 20.05.2022).
7. Семенченко А. І. Основні напрями реалізації оборонної політики України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/04-SEMENCHENKO.pdf> (дата звернення 20.05.2022)..

Анастасія Прохоренко

*студентка 2 курсу групи ПР20Б2 Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна*

*Науковий керівник: Інна Зеленко – кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності
Цentrальноукраїнського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна*

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ

В умовах становлення інформаційного суспільства, розвитку та панування інформаційних технологій, термін «інформаційна війна» став не лише знаково-символічною одиницею публіцистичної і політичної лексики, а й почав активно використовуватися як самостійна категорія у науковому дискурсі.

Традиційно держави як основні актори політичного процесу завжди відстоювали свої інтереси у вигляді двох форм боротьби: мирної (політичної) та військової. Підкреслюючи їх органічний зв'язок, теоретик класичної війни К. фон Клаузевіц стверджував, що «війна – є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» [1, с. 11], маючи на увазі під ними організоване збройне насильство, яке здійснюється державою щодо політичного супротивника. Мета війни – нав'язати противнику свою волю у вигляді обеззброєння та позбавлення його можливості чинити опір. Яскравим прикладом «пасивного» (без участі як виконавця) інформаційного впливу на суспільство, результатом якого стала безліч жертв, є діяльність *Radio Television Libre des Mille Collines* у Руанді. Міжнародний трибунал по Руанді визнав ведучих і директора радіо винними у скоєнні злочину геноциду і злочинів проти людяності. Міжнародно-правові обмеження цього виду інформаційної війни містяться в міжнародному кримінальному праві, праві інформаційної безпеки [2, с. 866].

У далекому минулому, коли війна тільки набувала свою класичну форму, давньокитайський мислитель Сунь-цзи зауважив: «Сто раз битися і сто разів перемогти не найкраще з найкращого; найкраще з кращого це перемогти чужу армію, не борючись» [5, с. 82]. Ціль війни він бачив у тому, щоб здобути перемогу над супротивником, звівши до мінімуму власні втрати. Перший приклад зміщення засобів та методів впливу з військово-силових на політичні продемонструвала холодна війна, в якій значну роль відіграв інформаційний фактор.

Сер Генрі Джонстон ще 1913 р. так описував спосіб ведення закордонних справ: «У ті часи зв'язками країни з сусідами і з віддаленими країнами керував виключно глава держави – імператор – король або президент – діючи через посередництво міністра закордонних справ, що більш-менш залежав від нього, який не був представником мас, а перебував на службі у монарха. Всі події готувалися ними і лягали на плечі покірного, довірливого чи безглуздового народу. Громадська преса виступала з критикою, а частіше аплодувала їм, хоча

здебільшого їй доводилося мати справу з фактами, що відбулися, і тим їй задовольнятися. Іноді... державний діяч об'їжджав великі провінційні міста, агітуючи проти іноземної політики, що проводилася...» [4, с. 1-2].

На даний момент, яскравим представником такого ведення закордонних справ є Російська Федерація, оскільки країна-агресор маніпулює свідомістю своїх громадян саме за допомогою засобів інформації та пропаганди. Росія намагається панувати у світі, хоча їй це зовсім не вдається, Сьогодні вона може панувати лише у головах та думках своїх громадян. Свою інформаційну війну вона вела ще задовго до російсько-української війни, розповсюджуючи свою «правдиву» інформацію по всій своїй території. Російська Федерація пропагує так званий референдум, проведений в Автономній Республіці Крим, називаючи його основою своєї міжнародно-правової позиції щодо приєднання Криму як суб'єкта Федерації. Подібна інформація присутня як в офіційних заявах ех офісіо представників РФ, так і в ЗМІ. Разом із тим не згадується невизнання референдуму та його негативна оцінка, яка була дана в рамках різних авторитетних міжнародних організацій [2, с. 867]. Країна-агресор вбачає у інформаційній війні одну із форм боротьби.

Поняття «інформаційна війна» у 1976 р. запровадив Т. Рона. У підготовленому ним для компанії «Боїнг» документі «Системи зброї та інформаційна війна» інформаційна інфраструктура позиціонувалася як ключовий компонент американської економіки, вразлива ціль як у мирний, так і у воєнний час. Т. Рона вказав на ефективність інформаційного впливу та його здатність бути руйнівним для об'єкта [3].

Зазначимо, що у рамках психологічної парадигми інформаційна війна розуміється як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову та масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій та базових установок особи. Як приклад, знову наведемо ситуацію з країною-агресором РФ. Російська Федерація поширює пропаганду та дезінформацію щодо України. Однією з таких вигадок є те, що, ніби, Захід підштовхує Україну до конфлікту і Росія захищає етнічних росіян в Україні. Зауважимо, що немає достовірних свідчень про те, що будь-які етнічні росіяни чи російськомовні громадяни перебувають під загрозою з боку Уряду України. Однак є достовірна інформація про те, що в окупованому Росією Криму і на Донбасі українці стикаються з утисками їхньої культури та національної ідентичності і живуть в умовах жорстоких репресій і страху [7].

Не варто забувати і про те, що інформація в залежності від того, в чіїх вона руках, має не тільки руйнівну, а й творчу силу. Але тут треба розуміти, що реформування проводиться людьми, які часто уявляють себе представниками і зробили своєю спеціальністю говорити від імені інших, і в цьому випадку реформа виявляється пристосуванням влади, розподілом влади, яка супроводжується придушенням, що посилюється. Або це буде реформа, яку відстоюють і вимагають ті, кого вона стосується, так вона перестане бути реформою і стає революційною дією, яка ставить під питання всю систему влади

в цілому [6, с. 69-70]. На даний час, таку творчу силу має український народ, який згрупувався і всіма силами намагається приблизити свою перемогу. Наша нація по всьому світі закликає до боротьби з агресором і в цьому всім нам допомагає інформаційний зв'язок.

Таким чином, інформаційна війна є багатоплановим і складним феноменом, ведеться в різних вимірах, передбачає використання різноманітних технік, тому вплив її на свідомість людей стає дедалі більшим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клаузевиц К фон. О войне: в 2 т. М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastika, 2002. Т. 1. 558 с.
2. Коваль Д. О. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: оцінка міжнародного співтовариства. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. К.: К.І.С., 2014. 866 с.
3. Rona T. *Weapon Systems and Information War*. Seattle, WA: Boeing Aerospace Co., 1976. 176 p.
4. Sir Johnston H. «Common Sense in Foreign Policy», *The New Constitutions of Europe*, 1992. P. 1-2.
5. Сунь-цзы. Трактат о военном искусстве. Искусство стратегии. М., 2006. 528 с.
6. Фуко М. Интеллектуалы и власть. М., 2002. С. 69-70.
7. Факти проти вигадок: російська дезінформація про Україну. *U.S. DEPARTMENT of STATE*. URL: <https://www.state.gov> (дата звернення 12.04.2022).

Артем Сахно

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький Україна*

ВЗАЄМОДІЯ З НАТО ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ НАПРЯМОК РЕФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Суверенна, незалежна і стабільна Україна, твердо віддана демократії та верховенству права, має ключове значення для євроатлантичної безпеки, однак, на нашу думку, питання щодо участі України у міжнародному військовому співробітництві на конституційному рівні вирішено неоднозначно.

З одного боку, відповідно до статті 17 Конституції України, на території нашої держави забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а з іншого – мирне та взаємовигідне співробітництво України у сфері безпеки і оборони з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права визнано пріоритетним напрямком зовнішньої політики держави (стаття 18 Конституції) [1].

8 лютого 1994 року Україна підписала Рамковий документ «Партнерство заради миру», а 25 травня цього ж року передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ, в якому визначено політичні цілі участі України в Програмі «Партнерство заради миру», заходи, які планується здійснити для досягнення цих цілей, а також сили і засоби, що виділяються Україною для участі в неї [2].

Також, відповідно до Рекомендацій парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО, схвалених Постановою Верховної Ради України від 21 листопада 2002 року № 233-IV, євроатлантичну інтеграцію України визначено в якості суттєвого фактору зміцнення її національної безпеки, покликаною сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, і, таким чином, відповідає життєво важливим інтересам Українського народу [3].

«Стратегічний оборонний бюлетень України (Біла книга України)» обґрунтовує євроатлантичний курс України і визначає її інтеграцію «до євроатлантичних та європейських структур безпеки та співробітництва, забезпечення широкомасштабної участі України в загальноєвропейській системі безпеки, набуття у майбутньому членства в НАТО та ЄС» пріоритетами її зовнішньої політики [4].

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, розвиток особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО, визначено в якості пріоритетного напрямку зовнішньої політики України. Для зміцнення особливого партнерства з НАТО та

набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору Україна планує:

- досягти у максимально стислі строки достатньої взаємосумісності Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони з відповідними структурами держав Альянсу;
- суттєво активізувати реформи, які необхідно впровадити з метою досягнення відповідності критеріям членства в НАТО у рамках імплементації річних національних програм під егідою Комісії Україна - НАТО;
- отримати запрошення та приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО [5].

Згідно Стратегії комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 348/2021, євроатлантична інтеграція визначена одним з пріоритетів національних інтересів держави та забезпечення національної безпеки, мета якої полягає в отриманні гарантій безпеки держави, її суверенітету та територіальної цілісності в межах існуючого кордону, забезпечення умов для утвердження демократичних цінностей та принципу верховенства права, гарантування безпеки, прав і свобод громадян України, економічного розвитку України та зростання добробуту її населення [6].

Таким чином, співпраця військово-правоохоронних органів України з НАТО є пріоритетним напрямком зовнішньої політики української держави. Так, з 2014 року у відповідь на російсько-український конфлікт було розпочато кілька проектів цільових фондів для підтримки створення сил та засобів та сталого нарощування потенціалу у ключових галузях:

1. *Створення сил та засобів, оперативна сумісність.* НАТО надає підтримку у реформуванні сектора оборони та пов'язаного з ним сектору безпеки України через Спільну робочу групу з військової реформи, процес планування та аналізу за програмою ПЗМ, Програму НАТО з зміцнення етичних засад, Програму НАТО з поглиблення військової освіти, Спільну робочу групу з військово-технічного співробітництва та консультативної місії у Представництві НАТО у Києві.

2. *Командування, управління, зв'язок та інформатика (С4).* Цільовий фонд з командування, управління, зв'язку та інформатики сприяє Україні у реорганізації та модернізації її структур та можливостей у галузі С4, сприяє їх оперативній сумісності з НАТО та вкладу в навчання та операції, що проводяться під керівництвом НАТО, та підвищує здатність України забезпечувати свою власну оборону та безпеку. Було узгоджено та перебувають на різних стадіях реалізації чотири проекти, які спрямовані на задоволення потреб у галузях безпеки регіонального повітряного простору; захищеного тактичного зв'язку; обміну знаннями; та поінформованості про обстановку.

3. *Тилове забезпечення та стандартизація.* Цей цільовий фонд покликаний надавати підтримку реформам систем тилового забезпечення та стандартизації України для Збройних сил, а також, при необхідності, для інших

національних військових структур, включаючи Національну гвардію та Державну прикордонну службу.

4. *Медична реабілітація.* Цей цільовий фонд спрямований на забезпечення швидкого доступу до належної медичної допомоги пацієнтам, у тому числі українським військовослужбовцям – чоловікам та жінкам – які перебувають на дійсній службі або звільненим у запас, та цивільному персоналу сектору оборони та безпеки. Крім того, цільовий фонд спрямований на надання підтримки Україні у зміцненні її системи медичної реабілітації, щоб забезпечити довгострокові стійкі послуги.

5. *Перепідготовка колишніх військовослужбовців із цивільних спеціальностей.* Цей цільовий фонд сприяє Україні у розробці та застосуванні сталого, ефективного та інтегрованого підходу до соціальної адаптації військовослужбовців, впровадженого у кадрову політику Збройних сил.

6. *Знешкодження вибухонебезпечних предметів (ВОП) та боротьба із саморобними вибуховими пристроями (СВУ).* Цей цільовий фонд надає безпосередню підтримку конкретним рекомендаціям, які містяться в Плані НАТО з надання допомоги Україні в знешкодженні ВОП та боротьбі з СВУ. Фонд надає вибіркочну підтримку цивільній гуманітарній діяльності з очищення від вибухонебезпечних предметів, включаючи СВУ, та надає допомогу у створенні основ для трансформації знешкодження ВОП та розробки боротьби із СВУ в Україні.

7. *Кіберзахист.* Цей цільовий фонд, який досягнув своїх цілей і, отже, був завершений у 2017 році, був спрямований на надання допомоги Україні у розробці виключно оборонних технічних засобів протидії кіберзагрозам. В рамках сприяння було створено центр управління інцидентами, призначений для моніторингу інцидентів у сфері кібербезпеки, а також лабораторій для розслідування таких інцидентів [7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Партнерство заради миру. *Офіційний сайт Україна-НАТО.* URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru> (дата звернення: 03.06.2022).

3. Рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО: Постанова Верховної Ради України від 21 листопада 2002 року № 233-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 51. Ст. 374.

4. Про Стратегічний оборонний бюлетень України: Рішення РНБО України від 29 грудня 2012 року. *Офіційний вісник Президента України.* 2013. № 3. Ст. 75.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ

Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377.

6. Про Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 348/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 65. Ст. 4105.

7. Організація Північноатлантичного договору. Відносини з Україною. *Офіційний сайт Україна-НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_37750.htm (дата звернення: 03.06.2022).

Ірина Сташевська

судовий експерт сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Рубіжне, Україна

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Право на доступ до суду - це право людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав, яке гарантоване Основним законом України та низкою міжнародних документів. Воно забезпечує можливість людини відстоювати свої права за будь-яких обставин та життєвих ситуацій, а отже не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану. Тому, незважаючи на введення з 24.02.2022 на території України воєнного стану, суди зобов'язані працювати та відправляти правосуддя.

Через активні бойові дії та тимчасову окупацію окремих територій національна судова система зіштовхнулася зі значними викликами. Безпосередня загроза функціонуванню судів, життю і безпеці суддів, працівників апарату суду, учасників судових процесів, відвідувачів суду спонукало законодавця до прийняття рішень, які б забезпечили їх безпеку та дотримання права людини на звернення до суду.

Згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [1]. Так відповідно до ст. 10, 12², 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені та обмежені, а окрім цього правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, а скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [2]. Але національне судочинство зазнало значного впливу та наслідків повномасштабної збройної агресії проти нашої країни, що не могло не відобразитися на його функціонуванні, та потребувало запровадження негайних законодавчих змін.

Акцентуємо, що вразі запровадження будь-яких змін до системи судочинства, сама суть права на доступ до суду не повинна ставитися під загрозу. Тобто кожній особі має бути забезпечено доступну та ефективну можливість оскаржити до суду дії влади чи приватних осіб, які зачіпають його чи її інтереси. Це стосується встановлення пропорційних формальних вимог, розумних строків, розміру судового збору, дотримання процесуальних правил учасниками і сторонами, надання доступу до інформації, забезпечення гласності та відкритості судового процесу тощо [3].

Так 03.03.2022 Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів» №2112-IX, яким передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом,

військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено [4]. Також 02.03.2022 Рада суддів України та 04.03.2022 Верховний суд України на своїх офіційних сторінках в мережі інтернет опублікували рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, однією з яких є можливість учасників процесу подати заяву про розгляд справи за їх відсутності або про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями, та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних [5; 6]. Зазначені зміни та рекомендації є дієвим кроком на шляху забезпечення безпеці суддів, працівників апарату суду, учасників судових процесів, відвідувачів суду та збереження сталого функціонування судової системи.

З наведеного вище вбачається, що в період воєнного часу правосуддя здійснюється з певними особливостями:

- зміна територіальної підсудності справ (справи судів, які тимчасово не працюють, розглядатимуться в новому регіоні судом, визначеним розпорядженням голови Верховного суду України);
- проведення судових справ в режимі відеоконференції (якщо це можливо для всіх учасників процесу);
- відкладення розгляду судових справ (можливе як за ініціативою суду, так і за клопотанням учасників процесу);
- розгляд справи судом за відсутності учасників справи (для чого слід подати відповідне клопотання / заяву).

Але слід зауважити, що до процесуальних кодексів України наразі жодних змін, які пов'язані із воєнним станом, не внесено. Проте з метою запровадження дієвих механізмів здійснення судочинства в умовах воєнного стану 26.04.2022 Народними депутатами України було зареєстровано проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) за № 7316, який передбачає низку процесуальних інструментів, серед яких:

- повідомлення учасників процесу про дату, час і місце першого судового засідання будь-якими можливими засобами, зокрема телефонограмою, СМС-повідомленням, у месенджерах тощо;
- відкриття провадження з дотриманням розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи (змінити момент відрахування строків, не змінюючи їх тривалість);
- здійснення судами всіх юрисдикцій під час дії воєнного чи надзвичайного стану (де це видається можливим) з власної ініціативи та за погодженням з учасниками судового розгляду розгляд справ в порядку

письмового провадження (тобто без виклику учасників справи) за наявними у справі матеріалами;

- здійснення повноваження секретаря судового засідання під час дії воєнного чи надзвичайного стану дозволяється будь-якому працівнику апарату суду, який має вищу юридичну освіту (особа призначається розпорядженням голови суду); або секретар може здійснювати свої функції у режимі відеоконференції;

- повідомлення про ухвалення судового рішення шляхом розміщення інформації на офіційному веб-порталі судової влади з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в Єдиному реєстрі судових рішень [7].

Вбачається, що передбачені в проекті Закону зміни є доцільними, оскільки вони могли б забезпечити безпеку суддів, працівників апарату суду, учасників судових процесів, відвідувачів суду та стале функціонування судової системи. Проте проект залишає неврегульованими певні аспекти, які неодмінно виникнуть внаслідок переходу до правосуддя в режимі відеоконференції, наприклад дотримання принципу відкритості судових засідань. Розгляду справ у письмовому провадженні без визначення чіткого алгоритму подачі стороною відповідного клопотання можуть призвести до звуження права осіб на участь у розгляді своєї справи. Невизначеним є і питання оприлюднення рішень в Єдиному реєстрі судових рішень з огляду на обмежений до нього доступ в умовах воєнного стану. Також проект не містить завершеного механізму правового врегулювання, зокрема не визначено порядок розгляду справ після припинення чи скасування воєнного стану, які були розпочаті під час його дії; справ, які були відкрито до введення воєнного стану, розглядалися за правилами провадження передбачених для воєнного стану, але їх розгляд не був завершений [8].

Акцентуємо, що на сьогодні проект Закону не є прийнятим, тому правосуддя в умовах воєнного стану здійснюється за нормами чинних процесуальних кодексів з урахуванням рекомендацій Верховного суду України, Ради суддів України, Державної судової адміністрації України.

Тому питання забезпечення сталого функціонування національної судової системи в умовах воєнного стану потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень та практичних напрацювань для подальшого закріплення напрацьованих та обґрунтованих позицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини (укр/рос) : ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.06.2022).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.06.2022).

3. Катерина Чернілевська, юристка KPD CONSULTING Law Firm : Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану (судова практика)

від 09.05.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 12.06.2022).

4. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових [...] : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> (дата звернення: 13.06.2022).

5. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану : Рекомендації Ради суддів України від 02.03.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 13.06.2022).

6. Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан : Верховний суд України від 04.03.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/> (дата звернення: 13.06.2022).

7. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): № 7316 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489> (дата звернення: 13.06.2022).

8. Висновок Комітету з питань правової політики Верховної Ради України щодо проекту Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) (реєстр. № 7316 від 26 квітня 2022 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1332775> (дата звернення: 13.06.2022).

Олександр Троянський

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Сергій Горчинський

завідувач сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Головним безпековим аспектом у воєнній сфері на національному рівні протягом останніх восьми років залишалася розв'язана Російською Федерацією гібридна війна проти України, яка велася у формі комбінації різноманітних дій щодо прихованого застосування регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань і терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності в Україні.

Метою Російської Федерації були дестабілізація соціально-політичної ситуації в Україні, гальмування соціально-економічного розвитку, європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави для відновлення свого впливу в Україні, зміни територіального устрою та посягання на її територіальну цілісність.

Збройна агресія Російської Федерації 24 лютого 2022 року проти України, що супроводжується повномасштабним застосуванням воєнної сили, а також блокадою її портів, узбережжя, повітряного простору, змусила Україну перейти до всеохоплюючої оборони, яка передбачає підтримання певного балансу та синергії воєнних і невоєнних засобів для забезпечення безпеки України.

Серед невоєнних заходів в умовах дії правового режиму воєнного стану важливе значення має залучення громадян до участі в охороні громадського порядку.

Відповідно до ст. 8. Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1] в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати такі заходи правового режиму воєнного стану, які покликані забезпечити охорону громадського порядку:

- встановлювати (посилювати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення;

- запроваджувати у встановленому порядку комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень);

- встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

- перевіряти відповідно до встановленого порядку [2] документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України тощо.

Необхідно зазначити, що відповідно до п. 2 вказаного вище порядку [2] перевірку документів в осіб, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану може здійснювати лише уповноважена особа – посадова особа, яка призначається наказом коменданта та якій надано такі повноваження. Згідно п. 5 даного порядку право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта.

Тобто при такому викладені положень порядку не зрозуміло, чи мають право проводити зазначені заходи громадяни, які не є посадовими особами вказаних вище органів (наприклад, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або добровольці добровольчих формувань територіальних громад).

Громадяни як члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону відповідно до ст. 10 та 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [3] для виконання завдань, визначених у цьому законі, мають право:

- брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку і державного кордону разом з поліцейськими, військовослужбовцями Державної прикордонної служби України, а в сільській місцевості – самостійно шляхом виконання конкретних доручень керівника відповідного органу Національної поліції чи підрозділу Державної прикордонної служби України;

- вживати спільно з поліцейськими заходів до припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

- під час спільного з поліцейськими, прикордонниками виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку і державного кордону мають право застосувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби.

Згідно положень Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [4] у період дії воєнного стану громадяни України можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, застосовуючи власну нагородну зброю, спортивну зброю

(пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану зброю та бойові припаси до неї.

Застосування зброї здійснюється згідно Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану [5].

Також для охорони громадського порядку відповідно до законодавства України можуть залучатися добровольці добровольчих формувань територіальних громад. Добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони [6].

До складу добровольчих формувань територіальних громад зараховуються громадяни України, які відповідають вимогам, встановленим Положенням про добровольчі формування територіальних громад [7], пройшли медичний, професійний та психологічний відбір і підписали контракт добровольця територіальної оборони.

Добровольче формування утворюється зборами ініціативної групи жителів територіальної громади у присутності командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил та уповноважених представників органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади. Збори вважаються правоможними, якщо в них беруть участь не менш як п'ять осіб.

Основу добровольчих формувань територіальних громад складають громадяни України, які пройшли військову службу у Збройних Силах України та/або службу в інших військових формуваннях та правоохоронних органах.

Повноваження добровольчих формувань визначені у п. 2 зазначеного вище Положення [7]. Серед повноважень необхідно виділити ті, які безпосередньо передбачені для забезпечення громадського порядку, зокрема:

- брати участь у посиленні охорони та захисті державного кордону у порядку, визначеному Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [3];

- брати участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, та об'єктів підвищеної небезпеки, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення;

- брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій разом з Національною поліцією;

- брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією;

- брати участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях;

- у співпраці з органами місцевого самоврядування обліковувати, облаштувати та охороняти місця укриття населення;

Підготовка добровольчих формувань до виконання завдань територіальної оборони здійснюється відповідно до Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони [8].

Члени добровольчих формувань під час виконання завдань територіальної оборони можуть застосовувати особисту мисливську зброю та набої до неї відповідно до Порядку застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї та набоїв до неї під час виконання завдань територіальної оборони [9].

На підставі викладеного вважаємо, що положення Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», Закону України «Про основи національного спротиву», Положення про добровольчі формування територіальних громад потребують удосконалення в частині надання членам громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, добровольцям добровольчих формувань територіальних громад під час залучення їх до охорони громадського порядку в умовах дії правового режиму воєнного стану повноважень щодо перевірки документів у осіб, а в разі потреби проведення поверхневого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.06.2022).

2. Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : затв. пост. КМУ від 29 груд. 2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#n8> (дата звернення: 15.06.2022).

3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III. Дата оновлення 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> (дата звернення: 15.06.2022).

4. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 3 бер. 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 15.06.2022).

5. Порядок застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : затв. пост. КМУ від 15 квітня

2022 р. № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#n9> (дата звернення: 15.06.2022).

6. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 лип. 2021 р. № 1702-IX. Дата оновлення 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 15.06.2022).

7. Положення про добровольчі формування територіальних громад : затв. пост. КМУ від 29 груд. 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#n11> (дата звернення: 15.06.2022).

8. Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони : затв. пост. КМУ від 29 груд. 2021 р. № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення: 15.06.2022).

9. Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї та набоїв до неї під час виконання завдань територіальної оборони : затв. пост. КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-%D0%BF#n12> (дата звернення: 15.06.2022).

Напрям № 3

Захист конституційних прав та свобод людини і громадянина у судовій практиці та правоохоронній діяльності

Irena Malinowska

PhD, Higher School of Vocational Education, Wroclaw, Republic of Poland

THE PROBLEM OF THE LOSS OF PEOPLE IN AN ASPECT LEGAL AND CRIMINOLOGICAL

Missing persons are not a typical community-wide problem. Compared to other social issues they are not a mass phenomenon, but they have their own distinct social resonance. The development of modern civilisation is generated by scientific and technological progress and legal solutions [1].

The police undertake the search for a missing person after receiving information about their disappearance. Great importance is attached to searching for people who, because of their health or age (young children, the elderly and infirm), may become victims of crime. In such cases, police actions are carried out immediately and to the extent necessary to quickly locate the person [2].

Depending on the circumstances under which a person has disappeared and the category to which he/she has been classified, a police officer proceeds in accordance with the service regulations in force in this respect.

There is a dehumanization of interpersonal relations, as well as intellectual degradation, which causes social exclusion, followed by the plunge of wide circles of society into pathology of cultural life and pejorative criminogenic factors [3].

Tackling and preventing the many social problems that arise from the use of psychoactive substances by adults, adolescents and children or by which they can become their users, the process of upbringing needs to be enriched with preventive measures. Apart from the family, the immediate environment, religious institutions or peer groups, the school and the professional environment are important places to work [4].

In every family there may appear various dysfunctions, conflicts, illnesses or addictions which, if not eliminated on an ongoing basis, may become a source of human drama in the future. These problems also concern the so-called good homes, although they are often mistakenly identified with the social margin.

With the margins of society. It is noted that the use of addictive substances, i.e. alcohol, cigarettes, drugs, is only one of the ways of threatening the health and proper development of children and young people. There is a large group of problem behaviors among the younger generation that often occur in conjunction with the use of these substances; these include acts of violence, suicide, breaking the law and then running away from home and going missing [4].

The phenomenon of disappearances is highly topical and widespread in the media as well as in public opinion. The rules for the search for missing persons, established in 2018 by Order No. 48 of the Chief of Police. The search for missing persons requires the active participation and involvement not only of the closest family

members, but above all of many services and institutions. These include the State Fire Service, voluntary fire services, the Polish Red Cross, Caritas or the Territorial Defence Forces.

Moreover, the importance and contribution of non-governmental organizations, such as Itaka, Na Tropie or Nadzieja Foundations, cannot be overlooked. During search actions, the assistance provided by the local community is also very important. The criminogenic environment is repeatedly affected by unemployment, homelessness, deviant families, blockheads and juvenile gangs, social pathologies: drug addiction, prostitution, alcoholism, social maladjustment phenomena. Problems at home, at school, which lead to leaving the family home and, as a consequence, often to missing persons and other social behavior, including deviant behavior, such as suicide or criminal offences [4].

For what reasons do people leave their homes and do not return? Why do young people run away from home? These questions need to be asked at every stage of this publication, and they are also asked by parents whenever a child runs away from home [4].

Work complications, problems within the family, marriage breakdown, travelling abroad in search of work and financial difficulties are common causes of adult disappearances. Older people disappear many times because of memory problems and other age-related ailments, while violations of the law, such as abduction, pedophilia or murder, are highly unusual causes of disappearance. According to data from the ITAKA Missing Persons Search Centre, disappearances are also occasionally linked to entry into a sect [5]. However, statistics from the Polish Police Headquarters show that every year, several thousand young people run away from home in Poland. Younger and younger children are running away, even as young as ten years old. Almost adults, just before their eighteenth birthday, also run away. Children are fleeing from danger, misery, humiliation, from problems that would break down many adults. They are fleeing poverty, mental abuse, sexual harassment, violence, their parents' incessant arguing. Children leave home without support in their own environment, often unable or not knowing who to ask for help.

It is very important that adults pay attention to the child. In this way they can see that the child is giving signals that indicate trouble. Children may not like talking about school, but they may also not like it because they are being hurt at school and cannot talk about it. The background may also be the opposite; it is desirable for a teacher to take an interest in why a pupil is sleeping in lessons, rather than reprimanding them. There is probably something going on at home that is preventing the child from resting [5].

Police data show that the largest proportion of missing persons are middle-aged. In the group of minors, statistically the largest number of disappearances is in the age group of 14-17 years. 20% of all missing persons are senior citizens [6].

One of the reasons why people go missing is unemployment. It has very negative consequences both for the people affected and their families, and for the economy as a whole. High unemployment rates contribute significantly to the impoverishment of a section of society and the lowering of the standard of living of many households. Other

consequences of unemployment include an increase in criminality, deterioration of health and professional deactivation, and the resulting frustration, aggression, feelings of resignation and withdrawal, inhibition of personal development and lower educational aspirations, and fear for the future [7]. It is difficult to estimate the number of Poles who have emigrated to EU countries in search of work. There are also no data concerning how many people emigrated permanently, and how many only for a certain period of time. Various institutions quote different figures, ranging from 500,000 to 2 million [7].

As estimated by the European Citizen Action Service (ECAS) [8], Since the enlargement of the European Union, approximately 1 120 000 Poles have travelled there to work. According to data from the ITAKA Foundation, almost 300 people from Poland have gone missing within the European Union, 73 of them in Great Britain. When reading such statistics, the question arises as to how it is possible to 'go missing', especially nowadays, when we travel to the West on the basis of an identity card, we have access to the Internet and mobile phones, and it is possible to return even on low-cost airlines for a few dozen zlotys.

According to the Missing Persons Search Centre ITAKA [9]. The problems start with a badly prepared trip. We believe that without knowledge of a foreign language we will earn a lot of money, and we put ourselves in the hands of dishonest intermediaries or go "blind", hoping for a stroke of luck. On the spot, we are left with no money and no prospects, which causes further problems. According to the Barka Mutual Assistance Foundation, which tries to help homeless Poles, there are between 2,000 and 4,000 Poles living on the streets in the UK without any source of income, and already every tenth homeless person has come from Poland. For this reason, the mayor's advisor [10].

According to police data, every year the police record about 17 thousand disappearances of Polish citizens in the country and abroad. People go missing regardless of their age, gender and social status. They go missing due to illnesses (physical, mental), accidents, everyday problems and when they become victims of crime. Out of all the reports, the Police annually note about 320 disappearances of children under 6, about 800 disappearances of children aged 7-13 and about 5340 disappearances of children aged 14-17.

Irrespective of the situation of disappearance, in the event of a justified suspicion that a criminal offence has been committed, the actions set out in the provisions of criminal procedure shall be taken, including the initiation of pre-trial proceedings [1].

Persons who, at the time of being reported missing, are not in real danger of losing their lives or health, are searched for in accordance with the appropriate procedures developed taking into account the circumstances of their disappearance. Information about the disappearance, photographs and sketches are registered in a national police information system. As a rule, the whereabouts of such persons is established by means of a check of the identity card or documents of the vehicle driver [1].

People go missing regardless of gender, age, social status, education. Some disappearances are the result of a deliberate - more or less, but conscious - decision by

such a person. Others are the result of random accidents of various kinds, or a typical loss of [1].

In the light of the above, it can be concluded that it is primarily the officers of the police field units who bear the burden of direct actions aimed at assisting when a person is reported missing and the search activities involved in finding the person quickly.

Conclusions:

1. the creation by institutions and organizations of an efficient mechanism for the search for missing persons.

2. to develop a coherent and effective system of support for missing persons and their families.

BIBLIOGRAPHY:

1. Wojnicz P., Zaginięcia osób. Studium prawne, kryminalistyczne i kryminologiczne, wyd. UWM, Olsztyn 2021.

2. Komenda Główna Policji. URL: <https://www.policja.pl/pol/kgp/biuro-kryminalne/dokumenty/poszukiwani/4649,Poszukiwanie-osob-zaginionych.html> [dostęp: 23.06.2022].

3. Podgórecki A. Patologia życia społecznego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1996, s. 7.

4. Pospiszyl I. Przemoc w rodzinie, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 6.

5. Fundacja Itaka URL: <http://www.zaginieni.pl/jak-pomagamy> [dostęp: 23.06.2022].

6. Komenda Główna Policji, statystyka policyjna. URL: www.policja.gov.pl/statystyka [dostęp: 23.06.2022].

7. Komenda Główna Policji. URL: <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/115830,Zaginiecia-osob-wPolsce-Fakty-i-mity.html> [dostęp: 23.06.2022].

8. European Citizen Action Service (ECAS). URL: <https://ecas.org/about-us-2/> [dostęp: 23.06.2022].

9. Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych ITAKA. URL: <http://www.zaginieni.pl> [dostęp: 20.06.2022].

10. Malinowska I., Problematyka zaginięć ludzi w aspekcie prawnokryminologicznym. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/554549.pdf>, [dostęp: 4.06.2022].

Людмила Андрієвська

*адвоката, старша викладачка кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

МАЙНОВИЙ ІМУНІТЕТ БОРЖНИКА – ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Цивільне законодавство України передбачає межі відповідальності суб'єктів цивільних відносин за порушення прав, заподіяння матеріальних збитків, моральної шкоди тощо. Цивілістична доктрина виходить із уявлення про формальну юридичну рівність всіх учасників цивільних відносин.

Цим правилом керується суд, присуджуючи на користь позивачів грошові кошти, визначивши за ними майно, визнавши, що відповідач порушив права позивача, заподіяв йому збитки, спричинив як матеріальну, так і моральну шкоду тощо. Водночас норми виконавчого (виконавчо-процесуального) права, встановлюють правила виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, правила та порядок захисту майнових та немайнових прав фізичних, юридичних осіб та держави, при цьому зазначаючи види доходів та майна, на яке не може бути звернуто стягнення в разі виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів.

Так, згідно ст. 73 Закону України «Про виконавче провадження» на певні види грошових коштів, що належать боржнику, не може бути звернено стягнення.

Вказана норма закону зазначає, що стягнення не може бути звернено на такі виплати: вихідну допомогу, що виплачується в разі звільнення працівника; компенсацію працівнику витрат у зв'язку з переведенням, направленням на роботу до іншої місцевості чи службовим відрядженням; польове забезпечення, надбавки до заробітної плати, інші кошти, що виплачуються замість добових і квартирних; матеріальну допомогу особам, які втратили право на допомогу по безробіттю; допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразову допомогу у зв'язку з народженням дитини; допомогу при усиновленні дитини; допомогу на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомогу на дітей одиноким матерям; допомогу особам, зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, по догляді за дитиною-інвалідом, по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною, а також на іншу допомогу на дітей, передбачену законом; допомогу на лікування; допомогу на поховання; щомісячну грошову допомогу у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства громадян, які проживають на території, що зазнала радіоактивного забруднення; дотації на обіди, придбання путівок до санаторіїв і будинків відпочинку за рахунок фонду споживання.

Стягнення не здійснюється також із сум: 1) неоподаткованого розміру матеріальної допомоги; 2) грошової компенсації за видане обмундирування і

натуральне постачання; 3) вихідної допомоги в разі звільнення (виходу у відставку) з військової служби, служби в поліції, а також грошового забезпечення, що не має постійного характеру, та в інших випадках, передбачених законом; 4) одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві; 5) грошової допомоги, пов'язаної з безоплатним забезпеченням протезування (ортезування) учасника антитерористичної операції, який втратив функціональні можливості кінцівок, благодійної допомоги, отриманої учасниками антитерористичної операції, незалежно від її розміру та джерела походження [1].

Ці кошти підпадають під повну заборону щодо їх стягнення і фізична особа – боржник користується в такому разі повним так званим майновим імунітетом. У певних випадках майновий імунітет може бути застосований частково.

Таким прикладом є норма ст. 72 Закону України «Про виконавче провадження», де зазначено, що стягнення за виконавчим документом може бути звернено виключно за рішеннями суду про стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також втратою годувальника на такі види доходу як допомога з державного соціального страхування, що виплачується в разі тимчасової непрацездатності та в інших випадках, допомога по безробіттю та соціальна допомога інвалідам з дитинства, призначена відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». Тобто, проявом майнового імунітету фізичної особи – боржника є обмеження стосовно відрахувань з певного переліку доходів. Відповідно норм ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження» загальний розмір усіх відрахувань під час кожної виплати заробітної плати та інших доходів боржника не може перевищувати 50 відсотків заробітної плати, що має бути виплачена працівнику, у тому числі у разі відрахування за кількома виконавчими документами [1].

Таке обмеження не поширюється на стягнення із заробітної плати у разі відбування боржником покарання за вироком суду у вигляді виправних робіт та стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. У таких випадках розмір відрахувань із заробітної плати не може перевищувати 70%.

Що ж стосується майна боржника, то майновий імунітет встановлений Переліком майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами (далі – Перелік). Цей Перелік є додатком до Закону України «Про виконавче провадження» [2].

Слід зазначити, що прослідковується тенденція збільшення переліку речей та предметів, на які не може бути звернено стягнення, та сучасні стандарти суспільного життя дозволяють включити до переліку речі, значна кількість яких від колишніх предметів розкоші перетворилась на речі, які створюють мінімальний комфорт для життя. У цьому контексті пропонуємо порівняти Перелік видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення по

виконавчих документах, що був додатком до 127 ЦПК України в редакції 1963 р. [3], Перелік видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, що був додатком до Закону України «Про виконавче провадження» в редакції 21.04.1999 р. [4], та Перелік, що є додатком до Закону України «Про виконавче провадження» в редакції від 02.06.2016 р. Так, у Переліку до Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. з'являється один холодильник на сім'ю, на який не може бути звернене стягнення (він же був відсутній у Переліку від 1963 р.). Перелік до Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. значно розширив майно, на яке не може бути звернено стягнення. У цьому Переліку зазначається, зокрема, один телевізор, персональний комп'ютер на сім'ю, один мобільний телефон – на кожну особу. Слід сказати, що попередні переліки майна, на яке не могло бути звернено стягнення, встановлювали недоторканність майна боржника та членів його сім'ї в залежності від статі (чоловіки та жінки), віку (дорослі та діти), місця проживання (жителі міст та сільської місцевості) [1].

У сучасному Переліку цей поділ певної мірою уніфікований, принаймні закон вже не зазначає про майно, що належить чоловікам та жінкам, встановлюючи загальні особливості щодо недоторканності їх майна не акцентуючи увагу на статі. Хоча і діючий, і попередні Переліки зазначають про неможливість звернення стягнення на дитячі речі, слід виходити з того, що ст. 174 Сімейного кодексу України [5] зазначає, що майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини, тобто воно і не може розглядатися як власність боржника.

Таким чином, законодавство про виконавче провадження містить перелік майна боржника – фізичної особи та його доходів, на які не можна звертати стягнення, на які стягнення звертаються за наявності певних умов, та встановлює граничні межі стягнення із поточних доходів боржника. Водночас сам Закон України «Про виконавче провадження» покликаний встановити норми процесуального характеру стосовно виконавчих процедур, правосуб'єктність його учасників, стадії виконавчого провадження, механізми захисту прав його учасників та відповідальності його суб'єктів.

У цьому контексті знаходження в Законі України «Про виконавче провадження» норм, які встановлюють імунітет стосовно майна боржника – фізичної особи та його доходів, може розглядатися як певна інерційна правова традиція, що не повністю відповідає меті і завданням виконавчо-процесуального законодавства. По суті, ці норми повинні знаходитися в Цивільному кодексі України, оскільки вони органічно продовжують його нормативно закріплені ідеї стосовно правоздатності, дієздатності та відповідальності фізичної особи у цивільних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконавче провадження. Закон України від 02 червня 2016 р. № 606-

XIY URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14/page>.

2. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 № 512/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>).

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text>

4. Про виконавче провадження. Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIY URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14/page>.

5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Олег Дерев'янюк

головний спеціаліст сектору судової роботи та міжнародного співробітництва у Кіровоградській області відділу судової роботи та міжнародної правової допомоги Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро), м. Кропивницький, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей була укладена в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права у 1980 році і на сьогодні є ключовим багатостороннім міжнародним договором, спрямованим на захист дітей від незаконного переміщення чи утримування.

Головними цілями Конвенції є:

- захист дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони або незаконного утримування;
- забезпечення їх негайного повернення до держави їхнього постійного місця проживання та
- забезпечення захисту прав на доступ до дитини.

Учасниками Конвенції на сьогодні є вже 101 країна світу, серед яких переважна більшість країн Європи, країни Латинської Америки, деякі країни Африки, Азії, США, Канада, Австралія, Японія.

Конвенція набула чинності для України 01 вересня 2006 року і на сьогодні застосовується у відносинах вже із 89 державами-учасницями.

Україна приєднавшись до Конвенції взяла на себе обов'язок відповідно до вимог, закріплених у статтях 1 і 2, вживати всіх належних заходів для забезпечення негайного повернення дітей, які протиправно переміщені або утримуються. Для цього мають використовуватися найшвидші наявні процедури.

Відповідно до положень Конвенції переміщення або утримування дитини вважаються незаконними, якщо:

- 1) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування; та
- 2) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування.

Згідно статті 5 Конвенції для її цілей «права піклування» включають права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і зокрема, право визначати місце проживання дитини, а «права доступу» включають право переміщувати дитину на обмежений час у місце інше, ніж місце її постійного проживання.

Джерелами виникнення прав піклування у світлі Конвенції є: будь-який законодавчий акт, рішення судового або адміністративного органу, або угода, що

спричиняє юридичні наслідки відповідно до законодавства держави, у якій знаходиться постійне місце проживання дитини (стаття 3).

Отже, Конвенція чітко визначає, що вирішувати будь-які спори стосовно місця проживання і здійснення піклування про дитину мають право лише органи за місцем постійного проживання дитини.

Наприклад, Сімейний кодекс України (статті 141, 153, 157, 160) передбачає, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків.

Конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років, і яка постійно проживає в Договірній державі безпосередньо перед вчиненням порушення.

Сутність Конвенції полягає в тому, що один із батьків або інша особа, наділена правом піклування про дитину, не має права одноосібно приймати рішення про зміну місця проживання дитини та, зокрема, вивозити її до іншої держави, адже такий переїзд, як правило, спричиняє зміну режиму спілкування дитини з іншим з батьків, порядку участі у вихованні дитини, а також зміну звичного соціального, культурного, мовного середовища дитини, тобто впливає на питання, пов'язані із її подальшим життям, розвитком і вихованням.

У випадку виникнення такої ситуації дитина має бути негайно повернута до держави свого постійного проживання для того, аби компетентний орган саме цієї держави як держави постійного місця проживання дитини прийняв рішення про визначення місця проживання дитини та участь у її вихованні батьків (інших осіб).

Особа або установа, які стверджують, що дитина була вивезена (переміщена) з держави-учасниці або утримується на території іноземної держави з порушенням прав піклування про дитину, можуть відповідно до статті 8 Конвенції звернутися з заявою до спеціально призначеного Центрального органу за місцем постійного проживання дитини або будь-якої іншої Договірної держави за допомогою у забезпеченні повернення дитини.

На підставі Конвенції (стаття 21) також може бути подано заяву про реалізацію права доступу до дитини у випадку, якщо заявник, який мешкає на території іншої договірної держави Конвенції, стверджує про порушення його права на доступ. Ця заява подається у тому ж порядку, який передбачений для подання заяви про сприяння поверненню дитини.

Заявником, як правило, може бути мати, батько дитини, опікун (піклувальник), інша особа, якій належать права піклування або опіки над дитиною, в тому числі уповноважений на це представник дитячого закладу, наприклад, в якому проживала дитина, позбавлена батьківського піклування.

Дії, спрямовані на незаконне переміщення дитини до іноземної держави та/або незаконне її утримання, як правило, завдають їй серйозної шкоди, оскільки дитина вилучається із сім'ї і того соціального середовища, у якому відбувався її фізичний, духовний розвиток як особистості, а також дитина стає своєрідним «заручником» одного з батьків та особистих непорозумінь у відносинах між ними.

З урахуванням зазначеного Конвенція передбачає принцип негайного повернення дитини, метою якого, зокрема, є:

- захист прав дитини на продовження контакту з обома батьками;
- забезпечення умов стабільного життя дитини;
- позбавлення опікуна (піклувальника), який вчиняє протиправні дії, процесуальних переваг, що можуть виникнути в іншій державі;
- сприяння тому, щоб рішення щодо піклування про дитину приймалося єдиним компетентним судом або іншим органом відповідно до законодавства держави, у якій знаходиться її постійне місце проживання.

З метою досягнення цілей Конвенції кожна договірна держава визначає власний Центральний орган, на який покладаються повноваження, зокрема, щодо виявлення місцезнаходження дитини, вжиття тимчасових заходів з метою запобігання нанесенню дитині подальшої шкоди, забезпечення добровільного повернення дитини або мирного врегулювання питання між сторонами, ініціювання судових або адміністративних процедури щодо повернення дитини, у доречних випадках організації або забезпечення ефективного здійснення права доступу тощо (стаття 7 Конвенції).

В Україні Центральним органом є Міністерство юстиції, яке виконує передбачені Конвенцією функції безпосередньо та через власні територіальні органи – міжрегіональні управління.

Зокрема, повноваження Міністерства юстиції України та міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції щодо опрацювання вхідних і вихідних заяв про сприяння поверненню дитини і реалізацію прав доступу до дитини, які надходять на підставі Конвенції, врегульовані Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 № 952. Цим Порядком також визначаються повноваження й інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, залучених до виконання цілей Конвенції.

Слід підкреслити, що виключно суди держави, де знаходиться дитина (у деяких іноземних державах інші, призначені з цією метою адміністративні органи), мають право розглядати по суті справи на підставі Конвенції. Тобто, лише суд або інший орган може вирішити питання про повернення дитини або відмовити у її поверненні, а також ухвалити рішення щодо способів участі у спілкуванні з дитиною.

Крім того, стаття 11 Конвенції зобов'язує суд без затримок здійснювати усі процедури для повернення дітей, а якщо рішення у справі не винесено протягом шести тижнів з дати початку процедур, заявник або Центральний орган

запитуваної держави мають право просити про надання їм пояснень про причини затримки.

З метою домогтися ухвалення рішення про повернення дитини заявнику необхідно довести у суді/іншому уповноваженому органі держави, де перебуває дитина, що:

- 1) дитина постійно проживала на території договірної держави Конвенції безпосередньо перед переміщенням або утримуванням (стаття 3а);
- 2) переміщення або утримування дитини було порушенням прав на опіку (піклування), передбачених законодавством тієї держави (стаття 3b);
- 3) заявник фактично здійснював ці права на час переміщення або утримування дитини або здійснював би, якби не переміщення або утримування (стаття 3b).

Підставами для відмови у поверненні дитини до місця постійного проживання можуть бути лише обставини, визначені у статті 12 (2), статтях 13 і 20 Конвенції. Зокрема, якщо у ході розгляду справи суд виявить, що:

- 1) особа, установа або інший орган, що мають піклуватися про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування (стаття 13 (1) а));
- 2) особа, установа або інший орган, що мають піклуватися про дитину, дали згоду на переміщення або утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримування (стаття 13 (1) а));
- 3) існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (стаття 13 (1) b));
- 4) дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (стаття 13 (2));
- 5) повернення не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі захисту прав людини і основних свобод (стаття 20); або
- 6) з моменту переміщення пройшло більше року і дитина прижилася у новому середовищі (стаття 12 (2)).

Слід підкреслити, що обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає виключно на особу, яка вчинила протиправне вивезення дитини та/або її протиправно утримує.

Конвенція (стаття 16) забороняє вирішувати по суті спір щодо піклування про дитину або визначення її місця проживання, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції.

Крім того, відповідно до статті 19 Конвенції жодне з рішень, прийнятих відповідно до цієї Конвенції, що стосується повернення дитини, не може вважатись таким, що вирішує будь-яке питання про піклування. Це означає, що рішення про повернення дитини не може позбавити права особу, яка зобов'язується повернути дитину до держави її постійного місця проживання, звернутися до суду та отримати рішення по суті питання про піклування. Практика застосування Конвенції договірними державами свідчить про те, що таке рішення може бути ухвалене на користь відповідної особи (опікуна,

піклувальника), якщо це відповідає інтересам дитини, оскільки суд за місцем постійного проживання дитини, розглядаючи справу по суті, буде мати можливість найбільш повно, об'єктивно і всебічно дослідити всі обставини справи, які дають можливість правильно визначити, яким чином мають здійснюватися права піклування про дитину, з ким вона має проживати тощо.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей є одним з ключових правових механізмів у сфері захисту прав дитини на міжнародному рівні, оскільки вона спрямована насамперед на захист інтересів дитини, її прав, на забезпечення усунення або мінімізацію негативного впливу на неї від протиправного переміщення або утримування, гарантування право кожної дитини на звичні умови життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980, ратифікована Законом України від 11.01.2006 № 3303-IV
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Дата оновлення 19.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Порядок виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 № 952. Дата оновлення 21.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Любов Мошняга

кандидатка юридичних наук, доцент кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький, Україна

ПРАВА ЛЮДИНИ НА РІВНІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАХИСТУ

Практика ЄСПЛ свідчить також про визнання загальних принципів міжнародного права як базових, разом з правами людини та загально-правовими засадами. Такими принципами міжнародного права є принцип незастосування сили або погрози силою, принцип мирного розв'язання спорів, принцип територіальної цілісності та непорушності кордонів, принцип рівноправності та самовизначення народів, принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом, принцип суверенної рівності держав і невторчання до внутрішніх справ держави, принцип міжнародного співробітництва або співробітництва держав, а також принцип поваги до прав людини [1, с. 700]. Так само завдяки судовій практиці з'явилося та було поширене уявлення про права людини як загальний принцип права ЄС.

В межах європейської юриспруденції склалася не лише сучасна доктрина прав людини, але й розгалужена та ефективна система їх забезпечення і захисту. Ця система має декілька рівнів, що частково перекриваються один одним, а частково – доповнюються, як у стандартах щодо прав, так і у механізмах реалізації і захисту. Основними рівнями названої системи є такі: 1. Рівень Ради Європи. 2. Рівень Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). 3. Рівень Європейського Союзу (ЄС) [2].

Рада Європи створена у 1949 році як регіональна міжурядова організація, що передбачає розвиток співробітництва державучасниць на основі спільних ідеалів і принципів, а також сприяння їх економічному і соціальному прогресу. У Статуті Ради Європи встановлено, що «захист і подальший розвиток прав людини і основоположних свобод» є пріоритетом для цієї організації.

Попри те, що головним призначенням ОБСЄ є сприяння миру та безпеці в Європі, вона здійснює суттєвий вплив на стандарти у сфері прав людини та систему їх захисту. Ця структура функціонує як політичний орган з 1975 року, а як міжнародна організація – з 1995 року.

ОБСЄ сприяє освіті у сфері прав людини, у тому числі через публікацію розповсюдження міжнародних документів, національних законодавчих актів, коментарів та посібників у навчальних закладах всіх рівнів. Так само вона надає підтримку у правозахисній діяльності, а також допомогу у реформуванні правової системи з урахуванням стандартів щодо прав людини.

Інституційно ОБСЄ включає Парламентську асамблею ОБСЄ, Верховного комісара ОБСЄ зі справ національних меншин, Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини, Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Секретаріат ОБСЄ, Суд з примирення та арбітражу, а також Мінську групу ОБСЄ [3, с.780]. Також в межах ОБСЄ на підставі відповідних мандатів діють польові операції та місії.

Що стосується юридичної обов'язковості документів ОБСЄ, то, не дивлячись на дискусії, у яких пропонується вважати ці документи «м'яким правом» або особливими міжнародними угодами, за загальним правилом вони не створюють зобов'язань для держав учасниць і їх виконання залежить від «доброї волі» урядів. Разом з тим, вони мають вплив та авторитет, у тому числі як взірець окремих стандартів щодо прав людини, а також включаються на національному рівні до правових актів.

Європейський Союз – особливе об'єднання держав, що утворювалося поступово, але з самого початку було замислене як відкрите співтовариство. Першим кроком до майбутнього утворення стало Європейське товариство вугілля та сталі (1951 рік), призначене для економічного співробітництва, і, в кінцевому випадку – забезпечення миру та безпеки у Європі [4, с.50].

Існують різні точки зору на правову природу ЄС. Основні спори точаться навколо того, чи є він конфедерацією, федерацією, своєрідною наддержавою чи нетиповим союзом держав. Європейський Союз часто розглядається і як об'єднання європейських держав, яке поєднує в собі риси міжурядової організації, конфедерації і федеративного квазідержавного утворення з багаторівневою системою управління.

Припущення щодо федеративної, конфедеративної чи квазідержавної природи ЄС пов'язані з тим, що держави-члени ЄС делегували наддержавним інституціям багато суверенних прав і повноважень.

Усе це зумовлює специфіку забезпечення та захисту прав людини на рівні ЄС [5,6]. Так, компетенція ЄС обмежується тільки переданими європейським інституціям повноваженнями у конкретних сферах і походить від держав-членів.

Стандарти щодо прав людини закріплено у десятках європейських конвенцій, угод, пактів, декларацій і протоколів. Особливе місце належить такому визначному документу, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року (інше йменування – Європейська конвенція з прав людини і основних свобод), яка вийшла далеко за межі регіонального стандарту [6]. Важливі стандарти містять Європейська соціальна хартія від 1961 року, Європейська хартія місцевого самоврядування від 1985 року, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 1992 року, Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1995 року, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 1992 року, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 2011 року та ін..

В межах Ради Європи опосередковане або пряме забезпечення та захист прав людини здійснюють такі інституції: ПАРЄ, Генеральний секретар, Комітет міністрів Ради Європи, Комісар (Уповноважений) Ради Європи з прав людини, ЄСПЛ, Європейська комісія «Демократія через право» (Венеціанська комісія), Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Частиною структури вважається також Конференція міжнародних неурядових організацій.

В Європейському Союзі діє принцип верховенства правових актів ЄС над актами національного законодавства, навіть національними конституціями. Він передбачає, що у випадку колізії перевагу отримує правовий акт ЄС і

застосовується тільки у сферах компетенції, визначеної установчими договорами ЄС.

На практиці застосування принципу стикається з проблемами. Приміром, національні суди можуть вважати, що конституція або національна хартія прав людини повинні мати перевагу над актами ЄС [7, 30]. Разом з тим, розвиток системи захисту прав людини у ЄС показує вирівнювання стандартів, яке до певної міри знімає цю суперечність.

Закріплення та захист прав людини на регіональному рівні та рівні ЄС – це ще один додатковий правовий механізм, який одночасно уніфікує існуючі національні системи цього захисту, об'єднує їх з чинними міжнародно-правовими актами й при цьому функціонує паралельно з ними, не виключаючи їх, а логічно доповнюючи і посилюючи.

Європейські стандарти та механізми захисту прав людини представляють собою складну систему, яку можна розглядати на різних рівнях, передусім рівні Ради Європи, рівні ОБСЄ та рівні ЄС. При цьому багато з стандартів, які на цих виробляються щодо прав людини, не мають обов'язкової сили, однак є авторитетними та впливовими, виступають взірцевими документами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dembour M.-B. Gaygusuz Revisited: The Limits of the European Court of Human Rights' Equality Agenda. *Human Rights Law Review*. Vol. 12. Issue 4. 2012. P. 689-721.
2. Fuglistaler G. The Principle of Subsidiarity and the Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights' Post2011 Jurisprudence. Lausanne: IDHEAP, Institut de hautes etudes en administration publique, Universite de Lausanne. 2016. URL: https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_A4FA8A7A4A0B.P001/REF (дата доступу: 12.05.2022).
3. Ahmed T. The European Union and Human Rights: An International Law Perspective / T. Ahmed, I. de Jesus Butler // *The European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. No 4. P. 771-801.
4. Evan J. Criddle and Evan Fox-Decent Human Rights, Emergencies, and the Rule of Law. *Human Rights Quarterly*. Vol. 34. No. 1. 2012. P. 39-87.
5. Lucchi N. Access to Network Services and Protection of Constitutional Rights: Recognizing the Essential Role of Internet Access for the Freedom of Expression (February 6, 2011). *Cardozo Journal of International and Comparative Law (JICL)*, Vol. 19. No. 3. 2011.
6. Аббакумова Д.В. Деякі аспекти процедури моніторингу в межах Ради Європи. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_53 (дата доступу: 12.05.2022).
7. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін.. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29-33.

Лілія Рябовол

докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, (м. Кропивницький, Україна)

**ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА І НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ
ЗАСАД/ПРИНЦИПІВ СУДОЧИНСТВА**

Функціонування демократичної правової держави неможливе без запровадження ефективних механізмів юридичного захисту прав та свобод людини і громадянина, особливе значення серед яких має судовий захист. Судочинство здійснюється на певних засадах, виходячи з певних принципів.

Науковці виокремлюють конституційні засади/ принципи судочинства та власне принципи судочинства. Перші визначають як: закріплені в Конституції та конкретизовані у Законі «Про судоустрій та статус суддів», а також процесуальному законодавстві основні, фундаментальні положення про мету, завдання, способи і форму діяльності суду, а також форми діяльності інших учасників судового процесу для досягнення єдиного і необхідного результату здійснення правосуддя – винесення законного і обґрунтованого рішення суду і його виконання (А. Головін) [2, с. 187]; закріплені в Конституції України фундаментальні ідеї, що визначають основи провадження судочинства в Україні, регулюють процесуальні відносини, які виникають у процесі розгляду справ судами всіх спеціалізацій та мають на меті забезпечити ефективні процесуальні гарантії захисту прав людини та громадянина в ході використання права на судовий захист (Р. Міліціанов) [6, с. 71]. Другі – як: визначені процесуальним законом положення, які на основі сформованих у Конституції України засад судочинства регулюють процесуальну діяльність у справах окремої категорії та мають на меті регламентувати права та обов'язки учасників процесу, визначити процесуальні повноваження суду, закріпити певний баланс у реалізації сторонами і судом їх функцій (Р. Міліціанов) [6, с. 71]; фундаментальні, вихідні ідеї, покладені в основу функціонування судової влади, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, корелюють із розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, завданнями, поставленими суспільством перед державою на кожному етапі розвитку, відповідає ознакам та функціям судової влади конкретної держави (М. Булкат) [1, с. 244].

Щодо системи засад/ принципів судової влади, М. Булкат пропонує розглядати їх у формі консолідованої «піраміди», вершиною якої є загальні принципи функціонування судової влади, другим рівнем – принципи судової влади, які стосуються організації діяльності органів судової влади, третім рівнем – принципи, які стосуються функціонування судів та їх процесуальної діяльності [1, с. 268-269].

Загалом, принципи судочинства – це фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які містяться в нормах процесуального законодавства і визначають систему організації та функціонування судочинства.

Виокремлюють такі ознаки принципів судочинства, як: нормативне закріплення; здійснення за допомогою механізму реалізації правових норм; визначення змісту або механізму реалізації правових норм. Саме такий підхід реалізують в галузевих юридичних науках, так, принципи адміністративного судочинства О. Корчинський визначає як такі, що становлять врегульований спеціальними адміністративно-процесуальними нормами порядок діяльності адміністративних судів щодо послідовного розгляду та вирішення адміністративних спорів; як базисні, первісні засади його існування, що опосередковують закономірність такого існування і взаємний зв'язок цього явища з іншими правозахисними явищами [5, с. 152].

Засади вітчизняного судочинства розроблені з урахуванням положень визнаних в усьому світі актів, передусім, це – Основні принципи незалежності судових органів (Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада і 13 грудня 1985 року). З урахуванням положень Загальної декларації прав людини, зокрема, принципів рівності перед законом, презумпції невинності, права на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом, заснованим відповідно до закону, а також, враховуючи, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права гарантують також право бути судженим без невиннованої затримки, при організації і відправленні правосуддя в кожній країні рекомендовано керуватися наступними принципами: незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни; судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин; судові органи мають компетенцію стосовно всіх питань судового характеру і виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції; не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, а судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду, що, однак, не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами; кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури, при цьому, не повинні утворюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів; судові органи мають право і повинні забезпечувати справедливе ведення судового розгляду і дотримання прав сторін; кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції [3, с. 21-22].

Основні засади вітчизняного судочинства закріплено у ст. 129 Конституції України. Передусім у згаданій статті зазначено: «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права». До основних засад судочинства також віднесено: рівність усіх учасників судового процесу перед

законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення; провадження судочинства суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних; притягнення до юридичної відповідальності за неповагу до суду/судді. Згідно зі ст. 129¹, «Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд» [4]. Позаяк ці засади/принципи закріплені в Конституції України, їх розглядають як конституційні засади судочинства.

Засади судочинства визначені також у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Такими засадами є:

- здійснення правосуддя судом, так, «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом» (ч.ч. 1-2 ст. 5);

- незалежність судів, так, «Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права» (ч. 1 ст. 6) [8]. Як справедливо вказує В. Вергіліус, судова влада є наріжним каменем юстиції в будь-якій державі, де панує верховенство права. Незалежність судової влади в більшості країн закріплена в конституції і означає свободу як судів, так і суддів. Інституційна незалежність судової влади є не менш важливою, ніж особиста незаангажованість тих, хто виносить рішення в адміністративних, цивільних і кримінальних справах. Незалежність судів і суддів повинна стояти на захисті тих, хто чекає на правосуддя, незалежно від того, йдеться про особисту справу із суто приватним інтересом, чи про таку, що викликає публічний інтерес, оскільки абсолютна більшість судових вироків і рішень так чи інакше зачіпають суспільство в цілому [3, с. 13];

- право на справедливий суд, так, «Кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом» (ч. 1 ст. 7);

- право на повноважний суд, так, «Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом» (ч. 1 ст. 8);

- рівність перед законом і судом, так, «Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання,

мовних та інших ознак» (ч. 1 ст. 9). Г. Пігарєва, посилаючись на В. Біляневича, вказує, що принцип рівності всіх учасників судового процесу можна розглядати у двох аспектах, а саме: процесуальному та матеріальному. Матеріальний аспект полягає в тому, що до всіх учасників судового процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково. Вимога однакового застосування законів – це інтерпретація положення про те, що право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб, що, як вказує Г. Пігарєва, надає можливість по-новому оцінити роль і місце судової практики в правозастосовній діяльності, адже однією з перших умов правосуддя є та, аби закони до всіх застосовувалися однаково. Процесуальний аспект полягає в тому, що всім учасникам судового процесу мають бути надані рівні процесуальні права [7, с. 92];

- професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд, так, «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно» (ч. 1 ст. 10);

- гласність і відкритість судового процесу, так, «Судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом» (ч. 1 ст. 11);

- мова судочинства і діловодства в судах, так, «Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою (ч.ч. 1-2 ст. 12);

- обов'язковість судових рішень, так, «Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом» (ч.ч. 1-3 ст. 13);

- право на перегляд справи та оскарження судового рішення, так, «Учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» (ч. 1 ст. 14);

- склад суду та його визначення, так, «Справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних. Суддя, який розглядає справу одноособово, діє як суд» (ч. 1 ст. 14) [8].

Загалом принципи судочинства – це фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які містяться в нормах процесуального законодавства і визначають систему організації та функціонування судочинства. У науці виокремлюють такі ознаки принципів судочинства: нормативне

закріплення; здійснення за допомогою механізму реалізації правових норм; визначення змісту або механізму реалізації правових норм. У системі засад / принципів судочинства виокремлюють такі три рівні: загальні принципи функціонування судової влади; принципи судової влади, які стосуються організації діяльності органів судової влади; принципи, які стосуються функціонування судів та їх процесуальної діяльності. Крім того, вказують на загально-правові (верховенство права, законність), міжгалузеві (змагальність і диспозитивність) та галузеві принципи (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с.
2. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції України : монографія. К. : Логос, 2012. 381 с.
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
4. Конституція України : Конституція від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <http://surl.li/cdimx> (дата звернення: 05.06.2022)
5. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2017. № 876. С. 151–156.
6. Міліціанов Р. В. Правова природа конституційних засад судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1137. Серія «ПРАВО». 2014. Вип. № 18. С. 69-72.
7. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91-94.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. № 1402-VIII. URL : <http://surl.li/oxnh> (дата звернення: 03.06.2022)

Булат Сейтхожин

кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

Болат Сарсембаев

кандидат химических наук, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Актуализируя вопросы реализации антикоррупционной политики в Казахстане, следует согласиться с мнением, что реализация права - это динамическая, активная часть правового регулирования, проявляющаяся в непосредственном воздействии на волю и сознание людей с тем расчетом, чтобы они действовали в соответствии с требованиями правовых норм и в рамках правовых предписаний. Именно правоприменительные органы (антикоррупционные, правоохранительные, в том числе судебные), наделенные для этого необходимым объемом властных полномочий, направляют свою деятельность на претворение норм права в жизнь [1, с. 171-175].

Противодействие коррупции стала составной частью государственной политики, что и явилось причиной принятия Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 г.г., утвержденной Указом Президента РК 26 декабря 2014 г. за № 986. Реализация данной программы направлена на разработку и выполнение комплекса организационных мероприятий, целью которых является проведение эффективной государственной политики в области противодействия коррупции; снижение ее уровня до минимизации; укрепление доверия общества к государству и его институтам; углубление международного сотрудничества по вопросам противодействия коррупции. Значимость переосмысления теоретических воззрений коррупции усиливается ее практической направленностью для правоприменительной практики [2, с. 260-265].

От реализации антикоррупционной политики государства зависит ее жизнеспособность и эффективность отраженных в ней государственных подходов к решению проблемы противодействия коррупции. В противном случае суть и значение антикоррупционного процесса сводится к декларативности, а результаты – к нулю [3, с. 136-140].

Анализируя политико-правовую обстановку в стране, Д. Сатпаев считает, что: «антикоррупционная деятельность в Республике Казахстан (далее по тексту - РК) неэффективна, так как весьма избирательна. В Казахстане на взятках ловят в основном чиновников низшего и среднего звена...» [4].

В проекте «Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 г.г.» (еще не утверждена) отмечено, в стране сформирована действенная модель антикоррупционной политики, которая постоянно совершенствуется, исходя из запросов общества, с учетом национальной практики и передового зарубежного опыта. Одной из революционных новелл является введение ответственности за необоснованное обогащение. Создан независимый уполномоченный орган по противодействию коррупции - Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба), подчиненное и подотчетное Президенту Республики Казахстан.

17 ноября 2021г. глава Антикоррупционной службы М. Ахметжанов рассказал о проводимых в стране реформах в сфере противодействия коррупции. Наша задача - реализация концепции «Слышащего государства», ориентация на запросы общества и предпринимателей. И эта работа не ограничивается деятельностью Агентства. В этом направлении важно активное участие всех государственных органов и акиматов. И в этом вопросе важно бороться не с последствиями коррупции, а с ее причинами. Председатель названного Агентства остановился на статистике коррупционных преступлений в Туркестанской области: «с момента образования новой области, зарегистрировано около 400 коррупционных преступлений. Ежегодно к уголовной ответственности на постоянной основе привлекаются более 80 должностных лиц (в 2019 г. - 106, в 2020 г. - 79). Только за 2021 г. к уголовной ответственности привлечено 50 человек, 28 из них осуждены» [5].

С принятием закона РК «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г. создана система мер противодействия коррупции, с разумным балансом превентивных и уголовно-правовых инструментов.

Так, например, председатель Агентства РК по противодействию коррупции назвал самые коррумпированные сферы в Казахстане. Больше всего от коррупции страдает сфера сельского хозяйства. Далее идут образование, ЖКХ, соцобеспечение и здравоохранение. М. Ахметжанов отметил, что в этих сферах бесконтрольно расходуют бюджетные деньги, выделенные на субсидии. В пример он привел работу национального аграрного центра при Министерстве сельского хозяйства. Работники ведомства администрируют базу для учета поголовья скота. Эти данные используются для распределения субсидий. Работники подделывали данные и создавали коррупционные схемы. В 2021 г. зарегистрировано 1576 коррупционных преступлений. Всего в коррупции изобличено 1280 лиц, из которых 159 руководителей различного уровня. В бюджет государства возмещено более 20 млрд. тенге ущерба [6].

В противодействие с коррупцией активно вовлекается гражданское общество через антикоррупционное просвещение и создание атмосферы «нулевой» терпимости к любым ее проявлениям. К примеру, общественный фонд «НеМолчи.kz» обратился к президенту Казахстана К.-Ж. Токаеву с заявлением, что уже не могут рассчитывать на помощь правоохранительных органов. Уровень коррупции довел страну до того, что мы не можем

рассчитывать на помощь полиции, прокуроров, на честность и профессионализм адвокатов и судей. В стране есть четко прописанные расценки за закрытие уголовных дел. Люди идут в фонд, умоляя помочь, потому что нагло закрываются уголовные дела, подозреваемые в присутствии потерпевших договариваются с полицией. Каждое обращение содержит такие обвинения в адрес полицейских, люди не верят в правосудие». Мы боремся с ветряными мельницами, не с насильниками, педофилами, а с коррупцией в органах правопорядка. Зачем мы, взрослые люди боремся за права матерей, детей, которых насилуют, истязают, убивают, а в это время полицейские, прокуроры, судьи уводят от ответственности преступников. В это время выходит амнистия и помогает самым что ни на есть отморозкам уйти от ответственности». По словам общественников, последствия коррупции разрушительнее торнадо, она разрушила самосознание нации. «Дети учатся коррупции в школе, их учат покупать оценки, потом дипломы в вузах, потом кресла отцов-чиновников передают по наследству детям. Об этом знают в каждой семье, об этом шутят актеры, КВН-щики, молодежь пишет песни про откаты, но ничего не меняется» [7].

Будучи главным проводником антикоррупционной политики государства, Антикоррупционная служба в своей деятельности сочетает элементы эффективной превенции, масштабного просвещения, конструктивного партнерства с обществом, в том числе уголовно-правовые меры.

В этой связи, совершенно верно указал руководитель департамента Агентства по противодействию коррупции по Атырауской области К. Сулейменов, люди должны видеть, что виновного руководителя не просто привлекли к ответственности, но и в работе самого госоргана произошли перемены к лучшему. Последние исключают возможность повторения событий. Поэтому с декабря 2019 г. введен институт персональной ответственности руководителей за коррупцию подчиненных. Можно сказать, что именно с этого момента в стране начался новый качественный этап по противодействию коррупции. Отныне каждый руководитель несет личную ответственность за проводимую антикоррупционную деятельность в подконтрольном ему госоргане и организации. Обязательное условие для наступления ответственности для руководителя - вступление в законную силу обвинительного приговора либо прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям. Сегодня институт отставки первых руководителей показывает свою эффективность. Антикоррупционной службой систематически проводится мониторинг по определению сфер, наиболее подверженных коррупции, по его итогам вносятся рекомендации в отношении руководителей структур. Это, считают специалисты, заставит задуматься руководителей и усилить работу по превенции [8].

Глава государства К.-Ж. Токаев в ходе совещания по вопросам противодействия коррупции заявил, что будет оценивать работу первых руководителей в компетентных органах по показателям борьбы с коррупцией [9].

Так, за 10 месяцев 2021 г. в топ-3 наиболее подверженных коррупции сфер вошли правоохранительные и налоговые органы, а также акиматы страны.

Обеспечивая взаимодействие трех главных функций - превенция, выявление и расследование, Агентство переходит на интегрированную аналитику - комплексный анализ конкретной сферы. Объектами расследования становятся преступные схемы и скрытые хищения. Сегодня по новым требованиям во всех госорганах внедряется проектное управление, с концентрацией на результат. Такой подход позволяет персонифицировать ответственность должностных лиц, устанавливать четкие и измеримые цели и сплотить усилия для решения общих задач. Поэтому роль предупредительных антикоррупционных мер в наиболее уязвимых сферах как никогда высока. Сегодня департамент на системной основе проводит работу над выявлением причин и условий, способствующих возникновению коррупции в различных сферах деятельности, усилен общественный мониторинг. Эффективность этой работы будет отражена в принимаемых мерах на будущее. В противодействии коррупции немаловажна и роль граждан, общественного контроля. Президент РК не случайно вновь сделал акцент на объединении усилий государства и граждан, ведь коррупция – это глубоко социальная болезнь, и победить ее возможно только общими усилиями. Сегодня гражданское общество готово и способно плодотворно взаимодействовать с госорганами, поэтому каждый госслужащий должен осознать, что от любого принятого решения зависят благополучие и процветание нашей страны [8].

1-го февраля 2022г. К.-Ж. Токаев на совещании по вопросам противодействия коррупции отметил: «эффективная борьба с коррупцией немыслима без сугубо правоохранительной работы. Многие годы она сводилась к поимке взяточников с поличным, без глубокого погружения в тему. Разные люди изобличались на одних и тех же должностях за решение одних и тех же вопросов. Коррупционеров регулярно ловили и отправляли за решетку, а причины и условия, из-за которых процветала коррупция, никого особо не интересовали. Лишь в последние годы наметился отход от этой практики» [10].

По словам уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана Р. Журсунова, казахстанские бизнесмены видят причины коррупции в следующем. Инициаторами коррупции, согласно опросам (в них участвовали почти 6 тыс. человек, проводилось 70 глубинных интервью), в половине случаев выступают госслужащие. Другая половина – посредники и сами предприниматели. «Лидерами» коррупционных проявлений из года в год выступают такие сферы, как земельные отношения (частота случаев коррупции 50%), строительство (43%), АПК (40%), таможня (26%), транспорт (25%), экология (24%) и госзакупки (21%). В сферах земельных отношений и АПК проблемы заложены в недоступности информации о землях, неполноценных базах данных. В таможенной сфере почву для коррупции создают зеркальная статистика и теневой импорт. За 9 месяцев 2021 г. по сравнению с тем же периодом 2020-го выросли объемы расхождения на 24,2 %, или на 0,8 млрд долларов! При этом объем теневого импорта в 2020-м оценивается в 5,1 млрд долларов. Основными предпосылками для коррупции, по мнению представителей бизнеса является низкий уровень конкуренции, высокая доля

государства в экономике, создание «узких горлышек» при распределении ограниченного объема ресурсов, в том числе субсидий, и закостенелая бюрократия [11].

Следует отметить, что острой формой государственного реагирования на наиболее опасные формы коррупционного поведения, посягающие на конституционные права и свободы граждан, законные интересы общества и государства, является антикоррупционная уголовная политика. Эффективная ее реализация, в том числе мониторинг коррупционных преступлений, оптимальное разграничение компетенции субъектов антикоррупционной уголовной политики, ресурсное обеспечение противодействия против наиболее опасных проявлений коррупции, создание гарантий законности уголовного преследования за коррупционные преступления невозможны без комплексного изучения данного негативного социального явления.

Важно понимать, что противодействие коррупции не сводится к борьбе с ее проявлениями. Такая борьба всегда тесно связана с урегулированием всех сторон жизни общества и государства. Противодействовать коррупции силами самих коррупционеров бессмысленно. Одно дело осудить по обвинению в коррупции двух-трех высокопоставленных чиновников и совсем другое - искоренить само это явление и все то, что способствует ее процветанию в обществе [2, с. 260-265].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., 1972. С. 171-175.
2. Сейтхожин Б.У., Шаймуханов А.Д., Тилеубек А.М. Некоторые аспекты совершенствования антикоррупционного законодательства Республики Казахстан // мат-лы Всероссийской науч. конф. с заруб. участием «Современные подходы к противодействию коррупции: тренды и перспективы». – Каф. гос. и муниципального управления Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. - М. 21.11.2019. Т.1. С. 260-265.
3. Абылкасымов А.Е. Вопросы повышения эффективности противодействия коррупции в целях реализации антикоррупционной политики на современном этапе государственно-правовых реформ // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. № 6. С. 136-140.
4. Декларативность борьбы с коррупцией в Казахстане начинается сверху. URL: http://rus.azattyq.org/a/kazakhstan_corruption/2193276.html (дата обращения: 1.02.2022).
5. Важно бороться не с последствиями коррупции, а с ее причинами – глава Антикора. URL: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/naznachen-novii-rukovoditel-antikorrupsionnoi-sluzhbi-po-turkestanskoi-oblasti> (дата обращения: 2.02.2022).
6. Нечистые на руку: в Антикоре назвали самые коррумпированные сферы. URL: <https://bit.ly/3nGh27L> (дата обращения: 3.02.2022).
7. «Коррупция стала культурным кодом казахстанцев»: общественники обратились к Токаеву. URL: <https://bit.ly/3AB5jPk> (дата обращения: 4.02.2022).

8. Отставка первых руководителей за коррупцию подчиненных: какие результаты дает нововведение. URL: <https://bit.ly/3bYGidC> (дата обращения: 7.02.2022).

9. Работу первых руководителей буду оценивать по показателям борьбы с коррупцией – Токаев. URL: <https://bit.ly/3Rg9ia0> (дата обращения: 8.02.2022).

10. Полный текст выступления Президента на совещании по вопросам противодействия коррупции. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/polnii-tekst-vistupleniya-prezidenta-na-soveshchani-po-voprosam-protivodeistviya-korruptsii> (дата обращения: 9.02.2022).

11. Главные причины коррупции в Казахстане назвали представители бизнеса. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/ekonomika/glavnie-prichini-korruptsii-v-kazahstane-nazvali-predstaviteli-biznesa> (дата обращения: 10.02.2022).

Денис Чижов

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна; науковий співробітник Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, м. Харків, Україна

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У Конституції України закріплено, що найвищою соціальною цінністю визнано людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Говорячи про систему національної безпеки України, науковці підкреслюють, що «її змістом виступає сукупність державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних єдиними цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України» (Antonov, 2017, p. 102).

«Межі» чинного законодавства окреслені такими нормативними актами: Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

І. Доронін в цьому аспекті зазначає, що безпосередньо систему права національної безпеки і оборони складає законодавство (закони та підзаконні нормативно-правові акти), судова та правозастосовна практика, правова доктрина та локальні акти, що застосовуються у певних напрямках, до яких належать: по-перше, основи розвитку системи забезпечення національної безпеки, визначення відповідних критеріїв забезпечення національної безпеки, об'єктів та суб'єктів національної безпеки (Doronin, 2020, p. 373-374).

Хоча наша держава відноситься до романо-германської системи права, судові прецеденти наразі посідають важливе місце в системі джерел правового регулювання суспільних відносин. Серед судових прецедентів окрему увагу слід приділити практиці Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Так, в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст. 17) (Law of Ukraine "On Enforcement of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights").

ЄСПЛ звертає увагу на зловживання з боку держав щодо обмеження прав та свобод людини через необхідність забезпечення національної безпеки. Так, ЄСПЛ вказує, що «можливість Держави посилатися на міркування державної безпеки на виправдання скорочення захисту, що надається в галузі прав людини, неминуче викликає занепокоєння, так як ризик зловживання не може бути повністю виключено. Таким чином, ЄСПЛ вказав на складність ситуації, що

відбувається – з одного боку, держава і її органи покликані здійснювати захист прав та свобод громадян, а з іншого – органи державної влади, всупереч своїм завданням, порушують права та свободи громадян «під прикриттям» інтересами національної безпеки. Отже, мова йде про використання інтересів національної безпеки як підстави для використання органами державної влади своїх надзвичайних повноважень для обмеження фундаментальних прав та свобод особи.

В Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод посилення на інтереси національної безпеки здійснюється декілька разів:

судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи *національної безпеки* в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя (ч. 1 ст. 6);

кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві *в інтересах національної та громадської безпеки* чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8);

кожен має право на свободу вираження поглядів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві *в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки*, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду (ст. 10);

кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві *в інтересах національної або громадської безпеки*, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ст. 11) (European Convention on Human Rights).

Аналіз цитованих нормативних положень свідчить про велику кількість оцінних понять в цій сфері суспільних відносин. Ці поняття не є чітко визначеними і в певній мірі є «розпливчатими». Так, видається не визначеним розуміння обґрунтованості закритих судових засідань в інтересах національної безпеки. Це стосується випадків можливого розголошення державної таємниці в

судовому засіданні або розгляду справ по обвинуваченню у шпигунстві або інших випадків. Також складно визначити обґрунтованість втручання у приватне життя особи в інтересах національної безпеки. Це стосується випадків прослуховування розмов особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину проти держави або здійснення за такою особою спостереження. Таких прикладів можна привести безліч на кожному із зазначених вище статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що свідчить про відсутність їх конкретизації в тексті самої Конвенції. Частково таку конкретизацію можна знайти в рішеннях ЄСПЛ.

ЄСПЛ звертає увагу, що положення національного законодавства мають бути чіткими, передбачуваними та досить доступними. Це означає достатню передбачуваність того, що фізичні особи можуть діяти відповідно до закону, а також чітке встановлення меж розсуду державних органів. У ситуації, що стосується ведення спостереження за людьми, Суд наприклад, підкреслив, що формулювання законодавчих норм мають бути досить зрозумілими, щоб давати громадянам чітке уявлення про умови та обставини, в яких влада має право вдаватися до будь-яких заходів таємного спостереження та збору відомостей (див. «Сильвер и другие против Великобритании» (§ 87 *Silver and Others v. the United Kingdom*)).

Можна дійти до висновку, що діяльність по забезпеченню прав людини і національної безпеки має двосторонній характер: забезпечення прав людини забезпечує державну безпеку - забезпечення державної безпеки забезпечує права людини.

Дослідження практики ЄСПЛ щодо питання захисту права на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції, дозволило встановити такі ключові моменти:

для того, щоб визначити, чи було конкретне порушення статті 8 «необхідним в демократичному суспільстві», Суд зіставляє інтереси держави-члена з правом заявника;

визначаючи, чи були оспорювані заходи «необхідними в демократичному суспільстві», Суд враховуватиме, чи були докази, наведені в їх виправдання, доречними і достатніми у світлі справи загалом, а самі заходи – пропорційними переслідуючим законним цілям;

з метою визначення пропорційності загального заходу Суд, має насамперед оцінити законодавчі варіанти, що лежать в її основі. У цьому відношенні особливо важливе значення має якість парламентського та судового контролю щодо необхідності даного заходу, як і ризик зловживань у разі можливого ослаблення цього заходу, причому саме цей ризик держава має оцінювати насамперед;

будь-яке втручання державного органу в здійснення права особи на повагу до приватного життя та кореспонденції має бути передбачено законом;

положення національного законодавства мають бути чіткими, передбачуваними та досить доступними. Це означає достатню передбачуваність

того, що фізичні особи можуть діяти відповідно до закону, а також чітке встановлення меж розсуду державних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук; НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ: б. в., 2020. 39 с.
2. Дроботов С.А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 24-29. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858>
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 60.
4. Ivana Roagna Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806f1554> (дата доступу: 12.05.2022).
5. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Голос України*. 2001. № 3.
6. CASE OF DUDGEON v. THE UNITED KINGDOM. Application no. 7525/76. JUDGMENT European Court of Human Rights 22 October 1981.
7. CASE OF ANIMAL DEFENDERS INTERNATIONAL v. THE UNITED KINGDOM. Application no. 48876/08. JUDGMENT European Court of Human Rights 22 April 2013.

Напрямок № 4
Проблеми здійснення проваджень у справах про
адміністративні правопорушення

Бондар Валерія

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ
СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЗАФІКСОВАНИХ В
АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

Відповідно нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України, одним із її основних завдань є регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за додержанням його учасниками встановлених державою правил. Разом з тим, на момент створення та тривалого часу її функціонування, поліцейські екіпажі не були в повній мірі укомплектовані засобами вимірювання швидкості транспортних засобів (або вони були застарілі), що не давало змоги на належному рівні забезпечувати безпеку дорожнього руху. Проблема, яка склалася в державі у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху вимагала негайного законодавчого та технічного її вирішення. Таким рішенням стала необхідність впровадження в Україні системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху (далі – Система), які в тому числі пов'язані із перевищенням встановлених швидкісних режимів.

З 2017 року в Україні було прийнято ряд законодавчих та відомчих нормативних актів, які регулюють діяльність Національної поліції в цьому напрямку. Так було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), прийнята Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) Постанова щодо функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі та видано Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС) низка наказів щодо оформлення адміністративних матеріалів за правопорушення в цієї сфері тощо.

Перші Системи, з'явилися в Україні 1 червня 2020 року і за півтора роки їхнього функціонування винесено близько 3 млн. постанов про порушення встановлених обмежень швидкості.

На превеликий жаль, функціонування Системи не викорінює факти порушення швидкісного режиму, що в свою чергу вимагає від держави застосування більш критичних засобів впливу на правопорушників. Однією з таких спроб стало перегляд змісту статті 122 КУпАП «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» та

збільшення розміру штрафних санкції. Разом з цим наміри законодавця вгамувати прихильників швидкої їзди іноді суперечать самі собі, що не дає змоги представникам Національної поліції діяти максимально ефективно під час притягнення правопорушників до відповідальності, а в деяких випадках взагалі обмежує можливість застосувати заходи адміністративного примусу.

Відповідно до п.12.4. та п.12.6. Постанови КМУ від 10.10.2001 року №1306 «Про Правила дорожнього руху» (далі – Правила) у населених пунктах рух транспортних засобів дозволяється із швидкістю не більше 50 км/год., а поза населеними пунктами на автомобільній дорозі, що позначена дорожнім знаком 5.1 - не більше 130 км/год., на дорозі з окремими проїзними частинами, що відокремлені одна від одної розділювальною смугою - не більше 110 км/год. та на інших автомобільних дорогах - не більше 90 км/год. [3].

Із самого початку, законодавець передбачив адміністративну відповідальність за порушення водіями транспортних засобів швидкісного режиму більше ніж на 20 та 50 км/год. частинами 1 та 3 ст. 122 КУпАП (у редакції до лютого 2021 року) відповідно, а розгляд цих правопорушень, згідно із ст. 222 КУпАП було віднесено до компетенції органів Національної поліції України. Для реалізації описаних положень КУпАП 07.11.2015 року МВС України видано наказ №1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» (далі – Наказ) [1;5].

Натомість, деякі водії транспортних засобів, нехтують і зухвало не дотримуються встановлених Правил, а саме перевищують швидкість. Також слід визнати, що більшість цих фактів залишались латентними, оскільки поліцейські не завжди мали змогу попередити ці правопорушення.

Ці факти обумовили прийняття Постанови КМУ від 10.11.2017 року №833 «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі» (далі – Система), якою визначено вимоги до її функціонування, в тому числі і фіксація перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів [4].

На підставі вимог прийнятої Постанови, аж через три роки, з метою упорядкування процедури складання та розгляду адміністративних матеріалів щодо правопорушень пов'язаних із перевищенням швидкісного режиму, які зафіксовані за допомогою Системи, 13.01.2020 року МВС України видано Наказ №13, яким затверджено Інструкцію з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (далі – Інструкція) [6].

Нажаль, як свідчить статистика, кількість адміністративних правопорушень, які пов'язані із перевищенням швидкості не зменшилась, а в деяких регіонах навпаки збільшилась. Збільшення правопорушень обумовлювались слабкими санкціями, які могли бути застосовані до правопорушників на той час. Так, наприклад за перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху більш як на двадцять кілометрів на годину, тягнули за собою накладення штрафу від

п'ятнадцяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 255 грн. до 340 грн.), а за перевищення встановлених обмежень швидкості руху більш як на п'ятдесят кілометрів на годину передбачалось накладення штрафу на правопорушників від тридцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 грн. до 680 грн.). Таким чином, відчуття у водіїв певної безкарності за даний вид правопорушень, негативно впливали на стан безпеки дорожнього руху в Україні, а «відносно визначені» розміри штрафів, в свою чергу, давали можливість прояву корупційним діям з боку представників Національної поліції під час розгляду адміністративних справ та прийняття по ним рішень.

Вказані обставини вимагали від державних та законодавчих органів рішучих, більш жорстких варіантів вирішення цього питання.

Одним з таких варіантів стало внесення Комітетом Верховної Ради України (далі – ВР України) законопроекту, а в подальшому і прийняття ВР України 16 лютого 2021 р. Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» (далі – Закон). Цим Законом внесено зміни до ст. 122 КУпАП, яка була викладена у новій редакції, зокрема перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину винесено до її окремої, четвертої частини. Крім того, збільшені штрафні санкції за перевищення швидкісного режиму більш ніж на 20км/год. в розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та більш ніж на 50км/год. сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно (ч.ч. 1,3 ст. 122 КУпАП). Закон також передбачив і внесення змін до ч.1 ст. 222 КУпАП відповідно до якої органам Національної поліції України надано право розглядати адміністративні справи за адміністративні правопорушення передбачені ч. 4 ст. 122 КУпАП, тобто за фактами перевищення встановлених обмежень швидкості руху водіями транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину [1;2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 17.02.2022).

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 р. №1231-IX. Дата оновлення 16.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text> (дата звернення 17.02.2022).

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року №1306 «Про Правила дорожнього руху». Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.02.2022).

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 року №833 «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі». Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.02.2022).

5. Наказ МВС України від 07.11.2015 року №1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі». Дата оновлення 04.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (дата звернення 17.02.2022).

6. Наказ МВС України від 13.01.2020 року №13 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі». Дата оновлення 04.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (дата звернення 17.02.2022).

7. Наказ МВС України від 25.10.2021 року №783 «Про затвердження Змін до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі». Дата оновлення 25.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20#Text> (дата звернення 17.02.2022).

8. Наказ МВС України від 05.11.2021 року №808 «Про затвердження Змін до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в не автоматичному режимі». Дата оновлення 05.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1665-21#n2> (дата звернення 17.02.2022).

9. Бондар В.В., Бездольний М.Ю., Галунько В.М., Домброван Н.В., Кузьменко Ю.В., Рудниченко С.М., Соловей О.М., Шевченко Н.Л., Шанько Я.В. «Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів: Навчальний посібник». Херсон-2020: Видавничий дім «Гельветика» 2020.

10. Бездольний М., Бондар В., Дерев'янкін С., Красіловська О., Шляховський О. Про особливості та вдосконалення порядку зберігання і обліку вилучення під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів в органах Національної поліції України. Р.8-16. Scientific Foundations of State and Law: collective monograph / Karpova N., Piestsov R., Makarova O., Konchakovska V., Karnaukh A. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 316 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2

Олександр Коломоєць

кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Сергій Коломоєць

спеціаліст вищої категорії, «старший учитель», вчитель історії Улянівського загального закладу середньої освіти I-III ст. Попельнастівської сільської ради Олександрійського району Кіровоградської області

«НАЯВНІСТЬ СТОРІН» ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИНЕННЯ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

У останній час досить широкого розповсюдження набули дослідження, пов'язані із протидією вчинення булінгу (цькуванню). На нашу думку це пов'язано, насамперед, із ситуацією законодавчого закріплення нового терміну та практики його застосування, що, як і будь-яка новела законодавства, потребує комплексного аналізу та наукового супроводу.

Огляд останніх публікацій в науковій періодиці дозволив виділити декілька аспектів, яким науковці та практики поки що не приділили належної уваги. Зокрема, це ознаки булінгу, за якими його можна кваліфікувати та відмежувати від інших протиправних діянь, які мають схожі риси. У даному дослідженні ми приділимо свою увагу такій основній ознаці цього делікту, як «наявність сторін».

Згідно чинного законодавства [1] обов'язковими сторонами при вчиненні булінгу є кривдник (булер) та потерпілий (жертва булінгу), факультативною – спостерігачі.

При одноосібному вчиненню булінгу кривдник (булер) - це особа, хто безпосередньо вчиняє булінг, потерпілий (жертва булінгу) – це особа, щодо якої було вчинення діяння, передбачене ст. 173⁴ КУпАП. У зв'язку із тим, що булінг може вчинятися у різних співвідношеннях «особа» та/або «група», а також враховую гендерну складову можливі різні варіанти як у випадку із кривдниками, так і з потерпілими від булінгу, зокрема «кривдник-потерпілий», «кривдник-група», «група кривдників-потерпілий», ««група кривдників-група потерпілих»».

Слід зазначити, що при груповому булінгу зазвичай серед кривдників виділяється лідер (декілька лідерів), а також один або декілька активних послідовників (співучасників), при цьому можливий розподіл ролей серед кривдників: лідер; замовник; підбурювач; виконавець; організатор; пособник.

Також розглядаючи особу кривдника (булера) хочемо підкреслити, що законодавець зробив певне розмежування у категорії «неповнолітній» (згідно ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) - «особа віком від 14 до 16 років» [2]), розмежувавши дану категорію за віковим цензом 16 років. У результаті суб'єктом даного делікту можуть бути чотири категорії осіб:

малолітня дитина (особа віком до 14 років);
 неповнолітня дитина від 14 до 16 років;
 неповнолітня дитина від 16 років;
 учасник освітнього процесу.

У той же час законодавець до категорії «потерпілий» відніс лише три групи осіб:

малолітня дитина (до 14 років);
 неповнолітня дитина (від 14 до 18 років);
 учасник освітнього процесу.

Поняття «освітнього процесу» законодавцем розкрито у п.16 ст.1 Закону України «Про освіту» і визначається як «система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей» [3].

Розкриваючи категорію «учасник освітнього процесу слід зазначити, що вона чітко прописана у нормах ст. 52 цього ж закону, відповідно до якої «учасниками освітнього процесу є:

здобувачі освіти (вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти);

педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники, спеціалісти;

батьки здобувачів освіти (особи, що їх замінюють);

фізичні особи, які провадять освітню діяльність;

інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти (представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій)» [3].

Розглядаючи ще одну сторону булінгу - спостерігачів, яка на нашу думку є не обов'язковою, пропонуємо до їх числа віднести осіб, які стали свідками булінгу, при цьому не приймали у вчиненому діянні участі.

У той же час автори посібника «Про булінг для дітей» зазначають, що «спостерігачі можуть бути байдужими, або ставати на один чи інший бік» [4], у зв'язку із зазначеним спостерігачі поділяються на:

«прихильників (булінгу, насильства) – особи, що підтримують дії кривдника (лідера), але самі в його діях активну участь не беруть» [4]. Серед них також виділяють:

«активних (явних) – особи активно та відкрито підтримують знущання, наприклад, сміхом або приверненням уваги до випадку»;

«пасивних спостерігачів-прихильників – даній категорії осіб подобається знущання, але вони не демонструють явних ознак підтримки» [4].

Спостерігачів з іншої сторони відносять до захисників потерпілого (жертви булінгу) – це особи, які не сприймають цькування. Серед них виділяють:

активних (реальних) - допомагають або намагаються допомогти особі, яку цькують;

пасивних (ймовірних) - вважають, що повинні допомогти жертві, але не наважуються на активні дії.

Окремо необхідно виділити категорію «байдужих спостерігачів» - дані особи не залучаються до процесу цькування та не займають чітко визначеної позиції, в багатьох випадках не вмішуються у події через сирах опинитися або на місці потерпілого, або ж понести відповідальність за участь у цькуванні.

Отже, у даному дослідженні було надано характеристику такій обов'язковій ознаці вчинення булінгу (цькування) як «наявність сторін».

Як свідчить практика застосування законодавства щодо протидії булінгу в нашій країні, досить часто поряд з проблемою визначення ознак булінгу та його кваліфікації стоїть питання розмежування його із суміжними правопорушеннями.

Тому вважаємо, що тема протидії булінгу є актуальною, а приналежність авторів до когорти педагогічних працівників робить її ще й необхідною для них з метою вивчення та використання у своїй практичній роботі, відповідно, дослідження у даній сфері необхідно продовжувати, адже вона потребує розгляду в усіх її аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення 05.06.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №38-39. Ст. 380.
4. Кіцул Ю., Журавель Т., Яковець В. Про булінг для дітей. URL: <https://bit.ly/3h51AzJ> (дата звернення - 18.05.2022).

Напря́м № 5

Науково-педагогічний підхід у профілактиці правопорушень серед учнів та студентської молоді

Анжела Гельбак

кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших у педагогії, психології, кримінології, але сьогодні, коли в Україні точиться справжня війна, вона потребує особливої уваги.

Сучасний період характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На тлі цих змін саме підлітки перебувають у найтяжчому становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Наявні проблеми в державі, зростання злочинності, занепад моралі, відчуження підлітків від соціальних інституцій, які займаються вихованням молоді, спричиняють різного роду девіації в молодіжному середовищі, зокрема серед підлітків [4]

Вагомий внесок у вивчення природи виникнення девіантної поведінки особистості, профілактики протиправної поведінки зробили вчені різних галузей науки (В. Сухомлинський, Е. Павлютенков, В. Крижко, Т. Титаренко, М. Степаненко, О. Дьяченко, Б. Рей, Г. Халаш та ін.). [1].

Мета статті – розкрити основні аспекти корекції девіантної поведінки підлітків.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм [2].

Девіантна поведінка підлітків – це доволі об’ємне й змістовне поняття, яке включає відхилення в поведінці, починаючи від елементарних, простих порушень порядку до здійснення найрізноманітніших серйозних проступків, що межують з порушенням законодавства.

У психолого-педагогічній літературі та практиці школи до цих дітей відносять усіх психічно здорових дітей (з відхиленнями у межах норми), які мають проблеми (затримки, відставання) у моральному, розумовому, емоційно-вольовому розвитку в той чи інший період онтогенезу і через це не піддаються звичайним заходам педагогічного впливу. При відсутності повноцінної та своєчасної корекційної роботи у дитини виникає стан педагогічної занедбаності і сфера прояву її важковиховуваності розширюється [3].

Діяльність практичного психолога і соціального педагога має багатокомпонентну структуру. Одним із основних завдань такої діяльності є забезпечення психологічного і соціально-педагогічного супроводу дітей, котрі мають проблеми з поведінкою. Ці учні як правило включені до складу дітей групи ризику і перебувають на внутрішкільному обліку або на обліку в органах і службах у справах дітей.

Дослідники виокремлюють низку ризикованих сфер, факторів, які можуть призвести до формування і прояву девіантної (поведінки, яка порушує встановлені в суспільстві норми), делінквентної (протиправної поведінки яка порушує встановлені норми законів) чи адитивної поведінки (залежної від вживання алкогольних, наркотичних речовин).

Фактори та причини виникнення відхилень у поведінці категорії дітей «групи ризику» та появи важковиховуваних учнів [7]:

- нескладні розлади нервової системи, затримка психічного розвитку, різні види акцентуації;
- сімейні конфлікти – дитина в сім'ї є засобом вирішення батьківських конфліктів;
- несприятлива мікросоціальна середовище, відсутність виховання дитини вдома (сім'ї з активною аморальною спрямованістю, сім'ї з низьким виховним потенціалом, неправильні виховні позиції матері або батька);
- відсутність ранньої психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці;
- несвоєчасне виявлення у дитини як позитивних, так і негативних якостей;
- відсутність захисту та надання допомоги дитині в процесі її розвитку;
- втрата інтересу до школи;
- неспроможність соціально-прийнятими засобами компенсувати свою дезадаптацію;
- труднощі адаптації до шкільного життя.

З огляду на вищевказане, фахівці психологічної служби повинні комплексно підходити до організації корекційної роботи із вказаною категорією учнів.

З'ясовуючи особливості організації корекційної роботи, С. Кулаков, В. Мейер, Е. Чессер, Р. Нельсон-Джоунс, Б. Карвасарський дійшли висновку, що провідними принципами корекції девіантної поведінки є: об'єктивність, поведінкова оцінка, системність та співробітництво, орієнтація на позитив, соціальна адекватність виховання, індивідуалізація виховання, соціальне загартування, єдність діагностики та корекції, нормативність розвитку, системність розвитку психічної діяльності, діяльнісний принцип корекції, морально-гуманістична спрямованість, розуміння та емпатія, прагматизм психолого-педагогічного впливу [6].

Окрім зазначених вище загальних умов, що визначають ефективність реалізації корекційної роботи, безумовно, досить важливим моментом є добір методів, методик та технологій корекції девіантної поведінки особистості.

А. Гонєєв виділяє чотири групи методів, спрямованих на виправлення поведінкових відхилень особистості:

- методи руйнування негативного типу характеру (метод «вибуху» та метод реконструкції характеру);

- методи перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості (метод об'єктивного переосмислення переваг та недоліків, метод переорієнтації самосвідомості, метод переконання, метод прогнозування негативної поведінки);

- методи перебудови життєвого досвіду (метод обмеження, метод перевиховання, метод переключення, метод регламентації образу життя);

- методи попередження негативного та позитивного стимулювання поведінки (метод позитивної перспективи, метод покарання та заохочення, метод змагання).

В. Кащенко розрізняє дві групи методів корекційної роботи:

- педагогічні:

- методи суспільного впливу (корекція активно-вольових дефектів, корекція страхів, метод ігнорування, метод культури здорового сміху, корекція нав'язливих думок і дій, корекція злидарства, самокорекція);

- спеціальні або частково педагогічні методи (корекція недоліків поведінки, корекція нервового характеру та ін.);

- метод корекції через активну діяльність, переважно фізичну працю;

- метод корекції шляхом раціональної організації дитячого колективу;

- психотерапевтичні:

- навіювання та самонавіювання;

- гіпноз;

- метод утримання;

- психоаналіз.

О. Змановська виділяє шість основних груп методів корекції девіацій у поведінці особистості:

- стимулювання мотивації змін поведінки;

- корекція емоційних порушень; методи саморегуляції;

- методи когнітивного переконструювання;

- методи гасіння небажаної поведінки;

- методи формування позитивної поведінки.

С. Немченко пропонує доповнити класифікацію зазначених вище методів суто педагогічними:

- метод дилем – вихованець ставиться в умови вільного морального вибору за наявності кількох варіантів поведінки, це сприяє формуванню у нього знань про моральну норму – таких знань, які емоційно переживаються, набувають особистісної значущості;

- метод інтимного спілкування – залучення вихованця до суспільних цінностей під час особистісного спілкування;

- метод співпереживання – формування у вихованця умінь вирізняти емоції, які переживають інші люди, приймати чужу позицію;

- метод аналізу вчинку – навчання вихованця сприймати й аналізувати результати власних і чужих вчинків, що допомагає усвідомлювати моральні норми, сприяє формуванню здатності передбачати результати й позитивно позначається як на виробленні навичок поведінки, так і на подоланні миттєвих прагнень, станів, бажань [6].

Серед спеціальних методів корекційної роботи варто виділити такі методи як суб'єктивно-прагматичний, метод природних наслідків, метод відшкодування, метод корекції через працю (трудоий метод), аналітико-перетворювальний метод коригування особистості та інші [5].

Дослідники відмічають, що поєднання індивідуального і колективного, педагогічного і психологічного впливу, із застосуванням різних форм, видів і методів діяльності у корекційно-педагогічній та психологічній роботі з девіантними підлітками, дозволить зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним, дієвим, а завдання по формуванню позитивних якостей особистостей підлітків цілком здійснюваними.

Особлива роль у психокорекційній роботі з підлітками-девіантами відводиться родині. Результативність корекції спілкування у сім'ях підлітків-девіантів залежить від вдалого поєднання як прямого (психологічна просвіта батьків), так і опосередкованого (робота з підлітками, організація спільної діяльності, спілкування батьків і дітей у межах сім'ї, школи) впливу на сім'ю [6].

Висновки. Важливо пам'ятати, що діти набувають «непривабливий» соціальний образ не тому, що вони такими народжуються, а під впливом різних, головним чином, не залежних від них факторів ризику.

Корекція девіантної поведінки безпосередньо спрямована на поведінкові зміни і має практичний характер. Вона ґрунтується на ретельному вивченні особистості, діагностиці його сильних та слабких сторін, постійному аналізі результатів корекції.

Потрібно побудувати цілісну систему роботи із залученням батьків, інших спеціалістів, класного керівника, представників адміністрації навчального закладу для досягнення ефективного кінцевого результату.

Основою такої роботи може стати індивідуальний план корекції (розвитку), який визначає конкретні цілі з урахуванням індивідуальної ситуації дитини. Такий план ґрунтується на твердженні: «Ми віримо у зміни!»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дадикіна В.І. Організація соціально-педагогічних умов корекції девіантної поведінки підлітків / В.І. Дадикіна. – Педагогіка : традиції та інновації. – К. : Інсайт. – С. 86-89.
2. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844 (дата перегляду: 19.06.2022).

3. Заросинський Ю. Причини девіантної та делінквентної поведінки серед учнів середнього шкільного віку / Ю. Заросинський // Право України. – 2004. – № 3. – С. 64-68.
4. Капська А. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми девіантної та делінквентної поведінки: Навч.-метод, посібник / А.Капська – К.:УДЦССМ, 2001. – 220 с.]
5. Ковчина І. Зміст і організаційно-правові форми роботи з дітьми та молоддю шкільного віку / І. Ковчина – К.: ДЦССМ, 2004. – С. 347-355.
6. Лобанова А.С. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів / А.С. Лобанова, Л.В. Калашнікова. – К. : Вид-во «Каравела», 2017. – 470 с.
7. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / авт. кол.: О.П. Абухажар, Н.М. Акімова, В.В. Білецька та ін ; упор.: В.Г. Панок, Ю.А. Луценко – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014.

Анна Горобець

*судова експертка сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Кропивницький, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ФОРМИ ТА НАСЛІДКИ

Існують різні види насилля над дітьми: фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне) та занедбаність.

Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [2].

Найпоширенішим видом насильства, а саме, жорстокого поводження з дітьми, є психологічне. Незалежно від умов і форм насильства, воно неодмінно розпочинається й супроводжується емоційною жорстокістю, тобто психологічним насильством.

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [1].

Найчастіше факти психологічного насильства мають місце в тих місцях, де батьки відчують сильний стрес, з яким не в силах боротися. Це може бути не тільки залежність від алкоголю чи наркотиків, але і серйозна хвороба самої дитини або кого-небудь з членів сім'ї, фінансові проблеми, соціальна ізоляція, коли сім'я позбавлена підтримки з боку рідних, друзів, або просто брак знань про розвиток і виховання дитини, через що батьки пред'являють до свого чада занадто високі вимоги. Інколи дорослі вважають, що залякування і принижування найбільш оптимальні для збереження контролю над дитиною. І звичайно, є дорослі, які в дитинстві піддавалися насильству в сім'ї і звикли до такого стереотипу спілкування, по-іншому вони просто не вміють.

Насильство, зі сторони найдорожчої людини, в якій дитина завжди намагається знайти підтримку, наносить великої психологічної шкоди. У цьому випадку порушується основний принцип сім'ї на безпечне існування будь-якого члена. Насильство є результатом цілого комплексу ряду причин.

Серед причин виникнення жорстокого поводження до дітей можна виділити наступні:

безробітність або низька матеріальна забезпеченість;

алкоголізм одного або обох батьків;
 занадто мале житло, що посилює напругу;
 озлобленість батьків чи роздратованість у житті;
 фізична чи психічна перевтома;
 відсутність прив'язаності до дитини;
 надмірна вимогливість;
 народження другої дитини;
 велика кількість дітей;

передчасно народжена в шлюбі дитина, яка дає привід до сварок та розриву та інші.

Систематичні вияви насильства у ставленні до дитини з боку батьків, опікунів, вихователів та інших дорослих науковці систематизували та згрупували. Часто використовують класифікацію, яку розробило американське професійне товариство допомоги дітям, постраждалим від насильства. Зокрема, визначено такі основні форми психологічного насильства:

відторгнення, тобто вербальні і невербальні дії, які демонструють несприйняття дитини, що принижує її гідність. Ідеться про вороже ставлення до неї, применшення її цінності, зокрема публічне висміювання за вияви природних емоцій (любові, горя, сорому тощо), постійне висловлювання критики на її адресу, докорів тощо;

тероризування – погрози вбити дитину, завдати їй фізичної шкоди, відправити в небезпечне чи страшне місце (залишення її в небезпечній ситуації, нереальні очікування від дитини, постановка перед нею надскладних завдань із погрозами покарати за невиконання їх, погроза застосувати насильство щодо неї або того, кого вона любить, наприклад тварин;

ізоляція, тобто послідовні дії, спрямовані на позбавлення дитини можливості зустрічатися та спілкуватися з ровесника чи дорослими, необгруноване обмеження її вільного пересування, заборона встановлення соціальні контакти з ровесниками або дорослими;

експлуатація/розбещення – дії щодо дитини, які спричиняють розвиток у неї дезадаптованої поведінки (само руйнівної, антисоціальної, кримінальної, девіантної тощо). Ідеться про: а) спонукання до антисоціальної поведінки, зокрема заняття проституцією, порнографією, злочинною діяльністю, уживання наркотиків, вияву жорстокості щодо інших; б) формування поведінки, яка не відповідає рівню розвитку дитини (інфантилізм), вимушене перебирання на себе ролі батьків тощо; в) перешкоджання природному розвитку дитини; позбавлення дитини мати права свої погляди, почуття, бажання;

ігнорування, тобто відсутність адекватного емоційного реагування на потреби дитини, її прагнення спілкування, позбавлення дитини емоційного стимулювання (небажання або нездатність дорослого взаємодіяти з дитиною, спілкування з дитиною лише в разі крайньої необхідності, відсутність виявів прив'язаності й любові до дитини).

Іншим варіантом може бути гіперсоціальне виховання, коли батьки перебільшують здібності дитини або не враховуючи її реальних

психофізіологічних можливостей. Дитину «піднімають на п'єдестал», переконуючи у власній надзвичайності. Проте якщо з нею стається щось неприємне (наприклад, вона отримує двійки в школі, зазнає сексуального насильства тощо), батьки починають ставитися до неї як до неї як до зіпсованої, такої, що не виправдала їхніх сподівань і мрій. У наслідок цього виховання формуються занижена самооцінка, віктимна поведінка та навіть суїцидальні наміри.

Будь-яка форма психологічного насильства є руйнівною і приреченою на провал, зруйнувати самооцінку дитини, деформувати цілісності «Я», привести до депресії, тривоги, відчаю, втрати сенсу життя.

Дитинство є неповторним періодом фізичного, психічного, емоційного й духовного розвитку. Насильство, дитяча праця, небезпечні продукти харчування та шкідливий вплив докільця порушують права дітей і можуть мати незворотні наслідки, впливти на все життя людини і навіть на життя наступних поколінь.

Найбільш поширеними наслідками психологічного насильства є:

емоційні проблеми, як результат емоційного розвитку дитини. Дитина не здатна розуміти почуття інших людей і відчуває труднощі у прояві власних емоцій.

занижена самооцінка. Дитина виростає з упевненістю що вона потворна, ні на що не здатна і тільки заслуговує поганого ставлення до себе. Подорослішавши, така людина щиро дивується, коли бачить що хтось рухається з її думкою.

проблеми у побудові відносин. Цьому сприяє не тільки низький емоційний розвиток, але й повна відсутність довіри до оточуючих людей. Дитина у всьому бачить тільки підступ, від кожної людини чекає, що той буде над нею знущатись, висміювати її, чекає агресії спрямованої на себе.

Діти, які піддаються психологічному насиллю, часто страждають від депресії, порушення сну і апетиту, невмотивованих страхів і фобій, а також можливі часті прояви соматичних захворювань. Вони страждають від емоційної нестабільності, надмірної сором'язливості, неможливості досягти успіху в жодній сфері, як наслідок відсутності впевненості в собі. Їх відвідують думки про самогубство. Також такі діти можуть постійно відчувати надмірну потребу в увазі, а їх поведінка може не відповідати віку і рівню розвитку [3].

Якщо емоційні стосунки між близькими людьми та дитиною сформовано на засадах тиску, підкорення, то в дорослому віці дитина-жертва найчастіше потрапляє в залежність від інших – чоловіка (дружини), керівника, колеги. Нерідко емоційний голод і віктимні нахили особи спричиняють нерозбірливість у контактах. Таку поведінку суспільство сприймає як зіпсованість.

Доведено, що жорстоке ставлення негативно позначається на всіх аспектах фізичного, психічного та соціального становлення дитини, ускладнює її процеси зростання та дорослішання, унеможлиблюючи встановлення зрілих, безпечних відносин між дитиною та навколишнім світом, суспільством, окремими людьми.

Отже, будь-яке насильство, зокрема психологічне, – це передусім вияв влади в міжособистісних стосунках. Примушування, гноблення, ігнорування,

погрози, демонстрування неприязні, зловживання владою дорослого або старшого над дитиною систематично застосовують у спілкування та виховному процесі. Негативними наслідками такого ставлення є психологічні травми, які призводять до посттравматичних і психореактивних розладів. Порівняно з іншими видами насильства, психологічне більшою мірою залежить від культурних особливостей вираження емоцій, стилю спілкування в сім'ї й ставлення до дітей, а отже, є підгрунтам будь-якого насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.17. – Документ 2229-VIII, чинний.
2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник. Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
3. Христенко В.Е. Психология жертвы. Харьков: Консум, 2001. 256 с.

Ганна Дефорж

докторка історичних наук, професорка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ВИВЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ВИЯВАМ АГРЕСІЇ І НАСИЛЛЯ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»

Тема протидія виявам агресії і насилля дуже гостро стоїть в наш час. Важливо навчити дітей і підлітків протистояти цим виявам. Згідно навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» 5-9 клас, в розділі 4. Соціальна складова здоров'я учні 5-го класу вивчають тему «Протидія виявам агресії і насилля в учнівському середовищі», а 6-го класу «Способи протидії агресії і насиллю у підлітковому середовищі» [1].

Відомо, що в навчальних закладах мають місце факти жорстокості й агресії. Якщо говорити про фізичне насильство в ранньому підлітковому віці, воно має частіше ситуативний характер. Окрім фізичного насильства, існує емоційне, вербальне, психологічне і навіть сексуальне.

Все це виражається в зневажливій, грубій поведінці, приниженні образливими словами, в погрозах, насмішках, недооцінці, зверхності тощо. Особливо негативні наслідки від насильства, коли воно проявляється з боку цілої групи, як це буває в неформальних групах підлітків. Там правила поведінки формуються стихійно. Зневажається той, хто не зміг відстояти себе, не досяг певного становища в групі. Постраждалим або з переживанням усамітнюється, або проявляє підвищену агресивність, супротив і навіть правопорушення.

Якщо в учня спостерігається занижена самооцінка – незадоволення собою, переживання самотності, то у такому випадку виникає реакція протесту, протистояння авторитетам, порядкам, нормам і агресивний настрій. Інколи спостерігається відмова від опору і входження в релігійні групи, секти, молодіжні неформальні угруповання, в тому числі суїцидні. Якщо в учня спостерігається завищена самооцінка – егоцентризм, зосередження уваги на власній особі, переоцінка своїх здібностей, надмірне честолюбство, то звідси може бути зневага до слабших, болісне реагування на критику, заздрість. А в разі розчарування – велика психологічна травма.

Разом з тим у підлітків виробляється самокритичне ставлення, заняття самовихованням. Самооцінка в цьому віці нестійка. Тому є можливість впливати на неї, з акцентом на позитивне і тактовну критику негативного.

Взаємостосунки з дорослими і з батьками формуються під впливом прагнення до самостійності, емансипації від опіки дорослих. Але підлітки відчують потребу в дружбі з дорослим, на рівних, без зверхності. Тому поради і зауваження мають виражати повагу, не принижувати їх гідності і самостійності. Важливо, наприклад, згуртуватися навколо однієї мети – успішне навчання, участь у спортивних змаганнях, художній самодіяльності, в олімпіадах і

конкурсах тощо. Тоді кожного тішитиме успіх однокласників, у кожного виникне бажання підтримати товариша, а коли важко – прийти на допомогу.

Безумовно, на прояви насильства, агресивності підлітка в учнівському середовищі має вплив і те, які стосунки склались у нього з батьками, які взаємини батьків між собою, яке міжособистісне спілкування в родині. Одна справа, демократичні, рівноправні відносини. Інша – автократичні, коли одноосібно все вирішує батько, або авторитарні, коли не тільки вирішує, а й в усьому примушує, несправедливо і жорстоко караючи. Останнє передається підлітку жорстоким ставленням до слабших і покірним – до сильніших. Не менш шкідливе послаблене або ігноруюче ставлення батьків.

Щоб запобігти можливим проявам насильства, слід враховувати також і те, хто більш схильний до цього внаслідок свого темпераменту. Так холеристичний тип темпераменту характеризується контактністю, але разом з тим агресивністю у поведінці.

Врешті, протидією проявам насильства є морально-психологічний клімат в самому учнівському колективі. Адже, якщо підлітка оточує ворожа обстановка, то він вчиться агресивності, і навпаки. Якщо в учнівському колективі дружні стосунки між однокласниками, хлопцями і дівчатами, то спалахи насильства будуть зникати. Самі школярі протидіятимуть цьому критикою, засудженням подібних намірів. Але в цьому має бути міра, адже принизлива критика може викликати у підлітка почуття ненависті, замкнутості, заниження самооцінки.

Та все ж вирішальним у формуванні дружніх стосунків між школярами є допомога у виборі цінностей життя і способу самоутвердження. А це пропаганда і залучення до змагань у навчанні, спорті, художній і технічній творчості тощо. Засудження культу насильства, який пропагується соціальними мережами, пропаганда і формування дружніх стосунків в колективі як необхідної умови особистих успіхів і здоров'я. Використання для цього прикладів із життя, художньої літератури та кінофільмів. Потрібно застосовувати індивідуальний підхід до осіб, які вже виявили агресію, і до тих, які потерпіли від неї, щоб останні не страждали почуттям слабкості та не перейнялися помстою.

Для розвитку свідомих дружніх стосунків між школярами слід частіше обговорювати питання моральної поведінки. Важливо знати, з яких причин виникають негативні установки і настрої, на якому рівні вони розвинуті. Для цього можна застосувати опитування з наступними питаннями:

Чи втручаєтесь ви в бійку, з якою метою? Чи легко вас роздратувати? Чи хочеться вам керувати? Чи довго пам'ятаєте образу? Чи завжди вам хочеться помститися? Кого ви схильні підтримати сильнішого чи слабшого? Які ви знаєте випадки насильства? Чи контролюєте ви свою поведінку так, щоб не образити когось?

Такі й інші запитання будуть для школярів приводом задуматись над власною поведінкою. Бо у підлітковому віці ще мала здатність до передбачення наслідків поведінки. Психіка у підлітків досить нестійка, дуже болісно вони реагують на несправедливість та приниження. Чим частіше, глибше і ширше

відбувається спілкування між школярами, тим менша ймовірність непорозумінь між ними [2].

Ідеальний шлях розв'язання будь-якої проблем – мирний. Сварки, бійки, образи у школі є проявами агресії й насилля. У всіх жертв агресії та насилля виникають однакові питання: Як протистояти цьому? Як поводитися та захищати себе і слабших?

У таких ситуаціях завжди є кілька осіб зі своїми певними функціями: агресор (той, хто здійснює насилля), спільники (хто його підтримує), жертва (кого ображають), захисник (той, хто стає на захист жертви) та байдужі спостерігачі (нічого не роблять, аби припинити насилля).

Що думають учасники таких конфліктів? Чи впевнений агресор, що правда на його стороні? Чому стоять осторонь спостерігачі? Чи просто герою-захиснику протистояти та чи впевнений у своїх силах? Наскільки швидко той, кого образили, забуде ці емоції та чи не похитнеться його упевненість у собі чи в людях?

Для попередження агресії та насильства необхідно виконувати наступні рекомендації:

Не бути байдужими. Зважати на почуття інших людей. Не змовчувати та не терпіти насилля. Краще звернутися за допомогою до дорослих. Навчися говорити «Ні»: образам; коли примушують підтримати ініціативу в образі інших; коли щось у тебе вимагають; змушують кепкувати з інших, принижувати словами та діями.

Розкриваючи питання агресії та насилля в учнівському середовищі варто розглянути поняття булінг. Булінг – це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним впливом. Причин – безліч, а жертвою може стати кожен, хто не вписався у рамки того чи іншого колективу.

В групі ризику може опинитися будь-яка дитина, яка вирізняється із загального кола своїх однолітків. Дітей можуть цькувати за: зовнішній вигляд (підгунтям для глузувань може стати занадто високий або занадто низький зріст, вага тіла, національність, фізичні обмеження); успішність або неуспішність у навчанні; матеріальні можливості; особливості характеру.

Крім того, жертвою булінгу може стати той, кому складно спілкуватися з однолітками, хто поводить себе відлюдкувато чи, навпаки, провокативно. Варто зазначити, що сором'язливі та закриті до спілкування діти стають жертвами булінгу в 2 рази частіше. Всі ці риси не обов'язково, але можуть призводити до цькування (зазвичай у школі чи в соціальних мережах).

Якщо дитина стала жертвою булінгу, психологи та педагоги рекомендують дотримуватися наступних порад:

Просити допомоги – не ознака слабкості. Скаржитися на булінг – не означає доносити, це захист. Оточіть себе союзниками. Ставтеся до агресорів із жалістю, а не ненавистю. Здолайте агресорів у власній свідомості. Захищатися від агресорів всередині так само важливо як і зовні. Зосередьтеся на своїх

перевагах – інші теж помічають їх. Особливості – це те, що робить вас унікальним. Припиніть мститися своїм булерам. Підтримайте тих, кого булять. А головне – намагатися не сприймати образи близько до серця, а в непростій ситуації шукати однодумців та тих, хто допоможе, підтримає, захистить. Ви маєте право жити в безпеці [3].

Кожна дитина має право на самовизначення, свободу самовираження, захист особистості від будь-якого виду насильства.

Існують наступні види насилля:

Фізичне: - побої, бійки; - відбирання речей; - обмеження дій.

Моральне: - погрози; - звертання на прізвиська; - дражнити; - вживання образливих слів.

Насильство над дітьми може відбуватися в родині (дії старших братів або сестер, батьків), на вулиці (дії незнайомих людей), а також у школі (дії старших школярів та однокласників).

Під час вивчення теми «Протидія виявам агресії і насилля в учнівському середовищі» можна використати наступні завдання:

Розгляньте вчинки школярів і визначте, чи є вони насиллям над людиною чи діями, які можна дозволити? (співвіднесіть)

Сховав пенал	Насилля чи Вчинки, які дозволяються
Підставив підніжку	
Не дав ударити однокласника	
Забрав у кривдника портфель	
Забрав гроші у малят	
Пригрозив не дружити з тим, хто піде на урок	
Не поступився місцем старшокласникові в буфеті	

Учні знаходять відповідність між переліком вчинків в першій колонці та назвою вчинків в другій. Після цього аналізують результати разом з вчителем.

Вирішення ситуативної задачі:

У Антона старшокласники постійно забирають гроші, які мама дає на обід, і погрожують, якщо розповість – поб'ють. Антон весь тиждень ходить голодний, а батькам сказати боїться. Порадьте, що робити.

Учні відповідають, наводять поради.

Розв'язання ситуативної задачі, групова робота:

Кожна група формулює висновок – навчитися говорити «Ні» в запропонованій ситуації:

Змушують прогуляти урок; пропонують закурити; наказують зіпсувати чийсь річ; вимагають давати завдання для списування; змушують принижувати будь кого.

Завдання:

На хвилинку зосередьтесь і визначте хто у класі на вашу думку є найввічливішим, найнадійнішим. Учні висловлюють свої думки.

Давайте виробимо «Закони дружби і добра»:

У нашому класі існує повага один до одного, терпимість, доброзичливість, турбота. У нашому класі всі дружать і допомагають один одному. У нашому класі ніколи ніхто не буде жорстоким, не буде нікого ображати, не буде несправедливо ставитись до інших. У нашому класі всі радіють успіхам одне одного в навчанні, спорті, іграх.

Підводячи підсумок, наводимо основні дії, як *протидіяти насиллю в шкільному колективі*:

У разі морального тиску не поступайтеся і нічого не бійтеся – ви праві.

Коли вам погрожують однокласники або старшокласники, не показуйте, що вам страшно, наполягайте на своїх правах – іноді достатньо однієї впевненості у своїй правоті.

Якщо ваші прохання не діють на кривдників, зверніться по допомогу до друзів, учителів або класного керівника, розкажіть про ситуацію батькам.

Якщо у вас забирають гроші, вас б'ють і принижують, не мовчіть, відразу розкажіть про це дорослим. Що раніше ви попросите про допомогу, то швидше її отримаєте.

Якщо ви самі поведетесь агресивно, припиніть це. Учіться зважати на почуття інших людей. Бережіть й цінуйте себе та людей, які вас оточують. Пам'ятайте, що за хуліганські дії та інші порушення закону кримінальна відповідальність настає з 14 років (8-9 клас), а доти за правопорушення дитини повністю відповідають її батьки [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» 5-9 класи. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата доступу: 12.05.2022).
2. Цимбал Н.М. Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2006. С. 142-145.
3. Цікаво про здоров'я. Протидія виявам агресії і насилля в учнівському середовищі. URL: <https://sites.google.com/view/tsikavo-pro-z/osnovi-zdorovya/5-klas/protidya-viyavam-agresii-i-nasillya-v-uchnivskomu-seredovitsi> (дата доступу: 12.05.2022).
4. Методичні рекомендації щодо впровадження нового Державного стандарту з основ здоров'я за програмою для 5-го класу. – С. 5. URL: <https://www.shag.com.ua/metodichni-rekomendaciyi-shodo-vprovadjennya-novogo-derjavnogo.html> (дата доступу: 12.05.2022).

Світлана Єфіменко

кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна

ПРОФІЛАКТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНТЕРНЕТІ СЕРЕД УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

В умовах цифровізації суспільства *Інтернет* відіграє важливу роль у задоволенні різноманітних потреб людини та реалізації її прав: на доступ до Інтернету й свободу від дискримінації, на свободу вираження поглядів та інформації, на освіту й грамотність, на участь у житті суспільства, зокрема на мирні зібрання та об'єднання з іншими особами в Інтернеті, на повагу до приватного життя і захист даних, на захист інтелектуальної власності, в тому числі авторського права та інші. Водночас Всесвітня мережа є інструментом порушення прав людини. Будь-який користувач Інтернет-мережі може бути, з одного боку, потенційною жертвою правопорушника, а з іншого – потенційним джерелом порушень прав людини в Інтернеті.

На сьогоднішній день правопорушення спричиняють різні актуальні *Інтернет-небезпеки*, які містять загрозу здоров'ю та/або матеріальному благополуччю людини і в першу чергу — дитини. Серед них: *фейкова інформація* (неповна, спотворена чи неправдива інформація, подана за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із метою поширення паніки, дезорієнтації, зниження здатності критично оцінювати ситуацію, формування певних думок та рішень з подальшим зловживанням ними для досягнення злочинних цілей маніпулятора), *кібергрумінг* (налагодження довірливих стосунків з дитиною в Інтернеті з метою сексуального насильства над нею у реальному житті чи онлайн), *сексторшен* (налагодження довірливих стосунків із дитиною в Інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування та вимагання додаткових матеріалів або грошей), *секстинг* (надсилання адресату з використанням цифрових технологій чи розміщення на вебсторінках власних інтимних фото/відео/аудіо/текстових матеріалів, що в подальшому може призвести до кібербулінгу), *кібербулінг* (булінг (цькування) у різних формах і проявах із застосуванням сучасних засобів електронних комунікацій), *Інтернет-шахрайство* (заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом незаконних операцій, обману чи зловживання довірою з використанням інформаційно-комунікаційних технологій), *небезпечний контент* (змістове наповнення вебсторінок, що може містити сцени насилля, порнографію, пропаганду дискримінації, екстриму, суїциду, вживання алкоголю, наркотичних засобів, інших психотропних речовин тощо).

Аби уникнути Інтернет-небезпек та не стати їх джерелом, керівник закладу загальної середньої освіти має врахувати всі вимоги, критерії та їх індикатори у розбудові безпечного і здорового освітнього середовища, керуючись відповідною нормативно-правовою базою.

Так, Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [2] визначає безпечне й здорове освітнє середовище як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема, «внаслідок недотримання законодавства щодо: кібербезпеки, захисту персональних даних ...», та «шляхом фізичного та/або психологічного насильства: приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору».

Відповідно до Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти [3] директорові закладу освіти слід дотримуватись трьох *вимог до освітнього середовища*: забезпечення комфортних і безпечних умов навчання та праці; створення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації; формування інклюзивного, розвивального та мотивуючого до навчання освітнього простору. Зокрема, з метою попередження випадків булінгу у різних формах і проявах, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, керівнику закладу освіти варто враховувати критерії й індикатори другої вимоги: *«Створення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації»*. А саме: планувати та реалізувати діяльність щодо запобігання будь-яким проявам дискримінації, булінгу в закладі; співпрацювати з представниками правоохоронних органів, іншими фахівцями з питань запобігання та протидії булінгу; оприлюднювати й сприяти дотриманню в закладі учасниками освітнього процесу правил поведінки, етичних норм, поваги до гідності, прав і свобод людини; психологічній службі закладу освіти (практичному психологу, соціальному педагогу) здійснювати системну роботу з виявлення, реагування та запобігання булінгу, іншому насильству (діагностування, індивідуальна робота, психолого-соціальна підтримка, тренінгові заняття тощо); керівнику та заступникам керівника закладу освіти, педагогічним працівникам протидіяти булінгу, іншому насильству, дотримуючись чинного законодавства (Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.02.2020 р. за № 111/34394).

Також у Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти [3] шостим критерієм першої вимоги (*«Забезпечення комфортних і безпечних умов навчання та праці»*) є забезпечення у закладі умов для безпечного використання мережі Інтернет та формування в учасників освітнього процесу навичок безпечної поведінки в Інтернеті.

У рекомендаціях до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти [1, с. 19-22] *забезпечення у закладі умов для безпечного використання мережі Інтернет* передбачає: наявність контент-фільтрів; наявність антивірусних програм та їх вчасне оновлення; користування Інтернет-ресурсами під час навчальних занять під наглядом педагогів; моніторинг шкільних ресурсів (вебсайт, сторінки у соціальних мережах) на предмет розміщення на них несанкціонованої інформації;

збереження персональних даних учасників освітнього процесу. Не допускається в закладі освіти збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (частина 2 статті 32 Конституції України). Таким чином, перед зйомкою та оприлюдненням на вебсайті закладу освіти або персональному вебсайті/блозі педагога чи сторінці в соціальній мережі фото-, відеоматеріалів, потрібно отримати дозвіл на це від батьків чи інших законних представників дитини. Однак, такий дозвіл не потрібен у разі проведення заходів публічного характеру в закладі та відсутності прямої заборони батьків чи інших законних представників дитини на зйомку та розміщення матеріалів (частина 1 та 3 статті 307 Цивільного кодексу України); здійснення зйомки та розміщення матеріалів у інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (частина 2 статті 32 Конституції України); якщо відзняті матеріали не дають можливості ідентифікувати особу дитини (Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Kahn vs. Germany* від 17 березня 2016 р.). Важливо також застосовувати ліцензійне програмне забезпечення, безпечні пошуковики, налаштування параметрів конфіденційності у браузері та спеціальні розширення браузера (наприклад, «Ad-Blocker», «Adblock для YouTube», «AdGaurd Антибанер» для блокування банерної реклами), які допоможуть захистити учасників освітнього процесу в мережі Інтернет. Корисними у забезпеченні в закладі освіти умов для безпечного використання мережі Інтернет є відеоматеріали «[Про права людини, Інтернет та заклад освіти](#)» та «[Права людини та Інтернет. Інтерв'ю з Оленою Черних](#)», підготовлені студією онлайн-освіти EdEra.

Окрім забезпечення у закладі умов для безпечного використання мережі Інтернет необхідно сприяти формуванню в учасників освітнього процесу навичок безпечної поведінки в Інтернеті. *Безпечна поведінка в Інтернеті* – сукупність дій особистості під час користування Інтернетом, що сприяють задоволенню потреб і водночас запобігають можливості завдання збитків, заподіяних фізичному, психічному, соціальному благополуччю та (або) майну самої людини та інших людей [6, с. 7]. Навчання з безпечного користування мережі Інтернет має бути обов'язковою складовою процесу підвищення рівня цифрової компетентності педагогів закладу освіти, оскільки їх завдання – формувати одну з ключових компетентностей учнів – інформаційно-комунікаційну. Означена компетентність передбачає сформованість навичок безпечної поведінки в Інтернеті, а тому має стати наскрізною в усіх навчальних предметах та інтегрованих курсах освітньої програми закладу.

Ефективними у формуванні знань про права в Інтернеті й навчанні безпечної поведінки у Всемережжі є навчальні тренінги, воркшопи, індивідуальні бесіди, дискусії, квести, ділові ігри, челенджі, флешмоби та інші активні й інтерактивні методи й форми навчальної взаємодії учасників освітнього процесу.

Наразі для освітян та батьків (осіб, які їх замінюють) розроблено навчально-методичну базу з безпеки в Інтернеті й профілактики порушень прав людини у Всесвітній мережі. Так, на платформі цифрової освіти ДІЯ розміщено

[освітні серіали](#) для дітей, батьків та освітян з безпеки в Інтернеті. На вебсайті освітнього проєкту [#stop_sexтинг](#) розміщено навчальні матеріали для батьків і педагогів щодо упередження та протидії небезпекам в Інтернеті, зокрема у воєнний час, розроблені за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України та Уповноваженого Президента України з прав дитини. На вебсайті Міністерства освіти і науки України розміщено [рекомендації для педагогічних працівників та батьків з безпеки дітей у цифровому просторі](#), а також працює розділ «[Безпека дітей в Інтернеті](#)», в якому містяться [Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту персональних даних під час дистанційного надання освітніх послуг](#), [пам'ятка для батьків: «Діти. Інтернет. Мобільний зв'язок»](#), онлайн-курс для батьків «[Приватність дітей в Інтернеті](#)», систематизовані за віковими критеріями уроки для школярів «[Моя приватність](#)» від ГО «МІНЗМІН», перелік посібників, які Міністерства освіти і науки України пропонує використовувати батькам і педагогам для навчання дітей безпечному користуванню Інтернетом й захисту своїх прав в Інтернеті, перелік онлайн-ресурсів, рекомендованих для дітей, інші матеріали й ресурси. У вільному доступі в Інтернеті є [Рекомендації для проведення тематичних виховних годин або їх використання на уроках в умовах війни для учнів 7-11 класу](#) від офісу Добрососусності Національного агентства з питань запобігання корупції і Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, розроблені в рамках [проєкту «Добрососусність онлайн»](#). Сервіс відеохостингу YouTube містить короткі відеоролики [проєкту «Права людини та Інтернет»](#), спрямованого на формування знань та навичок свідомого користування Інтернетом, навчання правам людини онлайн та механізмам реагування на їх порушення. Також на вебсайті КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського» створено [розділ «Безпека в Інтернеті»](#), платформу Всеукраїнської науково-практичної конференції «[Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія](#)» (<https://conf.org.ua>), а на персональному сайті автора працює сторінка «[Безпека в Інтернеті](#)», де систематизовано навчально-методичні матеріали з окресленої проблеми.

З метою формування знань про права в Інтернеті й навчання безпечної поведінки у Всемережжі у закладі загальної середньої освіти також доцільно розробити й оприлюднити правила користування мережею Інтернет. Ці правила можуть мати загальний характер та адресуватись усім учасникам освітнього процесу, або ж бути систематизованими, наприклад, за віковими категоріями учнів. Приклади таких правил наведено у довіднику «[Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників](#)», брошурах «[Дитинство під час війни. Які навички ми маємо дати дітям для їхньої безпеки?](#)», «[Онлайн-злочини за участі дітей під час війни](#)» та інших методичних матеріалах, розроблених в рамках проєкту [#stop_sexтинг](#).

На шляху до розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі в закладі загальної середньої освіти має відбуватись планування та реалізація діяльності щодо запобігання й протидії будь-яким проявам дискримінації, булінгу, іншому насильству згідно з чинним законодавством, а також створюватись умови для безпечного використання

мережі Інтернет, в учасників освітнього процесу мають формуватись навички безпечної поведінки в Інтернеті. Учасникам освітнього процесу варто завжди пам'ятати про те, що кожен користувач Всесвітньої павутини може бути як потенційною жертвою, так і потенційним джерелом небезпек й порушення прав людини в Інтернеті. А тому, перш ніж здійснювати ту чи іншу дію за допомогою Всемережжя, варто запитати себе, чи може ця дія будь-яким чином нашкодити вам, вашим близьким чи іншим користувачам Інтернету, нашій країні в цілому? Учасники освітнього процесу мають бути обізнаними зі своїх прав в Інтернеті та не порушувати права інших. Учні мають знати, що якщо до них хтось звертається з проханням надіслати чи зробити щось неприйнятне, допомоги або виконати спеціальне завдання, шантажує, вимагає, погрожує, цькує чи вчиняє інші дії, які порушують їх права й загрожують здоров'ю та/або матеріальному благополуччю, важливо повідомити про це дорослим, яким вони довіряють. В такому разі дитині разом з дорослим (або ж анонімно) слід зробити скріншот повідомлень та звернутися за допомогою, наприклад, до служби підтримки чи адміністрації соціальних мереж/сайту; поліції (102) чи кіберполіції (callcenter@cyberpolice.gov.ua, тел. 0 800 505 170); національної дитячої гарячої лінії «ЛА СТРАДА УКРАЇНА» (тел. 0 800 500 225, 772 або 116 111); порталів <https://report.iwf.org.uk/ua> та <https://stop-sexting.in.ua/send/> для видалення контенту, який зображає насильство над дитиною; чат-ботів «Кіберпес» (у [Вайбер](#) та [Телеграм](#)) та «Stop Sexting Bot» (в [Телеграм](#)); урядової консультаційної лінії з питань безпеки дітей в Інтернеті (тел. 1545, далі обрати «3»). Сповістити про матеріали, що містять порнографію з участю неповнолітніх та інше змістове наповнення, що порушує законодавство країни, можна за допомогою форми на головній сторінці веб-сайту <http://skarga.ua/>. За правовою допомогою діти можуть звернутись до контакт-центру надання безоплатної правової допомоги (тел. 0 800 213 103), уповноваженого президента України з прав дитини (тел. 044 255 76 75), уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (hotline@ombudsman.gov.ua). За кваліфікованою юридичною допомогою діти та/чи батьки дітей можуть звернутись до Українсько-Гельсінської спілки з прав людини (тел. 044 383 9519, 094 928 6519). Звернутись зі скаргою до суду діти можуть самостійно з 14 років (до виповнення 14 років – батьки чи опікуни дитини). Після використання всіх національних механізмів правового захисту дитина може отримати міжнародну правову допомогу, зокрема, в Європейському суді з прав людини та Комітеті ООН з прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абетка для директора. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ — 2021. (Бобровський М.В., Горбачов С.І., Заплотинська О.О., Ліннік О.О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти, 2-ге видання, перероб. і доп. Київ, Державна служба якості освіти, 2021, 350 с.
2. Безпека дітей в Інтернеті. Вебсайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti> (дата звернення: 17.06.2022)

3. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

4. Порядок проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 09 січня 2019 року №17 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30 квітня 2021 року № 493), зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 березня 2019 р. за № 250/33221. Редакція від 06.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-19#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

5. Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація СМ/Rec(2014)6 Комітету міністрів країнам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів – пояснювальний меморандум). Перекладено українською мовою за виданням Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a guide to human rights for Internet users – Explanatory Memorandum. К.: Інжиніринг, 2015. 56 с.

6. Черних О.О. Онлайн: навч.-метод. посібн. К.: ВАІТЕ, 2020. 108 с.

7. Як не стати жертвою шахраїв в Інтернеті та що робити, якщо ви потрапили у пастку. Вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/yak-ne-stati-jertvoyu-shahraiv-v-interneti-ta-scho-robiti-yakscho-vi-potrapili-u-pastku> (дата звернення: 17.06.2022).

Тетяна Желєзна

кандидатка педагогічних наук, старша викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД УЧНІВ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Сьогодні надто актуальною виступає проблема зростання правопорушень серед молоді. Профілактика правопорушень неповнолітніх є передусім проблемою педагогічною, бо вона пов'язана з вирішенням певного кола виховних завдань. Тому в цій справі особливе місце має зайняти рання профілактика, яка має розпочинатися вже з дитячого садка й початкових класів школи, коли закладаються основи характеру, ставлення до оточуючих, поведінки в побуті.

Криміногенна ситуація, яка склалася в Україні, переросла в найбільш небезпечне соціальне лихо. Тому особливою сьогодні є проблема педагогічного впливу на учнів з різними відхиленнями в моральному розвитку (девіантною поведінкою). У роботі з такими підлітками дуже важливим є особистісно орієнтований підхід. Як свідчить практика, його ефективність залежить безпосередньо від врахування педагогом найважливіших типологічних особливостей, властивих цій категорії учнів.

При визначенні типології учня-правопорушника, покладено вивчення комплексу ознак, які відображають: особливості середовища, в якому формувалася особа правопорушника; особливості його духовного світу (відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок); моральне обличчя; ставлення до провідної діяльності; статус у класному колективі; роль, виконувана у групі з протиправною спрямованістю; взаємозв'язок внутрішньої готовності і зовнішніх можливостей при виборі протиправної поведінки; ставлення до вчиненого правопорушення.

Виділяють три типи правопорушників, назва кожного залежить від спрямованості особистості:

- конфліктно-ситуативний з переважаючою позитивною спрямованістю;
- неврівноважено-ситуативний з незначною негативною спрямованістю;
- нестійкий з переважаючою негативною спрямованістю.

Практика свідчить, що «чисті» типи зустрічаються дуже рідко, найчастіше особі різною мірою притаманні характеристики кількох з них.

Ми будуємо правову державу, громадянське суспільство, тому в дітях необхідно сформувати певні суспільні цінності: політичні (суверенітет, незалежність, народовладдя, право нації на самовизначення); правові, ідеологічні (мир, свобода, рівність, справедливість, толерантність); економічні

(економічне благополуччя, матеріальний добробут, економічна стабільність); соціальні (соціальна стабільність, самореалізація особистості, соціальна захищеність).

Правове виховання – це складова частина виховання в цілому. Але правове виховання впливає не тільки на свідомість, а й на відповідальну сторону поведінки, формує переконаність у необхідності суворого дотримання законів, прав та обов'язків.

Сучасна правова освіта неможлива без упровадження інноваційних форм і методів, які роблять весь процес навчання та виховання більш ефективним, а значить і більш якісним. Ми виходимо з того, що реалізація нових підходів до здійснення профілактичної роботи та визначення в ній місця особистості має починатися зі зміни характеру управлінської діяльності закладу освіти та наповнення її інноваційним змістом. Передбачається поступовий перехід від репродуктивної, авторитарної освіти до освіти інноваційного, гуманістичного типу. У гуманістичній педагогіці суб'єкти процесу навчання та виховання діють разом, паралельно та спільно, є партнерами, тому на тренінгах, бесідах, диспутах, на уроках права повинен переважати діалогічний стиль спілкування, коли відбувається взаємодія між учнями, заснована на принципах інтерактивного навчання, ініціатива дітей підтримується вчителем, власний досвід учнів максимально залучається у процес спілкування.

Профілактика правопорушень вимагає осмислення змісту виховної роботи в школі. Одним із напрямів у боротьбі зі злочинністю взагалі та злочинністю неповнолітніх, зокрема, є профілактична діяльність.

Зміст профілактичної роботи-комплекс ідей, думок, факторів, основних напрямків попереджувального виховного впливу. Цілісність системи профілактичної роботи вимагає наступності та єдності всіх ланок загального виховання та перевиховання.

Профілактика правопорушень серед неповнолітніх в Україні проводиться зусиллями соціально-психологічних служб, педагогів, співробітників соціальних служб, служб у справах дітей, працівниками правоохоронних органів. Проте дослідники звертають увагу на численні проблеми у цій сфері діяльності, які полягають у відсутності налагодженої співпраці між різними суб'єктами профілактики, у застосуванні переважно групових та масових форм роботи та неналежній увазі до інтерактивних методів (тренінгів, рольових ігор тощо), які сприяють кращому засвоєнню інформації дітьми.

Серед ключових чинників ризику щодо можливості скоєння злочинів неповнолітніми можна назвати такі: недостатній рівень правосвідомості та правових знань; брак організованої системи дозвілля; вживання алкогольних та наркотичних речовин; низький рівень правових знань батьків та недостатня увага з їхнього боку до виховання тощо. Відповідно до чинників ризику можна визначити напрями профілактики правопорушень.

Проблему профілактики правопорушень серед учнів та студентської молоді розглядають переважно як частину педагогічної діяльності, зокрема, у межах закладів освіти. Проте вищенаведені причини правопорушень вказують,

що для подолання злочинності серед неповнолітніх виховної роботи лише в межах закладів освіти недостатньо.

Заходи правового виховання, спрямовані на профілактику правопорушень, можна розподілити на такі напрями:

- надання правових знань педагогами під час викладання певних предметів;
- проведення вікторин, тематичних уроків (для молодших школярів);
- зустрічі з працівниками правоохоронних органів, які можуть відбуватися за місцем навчання дітей або за місцем роботи правоохоронців (екскурсії до відділів поліції та інших організацій).

У науковій літературі описано різні методи, що можуть використовуватися з метою правового виховання неповнолітніх. Серед них: роз'яснення, розповіді, бесіди, читання творів, лекції, дискусії, диспути з правових питань, «круглі столи» з правових питань та інші вербальні методи, інтерактивні методи – ділові й рольові ігри, ігри-вправи, дискусії, тренінги, конкурси.

Фактором ризику щодо можливості скоєння правопорушень неповнолітніми є не тільки брак правових знань, а й відсутність системи дозвілля, проведення часу без певної мети та заняття.

Методи, що застосовуються для профілактики протиправних дій неповнолітніх у рамках напряму організації дозвілля, частково збігаються з методами правового виховання в навчальних закладах. Діти краще сприймають інформацію, коли вона надається в активній формі (ігри, тренінги тощо).

Оскільки серед причин і умов скоєння правопорушень підлітками є вживання наркотичних речовин (до 70 % протиправних дій скоюється у стані сп'яніння), то профілактика правопорушень серед неповнолітніх не матиме бажаних наслідків, якщо комплекс профілактичних заходів не буде включати роботу з позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок.

Отже, ще одним напрямом профілактики правопорушень є профілактика вживання підлітками наркотиків та алкоголю.

У роботі використовують такі методи, як акції, конкурси, вистави, поширення інформаційно-рекламного матеріалу друкованого та в електронному варіанті. Індивідуальна робота проводиться методами консультацій. Групова робота відбувається у вигляді лекцій, дискусій, диспутів, рольових ігор, тренінгів.

Отже, профілактична діяльність щодо попередження правопорушень серед учнів та студентської молоді може проводитись як у рамках освітнього процесу, так і поза ним. Форми та методи роботи мають відповідати віку дітей, викликати в них зацікавлення та спонукати до роздумів.

Профілактика правопорушень відбувається також за методикою «рівний-рівному», коли самі неповнолітні отримують правову підготовку та проводять заходи для своїх однолітків, організують їхнє дозвілля, здійснюють консультування.

Найефективнішими методами роботи з попередження правопорушень серед неповнолітніх вважаються тренінги та індивідуальні методи.

Головними напрямками профілактики правопорушень серед неповнолітніх можна вважати: правове виховання, організація дозвілля, профілактика вживання алкоголю та наркотиків.

Для поліпшення проведення профілактики правопорушень серед неповнолітніх у закладах освіти, рекомендуємо наступне:

1. Налагоджувати співпрацю з організаціями, що працюють у сфері попередження протиправних дій неповнолітніх, залучати до співпраці громадські організації.

2. Урізноманітнювати форми та методи профілактики, збільшувати застосування вербальних методів: окрім лекцій та бесід, які передбачають пасивне сприйняття інформації, використовувати диспути, дискусії, вікторини, які активніше залучають слухачів, а також інтерактивні методи подання інформації (тренінги, сюжетно-рольові ігри, вправи).

3. Сприяти розробці та впровадженню програм, які організують дозвілля підлітків.

4. Залучення правоохоронців до спільних заходів дозвілля дітей (спортивних змагань, конкурсів) та для проведення сюжетно-рольових ігор з метою ознайомлення з роботою правоохоронних органів.

5. Підготовка волонтерів, які можуть стати контактними особами для дітей, схильних до девіантної поведінки.

6. Проведення заходів з правової освіти фахівцями та за методикою «рівний-рівному» - самими неповнолітніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посіб. К., 2003.
2. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Н.І. Головка. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
3. Дрижак В. В. Пенітенціарна педагогіка: навч. посіб. Чернігів, 2009.
4. Конвенція Генеральної Асамблеї ООН «Про права дитини» від 20.11.1989 р.
5. Лихолоб В. Г. Правопорушення: правова і моральна оцінка. К., 1994.
6. Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Синьова. Біла Церква: КОШОПК, 2003. 102 с.
7. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. К.: Каравела, 2007. 576 с.
8. Профілактика правопорушень та злочинності. Сайт комунальної установи Сумська загальноосвітня школа I-III ступенів №22 імені Ігоря Гольченка Сумської міської ради. URL: http://school22.edukit.sumy.ua/vihovna_robota/profilaktika_pravoporushenj_ta_zlochinnosti/ (дата звернення: 17.06.2022 р.)
9. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі. За ред В. М. Синьова. К., 2003. 222 с.

Ольга Лунгол

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

Ольга Габорець

кандидатка педагогічних наук, асистентка кафедри фундаментальних дисциплін Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, України

ПРЕВЕНТИВНЕ ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАННЯ

Проблема правового виховання у закладах освіти завжди була, є і буде пріоритетною в системі психолого-педагогічних, правових, соціальних досліджень у різних країнах світу. Проблема правового виховання суб'єктів навчання активно досліджується й науковцями України: Кашук М. [1], Рябовол Л. [2], Остапенко Л. [3], Задорожна Г. [4] та ін. Особливо важливим і актуальним в наш час постає це питання через складну ситуацію, що склалася в нашій країні в умовах війни. Зростає кількість дітей з порушенням норм поведінки. Вчителі загальноосвітніх навчальних закладів та викладачі закладів вищої освіти мають розуміти це і бути готовими до деструктивної поведінки молодого покоління на початку нового 2022 – 2023 навчального року. Одним з найважливіших напрямів виховної складової освітнього процесу має стати превентивне виховання та профілактична робота з подолання правопорушень серед суб'єктів навчання. Робота викладачів та вчителів з попередження правопорушень учнями та студентами має проводитися як в процесі навчання, так і в позакласній роботі під час організації корисного дозвілля, активного відпочинку тощо.

Для позитивного результату, система правового виховання закладу освіти має гармонійно поєднувати профілактику правопорушень серед суб'єктів навчання з правоосвітньою роботою закладу. Профілактика правопорушень має включати в себе контроль відвідування суб'єктами навчання занять, залучення учнів та студентів до чергувань з контролю порядку на перервах, аналіз поведінки суб'єктів навчання у конфліктних ситуаціях тощо. Квести, ігри, бесіди, виховні години можуть бути присвячені темі правопорушень і відповідальності за це, або містити елементи знайомства із видами адміністративних правопорушень, адміністративної відповідальності неповнолітніх та дорослих, кримінальних правопорушень та відповідальності тощо. В процесі такої роботи важливо сформувати в суб'єктів навчання розуміння взаємозв'язку між вчинком і наслідком, виховувати високі морально-етичні якості, активну життєву позицію, розуміння принципу обов'язкового покарання за скоєні правопорушення та злочини. З метою профілактики правопорушень учнів та студентів необхідно ознайомити із основними поняттями, визначеннями та ключовими елементами нормативних документів,

присвячених правовій освіті, профілактиці правопорушень, злочинності та булінгу, наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідними документами навчального закладу та ін.

На рівні держави розробляються відповідні рекомендації, пояснення, постанови, які спрямовані допомогти вчителям та викладачам проводити превентивну роботу із суб'єктами навчання з профілактики правопорушень: Лист МОН України від 29.01.2019 №1/11-881 «Рекомендації для закладів освіти щодо застосувань норм Закону України щодо протидії булінгу», Лист МОН України від 29.12.2018 №1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу», Наказ МОН України від 02.10.2018 №1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами», Постанова КМУ від 03.10.2018 №800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» та ін.

У рамках правоосвітньої роботи слід проводити зустрічі суб'єктів навчання із представниками правоохоронних органів, налагоджувати співпрацю із громадськими організаціями правового спрямування, проводити роботу із батьками та опікунами, правоосвітні заходи та навчання вчителів-предметників, залучати представників служби у справах дітей. Важливою складовою є не тільки проведення заходів, але й контроль профілактики правопорушень та правоосвітньої роботи у вигляді анкетування молодих вихованців, обговорення проблемних та спірних питань, створення гуртків або ради профілактики правопорушень тощо.

Превентивне правове виховання суб'єктів навчання має проводитися комплексно задля цілеспрямованого впливу на дитину у процесі її активної взаємодії із однолітками, у колективі, в сім'ї та бути спрямованим на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток. Робота класних керівників, викладачів має охоплювати також і профілактику та, у випадку необхідності, корекцію і подолання асоціальних проявів у поведінці суб'єкту навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кащук М.Г. Правове виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дрогобицький педагогічний університет ім. І. Франка. Дрогобич, 2015. 249 с.
2. Рябовол Л.Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: дис. ... д-ра пед. наук / Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2015. 600 с.

3. Ostapenko L. Legal education of student youth: historical and pedagogical aspect. July 2018. ScienceRise Pedagogical Education. DOI:10.15587/2519-4984.2018.139537.

4. Задорожна Г. Правове виховання особистості дитини: поняття, сутність, особливості. Педагогічний часопис Волині. №4(7). 2017. С. 12-17.

Юрій Мороз

завідувач сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Рубіжне, Україна

Альна Ясенюк

судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Рубіжне, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КОМПЛЕКСНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Мета роботи: розкрити суть та проблемні питання проведення комплексної судової експертизи, для якої характерним є використання різних спеціальних знань для розв'язання спільного завдання, яке судовий експерт лише однієї галузі вирішити не може, де предметом виступають фактичні дані, які встановлюються в результаті дослідження об'єктів за допомогою комплексу методів різних наук, а об'єктом виступають носії інформації, що мають криміналістичне значення і дослідженням яких досягається розв'язання поставленого завдання.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різноманітних галузей науки, техніки, ремесел не обходить такої суспільної сфери, як сфера судочинства. Зі змінами в кримінально-процесуальному законодавстві України, щодо призначення та проведення судових експертиз, розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у кримінальному провадженні дає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян та інтересів держави в цілому.

Інтеграція досягнень різноманітних наук в практику доказування – закономірне і традиційно досліджуване явище для кримінального судочинства. Традиційним є і те, що функцію інтеграції спеціальних знань в розслідуванні кримінальних правопорушень виконує криміналістика, яка народилася в «надрах» кримінального процесу і традиційно розробляє свої основні наукові положення переважно стосовно сфери кримінального судочинства.

Одним з яскравих проявів інтеграції різноманітних знань в судовій експертизі є комплексна судова експертиза, оскільки саме в ній знаходить відображення взаємозв'язок й взаємообумовленість інтеграційних процесів. Будучи одним з перспективних напрямів розширення можливостей судової експертизи, комплексні експертні дослідження мають сталу тенденцію до зростання в загальній масі судово-експертних досліджень.

Концентрація уваги і творчих зусиль вчених і практиків на проблемі комплексних експертиз викликана двома важливими причинами.

Перша полягає в тому, що розробка проблеми комплексності полегшує всебічне використання можливостей судової експертизи в процесуальному доказуванні. Друга причина полягає в тому, що в результаті комплексного підходу до дослідження об'єктів судової експертизи виявляються такі шари та зрізи доказової інформації, спільне використання яких дозволяє вирішувати нові, раніше не вирішувані експертні завдання. Питання чіткої організації проведення комплексних експертиз тісно пов'язані з проблемою законодавчої регламентації комплексної експертизи в цілому. На законодавчому рівні їх проведення (загальні принципи) регулюється окремими положеннями процесуального законодавства.

Сьогодні в Україні єдиної законодавчої регламентації інституту судової експертизи в різних галузях судочинства не існує, не дивлячись на очевидну внутрішню тотожність сутності даного інституту. Проблеми призначення і проведення комплексних експертиз у кримінальних провадженнях, особливості процесу дослідження під час проведення комплексної судової експертизи обумовлені спільністю предметів і об'єктів для різних галузей знань, взаємним використанням методів дослідження, термінологічного і понятійного апарату, у зв'язку з чим проводяться дослідження в межах різних родів і класів експертиз експертами різних спеціальностей або вузької спеціалізації, які формують спільний висновок.

Так, у чинному КПК України немає нормативної регламентації порядку проведення комплексних експертиз. У ст.101 КПК України передбачено можливість залучення кількох експертів та визначено в загальних рисах їх права й обов'язки. Водночас, в кримінальному процесуальному законодавстві немає критеріїв розмежування вказаних видів експертиз. На мою думку, необхідність законодавчої регламентації цих видів експертиз є дуже важливою, оскільки комплексна експертиза має свою похідну від особливостей об'єктів дослідження, які потребують застосовувати різні сфери знання, специфіку як за призначенням, так і за повноваженнями та відповідальністю судових експертів.

Під час проведення комплексної судової експертизи (двома і більше судовими експертами) складається спільний висновок, який підписують усі судові експерти. Згідно з частиною восьмою статті 101 Кримінального процесуального кодексу України може складатися кілька висновків експертів відповідно до експертних спеціальностей з обов'язковим відображенням цього факту у вступній частині висновку експерта [1].

Розглянемо особливості дактилоскопічних досліджень при проведенні деяких видів комплексних судових експертиз.

При проведенні комплексної судової дактилоскопічної та балістичної експертизи, де об'єктами дослідження є вогнепальна зброя та схожі з нею предмети (пістолети, рушниці, автомати, обрізи, боеприпаси тощо), необхідно першочерговий огляд об'єкта проводиться експертом - балістом, з дотриманням заходів безпеки при поводженні зі зброєю на предмет перевірки, чи заряджена дана вогнепальна зброя, з метою її розрядження для безпечного подальшого

дослідження. Огляд необхідно проводити в гумових рукавичках, з метою запобігання втраті слідів або внесення змін до слідової інформації [4].

З метою виявлення слідів рук на вогнепальній зброї необхідно у першу чергу використовувати не руйнуючі методи, а потім переходити до інших методів - фізичного, фізико-хімічного, хімічного, із застосуванням дактилоскопічних порошків, ціанокрилової кислоти та інших реагентів.

Перед застосуванням дактилоскопічних методів обробки парами ціаноакрилової кислоти, попередньо необхідно перевірити щоб канал ствола вогнепальної зброї, був закритий ватними тампонами, з метою запобігання втраті, знищенню або зміні складу залишків продуктів пострілу, які можуть знаходитись на внутрішній поверхні ствола.

Також, з метою дотримання заходів безпеки при поводженні з легкозаймистими об'єктами, у складі яких є порох, об'єкти під час виявлення слідів рук в ціанокриловій камері необхідно розташовувати на безпечній відстані від нагрівальних елементів

При проведенні комплексної судової дактилоскопічної, почеркознавчої та технічної експертизи документів, де об'єктами дослідження є паперові носії інформації (документи, банкноти тощо), з метою виявлення слідів рук на паперових документах також необхідно проводити дослідження спочатку з застосуванням тільки не руйнуючих методів, які не перешкоджають подальшому проведенню почеркознавчих досліджень:

візуально-оптичні методи - освітлення в ультрафіолетових або інфрачервоних променях. Також, до не руйнуючого методу виявлення слідів відноситься – виявлення слідів за допомогою розчину нінгідрину в петролейному ефірі, який не розмиває рукописні тексти виконані писальними приладами, на основі анілінових фарб [2].

При проведенні комплексної судової дактилоскопічної та вибухотехнічної експертизи, так як об'єктами дослідження є вибухонебезпечні предмети (гранати, запали до них, гранатомети, саморобні вибухові пристрої тощо), то на експертне дослідження вони приймаються тільки з довідкою спеціаліста - вибухотехніка про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів. Першочерговий огляд об'єкта проводиться експертом - вибухотехніком, з метою дотримання заходів безпеки при поводженні з вибухонебезпечними об'єктами. Огляд необхідно проводити в гумових рукавичках, з метою запобігання втраті слідів або внесення змін до слідової інформації при подальшому проведенні дактилоскопічного дослідження. Після чого експерт - дактилоскопіст проводять попереднє дослідження разом з експертом - вибухотехніком у приміщенні вибухотехнічного лабораторного комплексу. З метою дотримання заходів безпеки при поводженні з вибухонебезпечними об'єктами забороняється застосовувати до даної категорії об'єктів фізичний метод - обробка кіптявою та фізико-хімічні методи - обробка парами ціаноакрилату, що пов'язані із нагріванням об'єктів чи реактивів;

з метою збереження у незмінному (робочому) стані об'єкта та/або початковому стані об'єкту, забороняється застосовувати руйнівні методи

дослідження, також з цією метою до деяких об'єктів забороняється застосовувати хімічні методи виявлення слідів рук (хімічні розчини).

при дослідженні залишків продуктів пострілу забороняється застосування: дактилоскопічних порошків, які містять сірку, солі калію, натрію, нітрати, нітриси, сульфати, карбонати; фізико-хімічний метод - ціаноакриловий; хімічні методи (хімічні розчини).

При комплексному криміналістичному дослідженні об'єктів фахівцями різних напрямків експертних досліджень в першу чергу повинні використовуватися неруйнівні методи, які максимально зберігають сліди для подальшої роботи (дактилоскопічні, фізичні, біологічні, тощо). Під час дактилоскопічного дослідження необхідно унеможливити занесення, забруднення (контамінації) об'єктів, дослідження біологічним матеріалом експерта –дактилоскопіста.

Також слід зазначити, що з метою збереження стану та запобігання стороннього впливу на спільний об'єкт дослідження, при переміщенні його між лабораторіями з різними напрямками комплексного дослідження, якщо роздільне дослідження проводиться окремо експертами різних напрямків, об'єкт при передачі повинен бути належним чином упакований [3].

Отже, що однією з вимог, які пред'являються до наукової обґрунтованості висновків комплексних експертиз, є застосування об'єктивних критеріїв оцінки результатів дослідження. Проте й досі законодавчо не врегульовано питання про формулювання загального експертного висновку комісією експертів.

Виходячи з вищевикладеного можна дійти висновків що, при оформленні результатів проведених досліджень по призначеній комплексній судовій експертизі може бути складений як спільний висновок судовими експертами з різних галузей науки (один висновок експерта), так і складатися кілька висновків експерта, відповідно до експертних спеціальностей з обов'язковим відображенням цього факту у вступній частині висновку експерта.

На мою думку, складання єдиного висновку комплексної експертизи є більш доцільним, тому що в цьому разі в одному документі в узагальненому і систематизованому вигляді даються повні відповіді на поставлені перед експертизою питання. Це значно полегшує використання й оцінку експертного висновку для слідчих та суддів. Перевага комплексного дослідження також полягає в можливості координування роботи кількох експертів під час розв'язання єдиного питання, у можливості діяти за одним узгодженим планом, використовуючи різні науково-технічні методи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI м. Київ.
2. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічні дослідження». Укл. Жолтанська І.І., Кузнецов В.А., Щавелев А.В., Димитрова Ю.В., Кушніренко Н.В. К.: ДНДЕКЦ МВС України,

2014. 119с. Зареєстрована у Реєстрі методик проведення судових експертиз. Реєстраційний код 4.6.14.

3. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України 17.07.2017 № 591, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 18.08.2017 за № 1024/30892.

4. Комплексне дослідження слідів рук на вогнепальній зброї: Методичні рекомендації. ДНДЕКЦ МВС України. Борзов О.П., Костильова О.А., Кузнецов В.А., Щавелєв А.В. К.: ДНДЕКЦ. 2011. 21 с.

5. Криміналістичне дослідження слідів рук: науково-практичний посібник. Дубовий О.П., Лукашенко В.Я., Рибалко Я.В. та ін. За ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Атіка, 2000. 152 с.

Олена Пилипенко

асистентка кафедри фундаментальних дисциплін Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

В закладах медичної освіти проводиться профілактика правопорушень серед майбутніх лікарів. Оскільки медичний працівник повинен бути не лише фахівцем у своїй галузі знань, а й людиною високої правової культури, що має впевненість у справедливості вимог Конституції України, українського законодавства, необхідності добровільного їх виконання, здатності мотивувати свої вчинки та приймати рішення, які не суперечать діючому законодавству [1, с.102].

Правоосвітня та правовиховна робота серед студентів Донецького національного медичного університету здійснюється у різних формах та методах. Як і в багатьох інших університетах функціонує інститут кураторства. Та не лише куратор повинен здійснювати правове виховання майбутніх фахівців. Кожен викладач медичного ВНЗ тою чи іншою мірою забезпечує правоосвітню та правовиховну роботу з молоддю університету. Пропаганда здорового способу життя, формування патріотизму та поваги до оточуючих, розвиток негативного відношення до злочинності, засудження аморальної поведінки – ці всі принципи сприяють розвитку правової відповідальності у молоді України [1, с.11]. Людина, яка є свідомим громадянином своєї країни, має чіткі інтереси та усталені моральні якості, не буде схильна до правопорушень та всіляко намагатиметься усунути несправедливість та неправомірну поведінку серед оточуючих [3, с.34].

Для студентів Донецького національного медичного університету проводяться різні заходи у вигляді благодійних акцій з відвідуванням дитячих інтернатів, шкіл, малозабезпечених родин; засідання круглих столів з обговоренням правової інформації; виступи на конференціях; заходи щодо сприяння здорового способу життя, взаємодопомога серед студентської молоді.

Разом з викладачами університету студенти пропагують правову відповідальність, здоровий спосіб життя та патріотичність серед учнівської молоді та молодших курсів університетів та інших навчальних закладів. Проводять роз'яснювальні бесіди, створюють презентаційний матеріал, інформаційні листівки.

Завдяки навчанню студентів з інших країн є можливість міжнародного обміну досвідом серед здобувачів медичної освіти. Влаштовуються тижні певної країни, в рамках якої висвітлюється життя молоді, їх відношення до співгромадян, правова позиція, особливості життя та освіти, культурні та національні цінності.

Добре розвинений волонтерський рух. Під час воєнних дій студенти разом з викладачами активно допомагають переселенцям та військовим, що знаходяться в ЗСУ.

Саме такі підходи до формування стійкої морально-правової позиції майбутніх медичних працівників є гарною профілактикою правопорушень серед студентської молоді. Кожен з здобувачів медичної освіти у Донецькому національному медичному університеті є відповідальним законотворчим громадянином нашої країни і має чіткі цілеспрямовані погляди на майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кльован Н.В. Профілактика правопорушень у студентському середовищі. зб. наук. пр. Відп. ред. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. 420 с.
2. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
3. Пильгун Н.В, Пущик І.М. Правове виховання молоді. Молодіжний науковий юридичний форум: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет (18 травня 2017 р.). Том 1. Тернопіль: Вектор. 356 с.

Назарій Рабушко

курсант 1-го курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна
Науковий керівник: Олена Никифорова - кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри криміналістики та домедичної допомоги Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Згідно інформації що надає Державна служба статистики станом на 01.01.2022 рік, в Україні проживає близько 5 584 000 осіб віком від 14 до 21 року. Це приблизно 7,5% усього населення країни. Молодь віком 14 до 18 років, є обмежено дієздатними, що виражається в деяких правах, обов'язках та відповідальності, що обумовлено правовою природою розвитку суспільства та особи. Це досить кризовий період кожної людини, пов'язаний із перебудовою у всіх сферах і тому дуже важливим є виховання як поваги до суспільства, так і правил поведінки у ньому. Професорка З. Ромовська звернула увагу на те, що виховний процес молодого покоління залежить не лише від сім'ї, а й від суспільства та держави. Саме останні повинні забезпечувати підростаючому поколінню всі належні умови, насамперед щодо правового виховання. Адже нерідко, через необізнаність, представники молодого покоління здатні вчинити правопорушення різного ступеня тяжкості. Необхідне втручання фахівців у даному питанні, які здатні застосовувати законні методи боротьби із запобігання та протидії підліткових правопорушень.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про профілактику правопорушень» Профілактика правопорушень – обов'язкова діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у тому числі громадських організацій, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів до їх виправлення.

Класичний приклад – Національна поліція України. Цей орган державної влади, згідно статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. Це визначення стосується всіх вікових груп. Розглянемо межі саме від 14 до 21 року, їх обрано не випадково. Найкриміногеннішим віковим періодом на сьогодні є 16-17 років. У цьому віці підлітками вчиняється до 62% злочинів від загальної кількості злочинів, руйнуючи не тільки своє, а й життя інших осіб, не розуміючи, що існують інші підходи вирішення важких життєвих ситуацій та проблем. Підлітки не мають життєвого досвіду дорослого життя, також згубний вплив телебачення та інтернету справляє негативний вплив на неповнолітніх.

В абзаці 2 статті 13 КУпАП зазначено: У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років деяких адміністративних правопорушень, передбачених цим Кодексом, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. А стаття 22 ККУ каже про те, що відповідальність за деякі злочини настає саме з 14 років, за такі види злочинів: умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, згвалтування, сексуальне насильство, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство.

Людина в такому віці не розуміє тяжкості своєї провини, але вже несе відповідальність на рівні з дорослими. Правильне виховання суттєво знижує імовірність вчинення злочину у майбутньому, дорослому житті.

Для вирішення проблеми правопорушень та злочинів вчинених неповнолітніми особами, застосовують певні напрями профілактики правопорушень. Найактуальніші та найефективніші з них такі: правове виховання; організація дозвілля; профілактика вживання алкоголю та наркотиків.

Правове виховання молоді - це діяльність, спрямована на формування правосвідомості і правової культури та на розвиток соціально-правової активності особистості. Найчастіше, особа яка вчиняє правопорушення навіть не знає міру своєї відповідальності, яка в свою чергу не завжди обмежується публічним вибаченням та попередженням.

Організація дозвілля - сприяння розробці та впровадженню програм, які організовують дозвілля підлітків. Важливо зацікавити особу в якійсь діяльності (науковій, спортивній, культурно-масовій), аби вона навіть не замислювалась до вчинення протиправних дій. Важливо, щоб у групі осіб, кожен був залучений до активної діяльності, таким чином зростає загальна ефективність роботи, рівень довіри та соціальна активність.

Профілактика вживання алкоголю та наркотиків - залучення правоохоронців, лікарів, громадських організацій, вчителів до спільних заходів для проведення бесіди та інтерактивних занять щодо заборони вживання шкідливих та заборонених речовин. Адже думка фахівця у цій справі буде суттєвіше впливати на сприйняття конкретної інформації. У ході превентивної освіти пропаганда тверезості повинна концентруватися не на фіксації шкідливих наслідків вживання алкоголю, а на реальних перевагах, які дає тверезе життя. Оскільки серед причин і умов скоєння правопорушень є вживання алкоголю та наркотичних засобів, тому робота над зменшення їх вживання вже набагато знизить кількість протиправних дій.

Отже, проблема вчинення підлітками правопорушень дійсно існує, вона актуальна на сьогоднішній день і потребує негайного втручання. Злочинцями стають як безпритульні, вихідці із неблагополучних сімей, так і цілком

педагогічно та матеріально благополучних. Причиною підліткової злочинності найчастіше є неналежний догляд за дітьми батьків або їхня відсутність, зниження рівня життя, які з втратою прибутку втрачають і моральні цінності. Особливе місце має рання профілактика, яка має розпочинатися вже з раннього віку, коли закладаються основи характеру, поведінки. В підлітках треба сформувати певні суспільні цінності: політичні, правові, ідеологічні, економічні, соціальні. Важливо на ранніх етапах запобігти поширенню злочинності серед підлітків, не допустити поширення культу насильства і жорстокості в сім'ях, школах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Старославська територіальна громада Харківської області URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/profilaktika-pravoporushen-sered-nepovnolitnih>
2. Снігурівський районний суд Миколаївської області URL: <https://sn.mk.court.gov.ua/sud1422/pres-centr/news/1121680/>

Скрипник Юлія

асистентка кафедри стоматології №3 Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ В УКРАЇНІ. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРОФІЛАКТИЦІ ВЧИНЕННЯ НИМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Однією з важливих форм міжнародного співробітництва для вищих навчальних закладів є підготовка іноземних студентів. Вона не тільки сприяє зміцненню авторитету України на міжнародній арені, а й є суттєвим джерелом додаткового фінансування вітчизняної освіти. Кількість іноземних студентів в Україні постійно зростає, зокрема *станом на 1 січня 2021 року їхня кількість становила 76 548 студентів*. Серед спеціальностей, які обрали іноземні студенти, найпопулярнішими є медичні – майже 50% [1].

Вирішення проблеми адаптації іноземних студентів належать до основних завдань будь-якого навчального закладу та його структурних підрозділів – факультетів і кафедр. До основних проблем, пов'язаних з адаптацією іноземних студентів під час навчання в Україні, можна віднести такі:

лінгвістичні (проблеми вивчення російської/української мови, опрацювання спеціальної термінології за обраним фахом та розуміння мови викладачів);

етнокультурні (проблеми повсякденного спілкування з місцевими мешканцями й одногрупниками, особливості національної кухні та певні розбіжності у харчуванні місцевих та іноземних студентів);

особистої безпеки (проблеми толерантності та окремі непорозуміння з місцевими мешканцями і представниками інших національностей або інших релігійних конфесій);

забезпечення особистої життєдіяльності (реєстраційно-візові заходи, заповнення різноманітних документів, анкет, форм без урахування рівня володіння іноземними студентами російською/українською мовою та інші) [2].

Зазначені вище проблеми, так чи інакше, мають вплив на психоемоційний стан студентів, зміну настрою та поведінки, а це в свою чергу може підштовхнути їх до вчинення правопорушення. Як показують дослідження, причинами та умовами вчинення правопорушень є саме система соціально негативних явищ та процесів, що зумовлюють порушення як наслідок [3, с. 134]. Провівши аналіз відповіді з Офісу генерального прокурора на аналітичному порталі «Слово і діло», щодо кримінальних проваджень за участю іноземців, можна сказати, що кількість правопорушень становить близько 2,5 тисяч щорічно [4]. Правовий статус іноземних студентів в Україні регулюється ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [5]. Через незнання своїх прав і законів України іноземні студенти часто потрапляють в неприємні ситуації. Загальна відповідальність полягає в тому, що іноземці, які вчинили

злочин чи адміністративне правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах, як і громадяни України.

Серед частих правопорушень серед іноземних студентів можна відмітити:

дрібні крадіжки;

керування транспортними засобами в стані сп'яніння;

дрібне хуліганство;

злісна непокора розпорядженню або вимозі працівника міліції;

незаконне придбання/зберігання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Виходячи з цього, хочу відмітити основні методи науково-педагогічної роботи університетів, щодо сприяння адаптації іноземних студентів та їх освідченості у правовому полі законів України:

здійснення якісного відбору найбільш перспективних студентів серед іноземних абітурієнтів на навчання за всіма напрямками підготовки;

забезпечення якісної лінгвістичної підготовки іноземних студентів;

створення необхідних умов для навчальної, наукової, спортивної та позааудиторної діяльності іноземних студентів;

надання інформаційної та морально-психологічної підтримки іноземним студентам

допомога в адаптації іноземних студентів до навчання в новому соціально-культурному середовищі (лекції, бесіди та інше)

розвиток міжнародного, толерантного, студентського середовища, шляхом залучення іноземних студентів до роботи в органах студентського самоврядування, широкого залучення іноземних громадян до участі в спортивних змаганнях, екскурсійних програмах та інших культурних заходах;

ознайомлення студентів із основними законами України, їхніми правами та обов'язками у правовому статусі іноземців.

здійснення співпраці з органами державної влади України щодо забезпечення виконання іноземними вимог чинного законодавства щодо паспортно-візового режиму, положень закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Отже, хочу наголосити на основні аспекти, щодо сприяння адаптації іноземних студентів, покращення їх умов перебування в Україні, а також уваги до правової грамотності студентів. Відповідно до Конституції, іноземці, які законно перебувають на території України, офіційно мають всі права та обов'язки, що і громадяни, лише за невеликим виключенням. Проте фактично вони можуть використовувати свої права не в повному обсязі, часто ми можемо спостерігати порушення їхніх прав. Потрібно створити спеціальні центри допомоги, де іноземці змогли б отримати потрібну для них інформацію та ознайомитися з законами України, правилами поведінки у різних ситуаціях, наприклад, під час конфлікту чи розмови з поліцією, задля уникнення вчинення правопорушень. Також студенти повинні обов'язково розуміти, як їм діяти, коли трапляється порушення їхніх прав, куди звертатися і що вимагати. Оскільки кожного року кількість іноземних студентів, які прагнуть здобути освіту в

Україні зростає, а це неабиякий вклад у державний бюджет, дане питання вважаю актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міністерство освіти і науки України. Дата оновлення 28.06.2021. URL: <http://surl.li/blfyе> (дата доступу: 12.06.2022).
2. Немець К.А., Вірченко П.А., Ключко Л.В. Актуальні питання адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України (із досвіду роботи кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства) // Проблеми сучасної освіти. 2017. № 7. URL: <http://surl.li/blgfe> (дата доступу: 12.06.2022).
3. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. — К.: Атіка, 2011. — 720 с.
4. Слово і Діло. Аналітичний портал. Дата оновлення: 17.06. 2021. URL: <http://surl.li/blgqa> (дата доступу: 12.06.2022).
5. Офіційний веб-портал парламенту України. Дата оновлення 22 вер. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата доступу: 12.06.2022).

Олеся Шайнога

*курсантка 1 курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Олена Никифорова** – кандидатка біологічних наук,
доцентка, доцентка кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Підлітковий період є найбільш вразливим у житті людини, так би мовити кризовим. Становлення як особистості, формування певних поглядів на життя, намагання реалізувати себе у власних інтересах, важливий вибір оточення - це все постає на шляху у ще незміцнілої молоді. Як наслідок: протести, необдумані вчинки, "на зло батькам, вони не розуміють", спроби стати авторитетом серед однолітків, куріння, наркотики, хуліганство. Дуже важливою для підлітків в такий період є підтримка, належна увага з боку батьків, можливість звернутися до психолога у разі потреби. Проведення профілактичних бесід також є альтернативою покращення ситуації протиправної поведінки серед молоді.[1]

Як не дивно, випадки правопорушень часто зустрічаються не лише серед безпритульних чи вихідців із неблагополучних сімей, а й цілком порядних та матеріально забезпечених. Звісно існує безліч факторів, що підштовхують підлітків до скоєння правопорушень: бажання вирватись з-під гіперопіки або навпаки недостатність уваги від батьків, погані компанії, вплив негативного контенту мережі, почуття безкарності, вживання алкоголю та наркотиків. Враховуючи це, доцільним є проведення профілактичних робіт серед всіх без винятку. Працюючи на випередження появи злочинності, ми зможемо суттєво знизити її рівень.[2, с. 80]

Звісно, належне виховання батьками - це фундамент для здорової та соціально благополучної дитини. Обов'язком саме батьків є створення комфортних умов для формування їх дитини, як особистості.

З кожним роком все більше і більше підлітків скоюють злочини під впливом негативного контенту в мережі Інтернет. Важливо пояснити батькам всі ризики неконтрольованого користування мережею та допомогти їм захистити своїх дітей від небажаного контенту. Інформація, отримана з Інтернету, повинна обов'язково бути перевіреною. Діти ж своєю чергою повинні чітко знати та розуміти основні правила безпечного перебування в Інтернет-мережі.[3]

Іншою, не менш важливою ланкою у розв'язанні цієї проблеми є забезпеченість освітніх закладів кваліфікованими психологами та соціальними педагогами. Також просвітницька діяльність, спрямована на профілактику девіантної поведінки підлітків та формування негативного ставлення до протиправних діянь.[3]

Значущою є і співпраця закладів освіти з ювенальною поліцією. Працівниками цього сектору можуть бути проведені лекції або профілактичні

бесіди щодо запобігання правопорушень, а також вони зможуть відповісти на всі питання, що цікавлять дітей саме з професійної точки зору.

Отже, розуміючи всю важкість та важливість саме підліткового періоду, приходимо до висновку, що необхідно з неабиякою свідомістю та відповідальністю підходити до формування особистості. Кожна морально та соціально здорова дитина – запорука здорового суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Олена Галка, Вовчанський РВ філії ДУ «Центр пробації» в Х/о. URL: <https://stsaltiv.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2022).
2. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головка. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. — 174 с.: іл. — Бібліогр. у кінці розд. URL: <https://maup.com.ua>
3. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Лист 11.02.2013 № 1/9-96 Щодо профілактичної роботи з запобігання правопорушенням та злочинності серед дітей та учнівської молоді. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2022).

Напряв № 6

Проблеми формування й удосконалення окремих криміналістичних методик та використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві

Olga Cataraga

*Director of the National Centre of Judicial Expertise Ministry of Justice,
city Chisinau, Republic of Moldova, judicial expert, doctor of legal sciences*

Piotr Petcovici

*Deputy Director of the National Centre of Judicial Expertise Ministry of Justice,
city Chisinau, Republic of Moldova, judicial expert*

ASPECTS IN THE CRIMINAL EXAMINATION OF SIGNATURE AND COUNTERFEIT WRITING

Topicality of the theme.

We appreciate that the problems of forensic examination of counterfeit handwriting/signatures are being studied by many scholars and practitioners. These studies are of great help in the practical work of examining counterfeit handwriting/signatures. At the same time, we note, that there are still many problems in this chapter, to which practitioners need to pay attention in order to increase the quality of forensic examinations of this kind and the validity of the conclusions, as well as to avoid related risks.

Objectives of the work.

Apart from honest - "natural" - handwriting/signatures, in expert practice we are confronted in particular with objects that show intentional changes in handwriting/signature. Forensic experts specialising in graphoscopy often encounter difficulties when examining such objects. Altered handwriting and signatures are indeed difficult objects for forensic examination purposes, especially when the aim is to identify the perpetrator.

They can be disguised or forged in two ways. Disguise is a conscious, deliberate change of handwriting, a deliberate departure from the writer's usual handwriting in order to conceal his identity. Counterfeiting is the reproduction of another person's handwriting, either by copying or by imitation, the author seeking to leave the impression that the handwriting thus obtained would actually emanate from the owner. Counterfeiting is a much more treacherous form than disguise, as it may involve a known person, namely one whose writing has been forged and who, until proven otherwise, is considered to be the author of the writing, may be unfairly exposed to administrative, civil or criminal sanctions. So the task of handwriting examination is firstly to rebut this presumption and secondly to identify the author of the forgery, obviously only if the handwriting elements allow it [1].

In the present paper, disregarding the multitude of problems the graphic expert encounters in the forensic examination of "unnatural" handwriting/signatures, we will

focus only on the methodical peculiarities (of the search algorithm) of expert identification of the perpetrator of the counterfeit handwriting/signatures.

Research material and methods.

A set of general and special scientific methods of knowledge was used to achieve the desired objectives. Initially, the dialectical method was used, according to which all the issues dealt with in this article are presented in terms of the unity of their content and legal form. To deepen the conceptual apparatus, the following methods were used: logical-semantic, sociological (by studying official, scientific and bibliographical sources) - in the process of collecting and accumulating scientific information about the object of study; comparative - to identify peculiarities in the methodical provisions of graphic expertise related to the object of study; legal logic - when presenting reasoning and elaborating proposals, in the context of the object of research. The research was carried out on the basis of scientific works covering the field, the practice of forensic graphic expertise of the National Centre of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, international and personal.

Results, discussions.

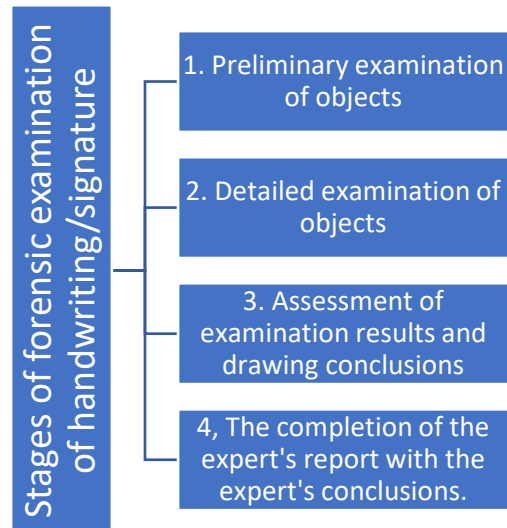
To begin with, we will point out some general issues with reference to counterfeit writing/signatures. This process aims at rendering the authentic graphic object as faithfully as possible [2, p. 53-72]. There are several ways of counterfeiting signatures/writing, it is to be understood, that our work does not refer to the processes carried out with the multiplication-copying technique. The study is dedicated only to those graphical objects, which are made with writing instrument on paper support in the sense of the possibilities of identification of the executor by graphoscopic methods.

It is necessary to mention that in such graphic objects we find three categories of indices in the sense of their generation [3, ch. II 297]:

1. Foreign indices - reproduced from the genuine object of the holder (from whose name it is considered, or is intended to be considered)
2. Executioner's (plastographer's) own indices - also called "native" indices;
3. Denatured indices proper to the executor (plastographer) - also called "modified" indices.

The amount of each group of indices present in the counterfeit handwriting/signature depends on several factors: - the counterfeiting process; - the degree of similarity between the handwriting of the counterfeiter and the holder; - the level of development of the counterfeiter's writing skills, etc. The complexity of examinations of counterfeit handwriting/signatures is conditioned by the low amount of valuable indices for identification ("native" and "modified"), including the fact that traditional approaches based on the relative stability of indices, variability and selective variability of the handwriting do not "work" with regard to these objects, because in the graphic material there may simply be no repeating graphic signs, etc.

The method offered by forensic science on the identification of the handwriting of the signature [3, ch. II, p.281-294] or of the handwriting [3, ch. I, p.191-233] requires strict observance of the consecutive stages of preliminary, separate, comparative examination, assessment of the results obtained and formulation of expert conclusions.

Figure 1. Handwriting/signature forensic examination scheme

It should be noted that these stages are perfectly in line with the forensic method of expert examination of evidence (written/signatures), which includes the following stages (Figure 1):

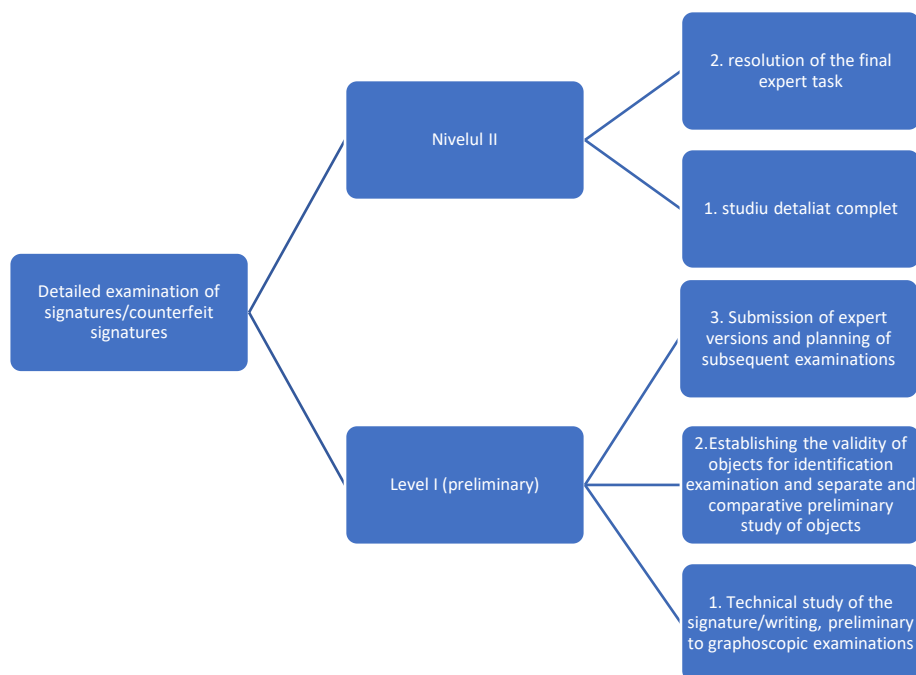
1. Preliminary examination of graphic objects,
2. Detailed examination of the objects submitted for forensic examination;
3. Assessment of the results of the search and formulation of expert conclusions; Perfectarea raportului de expertiză și expunerea rezultatelor cercetărilor.

Respectively, the detailed examination of the signatures includes in turn steps, which are intended to ensure the successful resolution of the expert task. Generally speaking, this stage is no more than the phases of forensic identification, or the actual examination of the objects submitted for expert examination: - separate examination; - comparative examination and assessment of the results of the comparative examination with the formulation of preliminary conclusions. If we refer to the subject matter, we see that a new spirit is needed in the examination process, so that it corresponds to scientific and socio-economic progress, as well as to the expectations of the beneficiaries. An example of this is the requirement for the examination of signatures to identify at the preliminary stage the manner of execution, i.e. the exclusion of possible technical forgery, which is currently also applied to handwritten texts, given the current state of technology.

In the practice of forensic examination of handwriting/signatures, situations are often encountered when, as a result of such an examination from the technical point of view of the documents, it is found that the handwriting/signature is executed with a writing instrument, but by means of forgery, in which case traditional methods recommend finishing the examination and drawing conclusions about the manner of execution of these objects, or drawing a conclusion of impossibility [3, Chapter II, p. 281, 4, p.28-30], some researchers rightly recommend to make some attempts to identify the executor of such written/signed objects, although they mention that in practice, especially in the case of copied signatures, such cases are quite rare [2, p.90]. From our own practice, we see this truth for all forms of counterfeiting, counterfeit written objects can often provide valuable data for solving the task of expertise,

namely, identification of the executor. The important thing is to be methodologically correct in our approach, and we would like to draw this to the attention of practitioners.

The method of identifying the executor of the handwriting/signature executed under counterfeit conditions is based on the provisions of the general methodology of forensic examination of handwriting [5], while having the specificity that manifests itself at individual levels in cycles (Figure 2).

Figure 2. Graphical presentation of the tiered research methodology.

Research should be carried out not only in stages (classical), but also cyclically (modern), i.e. with varying degrees of depth and approximation of results at different levels.

Conditionally, two levels of research can be distinguished: the first includes a preliminary study, which ends with the submission of general and specific expert versions and the planning of further research, the second - representing a fully detailed study of the objects of examination, including the final resolution of the expert task.

The technical study is the first level of this methodology, consisting of 2 stages (conditional). In the first stage, as part of the general research, a preliminary analysis of the manuscript/signature under study takes place, which includes:

- determination of the method of execution of the manuscript/signature and the destination of the document in which they are placed;
- analysed to determine the conditions of execution (usual or unusual);
- analysis for self-degreeding.

If at this stage, the presence of such signs is established, the expert version of unusual conditions (to which the forged handwriting/signature refers) of execution of the object under study can be submitted.

The examination in the second stage is done with the aim of revealing the most obvious informative features of the handwriting and to determine the validity of the

manuscript/signature for identification, as this is not always possible in the case of a forged handwriting/signature.

This stage also involves the evaluation of the specimens presented as comparative material, with reference to: availability, quality, reliability and sufficiency, as well as the study of the most obvious and informative characteristics.

The free and experimental pieces of writing/signatures of the alleged perpetrator serve as comparative material. The experimental samples should be presented in the form of:

"native" handwriting/signatures of the supposed writer, executed under normal writing conditions;

pieces of handwriting/signatures in conditions as close as possible to those in which the disputed handwriting objects are supposed to have been executed.

Samples must be taken in accordance with all methodological recommendations, meet the requirement of indisputability of their origin from the contractor concerned. The reliability of the evidence shall be established by comparing it with each other. At this stage the sufficiency of the comparative material is assessed and additional samples may need to be requested.

First, in samples made under normal conditions, the most obvious diagnostic features are studied to exclude the fact, that the potential performer would have his own or inferior handwriting/signature evolution. The analysis of the comparative material is concluded by determining the presence or absence of obvious identifying features similar to those previously highlighted in the handwriting/signature in dispute.

The preliminary comparative study at this stage is conducted by comparing the most informative and compelling features previously identified in the material in dispute and the samples.

Initially, diagnostic features are compared, the comparison takes place sequentially - according to classical features, which point to unusual or usual conditions of execution of the disputed objects, and then according to specific ones, which are the result of the influence of certain categories of confounding factors - of old age. The preliminary comparison of identifying features refers to the most obvious general and particular characteristics that were revealed in the previous steps.

Next, in the third stage, a preliminary evaluation of the results of the study is carried out, and expert versions are submitted: classic diagnostic signs are evaluated with the presentation of a private version of the conditions and the way of counterfeiting the handwriting/signature; specific diagnostic clues are evaluated with the promotion of a private version of the most probable way of counterfeiting the execution of the graphic object - or the concrete process is identified - e.g. copying. At the same stage, depending on the results obtained, the general version of the real possibility of further examination is put forward in order to identify the concrete executor of the disputed writing/signature.

The first level concludes with the planning of further research. At this stage the expert makes a decision about the consecutiveness of the application of qualitative-descriptive methods, the appropriateness of using quantitative methods of handwriting expertise.

The detailed study in the second level is carried out in the traditional way: separate and comparative examination, assessment of the results of this research and formulation of the expert's conclusions. In the first stage separate study of diagnostic and identification clues in the object in dispute and samples takes place, within which it is necessary to differentiate:

from the diagnostic category - specific clues related to the individual peculiarities of the writer of the disputed object, which can be considered as conditionally identifying;

from the identifying category - those characterising the "native" handwriting/signature of the alleged executor. These are the most stable individual indicia, which are transferred from the native handwriting/signature to the counterfeit handwriting/signature.

In the process of consecutive separate examination all diagnostic clues (classical and specific), which testify about unusual conditions, generated as a result of the counterfeiting process, are established. In order to avoid loss of information when determining diagnostic indices, it is recommended to fix in processing tables their presence, degree of pronunciation and location. The analysis of these indices makes it possible to distinguish the specific indices of the reproduction process (counterfeiting) from the 'native' ones transferred to the counterfeited object.

Regarding the algorithm for examining the handwriting identification clues in the subject matter and samples, there are two views in the literature. According to one - the detection and assessment of the clues should be started in the disputed object, and already at this stage, on the basis of the results previously obtained from the expert versions has their differentiation of diagnostic and identification clues of the altered handwriting/signature. According to the other point of view - the examination should be started with the samples of the supposed executor, i.e. those executed with native handwriting, in order to obtain the complete picture about the usual handwriting and the limits of the modification under the influence of the age-related time factor. The first approach is considered to be more advisable [6], considering the modern trend towards multilevel expert examination with cyclic repeatability of the study of handwriting objects. This multistage and cyclic algorithm allows differentiation, at least at version level, of native and modified indices without comparing graph objects.

Regardless of the chosen algorithm, the separate analysis of general identification indices in the disputed handwriting/signature starts with the examination of indices characterizing the spatial orientation and location of movements; then - of indices reflecting the degree and character of the formation of writing skills, then - those of the structure of movements on their trajectories. The results of the separate examination, as usual, are entered in the processing table. Separate examination of individual indices is carried out on the basis of the processing table, made up with taking into account the modified handwriting, differentiating in the disputed and sample handwriting the modified and unmodified (preserved) indices, their diagnostic and identification value is established.

The diagnostic (classical and specific) and identification (general and individual: unmodified or "preserved"; individual modified or "conditionally-identifying") clues

are then compared and their coincidence or difference is established by the expert, taking into account their presence, location and expressiveness.

The general indices are compared in terms of the limits of variability of the ordinary and modified writing. Comparative research of individual indexes - is the most voluminous and responsible process of work and is a separate stage. At this stage the total separation of the writing indices takes place; all the variants of the graphic signs in the object in dispute and in the samples are taken into consideration, as well as the stability and value of the "preserved" and conditionally-identifying indices. The results of the comparison of diagnostic and identifying indices are fixed in the respective processing tables.

The next step of the expert examination is to assess the results of the comparison of diagnostic and identification indices, formulate intermediate and final conclusions. At this stage each coincidence and difference is assessed, as well as the totality of the coincidences and differences revealed. Even though the assessment activity is carried out throughout the entire examination process, it acquires a special value only after the comparison of the indicators in accordance with the criteria of stability, essentiality and sufficiency for the formulation of a final concrete conclusion. On the basis of the assessment of the diagnostic indicators (classical and specific), an intermediate conclusion is formulated about the unusual conditions (if possible - e.g. repeat the copied route) of the execution of the handwriting/signature. If it is not possible to determine the specific process (e.g. copying), it is determined whether it belongs to a specific group of counterfeiting processes. By consecutively assessing the coincidences and differences according to the general clues "reproduced" and "preserved", the expert reaches an intermediate conclusion about the group to which the compared handwriting/signatures belong.

As a result of the assessment of the particular indices, the executor of the disputed handwriting/signature is identified, which was made by forgery. The most valuable for identification are the characteristics in the "kept" category of the handwriting/signature. If these are not sufficient for the constitution of the individual totality, "conditionally-identifying" clues are used. The conclusions of the expert in the case of forensic research of the modified writing / signature have the traditional forms.

Conclusions:

It should be noted, that such "non-natural" objects constitute a rather important part of handwriting/signatures submitted for examination in handwriting forensics. Such an examination algorithm (stepwise methodical and cyclic examinations) is successfully used in forensic examination of altered handwriting, regardless of the "confounding" factors at work, and can also be successfully used in the case of counterfeit signatures/scissors.

The development and implementation of multi-level methodologies will lead to a reduction in expert error when examining such items. Further development of handwriting forensic methodologies in the above direction may contribute to the improvement and improvement of the methodical assurance of the process of forensic examination of handwriting objects, as well as to the process of initial and further training of forensic examiners in the specialty "forensic handwriting examination".

The improvement of the didactic material and methodological support for the training of handwriting examiners ultimately leads to an increase in the professional level of the specialists, the quality of the expert opinions, the validity of the conclusions and a reduction in the number of errors of the experts.

BIBLIOGRAPHY:

1. Modificarea intentionata a scrisului: Criminalistica. URL: <https://www.rasfoiesc.com/legal/criminalistica/MODIFICAREA-INTENTIONATA-A-SCR26.php>.
2. Adrian Frăţilă, Gheorghe Păşescu, Expertiza criminalistică a semnăturii. Editura "Naţional", 1996.
3. Forensic Graphoscopic Expertise, Part II, Methodical Guidance for Graphologists and Investigation Workers, ed. A.I. Mantvetova, V.F. Orlova, E.E. Dobroslavscaia, MJ USSR, Moscow, 1971, p. 269-324..
4. Komissarov A.I.O., T. H. Zhuravleva, L. B. Makarova COLLECTION OF EXPERTS' CONCLUSIONS (Textbook) MOSCOW, 1997.
5. Chepulchenko T.A. "Differentiation of age dimensions of handwriting (old and mature age, young and middle age) and imitation of "mature" handwriting. Problem of Complex Forensic Investigation of Signatures. Moscow, 1986. pp. 68-73.
6. Harlamova O.A. On the question of modification of the methodical bases of expert research, CZU 343.983, 2018.

Володимир Антоненко

завідувач сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИДАТНОСТІ СЛІДІВ РУК ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ

У результаті взаємодії злочинця з об'єктами матеріального середовища місця події залишаються різноманітні сліди, найчастіше це сліди рук. Виявлення, фіксація та вилучення слідів папілярних узорів з метою їх використання для розшуку злочинців та розслідування злочинів важливе завдання спеціаліста під час огляду місця події і судового експерта при проведенні експертизи [1, с. 29].

Проаналізувавши експертну практику та вивчивши класифікацію слідів рук, можна зробити висновки, що часто виникають питання стосовно визначення придатності слідів дактилоскопічного походження. Що в свою чергу зумовлює певні особливості їх подальшого дослідження.

Мета роботи: охарактеризувати деякі критерії визначення придатності слідів папілярних узорів для ідентифікації особи.

При вирішенні питання про придатність слідів папілярних узорів для ідентифікації особи експерт має провести аналіз відображених у слідах загальних та окремих ознак на основі їх взаєморозміщення, якісно- кількісних характеристик, оцінити їх у сукупності [2, с. 33]. При проведенні даного дослідження судовим експертом (особливо з незначним практичним досвідом) звертається значна увага математичному методу дослідження, а саме визначення кількісної характеристики окремих ознак.

Конкретизуємо увагу саме на визначеності придатності сліду руки саме в залежності від якісно відображених окремих ознак папілярного узору, умовно опускаючи дослідження ознак мікрорельєфу та дослідження групи слідів.

Під час становлення дактилоскопії в експертній практиці багатьох країн було прийнято розроблене Бальтазаром «дванадцятипунктне правило», сліди папілярних узорів в яких відобразилось менше 12 деталей, визначались непридатними для ідентифікації. У кожній країні встановлена мінімальна межа (у Румунії-12, у Швейцарії-12-14, в Іспанії - 10-12, в Австрії-12, в Англії-16, у Франції -17), і судова практика не допускала, як доказ висновок експерта про тотожність, заснований на меншій кількості збігів [3, с. 19].

На даний час для вирішення завдання потрібна насамперед якісна оцінка ідентифікаційних ознак та їхньої сукупності. Вихідним є положення про те, що окремі деталі папілярного візерунка, не рівноцінні [4, с. 46].

Основним критерієм оцінки ідентифікаційної вагомості загальних і окремих ознак папілярних узорів є частота, з якою вони зустрічаються. Чим частіше певна ознака зустрічається у різних узорах, тим меншим є її значення для індивідуалізації тієї чи іншої сукупності ознак (як і для вирішення питання про тотожність), і навпаки [2, с. 33].

На даний час в Методиці дактилоскопічної експертизи зазначається, що: «Для визнання сліду пальця придатним для ідентифікації особи не може бути єдиної фіксованої кількості окремих ознак будови папілярного узору, яка б слугувала стандартом дактилоскопічної ідентифікації» [2, с. 35]. Але поряд з цим встановлюються певні кількісно-якісні характеристики окремих ознак будови папілярного узору лише нігтьової фаланги пальця руки для визнання сліду придатним для ідентифікації.

Стосовно слідів долонних поверхонь рук не встановлено навіть орієнтуючу кількість окремих ознак для визначення сліду придатним для ідентифікації, що в свою чергу в деякій мірі ускладнює прийняття рішення.

Встановлення чіткої кількісної характеристики окремих ознак для визначення придатності сліду долоні руки для ідентифікації ускладнюються багатьма факторами (загальна площа сліду, розташування та взаєморозташування окремих ознак, та ін.).

Радянськими криміналістами запропоновано кількісний метод визначення придатності слідів для дактилоскопічної ідентифікації. Відповідно до цього методу джерелом ідентифікаційної інформації є не тільки кількість і цінність відображених у слідах деталей, але і протяжність папілярних ліній, тобто площа сліду, оскільки в слідові з меншою площею число можливих розміщень певної кількості деталей менше, ніж тих же деталей у слідові з більшою протяжністю папілярних ліній [4, с. 46].

Отже, враховуючи викладене вище, у запропонованому проекті Методики дактилоскопічної експертизи, врахувати пропозицію щодо встановлення придатності слідів долонь рук кількісно-якісної характеристики окремих ознак на конкретній «площі» сліду папілярного узору.

Крім того підтримуємо твердження, що у кожному окремому випадку висновок про придатність сліду для ідентифікації особи повинен ґрунтуватися на внутрішньому переконанні експерта та його практичному досвіді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістичне дослідження слідів рук : науково-практичний посібник / [Дубовий О.П., Лукашенко В.Я., Рибалко Я.В. та ін.] ; за ред. Я.Ю. Кондратьєва. К. : Атіка, 2000. 152 с.
2. «Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічні дослідження»/[укл. Жолтанська І.І., Кузнецов В.А., Щавелєв А.В., Димитрова Ю.В., Кушніренко Н.В.]-К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2014.-119с.:іл..». ЗАРЕЄСТРОВАНА у Реєстрі методик проведення судових експертиз. Реєстраційний код 4.6.14.
3. Фокина А.А. Идентификация личности по папиллярным узорам рук с применением математических методов исследования. К., РИО МВД УССР, 1973, 117 с.
4. Пророков И.И. Криминалистическая экспертиза следов (трасологические исследования). Волгоград, 1980. 80 с.

Поліна Антонюк

кандидатка юридичних наук, професорка кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Володимир Козіянчук

перший заступник директора Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Однією з процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є залучення спеціаліста.

Відповідно до ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Таким чином, аналізуючи логіку законодавця, закріплену у відповідних нормах КПК України, можемо визначити наступні види процесуальної діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні:

- надання консультацій,
- надання пояснень,
- надання довідок,
- надання висновків,
- надання безпосередньої технічної допомоги.

Важливо розуміти, що з урахуванням того, що законодавцем не передбачена процедура залучення спеціаліста як самостійної процесуальної дії, то здійснювати свою процесуальну діяльність як учасник кримінального провадження у визначених видах спеціаліст може виключно в межах процесуальної дії, до якої він залучений стороною кримінального провадження. При цьому законодавець визначає ряд випадків, закріплених у відповідних нормах КПК України, обов'язкового залучення спеціаліста до кримінального провадження [2, с. 337], чим підкреслює цінність його фахових знань для встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Враховуючи розуміння спеціаліста законодавцем як особи, «яка володіє спеціальними знаннями та навичками» (хоча ми не згодні з таким розумінням спеціальних знань [3, с. 220-221]), можна визначити мету залучення спеціаліста до кримінального провадження: отримання за допомогою фахових знань та навичок спеціаліста таких фактичних даних (доказів), які недоступні для безпосереднього сприйняття, виявлення та вилучення як суб'єкту розслідування, так і іншим учасникам кримінального провадження.

Правильне розуміння мети залучення спеціаліста до кримінального провадження – отримання доказів, – важливе для аналізу процесуальної спроможності оформлення результатів такого залучення та подальшого використання їх в процесі доказування.

Щодо оформлення результатів залучення спеціаліста до кримінального провадження, то законодавець виділяє такі його матеріалізовані форми, як:

- висновок (під час досудового розслідування кримінальних проступків) – п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України,
- довідка (з питань, що належать до сфери знань спеціаліста, у випадках, передбачених частиною третьою статті 245⁻¹ КПК України) - п. 8 ч. 4 ст. 71 КПК України (причому, в редакції норми, скоріше за все, міститься помилка, і законодавець мав на увазі частину другу 245⁻¹ КПК України),
- письмове пояснення – п. 2. ч. 2 ст. 105 КПК України,
- протокол процесуальної дії, до проведення якої залучався спеціаліст – ст. 104 КПК України.

Таким чином, фактичні дані, отримані як результат залучення спеціаліста до кримінального провадження, процесуальна процедура якого відповідає вимогам ч. 1 ст. 93 КПК України (Збирання доказів) і визначена КПК України, повинні трансформуватися в докази, а матеріальні відображення таких фактичних даних – тобто матеріалізовані результати залучення спеціаліста – в процесуальні джерела доказів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 298⁻¹ КПК України висновок спеціаліста є процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та може бути використаний у кримінальному провадженні щодо злочину на підставі ухвали слідчого судді. Таким чином, не вдаючись до аналізу процесуальної спроможності такого джерела доказів як висновок спеціаліста [4, с. 91-92], можемо констатувати, що фактичні дані, відображені у висновку спеціаліста як матеріалізованому результаті залучення спеціаліста до кримінального провадження, є доказами.

Письмове пояснення спеціаліста, як матеріалізований результат залучення спеціаліста до кримінального провадження, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України є додатком до протоколу. Додаток же до протоколу, в свою чергу, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України, є документом, а документ – процесуальним джерелом доказів (ст. 84 КПК України). Таким чином, фактичні дані, відображені у письмовому поясненні спеціаліста, який брав участь у відповідній процесуальній дії, долученому до протоколу як додаток, є доказами.

Протокол процесуальної дії, до проведення якої залучався спеціаліст, і в якому зафіксовані хід і результати проведення процесуальної дії, в розумінні ст. 99 КПК України, є документом, тобто процесуальним джерелом доказів згідно ст. 84 КПК України. Відповідно, фактичні дані, отримані за допомогою спеціаліста, що залучався до проведення процесуальної дії (для надання безпосередньої технічної допомоги або консультації) та зафіксовані у протоколі, є доказами.

Щодо довідки спеціаліста з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених частиною третьою статті 245⁻¹ КПК України (Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), то виникають логічні питання щодо подальшого використання фактичних даних, що містяться в такій довідці, в процесі доказування.

На відміну від інших матеріалізованих результатів залучення спеціаліста до кримінального провадження, передбачених законодавцем, – письмового пояснення спеціаліста, висновку спеціаліста та протоколу процесуальної дії, – які можуть використовуватися в процесі доказування як процесуальні джерела доказів (документи), фактичні дані, що містяться в довідці спеціаліста, не можуть виступати доказами в кримінальному провадженні.

Передбачивши можливість оформлення результатів залучення спеціаліста до зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, у вигляді довідки, законодавець не передбачив подальшого процесуального статусу такої довідки.

Так, ані в ст. 245⁻¹ КПК України (Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), ані в ст. 105 КПК України (Додатки до протоколів) законодавець не передбачив можливість долучення до протоколу процесуальної дії як додатку довідки спеціаліста. Також довідка спеціаліста не є документом в розумінні ст. 99 КПК України (Документи), тобто не може виступати процесуальним джерелом доказів.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє констатувати, що фактичні дані, зафіксовані у вигляді довідки спеціаліста з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених частиною третьою статті 245⁻¹ КПК України, не можуть сприйматися як докази. А з урахуванням того, що спеціаліст приймає участь у кримінальному провадженні лише в межах процесуальної дії, до проведення якої він залучений, що позбавляє сторони кримінального провадження отримати від нього будь-які показання поза межами цієї процесуальної дії, можна стверджувати про безповоротну втрату певних фактичних даних, отриманих внаслідок залучення спеціаліста до проведення процесуальної дії, передбаченої ст. 245⁻¹ КПК України.

За результатами проведеного аналізу вважаємо, що, враховуючи встановлену процедуру доказування у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 91 КПК України) та логіку законодавця, трансформовану у конструкцію певних

норм КПК України, найбільш доцільною та процесуально спроможною формою оформлення результатів залучення спеціаліста до кримінального провадження (окрім фіксації його участі у протоколі процесуальної дії) є складання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу відповідної процесуальної дії.

З урахуванням викладеного вище, у випадках залучення спеціаліста до процесуальної дії, передбаченої ст. 245¹ КПК України (Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), на нашу переконливу думку, оформляти результати такого залучення доцільно саме шляхом складання письмового пояснення спеціаліста, а не довідки спеціаліста, як то передбачає законодавець в ст. 71 КПК України.

Погоджуємося, що той факт, що законодавцем не встановлена форма та вимоги до змісту письмового пояснення спеціаліста, лише розширює можливості суб'єкта розслідування щодо об'єктивного відображення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, та можуть бути пояснені спеціалістом на основі застосування ним відповідних фахових знань та навичок [2, с. 338].

Разом з тим, в черговий раз стаємо свідками безсистемності та ситуативної обумовленості правотворчої діяльності в сфері кримінального провадження, коли запровадження додаткових процесуальних інституцій не лише не відповідає заявленим меті та засадам кримінального провадження, але й створює реальні об'єктивні умови для втрати доказів, що негативно впливає на ефективність процесу розслідування кримінальних правопорушень та авторитет правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.06.2022).

2. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Письмове пояснення спеціаліста в системі процесуальних джерел доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. Криміналістика і судова експертиза: збірник наук. праць. 2021. № 66. С. 332–341. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.33>.

3. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Щодо сутності спеціальних знань. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції. Кропивницький, 2021. 490 с.

4. Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. Криміналістика і судова експертиза: збірник наук. праць. 2021. № 66. С. 88–95. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.33>.

Антропов Богдан

*курсант 4 курсу Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

Наталія Павлова

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри криміналістики та
домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

ВАЖЛИВІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПРИ ДОПИТІ МАЛОЛІТНЬОЇ ТА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Проблематика проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень полягає у особливості таких осіб та їхньому статусу на момент вчинення кримінального правопорушення. Головною проблемою на практиці виявляється те, що дуже складно спілкуватися, встановлювати психологічний контакт з такими потерпілими.

Перед допитом необхідно зрозуміти психічний розвиток малолітнього (неповнолітнього), вміння адекватно розуміти обстановку, схильність довіряти навколишньому середовищу або ж невідомим особам, які психологічно впливають на них.

Щодо розвитку дитини та вміння сприймати світ, можна назвати різні ситуації, коли дитина не має достатнього життєвого досвіду, не розуміє деяких понять, зокрема: «що таке погано», «що таке насильство», «що таке обман». Або ж із-за довіри до людей дитина може не усвідомлювати та не розуміти сутті самого кримінального правопорушення, адже кривдник міг створити ситуацію, що дитина не сприймала такі дії як злочин. Крім того, існують не поодинокі випадки, коли дитина не знає, що існують відповідні органи, куди необхідно звертатися, або ж хвилюється зате що, якщо вона повідомить, то вона може зазнати ще більше страждань. Іноді батьки навіть не в курсі того, що трапилося. Тому, якщо дитина стала жертвою кримінального правопорушення, можуть настати не передбачувані наслідки, розлади комунікаційних здібностей дитини, і під час допиту це звісно ускладнює момент його проведення. Адже слідчому необхідно уникати відповідного травматизму дитини, та оцінювати і розуміти те, щоб під час допиту дитина себе почувала у безпеці.

Варто ретельно досліджувати ситуацію та додаватись до необхідних засобів, які зможуть допомогти під час допиту особи, наприклад: взявши до уваги, що дитина є постраждалим, і кривдником є особа чоловічої статі, допит варто проводити особі протилежної статі. Крім того, залучення психолога буде необхідним і важливим засобом для встановлення контакту із допитуваним. Доцільно буде, щоб участь психолога не була формальною, слід передбачити можливість завчасно обговорити із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть

можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей дитини [1, с. 2].

На переконання відомого Ю. М. Антоняна, малолітні володіють обмеженим життєвим досвідом, і їх свідчення вимагають психологічно обґрунтованої інтерпретації. Тому під час допиту вкрай необхідна участь педагога, вихователя або фахівця з вікової психології. На думку 152 опитаних уповноважених представників слідчих відомств, під час проведення допиту за участю малолітніх потерпілих потрібно залучати психолога – 92,1%; педагога – 50,0%; психіатра – 2,6%. Разом із тим, під час анкетування опитані майже одногосно (97,4%) заявили про доцільність залучення до процесу розслідування спеціаліста-психолога, 36,8% опитаних вважають за потрібне призначення та проведення судово-психологічної експертизи, 26,3% відчують необхідність у взаємодії з консультантом-психологом і лише 2,6% не відчують потреби в залученні професійних психологів [2].

Слід сказати, що сновними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів є страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою [1, с. 3]. Тому, якщо все ж таки звернення або повідомлення надійшло, слідчому варто врахувати деякі моменти перед самим допитом, що можуть охарактеризувати особистість дитини з усіх можливих сторін. Бажано розуміти ситуацію, в якій опинилась дитина, знати її характер, вік, її смаки, як навчається, чи є друзі. Крім того, слід враховувати, що діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятись один від одного. Втім, загальні закономірності психічного розвитку дітей дозволяють виділити в загальному вигляді важливі особливості психіки, характерні для дітей, що відносяться до однієї вікової групи [3].

Для слідчого є дуже важливим аспектом під час допиту встановити психологічний контакт, адже без цього контакту важко отримати необхідну інформацію для розслідування кримінального правопорушення від допитуваного. Крім того, встановлення вказаного контакту є загальним тактичним заходом і без відповідної підготовки, а саме прогнозування та планування допиту буде важко його встановити [5]. Вже під час допиту, маючи необхідну інформацію, на початку встановлення психологічного контакту з дитиною відбувається безпосереднє знайомство з нею (якщо це не сталося раніше), пояснення її мети зустрічі та ролі осіб, які беруть участь у допиті. Розмову з дитиною, незалежно від її віку, слід починати з нейтральних, безпечних для неї тем (наприклад, запитати про улюблену гру, телепередачу, справу тощо). Якщо наявні проблеми, пов'язані з функціонуванням сім'ї, або дитина має складнощі у відносинах з ровесниками тощо, то на цьому етапі допиту слід уникати відповідних тем. Розмова на нейтральні теми сприяє не лише встановленню контакту з дитиною, а й дає змогу з'ясувати її можливості у сфері вербалізації сприйнятих дана категорія осіб є специфічною [4, с. 8]. Крім вище наведених проблем, які впливають на

встановлення психологічного контакту під час допиту існує деяка необізнаність та недосвідченість слідчого щодо встановлення психологічного контакту та певної тактики проведення допиту, в залежності від особистості особи яких вище ми наводили. І тому в практиці виникає потреба застосування поряд із криміналістичними засобами методів психологічного та педагогічного втручання в процес розслідування, зокрема під час підготовки та проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит.

Отже, існує певна проблематика інституту допиту малолітньої або неповнолітньої потерпілої особи у кримінальних провадженнях. Малолітні та неповнолітні особи є дуже особливою та специфічною категорією, тому досвід успіх боротьби з такими кримінальними правопорушеннями забезпечується тільки застосуванням, поряд із криміналістичними засобами, методів психологічного контакту під час підготовки та проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит. Крім того, відіграє велике значення використання демонстраційних засобів, які можуть допомогти уникати стресу, травматизму. Для встановлення психологічного контакту з малолітньою або неповнолітньою особою необхідні спеціальні знання психології або педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павлова Н. В. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 215-221.
2. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 104.
3. Павлова Н. В. Щодо обов'язкової участі психолога під час допиту дитини, постраждалої від насильства: тези доповідей матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення» (19 червня 2020 року). Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2020. С. 233-236.
4. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. рекомендації. Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман. Київ, 2015. 114 с.
5. Плетенець В.М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. С. 244-247.

Артем Голубов

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Одним з актуальних кроків по забезпеченню ефективного виконання криміналістикою її завдань є залучення до арсеналу криміналістичних засобів, технік, методів та прийомів новітніх наукових розробок та досягнень, отриманих у результаті науково-технічного прогресу. Такий шлях забезпечує не тільки можливість розширення пізнавальних, дослідницьких можливостей криміналістики. Застосування новітніх науково-технічних знань та розробок істотно посилює її здатність вирішувати нові, часом доволі складні завдання, які постають на тлі викликів з боку сучасної злочинності. Зокрема це пов'язується із глобальними змінами в структурі та характері злочинності, способах здійснення злочинної діяльності, використання злочинцями сучасного технічного обладнання, виникнення нових сфер, які стають об'єктами злочинного посягання тощо.

Отже, констатуємо той факт, що науково-технічний прогрес слід розглядати не тільки як джерело для удосконалення арсеналу криміналістичних засобів, технік, методів та прийомів, а і як дороговказ щодо подальших напрямків та форм розвитку криміналістики. Саме тому слід погодитися з думкою, що створення й запровадження криміналістичних інноваційних продуктів є одним із пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі та нагальною потребою практики [1, с. 143], де цей процес має відбуватися шляхом інтеграції криміналістикою знань, пропонування новітніх, інноваційних розробок науки, спрямованих на вирішення завдань протидії злочинності [2, с. 147].

Найбільш актуальним такий підхід відноситься щодо такого розділу криміналістики як криміналістична техніка. Це створює передумови для застосування під час розслідування кримінальних правопорушень сучасних зразків технічних засобів, приладів, апаратури, інструментів, матеріалів, а також технологій виявлення, фіксації та дослідження доказів. Однак сам інноваційний підхід до розвитку криміналістики, врахування сучасних досягнень науки та техніки не повинен обмежуватися лише цим розділом криміналістики, а повинен охоплювати всі її структурні складові.

Зокрема в тезах доповіді ставиться питання про необхідність більш широкого та системного застосування сучасних методів та засобів обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Насамперед відмітимо, що під джерелами формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень пропонуємо розуміти об'єкти

(явища, процеси тощо), які існують як вихідні, визначальні, первісні носії інформації, вивчення яких здатне надати інформаційні потоки криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (методик) даних, інформації, фактичного матеріалу [3, с. 205]. Отже, виходячи із такого розуміння вказаного поняття, можна дійти висновку, що застосування сучасних методів та засобів обробки цих джерел стосується двох взаємно пов'язаних аспектів:

по-перше, виявлення та отримання з відповідних джерел (об'єктів, явищ, процесів тощо) інформаційних потоків криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (окремих методик) даних, інформації, фактичного матеріалу;

по-друге, обробка отриманих криміналістично значущих даних, інформації, фактичного матеріалу з метою розроблення методичних рекомендацій (окремих методик).

Відповідно, напрями розв'язання основного питання наукової доповіді визначаються властивостями досліджуваного об'єкта (джерела формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень) та способами (підходами) до опрацювання масивів криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (окремих методик) даних, інформації, фактичного матеріалу.

Виходячи з наведеного, базуючись на узагальненні практичного та теоретичного аспектів реалізації інновацій у криміналістиці або як вказують фахівці – положень криміналістичної інноватики [1, с. 146], можемо визначити наступні форми застосування сучасних методів та засобів обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Так, щодо джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, то їх обробка може бути здійснювана із використанням наступних сучасних методів та засобів як:

використання нових та оновлення чинних методології, алгоритмів, способів виявлення, збирання та отримання інформаційних потоків криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (методик) даних, інформації, фактичного матеріалу з відповідних джерел (об'єктів, явищ, процесів тощо) (зокрема, створення цифрових фотознімків (цифрових зображень) об'єктів, використання можливостей створення 3D-моделей об'єктів, створення комплексних алгоритмів опису об'єктів, збір даних для доказування у вільному доступі з використання відкритих джерел (протокол Берклі) тощо);

використання інтегративних підходів до типізації, систематизації та узагальнення і використання інформації з джерел (об'єктів, явищ, процесів тощо) формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень (зокрема розробка автоматизованих методик розслідування окремих видів злочинів, а також прийомів, методів і рекомендацій по їх використанню в діяльності органів досудового розслідування у формі інформаційної системи, яка базується на типовій комп'ютерній моделі злочину, що виділяється в окрему групу за якими-небудь криміналістичними підставами [4, с. 69-71]);

узагальнення з використанням автоматизованих алгоритмів обробки значного масиву кримінальних проваджень ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх оптимального поєднання і послідовності у вигляді тактичних операцій, визначення певної стадійності (етапності) досудового розслідування [2, с. 150] завдяки обробці даних з Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування;

створення спеціальних міждержавних інформаційно-аналітичних центрів контролю і запобігання злочинів (транснаціональних, кіберзлочинів, наркоторгівля, торгівля людьми, торгівля зброєю тощо), у тому числі здійснення такими центрами з урахуванням отриманих даних розробки методик розслідування відповідних злочинів.

Стосовно напрямків використання сучасних методів та засобів для обробки отриманих з джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень криміналістично значущих даних, інформації, фактичного матеріалу, то це може бути реалізовано завдяки:

алгоритмізації як інноваційному напрямку діяльності органів правопорядку, результатом якої є створення сучасних методик розслідування певних програм та алгоритмів його здійснення [2, с. 148-149], а також розробка алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін. [1, с. 146];

розробка спеціалізованого програмного забезпечення для зберігання та обробки криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (окремих методик) даних, інформації, фактичного матеріалу;

автоматизація, а також інтеграція криміналістичних обліків з використанням криміналістичних інформаційно-пошукових систем;

використання штучного інтелекту в аналітичній роботі щодо пошуку, фіксації, верифікації, аналітичній обробці (моделюванні та прогнозуванні) і структуруванні збереженої криміналістично значущої інформації;

формування сучасних електронних баз знань, методів фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації та ін. [2, с. 144].

Узагальнюючи наведене в доповіді слід звернути увагу на декілька важливих аспектів:

застосування сучасних методів та засобів обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень є одним із перспективних та актуальних напрямків розвитку як криміналістичної методики, так і криміналістики в цілому;

слід підтримати науковців (В.О. Коновалова, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та ряд інших) в тому, що інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці мають отримати більш широке та всебічне застосування, але з урахуванням загальних положень криміналістики та її основних завдань;

актуальним питанням є розробка теоретичних, методологічних та практичних засад впровадження сучасних методів та засобів як власне до обробки

інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, так і в цілому в процес реалізації завдань криміналістики (криміналістична інноватика, В.М. Шевчук);

сучасні методи та засоби обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень слід застосовувати у двох напрямках: відносно власне джерел формування таких методик з метою отримання криміналістично значущих даних, інформації, фактичного матеріалу, а також щодо обробки та використання такої інформації;

сучасні методи та засоби обробки інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень мають застосовуватися більш широко та комплексно з урахуванням загальних положень криміналістики та її основних завдань.

Реалізація цих положень по застосуванню вказаних методів та засобів є умовою ефективного формування та систематизації інформаційного підґрунтя для розробки нових та оновлення чинних окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, що, безумовно, сприятиме підвищенню ефективності виконання криміналістикою її завдань в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 142-147

2. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 142-147

3. Голубов, А. Є. Теоретичні питання інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень / Артем Євгенович Голубов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2021. № 4 (95). С. 199-208. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.17>.

4. Коновалова В. О. Інновації в криміналістиці і їх використання при вирішенні розумових завдань у розслідуванні злочинів. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 68-72

Ярослав Заяць

аспірант кафедри товарознавства, митної справи та управління якістю Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів, Україна

Сергій Долинський

заступник завідувача відділу – завідувач сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, автотоварознавчих та гемологічних досліджень Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

Олександр Яровий

завідувач сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих, автотоварознавчих та гемологічних досліджень Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

Микола Беднарчук

кандидат технічних наук, професор, завідувач сектору моніторингу та інформаційного забезпечення відділу забезпечення діяльності Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

ОПТИМІЗУВАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОБМУНДИРУВАННЯ ДЛЯ ЗАХИСНИКІВ ВІТЧИЗНИ – АКТУАЛЬНА СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ЕКСПЕРТА ТОВАРОЗНАВЦЯ

Забезпечення захисників України належним спорядженням сьогодні є нагальним завданням. Потребу у цьому мають жінки і чоловіки – учасники територіальної оборони, військовослужбовці, працівники МВС, добровольці, волонтери, польові медики, супровід гуманітарних конвоїв та ін. Задоволення цієї потреби здійснює держава, волонтери, громадські організації, небайдужі люди з України та з-за кордону.

Складовою частиною спорядження є обмундирування, яке включає кілька груп товарів (одяг, взуття, головні убори, рукавиці, галантерейні вироби та ін.). Навіть поверхневий аналіз фактичного ринкового асортименту обмундирування в Україні [1-3] вказує на особливості його класифікації, які відрізняються від класичної системи спеціальних знань експерта товарознавця та вказують на необхідність її модернізації. З цією метою у Львівському НДЕКЦ МВС в межах угоди про співпрацю з Львівською науковою школою товарознавства в особі Львівського торговельно-економічного університету розпочато комплексне дослідження систем класифікації сучасного обмундирування для захисників України. Оскільки це дослідження стосується багатьох груп непродовольчих товарів і продуктів харчування, то у даних тезах у якості прикладу використано

взуття, яким торгують мережі «Prof 1 Group», «Patriotshop» та «Scout Tactical» [1-3], а для порівняння використано класичні дані про класифікацію та основні споживні властивості взуття (властивості, важливі для споживача) [4]. Отримані результати подані у табл. 1.

Ознаки класифікації та особливості властивостей взуття	Наявність (+) чи відсутність (-) ознаки класифікації в інформаційних джерелах:			
	[1]	[2]	[3]	[4]
1. Вид взуття	+	+	+	+
2. Висота взуття			+	+
3. Вид матеріалу підошви			+	+
4. Вид матеріалу підкладки	+	+	+	+
5. Вид матеріалу верху	+	+	+	+
6. Характер лицевої поверхні шкіри			+	+
7. Товщина основного матеріалу верху			+	
8. Вид матеріалу вкладної устілки		+	+	
9. Конструкція вкладної устілки			+	
10. Ортопедичні властивості устілки (підошви)			+	+
11. Колір матеріалу верху	+		+	+
12. Розмір взуття	+	+	+	+
13. Цільове призначення			+	+
14. Статеві-вікове призначення	+	+	+	+
15. Сезонне призначення	+	+	+	+
16. Умови експлуатації			+	+
17. Наявність жорсткої вставки (накладки) в ділянці носка	+	+	+	
18. Наявність жорсткої вставки (накладки) в ділянці п'ятки		+	+	
19. Водонепроникність пакету матеріалів верху			+	+
20. Масло(бензо)стійкість підошви		+	+	
21. Амортизаційні властивості – поглинання підошвою навантаження (удару) при ходьбі			+	
22. Метод кріплення підошви		+	+	+
23. Ковзкість підошви			+	
24. Можливість заміни підошви			+	
25. Наявність додаткової обробки підкладки			+	
26. Спосіб утримування на нозі			+	+
27. Країна виробник	+	+	+	+
28. Спосіб оплати	+			
29. Спосіб доставки	+			
30. Продавці	+			
31. Вартість	+		+	

Таблиця 1. Товарознавчі особливості взуття для військовослужбовців

Дані табл. 1 показують, що класифікація та характеристика наявного сьогодні на ринку України асортименту взуття для військовослужбовців (далі - ВВ) лише трьох [1-3] продавців загалом охоплює понад 30 параметрів, що майже вдвічі більше, ніж академічна (навчальна) [4] номенклатура ознак класифікації

взуття, яка традиційно вважалась найбільш повною. Це дозволяє стверджувати, що тенденцію до збільшення кількості параметрів ВВ, які внесені в його описання та відображають його переваги і нові властивості, варто вважати позитивною, оскільки вона спрямована на найкраще задоволення потреб споживача-військовослужбовця. Особливістю сучасної класифікації ВВ є також органічне поєднання характеристик, які використовуються у класифікації побутового взуття (наприклад, характерові риси шкіри верху взуття) з характеристиками, які традиційно використовуються у класифікаціях взуття спеціального призначення (наприклад, стійкість матеріалу підошви взуття до дії нафтопродуктів – мастил, пального тощо).

Дані табл. 1 також засвідчують, що кількість ознак класифікації ВВ, яку у своїй діяльності використовують окремі виробники і продавці цього товару для його для характеристики, варіюють у дуже широких межах: від 12 [2] до 28 [3].

Таким чином, загальний аналіз даних табл. 1 однозначно вказує, що система спеціальних знань сучасних експертів товарознавців у сфері взуттєвих товарів потребує негайного оптимізування за рахунок доповнення науковою інформацією про нові споживні властивості та сучасний асортимент ВВ, оскільки таке взуття може бути об'єктом судової товарознавчої експертизи.

Процес модернізації системи спеціальних знань судового експерта товарознавця доцільно здійснювати шляхом розробки повного комплексу сучасного методичного забезпечення експертної діяльності. Такий комплекс потрібно побудувати на наукових даних, які є у вільному доступі в країнах Євросоюзу та в інших розвинених країнах світу, а також знаннях, які, можливо, мають обмежений доступ, але можуть бути надані вітчизняним судовим експертам в межах співпраці з закордонними партнерами. Такий підхід дозволить гармонізувати методичне забезпечення діяльності вітчизняних судових експертів з європейською системою відповідних наукових знань.

Подальші дослідження доцільно проводити у напрямі формування системи наукової інформації про нові споживні властивості взуття з метою її внесення у створену для потреб судових експертів товарознавців єдину комп'ютерну базу даних та у новостворені відповідні методики дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Patriotshop: веб сайт. URL: <https://patriotshop.com.ua/ua/sporjadzhennja> (дата звернення 12.03.2022).
2. Спецвзуття М-Тас: веб сайт. URL: https://prom.ua/ua/Spetsobuv;237294-M_tac (дата звернення 12.03.2022)
3. 5.11[+]. Україна. Purpose-Duilt Gear. Весна/Літо 2020. Каталог. 138 с.
4. Коновал В. П., Гаркавенко С. С., Свістунова Л. Т. Універсальний довідник взуттєвика. Київ : Лібра. 2010. 720 с.

Казарян Елучка

аспірантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

СЛІДОВА КАРТИНА УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики, відіграє важливу роль при розслідуванні кримінальних правопорушень, у тому числі умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Як зазначають А.Ф. Волобуєв та І.О. Крепаков, сліди злочинів являють собою різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку [1, с. 9].

Встановивши закономірні зв'язки між елементами механізму вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна вибудувати в методиці розслідування взаємозв'язок цих елементів (наприклад, сліди умисного вбивства – потерпілий – злочинець) та використати їх під час розслідування досліджуваного злочину.

Так, слідова картина умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості відображає механізм злочину у слідовій інформації, тому має важливе значення при висуненні версій та розслідуванні кримінального провадження.

Під час огляду місця події у справах про умисні вбивства зазначеної категорії необхідним є з'ясування даних, що характеризують особу потерпілого та злочинця, наявність мотиву й мети злочину, сліди, що залишилися на місці події та свідчать про наявність мотиву у злочинця.

Сліди вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості наявні як на місці злочину, на потерпілих і злочинцях (матеріальні), так і в пам'яті потерпілих, свідків, очевидців тощо (ідеальні сліди).

Як зазначає Ю.А. Тищенко, особливістю утворення слідів такого виду злочинів є те, що більшість доказової інформації зберігається в пам'яті людей, тобто слідчий матиме справу переважно з ідеальними слідами [2, с. 27].

Щодо доказування мотиву нетерпимості, то інформацію про ксенофобські настрої та висловлювання можна отримати шляхом проведення стандартних слідчих дій, таких як допити друзів, знайомих, сусідів підозрюваного, проведення обшуків у помешканні особи та інші.

Значну увагу при доказуванні мотиву нетерпимості треба приділити електронним (цифровим) слідам. Хоча електронні (цифрові) сліди є відносно новою групою слідів, проте, з розвитком інформаційних технологій набувають все більшого значення. Доцільним є аналіз Інтернет-ресурсів, які відвідував підозрюваний та його активності у соціальних мережах, форумах і т.д. Сліди в залежності від їх інформаційного змісту можуть бути наявні в особистих публікаціях підозрюваного або на сторінках однодумців. Це можуть бути, зокрема, і заклики до вчинення насильницьких дій з мотивів расової,

національної чи релігійної нетерпимості. Така інформація може зберігатися в пам'яті мобільного телефону або комп'ютера. У зв'язку з цим протокол огляду мобільного телефону або комп'ютера свідчатиме про наявність відповідних файлів та відвідування відповідних Інтернет-ресурсів тощо.

Ю.А. Тищенко до слідів досліджуваного злочину, що свідчать про мотив нетерпимості, відносить: наявність надписів, малюнків (у тому числі графіті), які принижують національні, релігійні або інші почуття чи свідчать про те, що певний акт вчинили представники певного угруповання [2, с. 23]. Такі дії свідчать про ворожі настрої підозрюваного та можуть бути здійснені до або після нападу.

Важливим є той факт, що зазначені матеріали відображають особливості особистості автора та виконавця. Тому, в ході розслідування ці матеріали стають об'єктами почеркознавчої, семантико-текстуальної та авторознавчої експертизи.

Таким чином, слідову картину умисного вбивства, вчиненого з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості утворюють обставини і сліди події злочину. Їх виявлення дозволить змоделювати картину події та механізм вчинення умисних вбивств зазначеної категорії. Завдяки ретельному вивченню таких слідів і речових доказів можна встановити особу злочинця, особу потерпілого та інші обставини події, що необхідні для подальшого розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 2. А.Ф. Волобуєв та ін. За заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

2. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій. Ю.А. Тищенко, О.К. Смірнов (передмова, розділ I), І.М. Осика (розділ II), О.О. Морозлі (додаток); за заг. ред. Ю. Тищенко. Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Ін-форм.-дослідн. центр «Інтеграція та розвиток», Київ-Сімферополь : Агентство «Україна», 2011. 48 с.

Олексій Корнєв

*аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна*

ПРЕДМЕТ І ОБСТАНОВКА ЯК ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

Будь-яке протиправне діяння завжди відбувається в певному місці, у певний час та в певних супровідних умовах. Також більшість деліктів вчиняються відносно до певного предмета, тобто такої матеріальної речі, на які спрямовано кримінально каране посягання. Оскільки ці обставини обов'язково мають бути доведені в кожному кримінальному провадженні, науковцям необхідно визначати їх типові ознаки в криміналістичній характеристиці відповідного виду кримінального правопорушення. Крім того, предмет і обстановка протиправного діяння завжди пов'язані зі способами, слідами та іншими складовими криміналістичної характеристики.

Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України) відноситься до числа тих кримінальних правопорушень, у механізмі яких предмет і обстановка мають особливо суттєве значення, оскільки тісно між собою пов'язані та мають яскраво виражений взаємний вплив.

Наприклад, у криміналістичному сенсі важливо не тільки те, що предмет порушення недоторканності житла є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, а і те, що він нерозривно пов'язаний (фактично співпадає) із таким іншим елементом криміналістичної характеристики, як місце кримінального правопорушення. Останнє ж є складовою його обстановки в її широкому розумінні.

У криміналістичній науці визнано, що обстановка загалом займає вагомим місце у криміналістичній характеристиці певного виду кримінального правопорушення. До елементів обстановки порушення недоторканності житла звичайно відносять місце, час та інші умови вчинення цього виду кримінального правопорушення.

За результатами аналізу слідчої та судової практики є підстави стверджувати, що типовими місцями вчинення порушення недоторканності житла є приватні будинки (будинковолодіння), садові будиночки, земельні ділянки, квартири, кімнати та деякі інші приватні приміщення (гаражі, бані, сараї тощо).

Як вже було нами наголошено вище, у криміналістичній характеристиці порушення недоторканності житла значення відомостей про місце вчинення кримінального правопорушення додатково підвищується тією обставиною, що воно не просто тісно пов'язано із предметом посягання. Ці два елемента найчастіше повністю або частково збігаються. Фактично завжди обстановка формується у відповідному житлі, яке стає предметом і місцем кримінального правопорушення, або безпосередньо навколо нього. Тому ще раз підкреслимо,

що в даному випадку елементи «предмет» і «обстановка» доцільно розглядати разом.

Вважаємо доцільним запропонувати криміналістичну класифікацію типових предметів і місць вчинення порушення недоторканності житла як елементів криміналістичної характеристики даного виду кримінального правопорушення: 1) житлові приміщення – квартири, кімнати, приватні будинки, садові будиночки, інші приміщення, пристосовані до постійного або тимчасового проживання; 2) інші приміщення – літні кухні, сараї, гаражі, підвали, горища, приватні кафе, магазини, недобудовані споруди і т.п.; 3) ділянки місцевості – двори приватних будинків, земельні ділянки; 4) комплексне житло чи інше володіння особи – приватні домоволодіння та інші володіння, які можуть вміщувати і житлове приміщення (будинок, кімнату і т.п.), і інше приміщення (сарай, горище і т.п.), і ділянку місцевості (двір тощо).

Щодо часу вчинення порушення недоторканності житла слід відзначити, що такі кримінальні правопорушення частіше вчиняють у вечірній та нічний час доби, рідше – вдень та вранці. Суттєва кількість деліктів триває певний період часу (від однієї доби до кількох місяців), оскільки протиправне діяння нерідко вчинюється з метою тимчасового проживання у незаконно зайнятому житлі чи іншому володінні особи.

До елементів обстановки порушення недоторканності житла також доцільно відносити поведінку інших осіб на місці події та стан захисту об'єкта посягання від стороннього втручання, що впливає на обрання зловмисником відповідного місця та способу вчинення делікту.

Поведінка інших осіб, тобто очевидців події, переважно є або пасивною нейтральною, або активною, спрямованою на перешкодження порушенню недоторканності житла. В останньому випадку це особливо впливає на обрання правопорушником способу вчинення кримінального правопорушення, часу його вчинення та на слідову картину події.

За нашими даними, об'єкти досліджуваного виду кримінального правопорушення у більшості випадків не були оснащені якісними засобами охорони. Квартири та будинки не були підключені до електронних систем служб охорони, не мали якісних входних дверей, решіток на вікнах, надійних дверних замків і т.п. Більше того, приблизно у 30 % випадків правопорушники використовували можливість вільного доступу до приміщення, через те, що входні двері, хвіртки, вікна, квартирки тощо були не заперті самими мешканцями.

Для посягань на території садових товариств і дачних кооперативів також характерним є обрання правопорушниками умов, коли охорона відповідного об'єкта відсутня взагалі або організована на низькому рівні.

У підсумку відзначимо, що предмет та обстановка кримінального правопорушення у криміналістичній характеристиці порушення недоторканності житла є взаємопов'язаними елементами, які значно впливають на інші складові механізму даного виду кримінального правопорушення.

Дар'я Кріцька

здобувачка вищої освіти 4-го курсу групи 18ПЗдс Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна

Науковий керівник: Ірина Савельєва – докторка PhD, доцентка кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ЙОГО ПРОВЕДЕННЯ

Сучасна практика правоохоронних органів та статистичні дані, що містяться в звітах, вказують на те, що з плином часу все більше видозмінюються та поширюються кримінальні правопорушення, підвищується професіоналізм осіб, які вчиняють протиправні дії. Також, виникають нові види кримінальних правопорушень та набувають поширення раніше «мертві» статті Кримінального кодексу України. Серед таких варто згадати правопорушення, що вчиняються з використанням ІТ-технологій, нові види фінансово-кредитних правопорушень та терористичні акти. Закономірно, що зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються «вузькими спеціалістами» злочинності гостріше постає проблема якісного збирання доказів та перевірки версій.

Звичайно, слідчий отримує інформацію про протиправне діяння з таких слідчих дій як огляд, обшук, але як показує практика, пред'явлення для впізнання займає особливе місце в кримінальному провадженні.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта за уявним образом, що зберігся у пам'яті особи (свідка, потерпілого, підозрюваного). Вона спрямована на отримання доказів на основі використання «ідеальних» слідів кримінального правопорушення, що залишаються у пам'яті людей у вигляді образів [1, с.311].

Звичайно, щоб організувати таку слідчу дію необхідні підстави. Як вважає Є. Лук'янчиков, наявність у слідчого відомостей процесуального та непроцесуального характеру, які дозволяють дійти висновку, що особа безпосередньо сприймала певні обставини кримінального правопорушення, запам'ятала їх і може впізнати, якщо побачить знов – це може виступати підставою [2, с.48]. Також, важливою умовою є попереднє проведення допиту особи, яка раніше сприймала певні обставини кримінального правопорушення.

Існує багато підстав класифікацій об'єктів пред'явлення для пізнання, але основною є передбачена Кримінальним процесуальним кодексом. В цьому нормативно-правовому акті передбачені пред'явлення для впізнання особи, трупа, речей. Кожен з об'єктів має свою специфіку та особливості, які можуть ускладнювати процес отримання доказів.

Особливим є процес впізнання особи за голосом, який повинний здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання. І. Савельєва, вдало підкреслює, що важливість

дослідження пред'явлення для впізнання за голосом полягає у тому, що така слідча дія є унікальною і ніколи не дублюється, тому ефективність результатів впізнання значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів [3, с.487]. В цьому і полягає одна з проблем реалізації вказаної слідчої дії, адже перед самим процесом впізнання, під час допиту, слідчому необхідно з'ясувати специфічні ознаки голосу та мови особи, яка підлягає впізнанню для подальшої ефективності процесуальних дій.

Щодо впізнання особи за візуальними ознаками зовнішності, то до особливостей відносять те, що результативність такої дії залежить від можливості особи, яка впізнає, запам'ятовувати та відтворювати сприйняту інформацію в точності. Що може призвести до нерезультативності, наголошує А. Бойко та А. Прохорова, так це не з'ясування слідчим або прокурором ознак, особливостей, за яких особа впізнає правопорушника, а також обставини їх зустрічі чи події, за яких вона побачила впізнавану особу до початку впізнання [4, с.511]. А також до ще однією з вимог, яка встановлена на законодавчому рівні, ч. 1 ст. 228 КПК України є те, що показувати перед проведенням впізнання впізнаючому особу, яку він має впізнати, забороняється [5]. І це доречно, адже останній сприйнятий образ перед впізнанням краще зберігається в пам'яті і відтворюється. Звичайно, випадки недотримання зазначених вимог пояснюються недбалістю працівника правоохоронного органу в плануванні та прогнозуванні процесу розслідування.

Цікавим є реалізація пред'явлення для впізнання трупа. Б. Безкорвайний, вбачає проблему в тому, що у кримінальному процесуальному законі визначено поняття об'єктів, що підлягають впізнанню, нечітко. Тобто, законодавець не роз'яснює, які саме трупи можуть бути пред'явлені для впізнання: осіб, тварин, птахів чи інших біологічних організмів. Автор зазначає, що оскільки ст. 230 КПК України стосовно пред'явлення трупа для впізнання відсилає до ч. 1, 8 ст. 228 КПК України, то очевидно, що йдеться лише про пред'явлення трупа людини для впізнання. [6, с.265]. Тобто, можна стверджувати, що нечіткі формулювання в кримінальних процесуальних нормах призводять до невизначеності ситуації: незрозуміло порушується закон при реалізації впізнання трупів інших біологічних організмів окрім людей чи ні. Тож стаття 230 КПК, очевидно, є не допрацьованою.

Щодо пред'явлення для впізнання речей, це питання є досить широким. Адже закон знову не закріплює перелік таких предметів та правила поводження з ними, хоча слідча практика цього потребує.

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити висновки, що Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює багато особливостей проведення дій пов'язаних з пред'явленням для впізнання, однак у діяльності осіб нерідко прослідковуються недотримання зазначених вимог як під час підготовки, так і під час здійснення пред'явлення для впізнання. Причинами слугують невідповідності дій слідчого, дізнавача, прокурора вимогам закону, у спектрі причин від випадковості до умислу зазначених осіб.

Способами вирішення вказаних проблем можуть виступати розширення та деталізація нормативного переліку об'єктів, які пред'являються для впізнання, а саме: документи, тварини, ділянки місцевості, приміщення, будівлі тощо. Ще одним способом вдосконалення може виступати деталізація процедури пред'явлення для впізнання шляхом розробки методичних рекомендацій, які стосуються саме організації такої дії на практиці. Звичайно, доцільним є питання посилення відповідальності посадових осіб, які припускаються помилок у процесі виконання своїх обов'язків під час проведення пред'явлення для впізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуєв А.Ф., Степанюк Р.Л., Малярова В.О. Криміналістика: підручник. у 2 т. Т. 1. Харків, 2018. 384 с.
2. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. Вісник кримінального судочинства. № 4. 2015. С. 46-53.
3. Савельєва І.В. Проблемні питання правового регулювання проведення впізнання за голосом у досудовому розслідуванні «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу»: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 486-490.
4. Бойко А.О., Прохорова А.О. Пред'явлення особи для впізнання: процедурні особливості та порушення на практиці. Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2021. С. 510-514.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата доступу: 05.06.2022)
6. Безкоровайний Б.В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 2 (107). 2018. С. 259-270.

Світлана Лозова

кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ТА ПРЕКУРСОРІВ ПРИ ВИЯВЛЕННІ НАРКОЛАБОРАТОРІЇ

В Україні збільшується не тільки кількість наркотичних засобів, але й їх видове розмаїття: від звичайних наркотиків рослинного походження (мак снотворний, канабіс та інші) до дизайнерських наркотиків синтетичного походження. Синтетичні наркотики – це речовини, які викликають наркотичну залежність і виробляються в лабораторіях з різноманітних хімічних речовин. Більшість нелегальних синтетичних наркотиків виробляється на хімічних заводах і великих підпільних лабораторіях, переважно у Китаї, Афганістані, Південній Америці та Нідерландах. Більшість продукції великих виробників має відоме маркування на таблетках, що гарантує «певну» якість і склад. Препарати, що виготовляються в маленьких лабораторіях, відрізняються низькою якістю та наявністю шкідливих домішок, що досить часто призводить до передозувань та цілої низки шкідливих побічних явищ, у тому числі високого рівня смертності. Служба безпеки України за минулий рік ліквідувала 15 нарколабораторій та вилучила 1,7 тис. кілограм наркотиків, понад 76 кілограм психотропних речовин та 950 кілограм прекурсорів [1].

Нарколабораторії є об'єктом підвищеного ступеня небезпеки. В якості лабораторій можуть виступати як звичайні житлові приміщення (квартири, приватні будинки), підвальні приміщення установ, організацій, так і працюючі лабораторії на базі фармацевтичних фабрик, заводів, наукових установ.

В лабораторіях зберігають різноманітні хімічні речовини, здійснюють механічні, хімічні або фізико-хімічні процеси в умовах низького ступеня безпеки. Тому з метою уникнення пожеж або вибуху таку слідчу (розшукову) дію, як огляд, слід проводити за сприяння спеціально підготовлених фахівців-хіміків. Зазначені особи можуть не лише знешкодити обладнання, яке використовують, а й допомогти виявити, зафіксувати, вилучити та зберегти матеріальні сліди, що підтверджують факт незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів або психотропних речовин [2, с. 77].

Фахівець-хімік шляхом відбору предметів, які свідчать про незаконне виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, допомагає слідчому правильно зафіксувати технічне обладнання, хімічні речовини і документи, що використовувалися з цією метою та надійно упакувати речові докази для збереження й дослідження останніх. Перед оглядом місця події та під час його проведення слідчому, іншим учасникам слідчо-оперативної групи необхідно виконувати застережні заходи: визначення зони зараження, знеструмлення всього електричного обладнання, вимкнення нагрівальних приладів, використання індивідуальних засобів захисту при огляді і т. п.

Як речові докази при огляді нарколабораторії вилученню підлягають:

- вихідна сировина (натуральна, хімічна), до якої можуть додаватися інші компоненти для одержання кінцевого продукту;
- первинні і вторинні прекурсори та речовини, що за ступенем хімічної обробки не відповідають кінцевому продукту;
- кінцевий продукт та відходи технологічного процесу;
- обладнання та пристосування, що використовуються на будь-якій стадії технологічного процесу, включаючи таблеточні преси тощо;
- технологічні матеріали (залишки речовини або сухий осадок);
- література з хімічного синтезу, фармакології та фармацевтики, записи з хімічними формулами;
- зразки та проби кіптяви на стелі, стінах, засобах вентиляції, води із систем каналізації тощо;
- записи, що свідчать про виготовлення та збут наркотичних засобів і психотропних речовин (у зошитах, на окремих аркушах, клаптиках паперу тощо);
- записники, листи, фотографії, відео- та аудіозаписи, пам'ять засобів зв'язку, оргтехніки, за допомогою яких можна встановити зв'язки затриманого та його причетність до виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин;
- чисті бланки рецептів, кліше печаток, які свідчать про виготовлення рецептів на право придбання препаратів, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини;
- кошти та предмети розкоші, отримані від злочинної наркодіяльності;
- у разі необхідності відбираються зразки волосся, змиви з пальців рук, а також одяг, в якому були затримані під час виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин.

У протоколі огляду місця події слід вказати повний перелік усіх вилучених предметів. Треба мати на увазі, що певні наркотичні засоби чи психотропні речовини (наприклад, ефедрон) під дією світла та кисню дуже швидко розкладаються, що унеможливило їхнє визначення у подальшому, тому такі речові докази слід негайно направляти на експертизу, забезпечуючи при цьому необхідні заходи збереження (в темному закритому флаконі тощо). Заборонено змішувати матеріали та речовини, виявлені в різних місцях.

Демонтаж обладнання нарколабораторії проводять спеціалісти після застосування фото- та відеозйомки всіх предметів, пов'язаних з її роботою [3, с.17].

Особливості пакування прекурсорів:

Під час вилучення і пакування прекурсорів використовуються сухі, чисті інструменти і пакувальні матеріали.

Як пакувальний матеріал використовуються ємності, контейнери, картонні коробки (ящики), пакети з полімерного матеріалу, паперові пакети, конверти тощо. Пакувальний матеріал, що використовується для зберігання об'єктів дослідження повинен бути виготовлений з матеріалу, стійкого та інертного стосовно зазначених об'єктів. Як наповнювач для пакувального матеріалу (із

метою недопущення перевертання предметів та розлиття рідин) використовується стружка з дерева або пінопласту або зім'ятий папір.

Для пакування порошкоподібних і твердих речовин використовуються широкогорлі скляні або пластикові ємності, контейнери та пакети так, щоб речовина не просипалася.

Для пакування речовин у в'язкому, пастоподібному стані використовуються широкогорлі скляні або пластикові ємності, контейнери. Рідини поміщуються в упаковки з безбарвного або жовтого скла, та /або полімерні ємності. Корки та кришки, що використовуються для закривання ємностей із об'єктами повинні забезпечувати герметичність. Для закриття горловини ємностей використовуються полімерні кришки, пробки. Не допускається використання гумових корків [4, с. с. 95].

Загальні рекомендації.

Під час вилучення об'єктів слід дотримуватися наступних правил: з обережністю вилучати голки та інші предмети, на яких могла залишитися кров, обов'язково використовувати для захисту обличчя (особливо очей), рук засоби індивідуального захисту.

При пакуванні слід дотримуватись певних правил:

предмети-носії та зразки наркотичних засобів пакують окремо у скляний чи пластиковий посуд, поліетиленові або паперові пакети;

при вилученні кислот, не упаковувати в пластикові пляшки або скляні пляшки пластиковими кришками;

якщо виявлена великої кількості наркотичних речовин, за загальним правилом, потрібно вилучати всі наркотичні речовини в повному обсязі без виявлення окремих частин. Однак, в деяких випадках допускається вилучення на експертизу певної кількості речовини, яка відображає її особливості (склад, морфологічні ознаки). Наприклад, при виявленні прекурсорів (ацетону) у великій діжці за допомогою пробовідбірника беруться зразки з верхнього, нижнього та середнього шарів. Для відбору зразків потрібно залучати спеціаліста;

тверді речовини рекомендується пакувати в поліетиленові пакети, мазеподібні та рідинні речовини – у герметичні скляні або полімерні ємності. На ємностях з хімічними речовинами слід указувати, де речовину було вилучено, чи було її переміщено з ємності або зібрано з якоїсь поверхні.

гострі предмети приводяться до нерухомого стану, аби виключити можливість випадкового уколу при транспортуванні або огляді об'єкту. Вилучені голки медичних шприців, шприци, ампули, колючо-ріжучі предмети потрібно упаковувати в тверду тару, яка виключає ймовірність отримання випадкової травми (картонні, пластикові, металеві коробки і скляні банки). Упаковка забезпечується супровідним написом (етикеткою) з описом конкретного вкладення, із зазначенням сторони упаковки, безпечної при її відкриванні.

Для недопущення взаємодії різних хімічних речовин у процесі транспортування та зберігання пакують окремо один від іншого:

органічні розчинники та ті, що містять їх реакційні суміші;

кислоти та реакційні суміші з кислотою реакцією середовища;

реакційні суміші з лужною реакцією середовища; металевий натрій або калій та відповідні суміші (розчинники, у які ці метали додаються для видалення слідів вологи). Супровідна документація повинна відноситися до кожного окремого зразка та містити достатню інформацію, на підставі якої можна однозначно його ідентифікувати й визначити, які дослідження необхідні [5, с. 235].

При зберіганні слід враховувати вразливість наркотичних речовин від дії певних природних факторів (сонячне світло, доступ кисню, підвищена вологість або висока температура). Враховуючи це, пропонуємо зберігати їх темному місці, в посуді з щільними кришками або пробками, в сухих, прохолодних приміщеннях.

При виявленні нарколабораторії окрім дотримання заходів безпеки для учасників, важливим є правильне вилучення, упакування і зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Недотримання правил може призвести до втрати доказової інформації, а також випадкових травм учасників слідчих (розшукових) дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Торговля и контрабанда наркотиков: сколько случаев было выявлено за пять лет. Слово і діло. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/07/09/infografika/obshhestvo/torgovlya-i-kontrabanda-narkotikov-skolko-sluchaev-bylo-vyyavleno-pyat-let> (дата звернення: 22.02.2022).
2. Рівчаченко О. А. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 4 (97). С. 74-84. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/download/230/228/> (дата звернення: 22.02.2022).
3. Пасічник Г. В., Хруппа М. С., Жмінько В. М. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин: метод. рекомендації. К.: РВВ МВС України. 2000. 35 с.
4. Відомості про фізико-хімічні властивості та методи дослідження прекурсорів: методичний довідник / уклад. Замошець О. П., Барікова О. М., Лень Ю. Т., Косміна Н. М., Пасічник В. В., Грабик І. Г., Шелестюк О. П., Коробчук В. М., Семененко С. В. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2021. 108 с.
5. Кривонос М.В. Судові експертизи в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2015. Вип. 4. С. 231-243. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/download/733/661/> (дата звернення: 22.02.2022).

Євген Лук'янчиков

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

Борис Лук'янчиков

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

МЕДИЧНЕ ОСВІДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДІЗНАННЯ

З часу набуття чинності інституту кримінальних проступків (1 липня 2020 року) органами дізнання накопичено певний досвід кримінальної процесуальної діяльності. Метою запровадження цього інституту було розвантаження органів досудового слідства від розслідування кримінальних правопорушень, що не становлять значної суспільної небезпеки (кримінальних проступків) і зосередження уваги на розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів. Переважна кількість кримінальних проступків віднесена до підслідності органів дізнання Національної поліції України, діяльність яких, окрім норм чинного КПК України врегульовується «Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України», що 20 травня 2020 року затверджено наказом №405 МВС України [1].

Законодавець передбачив певні особливості щодо способів отримання інформації про кримінальні проступки та формування судових доказів під час дізнання, що привертає увагу науковців і практиків та потребує подальшого дослідження для з'ясування їх відповідності загальним положенням досудового розслідування.

В першу чергу це стосується діяльності, що пов'язана з перевіркою інформації про кримінальний проступок. Вона має передувати проведенню дізнання, як однієї із форм досудового розслідування. Відповідно до ч. 3 ст. 298 КПК для з'ясування обставин кримінального проступку до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань, з чого і починається дізнання, допускається проведення окремих дій, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК. До таких дій віднесено: відібрання пояснень; проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знаряддя і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Подібний підхід до врегулювання порядку проведення дізнання викликає певні запитання. По-перше, дізнання і слідство є формами досудового розслідування (п. п. 4, 6 ч. 1 ст. 3 КПК) і мають здійснюватися за загальними правилами. І дізнання і слідство мають розпочинатися з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). По-друге, відомості про вчинений проступок, як і про злочин мають бути внесені до ЄРДР протягом 24 годин після отримання відповідного джерела інформації про нього (приводу). Якщо проступок є очевидним і простим, а злочин більш складним, чому для з'ясування обставин першого потрібна перевірка, а для з'ясування обставин злочину вона не потрібна. По-третє, деякі сумніви викликає можливість проведення передбачених законом дій протягом 24 годин. Дійсно, за КПК 1960 року на дізнавача, слідчого, прокурора покладался обов'язок не пізніше триденного строку прийняти одне з передбачених рішень, а коли необхідно було перевірити інформацію про злочин до порушення справи, така перевірка здійснювалася в строк не більше десяти днів. Способами такої перевірки були: відібрання пояснень від громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів. За результатами такої перевірки могли ухвалюватися відповідні процесуальні рішення: а) порушити кримінальну справу; б) відмовити в порушенні кримінальної справи; в) направити заяву або повідомлення за належністю (ч. 2 ст. 97 КПК 1960 року).

Чинний КПК не передбачає альтернативних варіантів рішень за результатами перевірки. У будь-якому випадку дізнавач, після з'ясування обставин проступку, має внести відомості до ЄРДР та розпочати дізнання. З цього моменту він може проводити необхідні слідчі (розшукові) дії для формування доказів у провадженні. За відносно нетривалий час функціонування інституту дізнання сформована практика, сутність якої полягає у тому, що керівник органу дізнання погоджує кожну заяву/повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, що надходить до поліції. Такий порядок не ускладнює реєстрацію заяв і повідомлень осіб, які звертаються до поліції, адже обов'язок внести такі відомості протягом 24 годин залишається [2]. Своєчасне внесення відомостей до ЄРДР дозволяє дізнавачу використовувати для з'ясування обставин проступку передбачені законом засоби, а погодження рішення керівником органу дізнання, як більш досвідченою особою, сприяє своєчасному ухваленню процесуального рішення.

Наведення в ч. 3 ст. 214 КПК переліку способів, що можуть застосовуватися для з'ясування обставин кримінального проступку до внесення відомостей в ЄРДР по різному оцінюється науковцями і практиками. Так, одні з них вважають, що спрощена процедура розслідування для проступків у формі дізнання передбачає ширший перелік слідчих (розшукових) дій, які можуть вчинятися до внесення відомостей в ЄРДР, порівняно із процедурою досудового слідства [3].

Слід зазначити, що визначені в ст. 214 КПК дії для з'ясування обставин вчиненого кримінального проступку, які можуть проводитися до внесення відомостей в ЄРДР аж ніяк не відносяться до слідчих. Навіть сам законодавець

не відносить їх до якоїсь певної групи. З деякими застереженнями ці дії можна назвати процесуальними. Про них лише згадується в законі (окремі дії - ч. 3 ст. 298 КПК) але сутність, порядок проведення та оформлення результатів не визначається, що слід вважати певним недоліком нормотворення. Невизначеність природи і сутності дій для перевірки інформації про проступки призводить до того, що згадуваний нами раніше автор одну з таких дій називає «направляти на медичні огляди», у той час як у ст. 214 вказується, що може бути «проведено медичне освідування».

Освідування як метод отримання інформації про обставини кримінального правопорушення і як слідча (розшукова) дія з давніх часів використовуються в кримінальному провадженні. Норми, якими врегульовується така діяльність завжди містяться в главах або розділах про різні види огляду. Це є цілком закономірним. Освідування розглядають як різновид слідчого огляду, специфічним об'єктом якого є тіло живої людини [4]. КПК України 1960 року передбачав два види освідування – слідче і судовомедичне (ст. 193 КПК 1960 р.). Дійсно, судовомедичне освідування, як слідчу дію, за вказівкою слідчого мав проводити судовомедичний експерт або лікар і за результатами проведення перший складав акт, а другий видавав довідку, які розглядалися як документи у кримінальному провадженні.

Редакція чинного КПК України не залишає місця для сумнівів у тому, що освідування, як слідча (розшукова) дія може бути тільки слідчим, а його метою є встановлення на тілі людини слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (ч. 1 ст. 241 КПК). На жаль, стало вже традиційним, що редакція даної частини цієї статті закінчується словами «якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу», що, на нашу думку, є недоречним. Цей припис відображено в кримінально-процесуальних кодексах таких країн як РФ (ст. 179), Республіка Білорусь (ст. 206) та Республіка Казахстан (ст. 226), в яких до мети освідування, поряд з встановленням на тілі особи слідів злочину та особливих прикмет відносять виявлення стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для справи. Разом з тим додають, якщо для цього не потрібно проведення експертизи.

Оскільки освідування розглядається як різновид слідчого огляду, слід визнати недостатньо обґрунтованим віднесення до його завдань встановлення стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак та властивостей організму людини, що мають значення для кримінального провадження. Встановлення стану сп'яніння та його ступеня потребує спеціальних медичних досліджень, чого не передбачено для освідування, а є завданням судової експертизи [5].

Після набрання чинності інституту дізнання, в КПК України з'явився новий спосіб з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР, який набув назву медичного освідування. Для допомоги дізнавачам у підготовці до застосування нових способів збирання доказів під час дізнання підготовлено методичні рекомендації. Із змісту ст. 298-1 КПК України, їх автори убачають, що медичне освідування у провадженні про кримінальні проступки проводять, якщо немає потреби проводити експертизу

(визначення стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для провадження) [6, с. 24].

Таке твердження викликає певні сумніви, що впливає із аналізу змісту цих рекомендацій. До фактичних підстав для проведення медичного освідування автори відносять затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286-1 КК України, з ознаками перебування в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння або під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції. При цьому не вказується, що є нормативною (правовою) підставою для проведення такого освідування. З яким процесуальним документом уповноважена службова особа має звернутися до медичного закладу для проведення медичного освідування.

По-друге, неоднозначно визначена сутність цього освідування. З одного боку лікар здійснює огляд для виявлення слідів правопорушення, що дійсно відповідає освідуванню як різновиду огляду. З іншого, зазначають автори, під час медичного освідування обов'язково проводять лабораторне дослідження на визначення наркотичного засобу або психотропної речовини. Для такого дослідження у особи відбирають зразки біологічного середовища (сечу, кров). Проведення таких досліджень відноситься до завдань експертизи, а не освідування, як різновиду огляду.

Певні сумніви щодо результатів біологічних досліджень, в межах медичного освідування, можуть виникнути у сторони захисту у зв'язку із кваліфікацією особи, яка їх проводила (наслідки медичної реформи відомі широкому загалу). Це стосується не тільки фельдшера фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов тематичне вдосконалення за відповідною програмою згідно з чинним законодавством, а і лікаря медичного закладу [6, с. 24, 27, 135, 136]. Мабуть не випадково законодавець в ч. 2 ст. 298-4 КПК передбачив ситуацію, коли особа може не погодитися з результатами медичного освідування і протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що диференціація кримінального провадження і запровадження дізнання для розслідування кримінальних правопорушень (проступків), що не становлять значної суспільної небезпеки заслуговує на увагу. Це дозволило майже вдвічі скоротити навантаження на слідчих та зосередити їх зусилля на розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів.

Процедура спрощеного порядку дізнання потребує подальшого опрацювання та нормативного врегулювання. В першу чергу це стосується нормативного врегулювання процесуальних засобів формування доказів на початковому етапі провадження, а точніше, до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки після цього дізнання підпорядковується загальним положенням досудового розслідування з деякими винятками. В першу чергу це стосується засобів з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР, одним з яких є медичне освідування.

Сьогодні ним вирішується дві групи завдань: а) встановлення на тілі особи слідів проступку та особливих прикмет, що за сутністю може вирішуватися під час огляду, у тому числі і з залученням медика; б) проведення лабораторних досліджень біологічного матеріалу (сечі, крові) для виявлення наркотичного засобу або психотропної речовини в організмі людини, що є завданням експертного дослідження. Можливість проведення судово-медичної експертизи для встановлення стану, в якому перебуває особа має знайти відображення в КПК, як це зроблено щодо огляду місця події в ч. 3 ст. 214 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» затверджено наказом №405 МВС України від 20 травня 2020 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03 червня 2020 р. за №491/34774.
2. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. 59 с.
3. Мамка Г. Хто провалює запровадження інституту кримінальних проступків? URL: <http://www.golos.com.ua/article/324118> (дата звернення: 27.05.2022).
4. Лук'янчиков Є.Д., Петряев С.Ю. Еволюція нормативного регулювання освідування. Криміналістика і судова експертиза. К., 2019. С. 158-169.
5. Лук'янчиков Є.Д. Забезпечення прав підозрюваного в процесі освідування. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. 575-579.
6. Досудове розслідування кримінальних проступків: метод. рек. С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе, Р.М. Дударець та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

Олександра Мінченко

*курсантка 4 курсу Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Наталія Павлова** - кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

**ПОМИЛКИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВО-БАЛІСТИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ**

Під час огляду місця події співробітниками поліції можуть бути виявлені вогнепальна зброя та боєприпаси, особливо у справах, пов'язаних із посяганням на життя та здоров'я, а також у справах про хуліганство та незаконне поводження зі зброєю. Найчастіше об'єктами вилучення є пістолети та автомати, рідше – кулемети та гранатомети. Серед боєприпасів рідко зустрічаються набої до ручної стрілецької зброї, ручні гранати, міни.

Через збільшення випадків застосування вогнепальної зброї при вчиненні злочинів, виникає потреба в дослідженні вогнепальної зброї, вилученої з місця скоєння правопорушення. Судово-балістична експертиза являє собою один з видів криміналістичної експертизи, завдяки якій відбувається вивчення вогнепальної зброї, боєприпасів, патронів, гільз, слідів пострілу та ін., що мають значення при встановленні обставин застосування чи використання такої зброї та її причетності до конкретного кримінального правопорушення.

При проведенні такого виду експертизи, є ряд питань, які мають бути обов'язково встановлені, серед яких:

1. Чи була справна зброя на момент пострілу? Якщо ні, то які саме несправності має?
2. Чи могли ці несправності призвести до неможливості вчинення пострілу?
3. З якої зброї був зроблений постріл (яка кількість куль)?
4. Чи є вогнепальною зброєю, предмет який було вилучено з місця події, або у особи, яка підозрюється у вчиненні злочину?
5. До якого виду зброї, калібру та моделі відносить вилучений патрон (якщо він вилучений)?
6. Чи могла дана зброя спричинити такі наслідки, яких було завдано потерпілій особі, внаслідок вчинення правопорушення?
7. Чи було пошкодження вогнепальним?
8. На якій відстані, в якому напрямку та в якому положенні було зроблено постріл, який спричинив ушкодження?[1].

Однак, як при призначенні, так і при проведенні судово-балістичної експертизи іноді відбуваються помилки. Негативно на результатах проведення експертизи може відіграти неправильне вилучення та пакування об'єктів балістичного дослідження на місці події з боку слідчого та не коректно

поставлені експерту запитання, які мають бути з'ясовані під час дослідження. Помилками, яких найчастіше допускається експерт, є не повний та не точний опис досліджуваних об'єктів, зразків й інших матеріалів; не правильна оцінка цих об'єктів; та неправильне або недостатнє обґрунтування самого висновку. Все вищезазначене може призвести до неправильних висновків, які неможливо використовувати в процесі доказування через те, що він є недостовірним доказом. Саме через допущення таких помилок кримінальні провадження закривають, адже судово-балістична експертиза відіграє велику роль під час доказування вини підозрюваного [2].

Отже, судово-балістична експертиза являє собою важливе інформаційне дослідження, що призначене для вирішення великого за обсягом кола питань щодо конкретного злочину. Цей вид експертизи є дуже важливим для розслідування злочинів, які пов'язані з використанням та застосуванням вогнепальної зброї, через те що це дає змогу встановити класифікаційні, ідентифікаційні та діагностичні питання, які підтверджують чи спростовують версії слідчого щодо правильності розслідування та встановлення істини в кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/paran458#n458> 9 (дата звернення 10.12.2021 р.).
2. Лекель Ю. .Ф. Експертні помилки під час дослідження вогнепальної зброї. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15932> (дата звернення 11.12.2021 р.).

Тетяна Настич

слухачка магістратури навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів національної поліції навчальної групи М-ДР-121 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

Науковий керівник: Віктор Плетенець - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ПСИХОЛОГА ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ЗГВАЛТУВАННЯ

Проведення допиту постраждалої від зґвалтування ускладнено психологічними факторами. Зазвичай жертва не бажає обговорювати подробиці події, як з рідними та близькими, так і зі сторонніми особами, намагаючись дистанціюватись від відтворення психотравмуючої ситуації, розголошення факту зґвалтування у своєму соціальному оточенні. Кожне згадування про вчинене діяння завдає суттєвої шкоди психологічному здоров'ю потерпілій особі. Однією з причин, чому не з'ясовуються всі обставини фактів насильства стають проблеми правоохоронців в організації й тактиці проведення допиту вказаних осіб. Застосування безтактних, бездумних, примусових, директивних підходів у провадженні, призводить до їх «закриття», та неможливості отримання вагомої для прийняття рішень інформації [1]. Потерпіла особа під час розмов з близькими та рідними, а також під час допиту щодо вказаної події повинна відчувати психологічний захист та розуміння. Така особа повинна усвідомлювати, що нічого не перешкоджає встановленню відносин співробітництва між нею та слідчим.

Психологічний контакт – це система взаємодії людей у процесі спілкування, що ґрунтується на довірі; цілеспрямована, планована діяльність зі створення умов, що забезпечують розвиток спілкування в потрібному напрямі [2]. Результат допиту залежить не тільки від уміння слідчого правильно поставити запитання, а й правильно визначаючи необхідний моменту для них. Так, перебування в стані пригніченості обумовлюватиме складність з висвітленням обставин події, плутанини в їх змісті та послідовності.

Під час допиту треба встановити такі дані: 1) подія злочину; 2) особа злочинця; 3) обставини, що передували зґвалтуванню; 4) обставини, що слідували за зґвалтуванням; 5) місце знаходження можливих слідів зґвалтування, та наявність очевидних або можливих свідків зґвалтування [3]. На розсуд слідчого можуть з'ясуватися й інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Тактика допиту залежить від ситуації, в якій проводиться допит, тобто, по-перше, від позиції допитуваної особи; по-друге, від наявних у кримінальному провадженні доказів, по-третє, від особистості допитуваного [3].

На нашу думку, не можна точно говорити зі слідчими якої статі потерпілій особі буде легше спілкуватися: чоловічої чи жіночої. З одного боку, жінка може думати, що жінка-слідчий краще її зрозуміє з психологічної сторони, потерпіла буде більш відвертою та менш психологічно та емоційно замкненою. Якщо потерпіла особа чоловічої статі, то можливо вона не захоче відкриватися слідчому жіночої статі. З іншого боку, якщо потерпіла особа жіночої статі то під час допиту зі слідчим чоловічої статі може відчувати певний захист, авторитет та морально-фізичну захищеність.

Слідчий перед допитом повинен бути повністю морально налаштованим до процедури допиту, не соромитися задавати питання, бути готовим надати моральну допомогу та підтримку, вирішувати ситуації, у тому числі не прогнозовані. Якщо такий допит буде вперше в діяльності слідчого, йому необхідно підготувати перелік питань для з'ясування обставин події, порадитися з колегами, проконсультуватися, за необхідності із спеціалістом-психологом, прийняти рішення про його залучення до слідчої (розшукової) дії.

Суттєве значення для отримання ефективних результатів має попереднє планування проведення допиту [4]. Його доцільно здійснювати залучаючи психолога, який може допомогти уповноваженій особі у визначенні переліку, послідовності необхідних для з'ясування питань, застосовуваних тактичних прийомів, готовність потерпілої особи давати показання, або необхідність перенесення допиту на інший день.

Це обумовлено можливою наявністю душевного розладу у постраждалої особи. тому обставини події слід з'ясовувати обережно тактично грамотно. Також, важливим для слідчого під час такого допиту - не допускати тривалої тиші. Це особливо пригнічує потерпілу особу. Враховуючи все вище сказане, при допиті потерпілої особи від згвалтування слідчий повинен дотримуватись правил людяності, толерантності, пристойності, виявляти стриманість, люб'язність, чемність, вихованість, підтримувати її морально. Тоді ефективним буде проведення такого допиту слідчим як жіночої та і чоловічої статі.

Таким чином, тактико-психологічні прийоми, спрямовані на встановлення мотивації показань, передбачають постановку серії запитань, що дають змогу визначити мотиви, якими керується особа при даванні показань та провести допит на високому рівні. Завдяки знанням тактико-психологічних прийомів, а також залученню в якості спеціаліста психолога, допит потерпілої особи зможе бути проведений без завдання шкоди моральному здоров'ю потерпілої особи з одного боку та встановлення необхідної кількості відомостей про обставини події – з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Плетенець В. М. Організація діяльності правоохоронців за фактами насильства щодо неповнолітніх: стан і шляхи вдосконалення. URL: <https://bit.ly/3ySJxFA> (дата звернення: 02.06.2022).

2. Флоровский М. Ю. Тактика допроса: особенности установления психологического контакта. URL: <http://www.znat.ru/data/news/127-taktika-doprosa-sobennosti-uhtml> (дата звернення: 02.06.2022).

3. Дмитрієва Лариса Василівна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Методика розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми». Харків. 2017.

4. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К.2007. 512 с.

Наталія Павлова

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

ЩОДО ВАЖЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА З НЕРУХОМІСТЮ

Слід сказати, що невмілий і непередбачений перехід до ринкової економіки, становлення та розвиток її інститутів створили умови, за яких порушення закону перетворилось у вимушений образ життя частини населення, а злочинна діяльність стала вигідною. Це стало передумовою появи різноманітних видів шахрайства, в тому числі й пов'язаних із нерухомістю.

Намагаючись не відставати від сучасних досягнень науково-технічного прогресу, шахраї виявляють кмітливість і оперативно застосовують у своїй злочинній діяльності новітні науково-технічні досягнення, внаслідок чого процес «технологізації» та «комп'ютеризації» суспільства зумовив винахід унікальних способів вчинення злочинів різних категорій [1]. Шахрайства, пов'язані з житлом, характеризуються швидкою адаптацією до новацій у ринкових відносинах та змін у законодавстві, маскуванню під здійснення цивільно-правових угод, створенням фіктивних фірм і нотаріальних контор, використанням технічних засобів, знанням злочинцями правової регламентації укладення правочинів тощо.

Зростання професіоналізації злочинності у сфері нерухомості вимагає, щоб шахраям протистояли досвідчені майстри, досконало знаючи «закони» і умови їхнього життя, злочинної діяльності. Однак в останні роки плінність кадрів призвела до різкого скорочення професійного ядра слідства. В основній частині працівників цих категорій стаж роботи не перевищує 2-3 років. Разом з досвідченими співробітниками ідуть у минуле знання особливостей кримінального середовища, апробовані форми та методи боротьби з нею. Слід погодитися з дослідником злочинної діяльності Н.С. Карповим, що відсутність стабільного ядра кваліфікованих кадрів правоохоронної системи є сьогодні однією з істотних причин низького рівня протидії професійній злочинності [2]. І, як наслідок – лише невеликий відсоток (35%) кримінальних проваджень щодо шахрайств у сфері нерухомості доходить до стадії судового розгляду.

Як показали результати проведеного опитування працівників, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень вказаної категорії, існують й інші чинники, що мають негативний вплив як на організацію розслідування, так і на саме розслідування в цілому, зокрема:

1) відсутність у правоохоронних органах відділень з числа працівників, які мали б окрему спеціалізацію щодо знань та вмінь виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості (у 79% випадків);

2) труднощі щодо відмежування шахрайства від цивільно-правових

деліктів (85%);

3) втручання у процес досудового слідства заінтересованих осіб, які мають вплив на відповідні рішення правоохоронних органів;

4) недостатня взаємодія органів досудового розслідування зі спеціалістами у питаннях щодо дійсності та відповідності оформлення документів, пов'язаних з відчуженням нерухомості;

5) ухвалення рішення про закриття розслідування навіть без проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

6) активна протидія з боку злочинців тощо.

Крім того, особливості шахрайств у сфері нерухомості та засоби боротьби з ними у криміналістичній літературі не знайшли належного аналізу, а їх розслідування не дістало належного науково-методичного забезпечення. У підручниках з криміналістики, навчальних посібниках розглядається лише методика розслідування загальних видів шахрайств, без урахування специфіки способів і форм шахрайства у сфері нерухомості. Потреби ж слідчої практики вимагають розгляду цих питань та вимагають створення структурної частини окремої криміналістичної методики, в якій мають послідовно викладатися типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування шахрайства, пов'язаного з житлом і відповідні до умов цих ситуацій програми дій слідчого – програми (алгоритми) розслідування. Сформульовані таким чином методичні рекомендації відповідатимуть потребам практичних працівників, які на підставі порівняння спеціальної слідчої ситуації, що виникла під час розслідування злочину, з типовою, зможуть обрати належні, найефективніші криміналістичні засоби і методи встановлення істини у справі.

Програми (алгоритми) розслідування повинні допускати вибір дій та варіантів рішення. Правильне обрання засобів слідчої діяльності, обумовлених слідчими ситуаціями і даними про криміналістичну характеристику шахрайств дозволить вирішити відповідні методичні та тактичні завдання. Водночас, засобами вирішення тактичних завдань розслідування шахрайства є й тактичні прийоми, що можуть застосовуватися у межах окремої слідчої (розшукової) дії, окремі слідчі (розшукові) дії та комплекси слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів [3]. Без охоплення всіх елементів певного етапу розслідування й орієнтування слідчого водночас на комплекс завдань ускладнюється остаточне визначення напрямків його діяльності, що негативно впливає на планування розслідування.

З метою удосконалення діяльності органів досудового розслідування та покращення їх взаємодії з оперативно-розшуковими службами, слід об'єднати їх зусилля, що особливо важливо при розкритті та розслідуванні складних та багатоепізодних шахрайств. Органу досудового розслідування необхідна інформація, котра отримана оперативним шляхом для висунення версій, підвищення ефективності процесуальних дій, забезпечення швидкого і повного розслідування. Правильно організований зв'язок, чіткий розподіл обов'язків різних служб, кінцевою метою яких є вирішення спільних завдань та досягнення спільного результату дозволяє досягнути його в більш короткий термін з меншими витратами

сил та засобів. Вельми необхідною є й взаємодія з органами, які оформлюють документи щодо відчуження нерухомості та мають безпосереднє відношення до цього процесу. Ці органи дозволять слідчому з'ясувати зміст процесу відчуження нерухомості, нададуть пояснення щодо його етапів, документів, які повинні використовуватися при цьому та осіб, які оформлювали необхідні документи, допоможуть відмежувати цивільно-правовий делікт від злочинних діянь.

Загалом, слідча діяльність щодо розслідування шахрайств у сфері нерухомості вимагає від службової особи безпосереднього володіння певним обсягом цивільно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, а також криміналістичних знань, щоб при розслідуванні кожного кримінального провадження про вказане шахрайство вміти відмежовувати кримінально-каране діяння від цивільно-правового делікту, робити вірний виважений висновок про обставини вчинення шахрайства, причини та умови, за яких воно відбулося, правильно зорієнтуватися у мотивації злочинця, з'ясувати питання про віктимність потерпілого та наявність провокуючих дій з його боку тощо. Для виконання цих завдань слідчому треба бути ще й тонким психологом, і досить тактовною людиною, принципово використовувати оцінні критерії стосовно інформації, яка надходить у зв'язку з розслідуванням злочину та формує слідчу ситуацію.

Отже, удосконалення та витонченість способів злочинної діяльності шахраїв щодо незаконного відчуження нерухомості вимагає від слідчих підрозділів більшого утручання, вмінь та знань у різних галузях наук, правильної організації розслідування таких кримінальних правопорушень. Шляхами удосконалення діяльності слідчих щодо розслідування шахрайств у сфері нерухомості є:

- 1) створення при ГУНП областей відділень із числа найбільш кваліфікованих фахівців, які спеціалізуються на питаннях щодо незаконних угод з нерухомістю;
- 2) розробка та розповсюдження серед цих осіб відповідного методичного забезпечення щодо розслідування шахрайств у сфері нерухомості;
- 3) налагодження взаємодії між слідчими та працівниками оперативних підрозділів, спеціалістами, державними та приватними органами, які мають відношення до оформлення документів щодо відчуження нерухомості та ін.;
- 4) кваліфікована підготовка майбутніх слідчих у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які вивчатимуть спеціальний курс щодо методики розслідування шахрайств тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Руценко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків, 2001. 370 с.
2. Карпов Н.С., Злочинна діяльність: Монографія. К.: вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.
3. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: Навчальний посібник. За ред. проф. О.М. Бандурки. Х.: «Рубікон», 2000. 272 с.

Георгій Роцин

*курсант 4 курсу Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Наталія Павлова** - кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ПОЧАТКОВІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТРУПА З ОЗНАКАМИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СМЕРТІ

На сьогодні Україна посідає вже 54 місце серед країн-світу станом на кінець 2021 року за рівнем вбивств. Відповідно загальна кількість вбивств на 100 тис населення наразі сягає 5508 [1]. До того ж, дедалі більшає новин, які містять інформацію щодо вбивств з ознаками насильницької смерті. Не виключенням є новина про вбивство 5 осіб та 5 поранених, яка пролунала на всю Україну у січні 2022 року. Крім того, статистичні данні Генеральної прокуратури України свідчать про збільшення кількості вбивств з ознаками насильницької смерті серед інших кримінальних правопорушень [3].

Саме тому для швидкого встановлення підозрюваних осіб та вивчення обставин справи при значній кількості вбивств, необхідно миттєве реагування слідчих на початковому етапі розслідування вбивств.

По-перше, слідчий має встановити обставини, що сприяли вчиненню злочину та обставини, від яких будуть залежати подальші слідчі (розшукові) дії: безпосередня причина смерті;

характер смерті – з ознаками насильницької смерті або з інших причин (самогубство, внаслідок фізіологічних причин);

в який спосіб та за допомогою яких знарядь вчинено вбивство;

час настання смерті (дана обставина впливає на встановлення: час вчинення злочину, визначення свідків, здійснення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з пошуком злочинця, та ін.);

місце вчинення вбивства;

обставини, за яких вчинено вбивство;

особа жертви (за наявності документів, які засвідчують особу, а також пред'явлення для впізнання особам, які виявили труп, або тим, що мешкають поруч з місцем події);

особа вбивці (допит свідків; інформація з камер відео-спостережень; залучення ЗМІ для пошуку);

мотив вбивства (корисливі, на тлі ревнощів, з помсти та ін.) та ін. [4, с. 386].

Варто наголосити, що дані обставини можуть бути розширені в залежності від конкретного виду вбивства.

По-друге, на початковому етапі розслідування вбивств слідчий має вживати невідкладні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи. В свою чергу, оперативно-розшукові заходи включають: здійснення

переслідування злочинця, допит осіб, які виявили труп чи знаходились на місці вчинення кримінального правопорушення, здійснення спостереження можливих шляхів відходу вбивці.

Так, початковою невідкладною слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події та огляд трупа, що має здійснюватись відповідно до вимог КПК України [2]. Особливістю вбивств з ознаками насильницької смерті є специфіка характеру вбивства, наприклад із застосування вогнепальної зброї, маскування під самогубство, отруєння тощо. Важливими під час огляду є пошук і огляд слідів та речових доказів. Виявлення характерних ознак вбивства зорієнтує слідчого на пошук слідів, характерних для застосування тих чи інших знарядь і засобів вчинення злочину.

Важливою процесуальною вимогою є огляд трупа на місці події за участю судово-медичного експерта або лікаря, що передбачено ст. 238 КПК України [2]. Завдяки використанню спеціальних знань у формі запрошення спеціалістів у галузі медицини слідчому легше зрозуміти особливості трупа, який оглядається. Крім того, такий огляд має бути не лише ретельним та послідовним, а також і змістовно зафіксований у протоколі. Відповідно мають бути зазначені такі дані: 1) загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення); 2) одяг (його стан, ознаки, наявність слідів впливу знаряддя вбивства); 3) будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети; 4) ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування). Варто наголосити, що розташування трупа має бути прив'язано до місцевості і відповідно має бути детально розписане в протоколі огляду трупа.

Крім того, огляд ложа трупа має велике значення. Адже не виключено, що на цьому місці будуть знайдені: документи; речі, які залишені випадково злочинцем; знаряддя вбивства та ін., які в подальшому можуть стати основою для виявлення підозрюваного та встановлення даних про особу потерпілого.

Початкові слідчі (розшукові) дії включають також проведення та призначення експертиз, включаючи судово-медичну. Питання, які розкриває судово-медична експертиза: причина смерті, час її настання; характер та послідовність ушкоджень; чи міг постраждалий сам завдати собі ушкодження; прижиттєвість або посмертність ушкоджень трупа; його реус-фактор, що сприяє визначенню особливостей крові, сліди якої можуть бути виявлені на одязі підозрюваного. Слід зауважити, що дана експертиза дозволяє ідентифікувати особу по біологічним матеріалом.

Окрім судово-медичної експертизи в той же сам можуть бути призначені і інші експертизи. Слідчий може призначити: судово-балістичну, трасологічну, дактилоскопічну, біологічну та ін. експертизи.

Також початкові слідчі розшукові дії включають пред'явлення трупа для впізнання. Зазвичай це необхідно у разі неможливості встановлення особи потерпілого (трупа) в інший спосіб. Пред'явлення для впізнання відбувається з дотриманням вимог ст. 228 та ст. 230 КПК України [2]. Особливістю даної слідчої (розшукової) дії є отримання інформації про особу, яка ймовірно буде встановлена, від особи яка буде впізнавати, шляхом збору ідентифікуючої інформації, включаючи прикмети зовнішності. Отримані дані та процес впізнання має бути зафіксований у відповідному протоколі.

Допит свідків грає неабияку роль у процесі провадження розслідування. Це пояснюється тим, що інформація, яку надають свідки зазвичай дає поштовх для провадження подальших слідчих розшукових дій. При цьому детальність питань для допиту дозволяє отримати більше інформації не лише про вчинення кримінального правопорушення, а й про особу потерпілого.

Не можна оминати під час здійснення розслідування, таку слідчу (розшукову) дію, як обшук. Адже основна мета якого полягає у виявленні слідів та речових доказів причетності особи до злочину. Під час обшуку слідчий має бути уважним та намагатись виявити очевидні нестиківки. Ймовірні предмети, які мають бути знайдені при обшуку обов'язково мають бути чітко визначені в ухвалі та спрямовані на пошук тих речей, які безпосередньо мають відношення до кримінального правопорушення. Наприклад: одяг, взуття злочинця, які були на ньому під час події; знаряддя і засоби заповідання смерті; цінності та предмети, що належать потерпілому; зброя і боеприпаси; біологічні сліди та ін. речі та предмети, які несуть в собі доказову інформацію, щодо причетності особи до скоєного.

Важливим при обшуку приватного будинку є вивчення території, яка знаходиться поряд, включаючи добудови, інші приміщення, які є відокремленими від основного будинку та загальної картини ґрунту.

Слід наголосити, що загальні вимоги для проведення слідчих (розшукових) дій передбачені ст. 223 КПК України [2].

Таким чином, на початковому етапі розслідування вбивства з ознаками насильницької смерті слідчий має встановити обставини, що сприяють розслідуванню такого злочину та від яких будуть залежати подальші слідчі (розшукові) дії. Також мають бути проведені такі початкові слідчі (розшукові) дії: огляд місця події; огляд трупа; допит; призначення та проведення експертиз; обшук; освідування особи. Крім того, у разі необхідності можуть бути проведені негласні слідчі (розшукові) дії.

Швидкість та плановість заходів на початковому етапі розслідування будь-яких злочинів, у тому числі й вбивств, є запорукою встановлення причетних осіб до скоєного та виявлення особи підозрюваного, що в подальшому дозволить якісно та результативно розслідувати злочин на подальших його етапах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Crime. Numbeo. URL:<https://www.numbeo.com/crime/> (дата звернення: 30.01.2022)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 18.04.2010 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.01.2022)
3. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114364&libid=100820# (дата звернення: 30.01.2022)
4. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Ольга Самойлова

судовий експерт сектору технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

Ірина Печерська

судовий експерт, сектору технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ГРОШОВОГО ЗНАКУ ЄВРО. ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО СПРАВЖНОСТІ.

Історія грошового знаку Європейського Союзу – ЄВРО починається після складних перемовин між країнами Європи. Маастріхтський договір вступив у силу в 1993 році. Завданням договору було створення Економічного та валютного союзу к 1999 року для усіх держав, які висловили бажання вступити до Європейського союзу (крім двох держав - Великобританії та Данії), та завершення процесу врегулювання грошової та політичної систем європейських країн. Так, з 1 січня 1999 року, грошовий знак – ЄВРО став основною валютою країн Європи (хоча передумови створення були ще у 1960-х роках). У безготівковому вигляді грошовий знак ЄВРО з'явився 1999 році, а банкноти та монети були введені в обіг з 1 січня 2002 року. Держави-члени Європейського Союзу швидко прийняли грошовий знак ЄВРО, як національну валюту. Грошовий знак ЄВРО почав використовуватися навіть в тих державах, що не є членами Європейського союзу. В 2009 році Лісабонський договір (підписаний 13 грудня 2007 році в Жеронімуше в Лісабоні) остаточно закріпив політичний авторитет держав-членів Європейського Союзу поряд із Європейським Центральним банком (зокрема і на особливих територіях держав-членів Європейського Союзу). Лісабонський договір був покликаний замінити собою Конституцію Європейського Союзу, що не набула чинності, і внести зміни до чинних угод про Європейський Союз, з метою реформування системи управління ЄС. Перші ідеї про Економічний та валютний союз у Європі виникли ще задовго до створення Європейських спільнот. Так, Густава Штреземан ((Stresemann), (1878-1929), державний та політичний діяч Німеччини, лідер Німецької народної партії) вже в 1929 році у Лізі Націй, запропонував Європейську валюту як основну, на тлі посиленого економічного поділу, через низку утворення нових національних держав у Європі, після Першої світової війни. Розуми економістів, державних та політичних діячів, в цей час займали спогади про латинську валютну спілку (яка включала в себе Францію, Італію, Бельгію та Швейцарію), яка практично розпалася після Першої світової війни.

Створення ЄВРО, як єдиної Європейської валюти, стало результатом відродження економіки Європи після Другої світової війни. Старт дала Бреттон-Вудська система, яка з'явилася у 1945 році.

Відлік початку створення Європейського Союзу та грошового знаку ЄВРО можна вести з 1962 року, коли було озвучено ідею «валютної змії» (англ. European Currency Snake, Snake in the Tunnel, це є згода о координації дій держав-членів Європейського економічного суспільства у відношенні регулювання можливих коливань валют цих держав, відносно один одного у період переходу від Бреттон-Вудської системи до Ямайської системи). Пропонувалося зафіксувати курси різних європейських валют у якомусь вузькому коридорі обміну валют.

Перша спроба створення економічного та валютного союзу між членами Європейського економічного суспільства була здійснена з ініціативи Європейської комісії у 1969 році, в якій було вказано на необхідність більшої координації економічної політики та валютної співпраці. Це було продовжено на засіданні Європейської Ради в м. Гаазі в грудні 1969 року, де Європейська Рада доручила П'єру Вернеру - прем'єр-міністру Люксембургу, знайти спосіб зменшення коливання обмінного курсу валют. Його доповідь була опублікована у жовтні 1970 року, де він не пропонував єдиної валюти або центрального банку, а лише рекомендував централізацію національної макроекономічної політики. В 1971 році президент США Річард Ніксон скасував золоту підтримку долара США, що призвело до колапсу Бреттон-Вудської системи, який торкнувся всіх основних валют світу. Поширені коливання валютних курсів та девальвації відкинули надії на Європейський валютний союз. У лютому 1986 році Єдиний європейський акт офіційно затверджує політичну співпрацю у рамках Європейського економічного суспільства, включаючи компетенцію в галузі грошово-кредитної політики. 14 червня 1988 року на саміті Європейської Ради в м. Ганновері, почалося обговорення валютної співпраці, де Франція, Італія та Європейська комісія повністю підтримали валютний союз з центральним банком. Європейська Рада висловила прохання президентові Європейської комісії Жаку Делору (президенту Європейської комісії) очолити спеціальний комітет керуючих центральних банків, з метою розробки графіку з чіткими, практичними та реалістичними кроками по створенню економічного та валютного союзу. У 1989 році, у звіті Жака Делора, був викладений план введення єдиної валютної системи у три етапи. Починаючи з першого етапу, 1 липня 1990 року, валютний контроль було скасовано, таким чином, рух капіталу був повністю лібералізовано в Європейському економічному суспільстві. Лідери європейських держав досягли угоди про валютний союз, завдяки Маастрихтському договору, підписаному 7 лютого 1992 року та погодилися створити єдину валюту до січня 1999 року без участі Сполученого Королівства. План президента Європейської комісії Жака Делора з трьох етапів поклав початок Європейській валютній системі.

Другий етап плану Жака Делора почався в 1994 році з утворення Європейського валютного інституту, який прийшов на зміну Європейського Фонду Валютного Суспільства, був створений як попередник Європейського центрального банку. Вперше Європейський валютний інститут зібрався 12 січня 1994 року під керівництвом свого першого президента Олександра Ламфалуссі. Назва для нової Європейської валюти з'явилася у 1995 році в Іспанії. Автор якої

є бельгійський експерт, знавець есперанто Жермен Пирло. І вже у грудні 1995 року на пропозицію міністра фінансів Німеччині Теодора Вайгеля для нової валюти було прийнято назву ЄВРО замість назви ECU (European Currency Unit) (ЕКЮ), яка використовувалася для попередньої розрахункової валюти). Тоді вони узгодили дату запуску валюти ЄВРО – 1 січня 1999 року. 17 червня 1997 року в м. Амстердамі Європейська Рада прийняла рішення підписати Пакт стабільності та зростання, мета якого - забезпечити бюджетну дисципліну після введення ЄВРО з 1 січня 1999 року, та був створений новий механізм обмінного курсу (ERM II) для забезпечення стабільності грошового знаку ЄВРО ЄС та національних валют країн, які ще не увійшли до Європейського Союзу. Вже 3 травня 1998 року, на Європейській Раді, у м. Брюсселі, було відібрано 11 країн (Австрію, Бельгію, Германію, Ірландію, Іспанію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Португалію, Фінляндію, Францію), які будуть приймати участь у третьому етапі (плану Жака Делора) з 1 січня 1999 року.

Опівночі 1 січня 1999 року європейська валюта ЄВРО була введена у не фізичній формі (це дорожні чеки, електронні перекази, банківська справа та тощо), коли національні валюти держав-членів Європейського Союзу перестали існувати незалежно, оскільки їх обмінні курси було заблоковано за фіксованими курсами, що фактично зробило їх простими «недесятковими» підрозділами ЄВРО. Таким чином грошовий знак ЄВРО Європейського Союзу став послідовником європейської грошової одиниці – ЕКЮ, але банкноти та монети національних валют продовжили використовуватися як законний платіжний засіб до 1 січня 2002 року - дати введення нових банкнот та монет ЄВРО (банкноти та монети були розподілені у невеликих кількостях у грудні 2001 року). Починаючи з 1 січня 1999 року, всі облигації та інші форми заборгованостей країн Європейського Союзу були деноміновані в ЄВРО.

Готівка у ЄВРО з'явилася 1 січня 2002 року. У продовж кількох місяців (держави самі визначали термін обігу національних валют), в обігу були і банкноти ЄВРО, і національні валюти, надалі останні втратили платоспроможність.

Для графічного позначення грошового знаку ЄВРО було прийнято використовувати знак грецької букви «ЕПСІЛОН», яку перетинають дві паралельні лінії - € (в деяких шрифтах він відображається з однією лінією).

Дизайн банкнот ЄВРО був розроблений Робертом Калиною ([нем. Robert Kalina](#)), та був затверджений 3 грудня 1996 року консилиумом Європейського Монетарного інституту.

Грошовий знак номіналом 1 ЄВРО дорівнює 100 центам (євроцентам). Існують такі номінали монет: 1, 2, 5, 10, 20 та 50 центів; 1 і 2 ЄВРО. Монети в 1, 2 та 5 центів карбують зі сталі з медним покриттям; 10, 20, 50 центів - з медно-алюмінівого сплаву, який називається північним золотом; 1 та 2 ЄВРО – з нікелевій латуні та сплаву міді з нікелем (один матеріал всередині, другий зовні по краю).

На відміну від банкнот ЄВРО, у монет загальний тільки лицьовий бік (аверс), на якому розміщується номінал монети на фоні символічної мапи Європи. Зворотній бік (реверс) вважається «національним», має особливий

малюнок (портрет або абстрактну картинку) на вибір держави, де карбуються монети і у кожного випускаючого центрального банку він свій для кожного номіналу монет.

У теперішній час грошовий знак ЄВРО – став світовою (глобальною) валютою, яка не менш значуща ніж долар США, та перебуває в обігу в країнах усього світу, а не тільки у Європі. Цією валютою користуються понад 320 мільйонів людей. Вона є резервною валютою (крім долара США, фунта стерлінгів, японської єни, швейцарського франка), яку ЄВРО успадкував від німецької марки.

На території України в обігу, на сьогоднішній день, знаходиться достатня кількість грошових знаків ЄВРО.

Однією з головних впадобиць фальшивомонетників є банкноти ЄВРО, які підробляють та збувають громадянам України. Проблема виявлення підроблених банкнот ЄВРО щороку завдає шкоди, як бізнесу, так і звичайним громадянам України.

Як визначити підроблену банкноту ЄВРО без спеціального обладнання?

Для встановлення справжності банкнот ЄВРО є декілька способів: самостійно без спеціального обладнання; в банкоматах та терміналах; в банківській установі.

За час існування грошового знаку ЄВРО, Європейський центральний банк (ЕЦБ) випустив дві серії банкнот.

Перед тим, як перевіряти ЄВРО на справжність, потрібно знати, як виглядають європейські банкноти: які кольори, розміри та зображення належать кожному номіналові купюрі. Тоді вам вдасться відразу встановити підроблені банкноти ЄВРО, на яких домальовано додаткові нулі.

Етап перший. Це візуальний огляд.

Для визначення підробки достатньо знати, який має вигляд оригінал грошового знаку, а саме – колір, зображення, тощо. Розмірні характеристики також мають значення – чим більше довжина банкноти, тим вище значення номіналу. Наприклад, банкнота номіналом у 5 ЄВРО має розмір -120 на 62 мм, а банкнота у 500 ЄВРО – 160 на 82 мм.

Для виготовлення банкнот ЄВРО використовується спеціальний бавовняний папір. Він відрізняється високою зносостійкістю, в ньому хаотично розміщені безколіорові захисні волокна трьох типів, які невидимі при денному світлі, та які під дією ультрафіолетових променів набувають червоного, синього та зеленого свічення. При зміні кута зору на поверхні банкнот ЄВРО деякі елементи (голограма і золота смужка) змінюватимуть колір. Вертикально, в середній частині, банкнот ЄВРО, рік випуску яких - 2002, розташована захисна нить шириною 1,2 мм, яка має негативний мікротекст «EURO» з позначенням номіналу (висотою 0,2мм), на банкнотах ЄВРО серії «Європа» - негативний цифровий номінал та знак «€». Під час нахилу банкноти також можна розглянути дві захисні ознаки – приховане зображення і OVI – елемент, який розташований на зворотному боці банкнот номіналами: «50», «100», «200» та «500» ЄВРО; при зміні кута зору змінюється колір від пурпурного до оливкового та коричневого. З 2013 року OVI – елемент SPARK (SICPA) можна побачити на лицьовому боці

банкнот – як смарагдовий номінал з рухомою світловою смугою під час нахилу банкноти.

Етап другий. Це тактильний контроль. Треба вивчити на дотик банкноту.

По-перше, папір з лицьового боку банкнот гладкий, зі зворотного боку – шорсткий, при зминанні чутно специфічний хруст. В серії «Європа» банкноти ЄВРО вкриті лаком. По-друге, номінал банкнот ЄВРО, літери ЄЦБ, рік випуску та основне зображення на лицьовому боці банкнот можна відчутти на дотик, вони мають рельєф. Це ж стосується і елементів для людей з послабленим зором.

Етап третій. Огляд у наскрізному освітленні.

Огляд у наскрізному освітленні є найбільш швидкий та ефективний зі способів. На купонному полі банкнот ЄВРО розташований водяний знак, який можна побачити під час розглядання банкнот у наскрізному освітленні. Також під час розглядання банкнот у наскрізному освітленні – можна побачити і наскрізний елемент цифрового позначення номіналу, де усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного.

К загальним ознакам підробок грошових знаків ЄВРО відноситься: колір барвника не відповідає оригіналу; при потраплянні вологи до паперу з'являються розпливи барвника; фарба обсипається; шар фарби відшаровується під час розтирання пальцем; досить щільний папір; якщо банкнота склеєна з двох частин – вона при згинанні розшаровується.

Використання спеціального обладнання надає більш достовірний аналіз. Дослідження проводить кваліфікований працівник банківської або експертної установи. Він за допомогою спеціального обладнання проводить перевірку банкноти. Усі невидимі елементи захисту крізь детектори проявляються доволі чітко. По закінченню дослідження працівник надає власнику банкноти висновок.

Зловмисники можуть передати підроблені грошові знаки ЄВРО під час купівлі-продажу товарів на ринку, під час обміну валюти та тощо. Збути підробку, людині, яка не володіє знаннями про справжній грошовий знак не складно. Щоб вберегти себе від проблеми появи у своєму гаманці підроблених грошових знаків, треба виконувати прості рекомендації:

обмін валюти здійснювати тільки в банківських установах;

уважно перераховувати та передивлятися кожен банкноту, особливо при наявності великої кількості готівки;

не розмінювати великий номінал банкноти на менший, у сторонніх осіб;

користуватися банківською платіжною картою при здійсненні купівлі-продажу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтернет-портал PaySpace Magazine - PSM7.COM
2. Визначник справжності банкнот: євро, долари США, рублі Росії, гривні України, фунти стерлінгів Великобританії. Довідник. 5-е вид., випр. і доп. – Миколаїв: Видавництво «Яслав», 2018. 156 с.

Леся Тальянчук

кандидатка юридичних наук, завідувачка сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Вінниця, Україна

ТЕРМОСУБЛІМАЦІЯ ЯК НОВИЙ СПОСІБ ПІДРОБКИ ДОКУМЕНТІВ НА ПЛАСТИКОВІЙ ОСНОВІ

Введення пластикових документів в Україні мало на меті захист документів від різновидів підробки, яка досить часто зустрічалась у паперових. В документах із паперовою основою виявлялись ознаки таких способів підробки, як підчистка, дописка, додрукування, переклейка фотокартки, невідповідність відбитків печаток та штампів. Встановлення ознак таких підробок потребує спеціальних знань та технічних засобів дослідження. Пластик, на думку законодавця, не надав можливості частково підробляти нові документи, оскільки ознаки внесення змін в них ставали легко помітними.

З 2004 року введення пластикових документів, що супроводжують транспортні засоби, стало початком, в більшій мірі, їх повної підробки. Зловмисники здебільшого за допомогою струменевого принтеру друкували зображення захисних сіток, штрихи бланкових текстів та персональні дані у свідоцтвах про реєстрацію транспортних засобів та посвідченнях водія, імітували ультрафіолетовий захист, покривали з обох боків аналогічною захисною плівкою.

Статистичні дані щодо кількості свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів та посвідчень водія наданих на дослідження до Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі Вінницький НДЕКЦ МВС) за період з 2018-2021рр., викладені у вигляді таблиці 1 [1].

Таблиця 1.

Кількість свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів та посвідчень водія із ознаками підробки

Період (роки)	Свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів		Посвідчення водія	
	надані/ підроблені (штук)	співвідношення наданих до підроблених	надані/ підроблені (штук)	співвідношення наданих до підроблених
2018	93/37	40 %	23/16	70 %
2019	144/74	51 %	38/31	82 %
2020	66/39	59 %	61/35	57 %
2021	71/14	20 %	104/72	69 %

Аналізуючи означені вище дані статистики Вінницького НДЕКЦ МВС з 2018 по 2021 роки, можна прийти до висновку, що половина, а в деяких періодах і значно більше, від загальної кількості наданих супроводжуючих транспортні

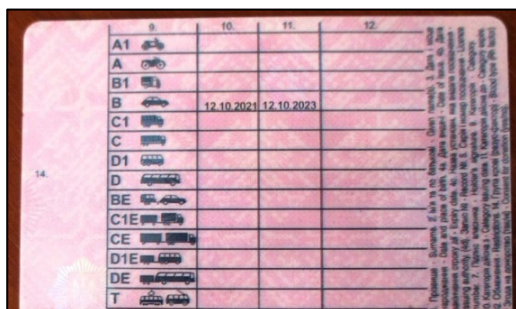
засоби документів на пластиковій основі не відповідали встановленим зразкам та містили ознаки підробки. Також чисельність наданих бланків свідоцтв переважала над чисельністю бланків посвідчень водія. Однак, за останні два роки статистика змінилась - і кількість підроблених бланків посвідчень водія складала майже 70 % у 2021 році від загальної маси наданих на дослідження таких документів.

За останні роки змінився і спосіб повної підробки. Якщо раніше основним способом нанесення зображень в пластикових документах, як зазначалось вище, був струменевий спосіб друку, то на сьогодні такі документи підробляються за допомогою термосублімаційного друку.

Термосублімація - це сучасна у світі технологія кольорового друку зображень фотографічної якості, що полягає у нагріванні барвника й перенесення його на папір, плівку, пластик [2, с. 92-93]. Штрихи термосублімаційних зображень мають безперервність кольорів тонів, поступові і природні переходи від одного кольору до іншого. Крапки, за допомогою яких формуються зображення, відображаються в рядках із мінливою щільністю і не мають растрових крапок [3, с. 23-24]. Краї штрихів друкованих написів та цифрових позначень мають ступінчастий контур. Термосублімаційне фотозображення особи на посвідченні водія набагато якісніше, а ніж таке, що надруковане струменевим принтером.

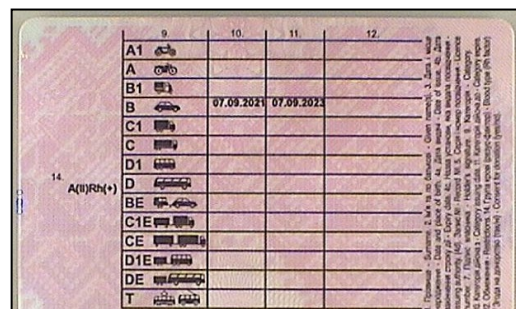
Ці переваги у відображенні штрихів зображень і використовують зловмисники під час підробки пластикових документів, що супроводжують транспортні засоби. Особливо це стосується посвідчень водія. Законодавчо ускладнена процедура отримання посвідчень водія в сервісних центрах, небажання перездати іспити, створення бюрократичних перешкод спонукають громадян звертатись, на жаль, до такого методу вирішення проблеми.

Патрульні поліцейські перевіряючи документи, що супроводжують транспортні засоби, за допомогою інформаційних систем встановлюють факти невідповідностей у даних, зокрема: не співпадіння серійних номерів, належність таких документів іншим особам, відсутність відомостей в інформаційних базах.

Рисунок 1.

Зображення зворотної сторони підробленого посвідчення водія

Рисунок 2.

Зображення зворотної сторони у відповідному зразку посвідчення водія

Підсумовуючи викладене, також рекомендуємо під час перевірки та вивчення свідоцтв про реєстрацію транспортних даних та посвідчень водія, звертати увагу на таке: розміщення бланкових текстів на лицьовій та зворотній

сторонах (див. рис. 1, 2), так як часто у підроблених документах зображення бланкових текстів відображені частково або поза межами бланка [4, с. 45-49]; кольори та відтінки нанесених зображень не відповідають вимогам за якістю та контрастом; штрихи бланкових текстів нечіткі (див. рис. 1), ультрафіолетовий захист імітований або відсутній. В посвідченні водія фотозображення власників не чіткі, не якісні, зображення особи непропорційне загальній площі та розміщене із невідповідним ракурсом.

Поряд з цим, з метою удосконалення знань працівників поліції щодо якісного вивчення та перевірки сучасних документів, експертами Вінницького НДЕКЦ МВС проводяться навчання та тренінги. Маємо надію, що така спільна робота значно зменшить кількість підробок розглядуваними способами несанкціонованого виготовлення документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статистичний звіт про результати діяльності Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (форма 1-ЕС) (2018-2021) / Звітність Вінницького НДЕКЦ МВС. Т.2. Вінниця, 2021.
2. Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. 312 с.
3. Найпоширеніші способи друку : методичний лист / [укл. Н. Г. Шпакович, В. Г. Пелюшок].-К : ДНДЕКЦ МВС України, 2021.-31 с.
4. Архів Вінницького НДЕКЦ МВС. Висновок експерта від 21.12.2021 № СЕ-19/102-21/16703-ДД // 2021. Т. 12. С. 45-49.

Анастасія Чечель

*курсантка IV курсу, групи ДР-842 Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м.Дніпро, України*

*Науковий керівник: Віктор Плетенець – доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, України*

**МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПРИ
ПРОВЕДЕННІ ДОПИТІВ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Стрімкий розвиток злочинності в Україні, зокрема й підліткової обумовлено низкою негативних факторів, наявних в сучасному суспільстві. До таких факторів слід віднести непорозуміння з боку батьків, емоційну нестабільність, конфлікти в навчальному закладі, серед однолітків, неможливість повноцінно працювати та заробляти власні кошти і т. ін. Важливо розуміти, що неповнолітні потребують особливої та індивідуальної процедури проведення слідчих (розшукових) дій взагалі та допиту зокрема.

Необхідною умовою проведення ефективного та результативного допиту є встановлення психологічного контакту, який включає в себе взаєморозуміння, довіру та бажання осіб спілкуватися один з одним. Для цього необхідна повна інформація про допитувану особу, зокрема, інформація про її друзів, відносини з однолітками в колективі та вдома з батьками, її інтереси та захоплення. Тому особа, яка уповноважена проводити допит з дитиною проводить різноманітні заходи, з метою отримання вищевказаної інформації, зокрема, спілкується з її батьками, з вчителями, з друзями, з сімейним лікарем, а також іншими способами, які можуть надати таку інформацію[1,с.12]. Очевидно, що без наявності психологічних знань спілкування з неповнолітніми, складно, а іноді неможливо провести допит й отримати необхідну інформацію та психічно не травмувати дитину. Тому, вирішення даного питання здійснюється використанням знань психологів, які спеціалізуються на підлітковій психології.

Психолог слугує своєю «підказкою» при спілкуванні з розглядуваною категорією осіб, однак необхідно завчасно проговорити з психологом всі необхідні обставини, що потребують з'ясувати під час допиту. Також, слідчий за допомогою психолога може визначити готовність підлітка до спілкування з ним [2,с.53]. Лише після цього мають визначатися організаційно-тактичного характеру заходи. Психолог може бути залучений для вивчення матеріалів кримінального провадження та визначення найбільш доцільного ходу допиту, прогнозування лінії поведінки та зайнятої позиції неповнолітнім.

Крім того спільно з психологом можуть бути визначні перелік та послідовність запитань для проведення допиту. Окрім цього визначені слідчим запитання психолог має, у разі необхідності, трансформувати у форму, доступну

для сприйняття неповнолітнім. Психолог може допомогти слідчому встановити ті обставини, на яких при проведенні інших слідчих (розшукових) дій з даним неповнолітнім необхідно приділити більше уваги [3,с.144]. Проведений допит неповнолітнього також може бути підданий вивченню слідчим спільно з психологом на предмет виявлення, невідповідності вербальної та невербальної складових мови та формуванню припущень про їх причини, визначення шляхів подальшого їх усунення, недопущення при подальших слідчих (розшукових) діях.

Не меншого значення має й проведення допиту в спеціально-обладнаних відповідно до положень міжнародних та регіональних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дитини, приміщеннях. Особливістю останніх полягає в тому, що дитина знаходиться в імітативній дитячій кімнаті, де з ним спілкується психолог, а всі інші особи, знаходяться в іншій кімнаті та спостерігають за самим процесом проведення допиту та можуть просити психолога більш детально щось спитати або привернути увагу до чогось, що має значення для досудового розслідування [4,с.27]. Таким чином психологічними знаннями в галузі дитячої психології повинен володіти не лише психолог, а й слідчий, від чого залежить якість та результат проведеного допиту.

Отже, у підсумку, слід зазначити, що при контакті неповнолітніх з законом виникає необхідність у обранні індивідуального підходу з урахуванням вікових особливостей та рівня розвитку кожної дитини окремо. Знання дитячої психології визначають необхідною умовою в проведенні допиту з індивідуальним підходом до кожного неповнолітнього. Такі знання повинен мати як психолог, так і слідчий, котрі будуть співпрацювати з дитиною. Лише завдяки наявності та правильному використанню вказаних знань можливо досягнення мети проведення допиту й отримання очікуваного результату з мінімальною можливістю травмування психіки дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. Судова експертиза. 2014. № 1. С. 11-18.
2. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1981. Вып. 22. С. 52-54
3. Плетенець В.М., Балюра А.О. Можливості використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2018. № 3 (96). 164 с.
4. Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: монография. Москва: Юрлитинформ, 2011. 152 с.

Ассоль Шульженко

докторка філософії, старша викладачка кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету, м. Суми, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І ЇЇ ФОРМУВАННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

В період воєнного стану особливої уваги потребує розслідування злочинів, пов'язаних з військовою агресією, яка має глибоке ідеологічне підґрунтя. Перевищення мінімального рівня жорстокості і особлива жорстокість є достатньо розповсюдженим явищем з боку російських військових з початку вторгнення. У зв'язку з цим необхідне визначення причини явищ на тлі військових подій, яка пов'язані із жорстоким поведінням з цивільними, спричинення на окупованих територіях моральної і фізичної шкоди. Необхідно визначення, чи є це частиною групової психології, як наслідок впливу щоденної антиукраїнської пропаганди, чи особливості вибору агресивної поведінки у кожному конкретному випадку, що обумовлюється свідомим вибором моделі такої поведінки. В будь-якому із двох описаних випадків має місце окреме соціальне явище (або група таких явищ), яке впливає на особу, обумовлюючи її ситуаційний вибір.

Предметом дослідження стає спірне серед психологів явище психічної реальності, яка виявляє зв'язок психіки людини з іншими планами буття, а головними аргументами психічної реальності є прояв психофізичного, психохімічного, психофізіології, психосоматики і психосоціального. Остання характеристика заслуговує на особливу увагу наукових досліджень, тому що психіка людини повністю залежить від навколишнього світу і диференціює людей в межах визначеного суспільства.

Якщо агресивні прояви щодо цивільних (всіх їх категорій) носять масовий характер, в межах кожного кримінального провадження необхідно досліджувати причини такої агресії, виявлені того суспільного фактору, який впливає на поведінку груп. З цією метою в межах кримінальних проваджень повинні призначатись соціально-психологічні експертизи, які на даний момент є мало дослідженими і мало розробленими, але їх важливість важко недооцінити.

Щодо предмету доказування у провадженнях за фактами жорстокого поведіння з цивільними, які кваліфікуються за ознаками статей розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», слід звернути увагу на безпосередньо суб'єкта скоєння таких злочинів, який має свої особливості: по-перше, він є спеціальним – військовим, має певні психологічні-армологічні особливості, тобто такі, які відрізняють озброєну особу від неозброєної, і визначають певні відмінності характеру її поведінки, а також інші психологічні риси, які потребують дослідження за допомогою використання спеціальних знань.

Дослідження суб'єкта і суб'єктивної сторони злочину є невід'ємною частиною процесуальної діяльності, доказування і тому має особливу важливість під час розслідування.

Одним із таких засобів дослідження особи підозрюваного є судова експертиза: психіатрична і психологічна (експертиза індивідуально-психологічних особливостей особи підозрюваного, експертиза афекту тощо). Але необхідне дослідження зв'язку впливу суспільства на поведінку підозрюваного. З цією метою повинна призначатися соціально-психологічна експертиза. Даний вид експертизи є специфічним і недостатньо розробленим в Україні, але виходячи з останніх подій, є актуальним.

Виходячи з назви, соціально-психологічна експертиза відноситься до комплексних, тому що має дві складових, і основою є психологічна, тому що досліджується вплив на психологію конкретної особи соціологічних чинників.

Психологічна експертиза вирішує три основних груп питань, які пов'язуються психічними властивостями і особливостями особи; впливом на психіку різноманітних умов і станів людини в момент розслідуваної події; особливості протікання психічних процесів у конкретної особи [1, с. 223].

Соціальна експертиза частіше пов'язується з медичною (існуюча медико-соціальна експертиза), а в інших випадках предметом її дослідження є соціальних наслідків людської діяльності, аналіз конкретних ситуацій.

М.Г. Щербаковський зазначає, що така соціально-психологічна експертиза призначається в тих випадках, коли питання істинності наведених фактів і повідомлень знаходяться за межами компетенції психолінгвістів (або соціального психолога і філолога) і відносяться до компетенції інших спеціалістів, серед яких він називає істориків, антропологів, економістів, релігієзнавців тощо [2, с.376]. Тобто досліджується не те, як саме підекспертний говорить, а про що і чому, яке ідеологічне підґрунтя його тверджень, яким чином, на підставі яких факторів воно сформовано.

Серед визначень соціально-психологічній експертизі є наступні. Соціально-психологічна експертиза – дослідження конкретного предмету психічної реальності з метою отримання висновку. Вона визначає поведінку особи в різних сферах соціального життя. В нашому випадку інтерес становить її поведінка під час воєнних дій, її особливості, девіації, криміналізація діянь конкретної особи.

Соціально-психологічна експертиза виявляє індивідуально-психологічні особливості, міжособистісні відносини відповідно до конкретного випадку аналізу групи людей або досліджуваної особи.

Метою проведення соціально-психологічної експертизи є визначення особливостей стану підозрюваного шляхом дослідження, яке дозволяє оцінити події, спрогнозувати їх розвиток і визначити засоби впливу.

Методи соціально-психологічної експертизи складаються з експериментальних і неекспериментальних, а також включають психодіагностику.

Серед соціально-психологічних експертиз становить інтерес експертиза за ситуацією впливу, за допомогою якої визначається, яка ситуація втягнула особу в кримінальну діяльність і що її утримувало там в подальшому, визначення маніпуляцій щодо формування поведінки особи. В соціально-психологічній експертизі ситуації впливу має значення три аспекти дослідження: сама ситуація, її суб'єктивна інтерпретація, уявлення щодо психіки конкретного індивіду. Під час дослідження ситуацій впливу слід зазначити, що досліджувані особи підлаштовують свою поведінку під норми, які висуває суспільство і за допомогою цього реалізують свої особистісні якості і активність.

Волков Е.М. зазначає, що ситуації можуть впливати на особу, так і навпаки: окремі особи і групи можуть за власною ініціативою формувати нові соціальні ситуації і вимагати подібної поведінки від інших осіб, втягуючи їх у кримінальну діяльність за допомогою упередженості, віри в авторитети, перевантаженням інформацією тощо. Дії експерта повинні, на думку вченого, полягати в визначенні маніпулятивних технік впливу на особу (за допомогою аналізу ситуації, доказів, документів), відтворення конкретної системи впливу і опис її впливу на підекспертну особу; розгляд ситуації як комплексної складової системи впливу [3, с.117].

У зв'язку з ситуаціями впливу слід звернути увагу, за допомогою чого можу здійснюватися такий вплив. Найчастіше це інформація, яка подається саме з метою впливу на поведінку особи, і яка містить заклик до здійснення насильницьких дій, виклик стану ненависті і ворожнечі, викликання приниження честі і гідності членів іншої групи, пропаганда переваги тощо.

Для дослідження вказаних ситуації може призначатись судово-лінгвістична експертиза матеріалів впливу, тобто встановлення, в яких саме матеріалах приховуються засоби маніпуляцій, впливу на свідомість, викликання негативних оцінок, розпалювання ворожнечі тощо.

Науковці виділяють кілька видів експертиз з подібними завданнями. Наприклад, закордонними вченими розроблена судово-лінгвістична експертиза екстремістських матеріалів, предметом якої є встановлення смислової направленості досліджуваного матеріалу, яка впливає на прийняття рішень. За кордоном існує близько 20 найменувань подібних експертиз, серед яких: семіосоціопсихологічна, філологічна експертиза мовної продукції, судова лінгвістична, етнологічна або релігієзнавча, психолінгвістична, експертиза змістової направленості матеріалів ЗМІ і публічних виступів, експертиза інформаційно-психологічної засобів масової інформації, текстологічна, судово-психологічна.

В Україні проводяться комплексні психолого-лінгвістичні експертизи, які також носять назву авторознавчих, і призначаються у випадку відмови свідка або потерпілого від власних свідчень, тобто має зовсім інших предмет і мету дослідження. Але також вони досліджують і наявні в тексті заклики до дій, до розпалювання національної і релігійної ворожнечі, наявність негативних оцінок явищ тощо.

Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості, які на сьогодні фіксуються у значній кількості, передбачає використання спеціальних знань для дослідження друкованої продукції, яка розповсюджується ворогом на території України, серед якої листівки, газети, інша друкована продукція. Експертиза повинна досліджувати «мову ненависті, ворожнечі»: соціально-психологічні наслідки агатаційно-пропагандистських матеріалів. В залежності від тематики, тексту може призначатися: лінгвістична, релігійознавча, мистецтвознавча, психолого-лінгвістична експертизи.

Щодо соціально-психологічної експертизи, до проведення якої повинні долучатися спеціалісти різних напрямків, у висновку повинно зазначатися: щодо світоглядної моделі досліджуваних матеріалів, які матеріали містять пропаганду, хто є адресатом пропаганди, запропоновані модулі поведінки через пропагандистку інформацію [4, с.128]. На нашу думку, потрібно визначити, в чому полягає негативна оцінка, за допомогою яких лінгвістичних конструкцій вона формується, що допомагає її впливу на свідомість, чи передбачають такі матеріали інформацію про наслідки запропонованих для вчинення дій. Для дослідження отриманих документів необхідно ставити питання про вислови, які містять пропаганду неповноцінності за ознакою належності до нації, народності, а також вислови про принципову несумісність груп людей, про покладення відповідальності діяння окремих представників групи на всю групу, про природню перевагу однієї групи над іншою, про підтримку і позитивне відношення геноциду, депортації, репресії іншої соціальної групи, заклики до обмеження прав, свобод або інтересів іншої групи, вислови щодо ворожого (агресивного, принизливого) відношення до осіб іншої групи, висловлювання з різкою негативною оцінкою членів певної групи тощо [5, с.113]. Далі, на нашу думку, слід дослідити, які психологічні особливості особи дозволили сприйняти таку інформацію, за який період у свідомості особи відбулись зміни внаслідок пропаганди, у чому такі зміни знайшли відображення, чи могла особа протистояти впливу пропаганди, завдяки яким особистим якостям, яким чином пропаганда вплинула на світогляд особи, чи передбачала особа наслідки своїх дій, вчинених під впливом пропаганди, яка роль особи в соціальній групі, яким чином особа сприймала кримінальну поведінку членів своєї групи, чи носить поведінка особи характер ворожості, агресії щодо окремих представників іншої групи, якщо так, у чому це полягає; чи носить поведінка особи характер переваги на окремими представниками іншої групи, якщо так, у чому це полягає; чи мають наслідки поведінки досліджуваної особи характер ворожого ставлення, якщо так, у чому це відображається; чи пов'язані дії, вчинені підозрюваним, з закликами до вчинення таких дій, виявленими у наданих на дослідження документах; чи існує причинний зв'язок між пропагандистськими матеріалами, наданими на дослідження, і поведінкою підозрюваного під час вчинення суспільно-небезпечних дій; які особливості поведінки підозрюваного свідчать про демонстрацію національної (релігійної, етнічної) переваги над окремими представниками іншої групи тощо. Це запропоновані типові запитання для соціально-психологічної експертизи, які можуть доповнюватись і

конкретизуватись, в залежності від особливостей і обставин провадження. В основі такої експертизи – констатація публічного негативного посилу в соціум з метою отримання наслідків для іншої групи через прояви негативної поведінки на підставі пропаганди, яка знаходить відображення в конкретних діях або бездіяльності. На нашу думку, до проведення соціально-психологічної експертизи, окрім інших спеціальностей, можливо залучати і лінгвістів.

Наприкінці слід зазначити, що соціально-психологічна експертиза має зв'язок із низкою спеціальних знань, є актуальною на сьогодні і має бути сформована у вигляді методики для подальшого практичного застосування. Соціально-психологічна експертиза досліджує зв'язки між інформацією і поведінкою, між поведінкою осіб всередині групи, між отриманням інформації і обранням моделей поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Експертизи у судовій практиці. За заг. ред. В.Г. Гончаренка Київ. Юрінком Інтер. 2004. 388 с.
2. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практ. пособ. Харьков: Эспада. 2005. 544 с.
3. Волков Е.Н. Методология и структура социально-психологической экспертизы по ситуациям влияния. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. Вып. 1 (3). Н. Новгород: Изд-во-ННГУ, 2004. С. 117-126.
4. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. Навчальнопрактичний посібник / колектив авторів. Київ, 2012. 167 с.
5. Судебная экспертология: история и современность (научная школа, экспертная практика, компетентностный подход). Под.ред. Е.Р. Россинской, Е.И. Галяшиной. Москва: Проспект, 2018. 272 с.

Напряг № 7**Удосконалення організації судово-експертної діяльності: проблеми теорії та практики*****Renata Włodarczyk****dr hab. inż. prof. CB, Bezpieczeństwo Wewnętrzne, Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie, Rzeczpospolita Polska***MOMENT ZWROTNY W KRYMINALISTYCZNYCH BADANIACH ŚLADÓW BIOLOGICZNYCH**

Mementem zwrotnym w kryminalistycznych badaniach śladów biologicznych była sprawa Orenthala Jamesa Simpsona (dalej: O.J. Simpson). Przełom nastąpił głównie w obrębie analiz genetycznych, ale dotyczył również rekonstrukcji zdarzenia dzięki mechanizmowi nanoszenia plam krwawych, jak też morfologicznych badań włosów i włókien tekstylnych.

W przedmiotowej sprawie zgromadzono bardzo dużą liczbę śladów w celu udowodnienia winy popularnemu na całym świecie sprawcy. Mężczyzna podziwiany za osiągnięcia sportowe, w przemyśle rozrywkowym, szeroko opisywany w prasie i mediach publicznych, spowodował, że przewód sądowy, po tym jak pozbawił życia byłą żonę i jej znajomego, był emitowany w Stanach Zjednoczonych i w wielu krajach świata. Do zbrodni doszło w okresie wprowadzania hemogenetyki sądowej, dlatego takie momenty są dobrym przyczynkiem do działań mających rozwijać przyszłe badania z określonej dziedziny. Warto więc spojrzeć retrospektywnie na nagłośnioną sprawę, gdyż wywarła ogromny wpływ na rozwój wykonawstwa genetycznych ekspertyz sądowych, racjonalne postępowanie na etapach dochodzenia do prawdy obiektywnej i uzmysłowienie znaczenia wstępnych etapów wykrywczych (gromadzenia materiału do analiz) dla późniejszych orzeczeń sądowych. Mimo popełnionych błędów w tym śledztwie, inne ślady, dowody rzeczowe i czynności procesowe nie „wybroniły się” przed sądem, a jedynie wartość dowodową wykazały genetycznie zidentyfikowane ślady biologiczne, dlatego drugi proces z powództwa cywilnego założony przez Freda Goldmana przeciwko O.J. Simpsonowi, zakończył się 5 lutego 1997 r. wyrokiem skazującym podejrzanego.

O.J. Simpson jako znany, ceniony amerykański biegacz, futbolista NFL, aktor, reporter sportowy NBC i ABC, od 1985 r. był w drugim związku małżeńskim z Nicole Elaine Brown (dalej: N.E. Brown), lecz wielokrotnie nadużywał wobec żony i dwójki ich dzieci przemocy fizycznej, co skutkowało rozpadem małżeństwa w 1992 r. Jednak zazdrość mężczyzny o byłą a dużo młodszą od niego żonę, z czasem niebezpiecznie narastała i jak okazało się, 12 czerwca 1994 r. kobieta i Ronald Lyle Goldman (dalej: R.L. Goldman) zostali zamordowani. Tego dnia N.E. Brown była z bliskimi w restauracji „Mezzaluna” w Los Angeles, gdzie jako kelner pracował jej znajomy R.L. Goldman. Po powrocie z kolacji do domu, matka kobiety stwierdziła brak okularów, dlatego telefonicznie ustalono, że R.L. Goldman odniesie po zamknięciu lokalu okulary do posiadłości N.E. Brown. Po północy spacerujący sąsiedzi zobaczyli w tej okolicy psa Akiteę, który należał do kobiety i zachował się nietypowo. Głośno ujadł,

nie reagował na nawoływania i wyglądał jakby sierść miał poklejoną krwią. Sąsiadki udali się na posesję N.E. Brown, by sprawdzić co jest przyczyną zachowania psa i wtedy zobaczyli u podnóża schodów zakrwawione i skulone w pozycji embrionalnej ciało kobiety, a nieopodal R.L. Goldmana. Mężczyzna był również mocno zakrwawiony, leżał oparty o ogrodzenie, nie poruszał się i nie wykazywał żadnych oznak życia. Obok jego ciała była koperta, jak później okazało się z białym etui i okularami matki N.E. Brown. Nieco dalej leżała granatowa czapka narciarska i brązowe rękawiczki pokryte substancją przypominającą krew. Sąsiedzi wezwali od razu policję. zauważyli na, dlatego. Zastana sytuacja dwóch ciał pokrytych ranami przypominającymi ciosy nożem, zeznania świadków, przeszłość O.J. Simpsona z licznymi ekscesami związanymi z interwencją policji, doprowadziły do przedstawienia mu zarzutów zabójstwa byłej żony N.E. Brown i R.L. Goldmana, a w następstwie tego, postawienia go w stan oskarżenia.

W czasie wielogodzinnych oględzin miejsca zabójstwa ujawniono liczne ślady, w tym biologiczne, z którymi postępowano bardzo błędnie, m.in. do worka z tworzywa sztucznego spakowano część dowodów rzeczowych ze śladami, razem z przyniesionym z domu N.E. Brown kocem. Przykryto nim zakrwawione zwłoki kobiety, które leżały w wysokiej temperaturze przez ponad 10 godzin, po czym pozwolono nieodzianej w odzież ochronną ekipie koronera, dokonać wstępnych oględzin denatów. Na podstawie przemian pośmiertnych i innych danych, czas śmierci obu ofiar określono na 12 czerwca 1994 r. około godziny 22.15. Wielu charakterystycznych cech nie udało się jednak ustalić z powodu: przebywania zwłok narażonych na rozkład krwi, działanie termiczne i pochodzące od mikroorganizmów gnilnych, owadów, podłoża oraz dokonania autopsji dopiero po 32 godzin od zgonu pokrzywdzonych. Sekcja zwłok N.E. Brown dowiodła, że jej śmierć nastąpiła wskutek przecięcia arterii i żył szyjnych (do tego: 11 ran kłutych na ciele), a R.L. Goldmana – po kilkanastu ranach kłutych lewej strony klatki piersiowej i okolicy tętnicy szyjnej (do tego: 24 rany cięte głowy, twarzy, szyi i klatki piersiowej oraz pogryzienie ciała przez owady, głównie mrówki). Rany cięte i kłute na rękach, odwarstwienie skóry dłoni i pozbawienie paznokci u zabitego mężczyzny wskazywały, że walczył z uzbrojonym w nóż napastnikiem.

Genetycy amerykańscy do badań zabezpieczonych śladów biologicznych zastosowali dwie metody, tj. analizę polimorfizmu długości fragmentów restrykcyjnych RFLP (*Restriction Fragment Length Polymorphism*) i nowo wprowadzoną technikę reakcji łańcuchowej polimerazy PCR (*Polymerase Chain Reaction*). Chodziło im o bezsprzeczną identyfikację osobniczą, bo trzeba było mieć pewność co do wartości dowodu z ilorazu wiarygodności LR (*Likelihood ratio*) materiału dowodowego, gdyż wykazywał obecność mieszaniny profili DNA różnych osób, a taki wynik jest trudny do interpretacji. W celu ułatwienia zadania należało w sprawie rozważyć kilka hipotez. Jednak w trwającym przez kilka miesięcy procesie wnikliwie nie zagłębiano się w wartość dowodową śladów biologicznych, przy czym nikt nie kwestionował uzyskanych dzięki nim wyników dotyczących określenia profili DNA osób uczestniczących w zdarzeniu. Dało się zaobserwować usiłowanie podważenia autorytetu i wykazania niekompetencji w toku przesłuchania biegłego

genetyka sądowego Karego Mullisa, do którego merytorycznie przygotowani obrońcy kierowali podchwytliwe pytania, formułowane w taki sposób, by sens jego odpowiedzi był niezrozumiały dla ogółu odbiorców [1].

Dla przejrzystego przedstawienia niektórych argumentów oskarżenia i obrony do sprawy przeciwko O.J. Simpsonowi, zostały one zestawione w poniższej tabeli:

Argumenty oskarżenia	Argumenty obrony
<p>Badania genetyczne próbek krwi znalezionych na miejscu zbrodni i pobranych od O.J. Simpsona wykazały zgodność, np. obok krwawych śladów traseologicznych o rozmiarze 12 (wielkość odpowiadająca obuwiu podejrzanego) pobrano kilka drobnych próbek krwi zgodnych z profilem O.J. Simpsona. Takie same cechy genetyczne wykazały plamy zabezpieczone przy tylnej bramie garażowej na posesji N.E. Brown.</p>	<p>Z fiolki zawierającej krew pobraną od O.J. Simpsona, którą policja zabezpieczyła do badań porównawczych ubyło ok. 1,5 cm³, co wzbudziło podejrzenie podrzucenia dowodów mających „wrobić” podejrzanego, zwłaszcza, że detektyw Phillip Vannatter, odpowiedzialny za przekazanie fiolki z krwią do laboratorium, nie uczynił tego po południu w dniu pobrania, a dowiedziono, że zrobił to następnego dnia. Poza tym na tę okoliczność sfałszował dokument, podając niewłaściwą datę. Dotarło do nagrania ze stacji telewizyjnej, gdzie detektyw po wyjściu z rezydencji Simpsona włożył fiolkę z krwią do kieszeni płaszcza, a także do innych nagrań spod gmachem policji, gdzie nie widziano jego przyjazdu w czasie, który wpisał na metryczce jako termin przekazania dowodu do laboratorium badawczego.</p>
<p>Na chodniku prowadzącym od drzwi apartamentu N.E. Brown znaleziono szereg krwawych śladów butów nr 12, z których cechy wyizolowanej krwi odpowiadały mieszaninie genomów ofiar zbrodni i O.J. Simpsona.</p>	
<p>Włosy pobrane z koszuli i czapki narciarskiej należących do R.L. Goldmana posiadały takie same cechy morfologiczne, jak włosy pobrane od podejrzanego.</p>	<p>Minęło 10 godzin od znalezienia zwłok do momentu wpuszczenia ekipy koronera, by przeprowadziła wstępne oględziny obu ciał na miejscu, a potem przewiezienia ich i przeprowadzenia autopsji (po 32 godzinach).</p>
	<p>W czasie trwania procesu patologowi sądowemu, który wykonywał sekcję udowodniono popełnienie około 40 błędów.</p>
<p>W samochodzie m-ki Ford Bronco SUV będącym własnością O.J. Simpsona ujawniono na drzwiach przy klamce, przy kierownicy, na konsoli i dywanie rozmazane, drobne ślady krwi zarówno odpowiadające genetycznie materiałowi pobranemu od N.E. Brown, jak też wykazujące zgodność z profilem DNA O.J. Simpsona.</p>	<p>Przeprowadzone oględziny samochodu O.J. Simpsona doprowadziły do ujawnienia mieszaniny plam krwi, w której stwierdzono obecność jego genomu; skaleczył się w domu i krwawił także we wnętrzu samochodu. W mieszaninie tej był też genom dodatkowej osoby, co wynikało z przeniesienia materiału biologicznego i błędu popełnionego podczas analizy mieszaniny DNA. Przeprowadzone powtórne oględziny samochodu O.J. Simpsona wykazały obecność mieszaniny profili DNA N.E. Brown, O.J. Simpsona i dodatkowej osoby, co mogło wynikać z doprowadzenia do kontaminacji w laboratorium lub próby manipulacji przeniesionymi plamami krwi. Zwłaszcza, że wszystkie ślady zauważył i zabezpieczał na miejscach związanych ze zdarzeniem ten sam oficer policji Mark Furhman, którego za wcześniejszą</p>

Argumenty oskarżenia	Argumenty obrony
	realizację dochodzeń i wypowiedzi o czarnych Amerykanach uznano za rasistę. Udowodniła to prezentacja materiału i jego tekstów wygłaszanych na forum publicznym.
<p>W Fordzie Bronco SUV należącym do O.J. Simpsona ujawniono mikroślady tkaniny podobne do dywanu z domu N.E. Brown. Z ubrania R.L. Goldmana pobrano mikroślady granatowej bawełny, która odpowiadała włóknom tkanin używanych do uszycia dresów. Przesłuchano świadka, który 12 czerwca 1994 r. po południu widział O.J. Simpsona ubranego w granatowy dres z bawełny.</p>	
<p>Na ziemi przed domem O.J. Simpsona znaleziono zakrwawioną rękawicę od pary, której druga sztuka została ujawniona na miejscu zbrodni. Próbkę krwi pobrane z obu rękawic były mieszaniną profili DNA obydwu zamordowanych osób i O.J. Simpsona.</p>	<p>Para brązowych rękawic nie była w rozmiarze O.J. Simpsona, określono na dwa numery mniejszą (była zbyt ciasna), by pomieścić jego dłonie. W toku zabezpieczania miejsca zdarzenia przybyli jako pierwsi do tej czynności policjanci zeznali, że obie rękawiczki leżały w pobliżu zwłok R.L. Goldmana. Rzekomo po 7 godzinach od dojścia do zbrodni, Mark Furhman znalazł drugą od pary (lewą) rękawiczkę pokrytą niezakrzepłą krwią za domem gościnnym w rezydencji O.J. Simpsona. Po tak długim czasie krew na rękawiczce na pewno byłaby sucha, co wynika z procesu jej krzepliwości. Policjant w toku przesłuchania przed sądem przyznał się do złożenia fałszywych zeznań, dotyczących ujawnionych dowodów.</p>
<p>Na parze skarpet znalezionych przy łóżku w sypialni domu należącego do podejrzanego odkryto trzy plamy krwi, których profil DNA określono jako zgodny z profilem DNA pokrzywdzonej N.E. Brown w mieszaninie z profilem DNA O.J. Simpsona.</p>	<p>Dwaj biegli, którzy badali parę skarpet 2 tygodnie po zabójstwie, zeznali, że nie zauważyli śladów, w tym plam krwi, a oskarżyciel przyznał, że odkrycie plam i zgłoszenie ich znalezienia nastąpiło 4 tygodnie po zdarzeniu. Próbkę plam krwi zebrane z pary skarpet zostały wysłane do laboratorium FBI w Waszyngtonie, gdzie wykryto w nich obecność EDTA (środek do konserwacji zapobiegający krzepnięciu krwi), należało więc przyjąć, że krew dostała się tam w inny sposób niż z ciał obu ofiar.</p>
<p>Kilka tygodni po 12 czerwca technik kryminalistyki Dennis Fung (zabezpieczał materiał dowodowy bezpośrednio po zabójstwie) znalazł ślady rozmazów krwi na bramce prowadzącej do posesji N.E. Brown. Poddane badaniom RFLP i PCR wykazywały obecność mieszaniny profili DNA obu pozbawionych życia ofiar oraz O.J. Simpsona.</p>	<p>Funkcjonariusz Dennis Fung nie zachował należytej staranności w trakcie zabezpieczania śladów. Wykonując czynności oględzinowe powinien od razu ujawnić plamy krwi z bramki wejściowej i nie pominąć tak ważnych śladów. Ponadto podczas pracy nie zachował odpowiednich procedur i ostrożności, co mogło narazić materiał biologiczny na kontaminację, zwłaszcza po tak długim czasie, który upłynął od zdarzenia. Efektem takiego postępowania mogło być uzyskanie błędnych wyników. Szczególnie, że po badaniach wykazano mieszaninę kilku profili DNA.</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie [2, s. 14-15; 48-50.].

Na prezentację bardzo sprawnej obrony podczas postępowania przed sądem, oskarżenie nie potrafiło przedstawić wyników badań genetycznych na tyle przekonująco by ława przysięgłych doceniła wartość dowodową śladów biologicznych. Jak stwierdziło wielu genetyków, ślady biologiczne odzwierciedliły całą prawdę o zaistniałych okolicznościach i o związanym z nimi sprawcą, a wprowadziły tylko chaos i błędną interpretację. Skuteczność obrony w oczach świadków i milionów widzów przed telewizorami 30 września 1995 r. spowodowała, po trzygodzinnej naradzie sędziów przysięgłych, przekonanie o konieczności wydania werdyktu: „niewinny”. Na tej podstawie, 3 października 1995 r. zakończył się proces O.J. Simpsona uwalniający go z zarzutów podwójnego morderstwa II stopnia. Proces ten zakończył pewien etap, gdyż zgodnie z prawem stanu Kalifornia, sąd cywilny nie był związany wyrokiem sądu karnego. Ten fakt uutorował drogę ubiegania się o sprawiedliwe zakończenie procesu rodzinie R.L. Goldmana, którego ojciec zaangażował się w sprawę z powództwa cywilnego, występując przeciwko O.J. Simpsonowi. Fred Goldman wynajął mecenasa Daniela Petrocelli i 23 października 1996 r. wytoczył pozew „o umyślne spowodowanie śmierci”, dzięki temu orzeczono odmienny werdykt. Mimo różnych problemów na etapie poprzedniego postępowania, udało się zgromadzić wystarczającą ilość dowodów i wskazać bezpośredni związek O.J. Simpsona ze zdarzeniem, a tym samym doprowadzić do udowodnienia mu winy.

W procesie rozpoczętym w styczniu 1997 r., a zakończonym 5 lutego 1997 r., sędziowie sądu w Santa Monica jednogłośnie orzekli, że O.J. Simpson jest odpowiedzialny za bezprawne doprowadzenie do śmierci dwóch osób i uznali go za winnego obydwu zabójstw.

Przykładem na niefrasobliwość organów ścigania na miejscu zabójstwa, a potem na różnych etapach dochodzenia do prawdy obiektywnej o zabójstwie Nicole Brown i Ronalda Goldmana, stało się postępowanie prowadzone przeciwko O.J. Simpsonowi.

Od początku kontrowersje na świecie wzbudzała skala popełnionych błędów i nagłośnienie tego w mediach. Przekonano się, że należy starannie zabezpieczać i badać materiał, poczynając od oględzin miejsca zdarzenia o charakterze przestępnym, a kończąc na analizach identyfikujących ślady biologiczne dla sądu. Gdyby nie ta sprawa nie doszłoby w tak krótkim czasie do eliminacji błędnego postępowania w obrębie śladów biologicznych i poprawy jakości genetycznych ustaleń. Sprawa stała się przełomem w kryminalistycznych badaniach śladów biologicznych, zarówno genetycznych, jak też analizach śladów krwawych.

Badania genetyczne, to aktualnie niezawodne metody pozwalające identyfikować materiał biologiczny o dużej sile dyskryminacji. Jednak wymagają reżimu i rzetelnej pracy na wszystkich etapach, by nie doprowadzić do zjawiska kontaminacji lub innej degradacji. Analizując zdarzenie i proces przeciwko O.J. Simpsonowi zdawałoby się niezwykle mocne dowody jego winy przedstawione przez oskarżenie, poparte badaniami DNA w dwóch niezależnych laboratoriach z wykorzystaniem najnowszych technik RFLP i PCR, jak też innymi badaniami kryminalistycznymi, zostały skutecznie podważone przez obronę. W efekcie sędziowie przysięgli, jeśli nawet mieli przekonanie o faktycznym sprawstwie oskarżonego, nie

mogli na podstawie zgromadzonych przez prokuraturę dowodów ponad wszelką wątpliwość stwierdzić jego winę. Mimo problemów w procesie karnym, niepodważalne wyniki badań genetycznych śladów biologicznych „same się wybroniły“, gdyż w późniejszym terminie nie potrafiła ich zakwestionować skuteczna obrona, a pozwoliły dotrzeć do prawdy o jego sprawcy.

Efekt końcowy tej sprawy wpłynął pozytywnie nie tylko na perspektywę korzystania z genetycznej identyfikacji osobniczej, ale równocześnie zmobilizował służby amerykańskie do retrospektywnego przeglądu akt spraw karnych sprzed ostatnich dziesięciu lat, gdzie korzystano z osiągnięć genetyki. Dzięki temu okazało się, że wyniki uzyskane ze śladów biologicznych, po wkroczeniu do kryminalistyki „ery genetycznej“, były w ponad 60 % fałszywe. Na różnych etapach korzystania z badań DNA obecnego w materiale biologicznym popełniono błędy. Do tego pewien procent z pozostałych około 40 % mogła zaniżyć liczba spraw z nadal praktykowaną w amerykańskim prawie zasadą: *confessio est regina probationum* (przyznanie się do winy jest królową dowodów). W zaistniałych okolicznościach przystąpiono też do wprowadzania wysoce specjalistycznych zestawów genetycznych (kitów), gromadzenia danych o seryjnych przestępcach (w 1998 r. zapoczątkowano powstanie bazy danych DNA z system informatycznym CODIS – Combined DNA Index System) i zaczęto zwracać uwagę na zapobieganie dojścia do zjawiska kontaminacji. Stało się to możliwe wskutek restrykcyjnego podejścia w czasie ujawniania, zabezpieczania, transportowania i analiz śladów biologicznych, gdzie stosuje się ochronę miejsc związanych z ich obecnością oraz ochronę uczestników procesu, którzy mają bezpośredni kontakt z materiałem biologicznym. Te wielokierunkowe zmiany wraz z zaangażowaniem, nakładami sił i środków, stworzyły nową perspektywę realizacji działań wykrywczych z udziałem śladów biologicznych. „Wzorzec“ postępowania zaakceptowały oraz wprowadziły kraje korzystające z metod genetycznych, co przełożyło się na rozszerzenie kompetencji w ramach kooperacji organizacji policyjnych zrzeszonych w International Criminal Police Organization (INTERPOL), European Police Office (EUROPOL) i powstanie międzynarodowej organizacji European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), grup roboczych German DNA Profiling Group (GEDNAP), English Speaking Working Group (ESWG).

BIBLIOGRAFIA:

1. Banecke M. Die DNA – Beweise im Fall O.J. Simpson, Kriminalistik 1996, nr 7.
2. Innes B. Bodies of Evidence, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2001.
3. Branicki W., Kupiec T. Wolańska-Nowak P., Badania DNA dla celów sądowych, Wydawnictwo IES, Kraków 2008.

Олександр Бобик

провідний фахівець з організаційно-методичного забезпечення відділу забезпечення діяльності центру Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА
У СВІТЛІ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ
ДІЯЛЬНІСТЬ»**

Відповідальність судового експерта є одним із важливих засобів забезпечення законності та дисципліни в системі судово-експертної діяльності. Притягнення судового експерта до юридичної відповідальності передбачено Законом України «Про судову експертизу». Зокрема, стаття 14 Закону зазначає, що судовий експерт на підставах і в порядку, передбаченими законодавством, може бути притягнутий до юридичної відповідальності [1].

У статті 92 Конституції України визначено чотири основних види юридичної відповідальності – кримінальна, цивільно-правова, адміністративна та дисциплінарна [2].

Згідно з вимогами статті 70 Кримінального процесуального кодексу України, за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом [3].

Судовий експерт являється суб'єктом кримінальної відповідальності, передбачених статтями 368, 384, 385, 387 Кримінального кодексу України [4].

Притягнення судового експерта до адміністративної відповідальності передбачено двома статтями 185-3 та 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5].

На сьогоднішній день, з огляду на прийняття нових нормативно-правових актів, проблемні питання, пов'язані з відповідальністю судового експерта під час здійснення своїх повноважень, набувають особливої актуальності та потребують всебічного дослідження.

Чинний Закон «Про судову експертизу» (№ 4038-ХІІ від 25.02.1994), який був прийнятий 28 років тому, визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. За цей змінилися соціально-політичні реалії в Україні та накопичилося багато проблемних питань із судової та позасудової експертизи, що потребує удосконалення законодавства, яке регламентує судово-експертну діяльність [1].

Кабінетом Міністрів України у порядку законодавчої ініціативи 04.11.2021 до Верховної Ради України подано проєкт Закону України «Про судово-експертну діяльність», зареєстрованого 05.11.2021 за № 6284, у якому, зокрема, йдеться і про відповідальність судового експерта. 04.02.2022 надано висновки

Комітету щодо включення проєкту Закону до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання [6].

Нагальною проблемою, що потребує розв'язання на рівні законопроєкту, є врегулювання питання дисциплінарної відповідальності судових експертів, якому присвячена глава 4 розділу III «Суб'єкти судово-експертної діяльності та суб'єкти проведення судової експертизи».

Законопроєкт передбачає, що судовий експерт несе за свої дії та бездіяльність цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

В статті 31 проєкту зазначено, що судовий експерт, який є працівником (співробітником) судово-експертної установи, несе дисциплінарну відповідальність у порядку, визначеному законодавством про працю, іншими законами, які регулюють правові відносини щодо реалізації громадянами права на працю та проходження служби.

Засади дисциплінарної відповідальності приватного судового експерта, який здійснює судово-експертну діяльність індивідуально, визначаються даним законопроєктом.

Судовий експерт не може бути двічі притягнутий до дисциплінарної відповідальності за один і той самий дисциплінарний проступок.

Про застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення, вноситься запис до Реєстру судових експертів відповідно до порядку, встановленого Міністерством юстиції України.

В проєкті Закону законодавець виділяє окреме питання роботи дисциплінарних комісій судових експертів. Дисциплінарні комісії судових експертів утворюються для розгляду питань щодо притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних проступків.

Дисциплінарні комісії судових експертів утворюються при органах державного регулювання. Їм не можуть бути делеговані повноваження органу (особи), які призначають судову експертизу, щодо оцінки повноти, обґрунтованості та об'єктивності висновку експерта.

Склад Дисциплінарної комісії судових експертів затверджується керівником відповідного органу державного регулювання. До складу Дисциплінарної комісії судових експертів входять судові експерти, які мають досвід роботи у сфері судово-експертної діяльності не менше 5 років, а також представники органу державного регулювання. У складі дисциплінарної комісії судових експертів, що утворюється при Міністерстві юстиції України, забезпечується представництво приватних судових експертів у кількості не менше 2 осіб, які включаються до комісії за пропозицією Асоціації приватних судових експертів України.

Строк повноважень членів Дисциплінарної комісії судових експертів становить не більше ніж два роки. Особа не може бути членом Дисциплінарної комісії судових експертів два строки поспіль.

Очолює Дисциплінарну комісію судових експертів голова, який обирається на засіданні дисциплінарної комісії судових експертів з числа її складу шляхом таємного голосування простою більшістю голосів присутніх на засіданні її членів. Строк повноважень голови Дисциплінарної комісії судових експертів становить не більше одного року. Головою Дисциплінарної комісії судових експертів не може бути одна і та сама особа два строки поспіль.

Голова Дисциплінарної комісії судових експертів має заступника, який обирається в тому самому порядку, що й голова Дисциплінарної комісії судових експертів, та здійснює повноваження голови у разі його відсутності.

У разі відсутності на засіданні Дисциплінарної комісії судових експертів голови комісії та його заступника, на початку засідання обирається головуєчий на засіданні шляхом відкритого голосування простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів комісії.

Дисциплінарна комісія судових експертів розглядає питання дисциплінарної відповідальності судового експерта на підставі подання, поданого відповідно до вимог, передбачених положенням про Дисциплінарну комісію судових експертів, затвердженим відповідним органом державного регулювання, та в межах зазначених у поданні порушень.

Держатель Реєстру судових експертів може вносити подання про притягнення до дисциплінарної відповідальності у разі порушення судовим експертом обов'язку щодо подання відомостей до Реєстру судових експертів, передбачених цим Законом.

Подання викладається в довільній формі та має містити обґрунтовану інформацію щодо наявності в діях або бездіяльності судового експерта ознак дисциплінарного проступку. Подання не може стосуватися питання перевірки Дисциплінарною комісією судових експертів повноти, обґрунтованості та об'єктивності висновку судового експерта.

Засідання Дисциплінарної комісії судових експертів є правоможним за умови присутності на ньому більшості складу комісії. Рішення Дисциплінарної комісії судових експертів приймаються на її засіданні шляхом голосування простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів комісії. У разі рівності голосів вирішальним є голос голови Дисциплінарної комісії судових експертів. Під час голосування будь-які сумніви щодо наявності в діях судового експерта дисциплінарного проступку тлумачаться на його користь.

Судовий експерт, щодо якого відкрито дисциплінарне провадження, повідомляється про місце й час засідання Дисциплінарної комісії судових експертів з розгляду питання щодо притягнення його до дисциплінарної відповідальності не менш, ніж за п'ять календарних днів до дня засідання.

Судовий експерт має право брати участь у засіданні Дисциплінарної комісії судових експертів з розгляду питання щодо притягнення його до дисциплінарної відповідальності, ознайомлюватися з поданням щодо себе, іншими матеріалами дисциплінарного провадження, надавати пояснення, документи.

До участі в засіданні Дисциплінарної комісії судових експертів можуть бути запрошені судові експерти, фахівці, науковці, посадові особи, участь яких може сприяти забезпеченню об'єктивності та повноти дисциплінарного провадження.

З дозволу Дисциплінарної комісії судових експертів в її засіданнях можуть брати участь інші особи.

Підстави дисциплінарної відповідальності судового експерта розкриває стаття 33 законопроекту. Зокрема, судовий експерт притягається до дисциплінарної відповідальності за рішенням Дисциплінарної комісії судових експертів, у разі вчинення ним дисциплінарного проступку.

Дисциплінарним проступком є:

1) самостійне збирання матеріалів, які підлягають дослідженню, а також самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи;

2) проведення судовим експертом, який є працівником судово-експертної установи, судової експертизи без письмового доручення його керівника у разі призначення (замовлення) проведення судової експертизи судово-експертній установі;

3) передоручення проведення судової експертизи іншій особі з порушенням встановленого порядку;

4) порушення вимог Закону щодо строків проведення судової експертизи;

5) вирішення питань, які виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі, питань права, надання оцінки законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

6) невиконання вимог законодавства щодо організації робочого місця судового експерта, яке унеможлиблює проведення незалежної, кваліфікованої та об'єктивної експертизи;

7) порушення порядку зберігання та поводження з об'єктами дослідження, матеріалами справи (провадження), що призвело або може призвести до їх втрати або пошкодження, розголошення інформації справи (провадження);

8) застосування руйнівних методів дослідження з порушенням встановленого порядку;

9) неповідомлення в установленому порядку держателю Реєстру судових експертів відомостей щодо настання обставин, які підлягають внесенню до Реєстру судових експертів за повідомленням судового експерта;

10) ухилення від виконання обов'язку щодо підвищення кваліфікації;

11) невиконання судовим експертом без поважних причин обов'язків, що стало підставою для винесення судом окремої ухвали;

12) порушення правил професійної етики судового експерта.

Дисциплінарним стягненням присвячено статтю 34 законопроекту, в якій зазначено, що за вчинення дисциплінарного проступку, до судового експерта може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень:

1) попередження;

2) тимчасове зупинення права на проведення судової експертизи за відповідними експертними спеціальностями;

3) припинення права на проведення судової експертизи за відповідними експертними спеціальностями.

У разі прийняття рішення про застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у виді тимчасового зупинення права на проведення судової експертизи за відповідними експертними спеціальностями Дисциплінарна комісія судових експертів встановлює строк тимчасового зупинення права на проведення судової експертизи, який не може перевищувати один рік, і зобов'язує судового експерта виконати певні дії, пов'язані з його професійною діяльністю, у визначений нею строк.

Інформація щодо рішення Дисциплінарної комісії судових експертів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судового експерта та застосованого виду дисциплінарного стягнення подається держателю Реєстру судових експертів органом державного регулювання протягом п'яти календарних днів.

Застосування до судового експерта судово-експертної установи, з яким укладено трудовий договір (контракт), дисциплінарного стягнення у виді тимчасового зупинення права на проведення судової експертизи (за всіма експертними спеціальностями, право на проведення яких він має), є підставою для його тимчасового переведення за згодою на іншу посаду, не пов'язану з проведенням судової експертизи. За відсутності згоди на тимчасове переведення на іншу посаду чи відсутності відповідних вакантних посад, такий судовий експерт відсторонюється від виконання роботи судового експерта без збереження заробітної плати на час тимчасового зупинення права на проведення судової експертизи. У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у виді припинення права на проведення судової експертизи (за всіма експертними спеціальностями, право на проведення яких він має), трудовий договір (контракт) з ним може бути припинено відповідно до пункту 9 частини першої статті 36 Кодексу законів України про працю [6, 7].

Наслідки застосування дисциплінарного стягнення у виді тимчасового зупинення або припинення права на проведення судової експертизи до судових експертів, які є військовослужбовцями або особами рядового і начальницького складу, визначаються відповідно до вимог спеціального законодавства про проходження служби.

При обранні виду дисциплінарного стягнення Дисциплінарна комісія судових експертів враховує факт визнання судовим експертом своєї вини, тяжкість наслідків, які настали в результаті вчинення дисциплінарного проступку, вжиті судовим експертом заходи для недопущення настання негативних наслідків або їх усунення, відомості щодо обставин, за яких вчинено дисциплінарний проступок, а також те, чи застосовувалися раніше до судового експерта дисциплінарні стягнення, та інші відомості, що його характеризують як судового експерта (досвід роботи судовим експертом, відомості про підвищення кваліфікації тощо).

Судовий експерт не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, якщо минуло шість місяців з дня, коли суб'єкт подання дізнався або мав дізнатися про вчинення судовим експертом дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності судового експерта чи перебування його у відпустці, та більше двох років з дня його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду.

Судовий експерт не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, який стосується експертної спеціальності, право на проведення судової експертизи за якою припинено на момент розгляду питання про притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності.

У разі якщо до судового експерта протягом року з дня застосування до нього дисциплінарного стягнення не застосовано іншого дисциплінарного стягнення, він вважається таким, що не притягувався до дисциплінарної відповідальності [6].

Таким чином, прийняття нового Закону України «Про судово-експертну діяльність» дозволить закріпити види відповідальності судового експерта, засади дисциплінарної відповідальності, підстави притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень, порядок утворення дисциплінарної комісії судових експертів та її діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судову експертизу». Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 22.02.2022).
2. Конституція України. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.02.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 22.02.2022).
4. Кримінальний кодекс України. Дата оновлення 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 22.02.2022).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Дата оновлення 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 22.02.2022).
6. Текст законопроекту про судово-експертну діяльність та супровідні документи від 05.11.2021 за № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення 22.02.2022).
7. Кодекс законів про працю України. Дата оновлення 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 22.02.2022).

Валерія Бондаренко-Берегович

докторка філософії, старша судова експертка Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Судова експертиза – це самостійна наукова галузь, у якій розвивається загальна теорія та встановлюється її місце в системі наукових знань. Враховуючи сучасні тенденції в криміналістиці як науці та тривалі дискусії в криміналістичній спільноті щодо єдиного визначення та конкретизації понять, що використовуються в цій галузі, існує нагальна потреба у чіткому визначенні понятійного апарату Закону України «Про судову експертизу».

Слід зазначити, що поняття судова експертиза є одним із основних визначень, зазначених в Законі України «Про судову експертизу». У статті 1 даного закону вказано, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Тому судову експертизу слід розуміти як дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін обвинувачення й захисту, слідчого судді, суду, та має значення для правильного розслідування кримінального провадження, судового розгляду цивільної, господарської справи про адміністративне або кримінальне правопорушення.

У словнику української мови дано тлумачення поняття «знання» як «обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь», «сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих під час навчання, дослідження», «пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому». Разом з тим, щодо застосування знань під час проведення судовим експертом досліджень вживається термін «спеціальні знання». Даний термін згадується в Кримінальному процесуальному кодексі України, у Цивільно-процесуальному кодексі України, у Законі України «Про судову експертизу», однак чітке тлумачення його в українському законодавстві відсутнє [2].

З аналізу вищезазначених законів та інформаційних джерел можна дійти висновку, що спеціальні знання – це збір інформації з будь-якої галузі, отриманої в процесі навчання і практики, якими володіє обмежене коло спеціалістів (експертів), які використовуються для отримання доказів, необхідних для встановлення істини в адміністративних, цивільних, господарських та кримінальних справах.

Таким чином, судові експертизи призначаються у випадках, коли для вирішення питань у справі необхідні спеціальні знання, тобто ті, що не є загальновідомими – знання, якими володіє обмежене коло фахівців. Спеціальні знання формуються на стадіях отримання майбутнім експертом другого

(магістерського) рівня вищої освіти, спеціальної освіти за певними експертними спеціальностями, самоосвіти та професійного досвіду.

Щодо отримання спеціальної освіти за певними видами експертних спеціальностей, то варто зазначити, що підготовка та стажування фахівців здійснюються Інститутом права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України; за програмами підготовки з відповідних експертних спеціальностей та на відповідних факультетах підготовки експертів-криміналістів університетів внутрішніх справ. А в системі Міністерства охорони здоров'я експертів судово-медичної та судово-психіатричної експертизи готують у тих же навчальних закладах, але за спеціалізацією на останніх курсах навчання на відповідних кафедрах. У системі Міністерства внутрішніх справ України стажування, присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта працівникам Експертної служби, здійснюється відповідно до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу» зі змінами та доповненнями – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

2. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Х. : Право, 2016. – 928 с.

Дар'я Ворона

курсантка 1 курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна
Науковий керівник: Олена Никифорова – кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри тактико – спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

ПОНЯТТЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА

Однією з найважливіших і поширених форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є проведення попередньої та судово-медичної експертизи речових доказів. У сучасному світі судова експертиза є складним і багатогранним процесом, який здійснюють відповідні фахівці. Ця багатопланова справа має особливості, пов'язані з кримінально-правовими, інтелектуальними, організаційними та іншими аспектами. Зрозуміло, що ефективне використання судових процедур у боротьбі зі злочинністю пов'язане з вирішенням багатьох теоретико-правових проблем. Підвищення ефективності судової роботи при розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів передбачає не менше двох справ [1]. По-перше, своєчасний розвиток фахових установ і фахівців з досягнень науки і техніки, по-друге, навичок і висококваліфіковане застосування знань експертів у кримінальних справах.

Судова наука є складним явищем, яке можна охопити одним поняттям. Важливо підкреслити два аспекти та сформулювати два поняття дослідження: такі як діяльність компетентної особи та дослідницька діяльність (розшукова). Ці поняття близькі один до одного, але розглядаються окремо через освітні цілі. У кримінально-процесуальній теорії судова експертиза визначається як процесуальна дія, що складається з експертизи зі збирання показань та інших матеріалів для учасників кримінального процесу або судової справи з метою дослідження фактів і обставин, що мають відношення до правильного рішення, у кримінальному провадженні. Як предмет криміналістичного дослідження зазвичай позначають джерела інформації. Об'єктами розслідування можуть бути, матеріальні об'єкти (майно), якщо сам об'єкт є предметом злочинів, наприклад речові, письмові докази.

Об'єктом можуть виступати живі організми, людина:

відображення конкретних осіб;

виділення людини, частини його тіла і трупи;

поодинокі прості предмети;

складні предмети, що складаються з взаємодіючих деталей (окремі механізми, агрегати);

комплекти предметів визначеного цільового призначення (коробки сірників, пачка сигарет, засоби праці, знаряддя зламу);

сипучі і рідкі тіла (визначений об'єм чорнила, клею, маси дробу)[3]

Метою експертизи є надання висновку, який містить відомості з питань, що стосуються кримінального провадження. Експерт розробляє нові наукові докази. Як правовий інститут, процесуальна система правовідносин й криміналістичне дослідження не існує поза увагою права. Практичне значення цієї класифікації полягає в тому, що розмежування видів судово-медичних розслідувань і чітко визначення предметів допомагає досліднику та суду правильно з'ясувати теми дослідження та навички персоналу, який призначений як експерт у конкретних справах. Має досвід підготовки матеріалів судово-медичної експертизи для дослідження та виконання завдань. Кожен вид судово-медичної експертизи визначається кількома об'єктивними ознаками. Тому їх науковий поділ можливий з різних причин. Протягом судово-медичної експертизи визначення ступеня тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю судово-медичний експерт повинен відповісти на всі питання, на які необхідно доповісти в ухвалі (рішенні судді), за винятком тих, на які немає необхідних даних. Краще давати відповіді на раціональні питання, які не фігурують у розв'язанні. Судово-медична експертиза також виявляє та описує наявні пошкодження (садни, синці), встановлює вид ліків, визначає локалізацію та характеристики, а також ступінь тяжкості пошкодження. Матеріали передаються до органів слідства або перевірки.[2] Криміналістична діяльність у зв'язку з проведенням судово-медичних та судово-психіатричних експертиз здійснюється лише спеціальними державними установами. Експертами цих установ можуть бути особи, які мають вищу освіту та не нижчу кваліфікацію експерта, підготовлені та кваліфіковані як судовий експерт. Цим законом передбачено, що судово-медичну діяльність мають здійснювати також експерти-криміналісти, які не є працівниками цих державних установ після реєстрації є важливим моментом [4].

Судово-медична експертиза – це знання юридичної характеристики прояву властивості та варіативність рядків відображення носіїв інформації. Це відбувається тому, що багато властивостей відомі фахівцям не безпосередньо. Носій несе інформацію його речі та властивості, що виникли з об'єкта, сам механізм індикатора потужності окремі елементи цієї тріади здатні впливати на інших, точне визначення необхідно отримати у експерта.

Суть розслідування – дослідження обставини в окремих випадках. Наявність таких знань є умовою для особи, залученої до тестування як експерт. Тому важливе місце в спекулятивних питаннях займає поняття спеціальних знань розкривається досвід маркетингу, його проблеми, з'ясовуються причини та умови формування [4]. Теоретичною основою можна назвати спеціальні знання, які рішення включені до цього типу іспиту базові знання з цієї дисципліни та методології різноманітні наукові напрямки для проведення необхідних досліджень. Спеціалізована судово-медична експертиза буде формуватися в звичайному режимі внаслідок трансформації інформації з різних галузей однієї чи кількох наук. Там, де конкретно заснована судова ідентифікація інформація про такі науки, як анатомія, топографічна анатомія та антропология. Кримінальна балістична експертиза - у військових науках - зарубіжна і

внутрішня, фізичної зброї, криміналістики. Відбитки пальців – в анатомії, біології, гістології, криміналістиці [5].

Отже, ця тема залишається актуальною тому, що судово-медична експертиза є невід’ємним критерієм розслідування. Полегшує та прискорює ефективність роботи, допомагає дізнатися більш точну й достовірну інформацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко Н.І. Судова експертологія: навч. посібник. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. с. 22-38.
2. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8.10.2001 р.с.60.
3. Шерстюк В.Н. Классификация судебных экспертиз Теория і практика судової експертизи і криміналістики. Х.: Право, 2002. 220 с.
4. Судово-медична експертиза щодо живих осіб. URL: <https://bit.ly/3yvbtXT> (дата звернення 15.02.2022).
5. Тактика призначення і проведення судових експертиз. URL: <https://bit.ly/3atId2r> (дата звернення 15.02.2022).

Гордієнко Максим

судовий експерт сектору автотехнічних досліджень відділу автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ КУРСОВОЇ СТІЙКОСТІ ESP

Сьогодні систему стабілізації встановлюють навіть на бюджетні автомобілі, а продаж нових машин у Старому та Новому Світі, Ізраїлі, Австралії та Канаді без ESP взагалі заборонено. Ми, як завжди, у черзі.

Основною функцією системи курсової стійкості є збереження автомобілем вектора руху при складному та різкому маневрі. Головне завдання - уникнути занесення при різкому повороті керма або неправильно вибраної швидкості. За своєю суттю, Electronic Stability Program є наступною генерацією тандему трекшн-контролю та ABS: при гальмуванні водій зберігає контроль над автомобілем, а при розгоні не втрачає часу на пробуксування.

Ефект досягається за рахунок спільної роботи датчиків: ABS, які передають у «головний пристрій» швидкість обертання всіх коліс, положення керма та перевантажень, що обчислюють обертання авто навколо вертикальної осі.

Електронний блок керування ESP порівнює вихідну траєкторію з кутом повороту керма. При виникненні розбіжності система підгальмовує одне або кілька коліс гальмівними механізмами, а також «приглушує» педаль газу, зменшуючи швидкість автомобіля. Також система стабілізації може бути агрегатована з автоматичною трансмісією, знижуючи або підвищуючи передачу у разі виникнення занесення. Electronic Stability Program працює постійно, аналізуючи поведінку машини кожен секунду.

Система значно знижує ризик виникнення ДТП, але автовиробники залишили водієві шанс повного чи часткового відключення ESP. Навіщо? Справа в тому, що електроніка може втрутитися в той момент, коли шофер не чекає від неї «допомоги»: при їзді по глибокому снігу або сухому піску, бездоріжжю або крижаному схилу, необхідний весь потенціал силової установки автомобіля.

Якщо в момент, нехай і повільного, але руху вперед ESP «прикусить» колесо, що буксує, або почне гасити замет, закриваючи дросель, то автомобіль може остаточно застрягти.

Саме тому перед виїздом на складний ґрунт, передбачаючи, необхідно послабити або, якщо можливо, повністю відключити систему стабілізації. Зробити це можна, як правило, спеціальною кнопкою з характерною піктограмою занесення, яка знаходиться в безпосередній близькості від кермового колеса.

А ще відключена ESP дозволяє зрізати кути на слизькому покритті та навіть проїжджати їх боком. Щоправда, на дорогах загального користування піруети краще не робити. Система стабілізації здатна вирішити безліч складних

завдань, навіть часом врятувати життя, але ESP корисний новачкам, тим водіям, які не морочаться як правильно їздити і водіям, які повільно їздять. Але все ж таки краще контролювати ситуацію самому і дотримуватися 3 головних правил: дотримуватися швидкісного режиму, тримати оптимальну дистанцію, а так само гальмувати заздалегідь!

Але не варто покладатися тільки на електронні системи безпеки, пам'ятайте про те, що ваш досвід найкраща система, не потрібно думати, що якщо у вас є ESP, то ви в безпеці, дорога це місце підвищеної небезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мінуси ESP, про які не говорять. URL: <https://bit.ly/3RvBlm6> (дата доступу: 12.05.2022).

Сергій Губарьков

*судовий експерт сектору автотехнічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Харків, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ОГЛЯДІ МІСЦЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

В останні роки зростає тенденція до збільшення кількості транспортних засобів на дорогах. Збільшення транспортних засобів в свою чергу приводить до збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП).

Результативне розслідування ДТП в першу чергу залежить від якості проведення слідчих дій на початковому етапі, тобто виявлення, ідентифікація та фіксація слідової інформації на етапі проведення огляду місця ДТП.

Огляд місця ДТП — це багатостороння слідча дія, яка передбачає вивчення обстановки на місці дорожньої події, стану транспортного засобу, дослідження різних слідів та об'єктів розташованих безпосередньо в районі ДТП [3].

В епоху новітніх технологій для більш ефективного проведення огляду місця ДТП доцільно використовувати безпілотні літальні апарати.

Безпілотний літальний апарат – (дрон) мобільний, автономний апарат, запрограмований на виконання якихось завдань (наприклад, автономні системи, створені для польоту, розроблені для виконання різного роду завдань) [1].

Дрони обладнані фото і відеокамерою, їх камер включають в себе таку функцію, як стабілізація зображення (система підвісу камери синхронізована з системою управління дроном) та зйомка відео з роздільною здатністю 4К. Завдяки таким камерам можна отримати якісні фотозображення місця ДТП, зокрема отримати фото з видом зверху ділянки дороги зі слідовою інформацією та кінцевим положенням транспортних засобів.

Робота з такими зображеннями в свою чергу дозволить побудувати більш точні масштабні схеми та проводити моделювання ситуації за допомогою комп'ютерних програм. Оскільки традиційні заміри рулеткою можуть мати похибки та недостатню, або недоцільну кількість замірів. Зокрема використання дронів дозволить більш точно фіксувати сліди коліс, подряпини, осип та кінцеве положення транспортних засобів, що має велике значення для подальшого дослідження механізму ДТП.

Також використання дронів дозволить в більш короткий проміжок часу провести огляд місця ДТП та видалити з проїжджої частини транспортні засоби і інші об'єкти, що заважають відновленню руху транспортних засобів [2].

Вміле використання сучасних технологій, спеціальних знань, залучення спеціалістів до огляду місця ДТП надають можливість вже на початковому етапі розслідування отримати необхідні дані щодо механізму розвитку ДТП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Дрон. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дрон> (дата доступу: 02.05.2022).

2. Онучин А.П. Проблемы расследования дорожно-транспортных происшествий с учетом ситуационных факторов. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. 184 с.

3. Огляд місця дорожньо-транспортної події. Державна Інспекція по безпеці дорожнього руху, 2013. URL: <http://www.skatiweb.tk/63.html> (дата доступу: 02.05.2022)..

Євген Гуренко

судовий експерт сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

Костянтин Андронов

старший судовий експерт сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

СПРОЩЕННЯ ФОРМИ ОФОРМЛЕННЯ ВИСНОВКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ СТАНДАРТНИХ ЗРАЗКІВ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ

Сьогодення нашої країни, збройна агресія з боку Російської Федерації, підштовхує нас до порушення проблематики пов'язаної з обсягами неконтрольованого обігу зброї та боєприпасів до неї, а саме у збільшенні обсягу призначення судових експертиз у напрямку дослідження зброї.

Згідно із Законом України «Про судову експертизу», судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. Необхідно зазначити, що об'єктами дослідження судово-балістичної експертизи серед іншого є зразки зброї та патронів промислового (стандартного) виготовлення, що у свою чергу також потребують віднесення чи не віднесення їх до категорії вогнепальної зброї та боєприпасів.

Враховуючи зростання кількості зброї та боєприпасів, які перебувають в незаконному обігу у населення, у зв'язку із активними бойовими діями у ряді областей країни, а також активну правоохоронну діяльність, а саме вилучення та направлення до експертних установ зразків зброї та патронів до неї, ми маємо динаміку збільшення кількості експертиз за напрямками дослідження зброї. Отже, судовими експертами за напрямком судової балістики, під час військового стану та після його закінчення, досліджуються та буде досліджуватися велика кількість зброї та патронів, які надходять до Експертних установ системи МВС. Враховуючи, що висновки судових експертиз, особливо у нинішніх умовах, мають виконуватись швидко та у великих обсягах, але не втрачати законності та якості, хочемо винести пропозицію про спрощення форми оформлення висновку судового експерта при дослідженні зразків зброї та патронів до неї промислового виготовлення без слідів внесення змін до їх конструкції.

Як і зазначалось вище кількість та різноманітність видів зброї та патронів, яка може призначатись для проведення судово-балістичної експертизи може сягати достатньо великих обсягів. Одним із завдань судового експерта при проведенні судової-балістичної експертизи є детальний опис конструкційних особливостей наданих об'єктів, а також проведення їх порівняння із зразками

доступними у літературі та натурними колекціями, проведення експертних експериментів та оформленні відповідних висновків. Форма експертного висновку в Експертній службі МВС регламентується наказом № 591 від 17.07.2017 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [2]. Отже, вважаємо за необхідне зазначити, що експерт як особа, що володіє спеціальними знаннями, вже на етапі роздільного дослідження, а саме вивченні конструкції наданих об'єктів, за умови, відсутності слідів внесення змін у конструкцію зброї чи слідів саморобного спорядження наданих патронів, може сформулювати попередній висновок про належність об'єкта до категорії вогнепальної зброї чи боєприпасів. Беручи до уваги наявність відповідних положень у зареєстрованих методиках досліджень відповідних об'єктів, а саме п. 6.2 «Методики встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів)» [3], що справна вогнепальна зброя промислового виготовлення гарантовано забезпечує надання стріляними снарядами достатньої кінетичної енергії та п. 3.2 «Методики встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби», що непридатність патронів вогнепальної стрілецької зброї промислового виробництва до стрільби в наслідок механічної деформації, корозійних змін тощо, не повинна розглядатися як відсутність у об'єктів криміналістичних ознак боєприпасів [4], дозволяє нам винести пропозиції щодо спрощеної форми оформлення висновку експерта для об'єктів промислового виготовлення, спираючись на достатність його професійних знань та досвіду для формулювання висновку.

Однак необхідно зазначити, що усі зразки зброї та патронів в яких судовим експертом при проведенні дослідження було виявлено сліди внесення змін мають буди дослідженні в повному обсязі без скороченої форми оформлення висновку.

Підбиваючи підсумки викладеного матеріалу, беручи до уваги великі обсяги призначених експертиз, та подальше їх зростання, де об'єктом дослідження є зразки зброї та боєприпаси до них, вважали б за необхідне ввести коротку форму оформлення висновку експерта, без втрати їх повноти та всебічності, за умови відсутності слідів внесення саморобних змін. Структура такого «спрощеного» висновку має включати в себе:

вступну частину;

наведення порівняння досліджуваних предметів із зразками доступними у інформаційно-довідкових джерелах;

результати проведення експериментальної стрільби;

висновки експерта.

Вказані зміни, в умовах воєнного стану, а також після його скасування, є актуальними, оскільки обсяги незаконного обігу зброї та боєприпасів до неї буде лише зростати. Запропоновані зміни змогли б частково вирішити проблему навантаження, а саме швидкості оформлення висновків при проведенні «простих» експертиз за напрямком досліджень зброї, де об'єктами дослідження

є стандартні зразки зброї та патрони до них. Також необхідно зазначити, що впровадження спрощеної форми оформлення висновку по вказаній категорії об'єктів дослідження, зможуть вивільнити значну кількість часу на проведення більш складних експертних досліджень, таких як ідентифікаційні, ситуаційні чи діагностичні дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038а-ХІІ. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 19.06.2022).
2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 591 від 17.07.2017 з1024-17 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення 18.06.2022).
3. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) /ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України; [Гамов Д.Ю.]-К., 2012.-34с. Внесена до Реєстру методик проведення судових експертиз за № 3.1.22.
4. Методика дослідження боєприпасів Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України; [Гамов Д.Ю.]. К., 2012. 25 с.

Віктор Долгушин

головний судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СПЕЦІАЛІСТА-КРИМІНАЛІСТА ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ ТА РЕЧОВИН

У криміналістичній літературі вчені визначають процесуальну та не процесуальну форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Процесуальна форма перш за все регламентована положеннями кримінального процесуального закону та у свою чергу передбачає можливість використання спеціальних знань при проведенні експертизи, у проведенні слідчих (розшукових) дій, застосуванні окремих заходів забезпечення кримінального провадження тощо. Непроцесуальна форма використання спеціальних знань як правило регламентована відомчими нормативно-правовими актами та загалом полягає у наданні довідково-консультативної допомоги слідчому на початку кримінального провадження, а у подальшому й на стадії досудового розслідування.

Під час досудового розслідування використання спеціальних знань у формі допомоги спеціаліста можливе у формі його залучення до проведення слідчих (розшукових) дій як органами досудового розслідування, так й стороною захисту за відповідним клопотанням, яке розглядається в порядку визначеному статтею 220 Кримінально – процесуального кодексу України.

Спеціаліст може бути залучений сторонами кримінального провадження не лише під час досудового розслідування, а й судом під час судового розгляду. [1, ст. 220].

Розглянемо комплексне та об'єктивне дослідження техніки безпеки спеціаліста-криміналіста на місці події.

Основою даної тематики є діалектичний метод пізнання. Крім цього загального методу пізнання для досягнення поставленої мети використовуються наступні методи: формально-догматичний (юридичний) – при з'ясуванні нормативного змісту окремих положень науки щодо поняття спеціаліста, криміналістичних засобів; системно-структурний – для поглибленого дослідження і співставлення окремих нормативних положень, які пов'язані з заходами безпеки при огляді місця події.

Спеціаліст у кримінальному процесі – це суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності (фізична особа), який володіє деякою правосуб'єктністю і виконує на базі своїх спеціальних знань з науки, техніки, мистецтва чи ремесла або вмінь у певній галузі діяльності, офіційну функцію допомоги слідчому і суду у виявленні, закріпленні й вилученні доказів [3, с. 30].

Стаття 71 Кримінально – процесуального кодексу України визначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може

надавати консультації під час досудового розслідування і садового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1, ст. 71].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час садового розгляду [4].

Питання про залучення спеціаліста в слідчій дії слідчий вирішує, виходячи з потреби у використанні спеціальних знань у галузі природничих, технічних та інших наук. Зрозуміло, що в певних випадках слідчому отримати якісні зразки без допомоги спеціаліста доволі складно, адже в будь-якому випадку він, володіючи відповідними знаннями, виконає цю роботу краще за слідчого [4, с.114].

Проблема доцільності залучення спеціаліста має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням категорій існуючих доказів та тих, які планує отримати слідчий; наявності необхідного фахівця; готовності фахівця і потрібних науково-технічних засобів [5, с. 119].

Вимоги спеціалістів-вибухотехніків Національної поліції України на місці події щодо визначення небезпечних зон для людей, безпечної поведінки та поводження з вибуховими матеріалами є обов'язковими для всіх працівників поліції [6].

Спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України приступають до виконання спеціальних вибухотехнічних робіт тільки після евакуації людей та залишення небезпечної зони всіма членами слідчо – оперативної групи, пов'язаної з використанням вибухових матеріалів або предметів, що їх нагадують. Доступ до ділянки місцевості, приміщення, транспортних засобів надається лише після завершення їх обстеження спеціалістами-вибухотехніками Національної поліції України та складення акта перевірки об'єкта на наявність вибухових матеріалів.

За наявності інформації про можливий час вибуху спеціальні вибухотехнічні роботи припиняють за 15 хв. до ймовірного часу вибуху й відновлюють не раніше ніж через 30 хв. після нього.

Забороняється втручатися в дії спеціалістів-вибухотехніків Національної поліції України та відвертати їх увагу під час безпосереднього розряджання, руйнування або знищення вибухових матеріалів, а також давати доручення щодо прискорення проведення спеціальних вибухотехнічних робіт.

У випадках виявлення вибухових матеріалів (за наявності ознак кримінального правопорушення) до участі в їх вилученні та подальших діях з ними обов'язково залучаються спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України [6].

Під час поводження з вибуховими матеріалами спеціалісти-вибухотехніки дотримуються таких загальних заходів безпеки:

1) для проведення спеціальних вибухотехнічних робіт потрібно залучати групу спеціалістів-вибухотехніків Національної поліції України у кількості не менше ніж дві особи;

2) кожне повідомлення про загрозу вибуху, до реагування на яке залучені спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України, розцінюється як достовірне;

3) у разі виявлення вибухового матеріалу забороняється проводити з ним будь-які маніпуляції (зрушувати з місця, трясти, відкривати тощо) працівникам, які не уповноважені на проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;

4) спеціальні вибухотехнічні роботи проводяться в засобах індивідуального захисту;

5) забороняється проведення огляду місця події за фактом вибуху без огляду території спеціалістами-вибухотехніками Національної поліції України на наявність вторинних вибухових пристроїв або вибухонебезпечних залишків та частин вибухового пристрою, що вибухнув, а також без узгодження зі спеціалістами відповідних служб (служби електропостачання, газової служби, водоканалу тощо) щодо можливості безпечного перебування на місці вибуху;

6) входити до приміщення, в якому стався вибух, дозволяється після його ретельного провітрювання та повного видалення димоподібних продуктів вибуху;

7) забороняється залучення спеціалістів-вибухотехніків Національної поліції України до розряджання, перевезення або знищення вибухових матеріалів у випадках, коли відсутні ознаки кримінальних правопорушень;

8) перед роботою з електродетонаторами, електромеханічними чи електронними частинами вибухового пристрою потрібно проводити зняття з тіла (одягу) спеціаліста-вибухотехніка Національної поліції України або судового експерта-вибухотехніка статичного електричного заряду;

9) з метою запобігання небезпечному (токсичному, хімічному тощо) впливу вибухових речовин або продуктів вибуху на організм людини, збереження криміналістичних слідів на вибухових пристроях і на місці події та недопущення внесення сторонніх слідів під час визначення категорії вибухонебезпечності, контактного розряджання виявлених вибухових пристрів або предметів, що їх нагадують, під час огляду місця події спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України повинні працювати в спеціальному одязі й латексних рукавичках, а за потреби - в індивідуальних засобах захисту органів дихання та зору;

10) дозволяється застосовувати вогневий спосіб підриву у випадках, коли застосування електричного способу неможливе;

11) виявлення та вилучення вибухових матеріалів залежно від категорії вибухонебезпечності має фіксуватися засобами фотозйомки, відеозапису та іншими науково-технічними засобами, а за потреби – засобами рентгенографування внутрішньої будови об'єктів;

12) пріоритетом у прийнятті рішення щодо поводження з виявленими вибуховими матеріалами є захист здоров'я та життя людини;

13) пакування вибухонебезпечних предметів спеціалістами-вибухотехніками Національної поліції України здійснюється так, щоб унеможливити їх вільне переміщення в упакуванні. При цьому перевага надається прозорому упакуванню (спеціальний пакет), якщо це не зашкодить

збереженню об'єктів дослідження. Вибухові речовини та їх проби вміщуються в скляну, або картонну, або паперову тару. Упакування має забезпечувати збереження індивідуальних ознак виявлених вибухових матеріалів (запобігати змішуванню вибухових речовин або їх слідів тощо);

14) забороняється розміщувати в одному впакуванні засоби підриву, вибухову речовину, а також засоби ініціювання електричної дії та джерела електроживлення. При цьому оголені кінці проводів електричних засобів ініціювання, засобів підриву мають бути з'єднані між собою скруткою;

15) демонтаж вибухових пристроїв (від'єднання їх складових частин) та їх елементів під час проведення судових експертиз без застосування спеціального інструменту, устаткування, засобів індивідуального чи колективного захисту від вибуху забороняється;

16) під час демонтажу піротехнічних виробів (звукових ракет сигналу стихійного лиха, реактивних сигнальних патронів, сигнальних патронів, фальшфейєрів, піротехнічних сигналів, побутових та професійних засобів тощо) забороняється впливати на пускові вузли (теркові, електрозапальні тощо);

17) розпилювати та свердлити корпуси вибухових пристроїв і їх складових частин забороняється [2].

Таким чином, спеціальні вибухотехнічні роботи проводяться в засобах індивідуального захисту; забороняється проведення огляду місця події за фактом вибуху без огляду території на наявність вторинних вибухових пристроїв або вибухонебезпечних залишків або частин вибухового пристрою, що вибухнув, а також без узгодження зі спеціалістами відповідних служб щодо можливості безпечного перебування на місці вибуху; входити до приміщення, в якому стався вибух, дозволяється після його ретельного провітрювання від продуктів вибуху.

Забороняється втручатися в дії спеціалістів-вибухотехніків Національної поліції України та відвертати їх увагу під час безпосереднього розряджання, руйнування або знищення вибухових матеріалів, а також давати доручення щодо прискорення проведення спеціальних вибухотехнічних робіт.

Отже, спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України приступають до виконання спеціальних вибухотехнічних робіт тільки після евакуації людей та залишення небезпечної зони всіма членами слідчої оперативної групи, пов'язаної з використанням вибухових матеріалів або предметів, що їх нагадують. Доступ до ділянки місцевості, приміщення, транспортних засобів надається лише після завершення їх обстеження спеціалістами-вибухотехніками Національної поліції України та складення акта перевірки об'єкта на наявність вибухових матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Дата оновлення 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 18.02.2022).

2. Про затвердження Інструкції про поведінку з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної

служби Міністерства внутрішніх справ України 19.08.2019 № 691 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#top> (дата звернення 18.02.2022).

3. Белан С.В., Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. № 7. С. 28-36.

4. Ємець Н.А. Тактичні прийоми отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження. Участь спеціаліста в цій слідчій дії. Криміналістичний вісник. 2014. № 1 (21), С.113-117.

5. Кривонос М.В. Участь в проведенні слідчих (розшукових) дій: правовий аспект. Вісник АМСУ. Серія: "Право". 2013. № 2 (11). С. 118-124.

6. Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України 19.08.2019 № 691 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#top> (дата звернення 18.02.2022).

Алла Заріцька

старша судова експертка сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Рівненського НДЕКЦ МВС України, м. Рівне, Україна

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ ТА ЕКСПЕРТІВ-ЕКОНОМІСТІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Необхідність у злагодженій діяльності, спільному співробітництві, діловому контакті слідчого і судового експерта економіста - є об'єктивною умовою по встановленню істини в процесі розслідування господарських злочинів.

Чітке визначення задач названих суб'єктів взаємодії дозволяє швидко й ефективно встановити механізм вчинення злочинних дій та ще й документально їх підтвердити висновком судово-економічної експертизи.

Тактика проведення судових експертиз має особливості, які обумовлені тим, що експерт - це самостійна процесуальна фігура, яка персонально відповідає за результати проведеного ним дослідження, що має доказове значення. З урахуванням цього, метою взаємодії слідчого з експертом-економістом - є забезпечення експерта всіма необхідними бухгалтерськими документами для написання висновку експерта.

Мета і границі взаємодії слідчого з експертом-економістом строго формалізовані кримінально-процесуальним законодавством, а також іншими нормативно-правовими актами, що передбачають організаційно-тактичні форми й методи. Сутність тактичних задач взаємодії слідчого з експертом-економістом залежить від форми спеціальних знань, яка необхідна слідчому в конкретній слідчій ситуації. Отже, обговорюватися повинна система завдань, які слідчий не може самостійно вирішити в ході розслідування і тому повинен кооперувати свою діяльність із діяльністю осіб, що мають спеціальні знання й здатні на їх основі будувати дії по дешифруванню інформації.

Специфіка розслідування господарських злочинів полягає у тому, що більшість слідів протиправних дій залишаються в документах [1]. Сама суть господарської діяльності припускає обов'язкове ведення документації. Цей фактор обумовлює обов'язкове проведення судово-економічної експертизи і є одним з ефективних методів виявлення злочинних порушень у сфері господарювання. Практично неможливо провести досудове розслідування таких злочинів, не маючи висновку експерта за результатами документального дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання [2, с. 412]. Ось чому судово-економічна експертиза являє собою, узагальнюючий метод по зібраних доказах і є діючим інструментом боротьби з різного роду розкраданнями.

До основних форм взаємодії відносяться не будь-які контакти слідчого з експертом, а лише спільні, засновані на законній дії, об'єднані єдиними цілями (завданнями), тобто викриття винних осіб і забезпечення правильного

застосування закону. Приклад основних форм взаємодії в слідчій практиці: довідково-консультаційна діяльність; залучення експерта-економіста до кримінального провадження у якості спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; залучення експерта-економіста для допиту стосовно запитань, що стосуються проведеного економічного дослідження.

Від правильної взаємодії залежить і подальший хід розслідування господарських злочинів і вірне виставлення перед слідчим тактичних задач, таких як: характерні обставини проведення господарських операцій і порядок їх відображення у бухгалтерському обліку; встановлення ознак підробки бухгалтерських документів; значення тих чи інших бухгалтерських документів в кримінальному провадженні; проведення відбору бухгалтерських документів для подальшого дослідження ...

Доцільно залучати експерта-економіста до проведення слідчих дій під час розкриття господарських злочинів, а не будь-якого іншого спеціаліста з економічною освітою. Саме експерт-економіст, що залучений до слідчої дії в якості спеціаліста, допоможе визначити [3, 4]:

які саме бухгалтерські документи і рахункові реєстри можуть містити відомості або мають відношення до незаконної господарської операції;

обсяг бухгалтерських документів, необхідних для проведення економічної експертизи;

які документи викликають сумніви в їх доброякісності, та яка частина документа має значення для розслідування;

що варто з'ясувати у підозрюваного, обвинуваченого і свідка при їх допиті;

яку економічну експертизу необхідно призначити та які питання доцільно поставити перед експертом;

чи є необхідність призначення ще одної документальної ревізії або іншої перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства.

Експерт-економіст може застерегти слідчого від помилок у вживанні специфічної термінології при складанні процесуальних документів.

Підводячи підсумок, треба зазначити, що визначені тактичні завдання взаємодії слідчого з експертом-економістом залежать від конкретних завдань слідчої дії й можливостей застосування в повному обсязі знань і можливостей визначеного спеціаліста. Вірне визначення тактичних завдань та їх вирішення в процесі взаємодії слідчого із експертом-економістом в кримінальному провадженні дозволяє встановити сутність господарських операцій, що знайшли відображення в бухгалтерських документах і тим самим з'ясувати відношення документів до вчинення незаконної господарської операції та визначити доказове значення вилучених бухгалтерських та інших облікових документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бушан О.П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів. Проблеми законності. Харків, 2000. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8674> (дата звернення: 04.02.2022).

2. Курків М.В. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів: навч. посібник. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. 412 с.

3. Дікань Л.В., Понікаров В.Д., Кожушко О.В. Судово-економічна експертиза. Навчальний посібник. Харків: вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. URL: <https://bit.ly/3PISE6W> (дата звернення: 04.02.2022).

4. Гуцаленко Л.В., Михальчишина Л.Г., Сидорчук В.М. та інш. Судово-бухгалтерська експертиза. Навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2011. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk767327.pdf> (дата звернення: 04.02.2022).

Євгеній Іванко

головний судовий експерт сектору технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ВІД ПІДРОБОК

У процесі розслідування злочинів часто виникає необхідність у криміналістичному дослідженні документів, які є речовими доказами у справі - документів, використаних або як засіб скоєння злочину, або як засіб приховування його слідів, а також документів, що сприяють з'ясуванню обставин справи. При цьому, частіш за все, задачею досліджень є визначення справжності документа.

Визначити справжність документів можна за наявністю на документі спеціальних захисних елементів.

Спеціальні засоби захисту документів – це сукупність технічних прийомів та засобів, які використовуються в процесі виробництва документів, і призначені для ускладнення, як їх повного фальшування, так і внесення змін у первинний зміст документів.

Вдосконалення спеціальних елементів захисту цінних паперів, грошових знаків, і документів суворого обліку належить до сукупності загальнодержавних заходів запобігання їх фальшуванню.

Детальний опис елементів захисту конкретних документів, цінних паперів і грошових знаків допомагає не тільки судовим експертам, що проводять дослідження, забезпечити єдиний підхід до порівняльного дослідження наданих на експертизу об'єктів, а і є потужним профілактичним заходом запобігання підробки документів за умови наявності системи ознайомлення населення з їх ознаками справжності.

Засоби захисту від підробок за видами поділяються на: технологічні, поліграфічні, і фізико-хімічні.

Технологічний захист - це комплекс ознак, що являє собою елементи, внесені у процесі виготовлення складових частин документів за допомогою спеціальних технологічних процесів.

Елементами технологічного захисту є: композиційний склад паперу, розміри документу, захисні волокна, захисні стрічки, захисні нитки, конфетті, водяний знак, тип підкладки, голограми, кінеграми, перфорація, композиційний склад фарб, ефект метамерії кольору, тощо.

Поліграфічний захист виражається у використанні певних способів і прийомів поліграфічного друку, а також у нанесенні на папір спеціальних елементів поліграфічними способами.

Основними видами поліграфічного захисту є: види друку, мікродрук, райдужний друк, орловський друк, приховані зображення, графічні елементи (гільйошні сітки, розетки, віньетки, тощо), фонові сітки, наскрізні (сумісні) зображення, оптичні ефекти, безбарвне тиснення.

Фізико-хімічний захист базується на використанні в сполуках матеріалів документів хімічних речовин, наявність яких може бути визначена спеціальними методами.

До таких матеріалів належать: люмінофори (флуоресцентні та фосфоресцентні фарби), інфрачервоні матеріали, феромагнітні компоненти, метамерні фарби; оптично змінні (ОВІ) фарби.

Розглянемо детальніше зазначені захисні елементи.

Для виготовлення цінних паперів, документів суворого обліку, а особливо - грошових знаків, застосовується спеціальний високосортний папір, якому властиві високі технічні властивості (щільність, товщина, наявність поверхневого покриття, спеціальні структура, прозорість, гладкість, стійкість, міцність).

Підкладка - це паперова основа, що служить для нанесення поліграфічного оформлення.

До кожного конкретного з документів суворого обліку, грошових знаків і цінних паперів існують технічні вимоги до розмірних характеристик в цілому та їх окремих фрагментів.

Захисні волокна - це кольорові або видимі за певних умов натуральні чи синтетичні волокна, включені у папір або нанесені на його поверхню. Кольорова гама захисних волокон охоплює весь діапазон спектру.

Захисні стрічки - синтетичні стрічки, що розміщуються в структурі паперу під час його виготовлення і візуалізуються у наскрізному освітленні.

Захисні нитки – це вузькі смужки тонких матеріалів, введені в структуру паперу під час його виготовлення за допомогою використання спеціального обладнання.

Конфетті – елемент технологічного захисту документів, який являє собою паперові або синтетичні частки круглої або неправильної багатокуткової форми, що розташовані у паперовій масі цінних паперів. Під час огляду цінних паперів у відбивних променях конфетті спостерігаються у вигляді блискучих райдужними кольорами часток і змінюють колір при зміні розташування документа по відношенню до джерела освітлення.

Водяний знак - це одно, дво або багатотонове зображення в папері, що створюється в процесі його виготовлення та візуалізується у наскрізному освітленні. В місці розташування водяного знаку папір має зміни у товщині, що утворюється під час виготовлення паперового полотна на спеціальних сітках з рельєфними елементами.

Голограма - об'ємний багатоплановий або плоский малюнок на металізованій фользі або оптично прозорому матеріалі. Кінеграма - локальне багатосюжетне зображення, що базується на голографічному принципі та поступово змінюється під різними кутами зору. Кінеграми і голограми скріплюються з поверхнею документа за допомогою спеціальних клеючих речовин, що мають високі адгезійні властивості і спроби їх відокремити призводять до руйнування.

Перфорація – отримання отворів (мікро отворів) у грошовому знаку чи документів, що сукупно утворюють якийсь малюнок чи текст. Візуалізується при огляді проти світла.

Композиційний склад фарб, що використовується при виготовленні банкнот, відрізняється від звичайних поліграфічних, більш стійкі до різного роду впливу і мають певні захисні властивості. Так, одноколірний малюнок на різних частинах однієї й тієї ж банкноти має різні магнітні, люмінесцентні властивості, і метамерні характеристики.

Поліграфічний захист полягає у використанні різних способів поліграфічного друку, основними з яких є: високий, глибокий, плоский і трафаретний.

Високий друк - друк, при якому передача зображення на папір або інший матеріал здійснюється з друкарської форми, в якій друкуючі елементи розташовані над пробільними елементами.

Глибокий друк - спосіб друку, при якому друкуючі елементи заглиблені у порівнянні з пробільними.

Плоский друк - друк, при якому передача зображення на матеріал здійснюється з друкарської форми, в якій друкуючі та пробільні елементи знаходяться в одній площині.

Трафаретний друк - спосіб друку, при якому зображення отримується із застосуванням друкарської форми у вигляді сітки, в якій пробільні елементи унеможливають потрапляння фарби на папір або інший матеріал.

Крім зазначених основних способів друку, для поліграфічного оформлення окремих цінних паперів використовують спеціальні способи, принципи яких не розкриваються.

Райдужний друк - спосіб друку з однієї друкарської форми двома або кількома фарбами, які на відбитку поступово переходять одна в другу і створюють ефект «райдуги». Такий ефект досягають конструкцією барвних апаратів друкарських машин, у яких фарби попарно змішуються за допомогою розкатного валика.

Орловський друк - спосіб друку з однієї друкарської форми, що полягає в одночасній передачі різнобарвного зображення на папір з різким переходом одного кольору в інший без розриву ліній зображення.

Мікродрук - текст, який можна прочитати за допомогою оптичних збільшувачих пристроїв зі збільшенням у декілька разів. Мікродрук забезпечує захист цінних паперів від копіювання через неможливість досягти при цьому необхідної роздільної здатності: під час копіювання і сканування мікродрук відображається зі значними спотвореннями.

КПП-ефект або приховане (латентне) зображення, що створюється за рахунок мікрорельєфу та візуалізується під малими кутами зору.

Прихований муаровий візерунок (МУС-ефект)- муаровий ефект, який при дослідженні під прямим кутом зору сприймається як одноколірний, а при зміні кута зору розпадається на різнокольорові смуги, де один колір поступово переходить в інший.

Гільйошний елемент - одно-, двоколірний або різнобарвний графічний елемент, утворений тонкими суцільними лініями, які побудовані за певними геометричними законами.

Віньетка - прикраса у вигляді малюнка або орнаменту, яка в тому числі застосовується при оформленні грошових знаків та цінних паперів.

Фонові сітки - система ліній, побудована за певними геометричними законами, яка створює фон бланка документа, цінного паперу тощо.

Наскрізнi (сумісні) зображення - зображення, одна частина якого розташована з лицьового боку бланка, а друга - із зворотного, що разом створює ціле під час огляду у наскрізному освітленні.

Безбарвне тиснення - незабарвлене рельєфне зображення, нанесене на пофарбовану або незадруковану ділянку документа, що можна побачити в навкісному освітленні.

Під час виготовлення документів можуть використовуватися фарби, що мають спеціальні якості, які проявляються в ультрафіолетовій та інфрачервоній зонах спектру. Такі фарби або флуоресціюють в ультрафіолетових та інфрачервоних променях, або ж стають прозорими.

Деякі фарби мають метамерні властивості, які виявляються в ультрафіолетовому та інфрачервоному випромінюванні. Для отримання барвників з цими властивостями до фарб вводяться спеціальні люмінофори, які починають світитися тим чи іншим кольором під дією УФ-випромінювання (флуоресціюють).

Магнітний захист – елемент фізико – хімічного захисту, заснований на введенні феромагнітних компонентів у склад частини цінних паперів, в результаті чого вони набувають магнітні властивості. Діагностику наявності таких компонентів здійснюють за допомогою детекторів, вбудованих у відповідні пристрої.

Метамерні фарби – це барвники, які виявляють контрастні властивості по відношенню до інфрачервоного випромінювання. Для контролю метамерності фарб використовують спеціальні детектори. Такий елемент захисту відноситься до найбільш ефективних.

Крім того, існують ще оптично змінні фарби – OVI, які змінюють свій колір залежно від кута зору.

Зазначений перелік захисних елементів не є вичерпним.

Всі цінні папери, бланки суворого обліку і грошові знаки забезпечені комбінованим захистом від підробок, що включає певне поєднання елементів захисту різних видів.

Конкретний набір елементів визначають виходячи з необхідності забезпечення відповідного рівня захисту та економічного обґрунтування застосування цінних паперів, банкнот, та інших документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

2. Бірюков В.В., Коваленко В.В., Бірюкова Т.П., Ковальов К.М. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. За ред В.В. Бірюкова. Київ: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2007. 332 с.

Михайло Лисенко

старший судовий експерт сектору автотехнічних досліджень відділу автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ І АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У 2022 році, в сучасній експертній практиці інженерної експертизи основним джерелом даних, які характеризують механізм дорожньо-транспортної пригоди і, які використовуються при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод залишаються свідчення свідків та учасників дорожньо-транспортної пригоди. Свідчення свідків та учасників є суб'єктивними, оскільки сприйняття однієї і тієї ж ситуації (швидкості руху, відстані тощо) різними людьми може значно відрізнятись один від одного. При цьому, не можна виключати і навмисне викладення свідками завідомо неправдивих свідчень стосовно механізму дорожньо-транспортної пригоди. А можливість виявити такі факти або усунути експертним шляхом протиріччя в свідченнях свідків стосовно механізму дорожньо-транспортної пригоди, що в деяких випадках дозволяє водіям уникнути відповідальності за порушення Правил дорожнього руху, не завжди можливо.

Відеозапис, як з камер стаціонарного відеоспостереження, так і з камери автомобільного відеореєстратора є відображенням події ДТП, і він надає об'єктивні, а не суб'єктивні вихідні дані, які характеризують механізм дорожньо-транспортної пригоди на відміну від свідчень свідків.

Дослідження відеозапису (за відповідних умов) дозволяє встановити широкий спектр вихідних даних, які характеризують механізм ДТП:

- швидкість руху транспортного засобу;
- на якій відстані відносно меж проїзної частини рухався транспортний засіб;
- розташування місця наїзду (зіткнення) відносно меж проїзної частини;
- швидкість (темп) руху пішохода;
- на якій відстані відносно меж проїзної частини рухався пішохід;
- траєкторія руху транспортного засобу;
- траєкторія руху пішохода;
- взаємне розташування транспортних засобів в момент їх зіткнення;
- взаємне розташування транспортного засобу та пішохода в момент наїзду;
- на який сигнал світлофора рухався транспортний засіб;
- на який сигнал світлофора рухався пішохід;
- час знаходження в нерухомому стані транспортного засобу;
- час знаходження в нерухомому стані пішохода;
- розташування відносно меж проїзної частини транспортного засобу;
- розташування відносно меж проїзної частини пішохода;

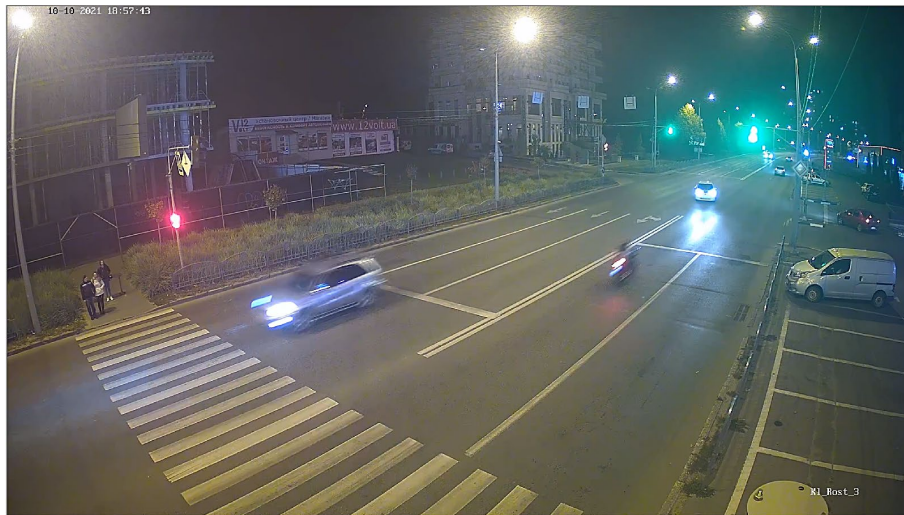
на якій відстані від стоп-лінії (світлофора, меж перехрестя) знаходився транспортний засіб в момент загоряння для нього відповідного сигналу світлофора;

наявність об'єктів, які могли б обмежувати оглядовість;

наявність об'єктів, які могли б створювати перешкоду або небезпеку для руху [1, 2].

Однак, як було сказано раніше, не кожен відеозапис може бути використаний експертами для повного та всебічного дослідження механізму ДТП, тобто, не кожен відеозапис ДТП може бути придатним для дослідження. Відеозапис повинен мати:

– достатню розподільчу здатність, а саме, повинні бути наявні чіткі контури об'єктів (автомобіля, пішохода), стосовно яких проводиться дослідження (зображення 1, 2);

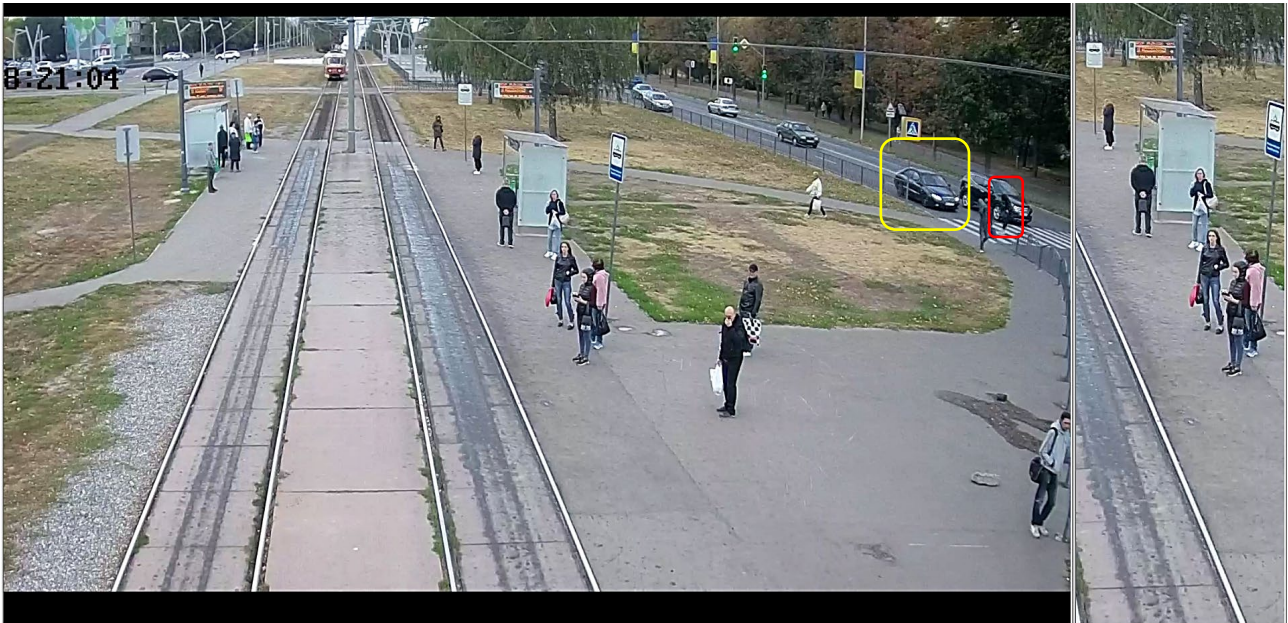
Зображення 1. Придатний для дослідження відеозапис (достатня роздільна здатність та чіткі контури об'єктів). Зіткнення мотоциклу та автомобіля.

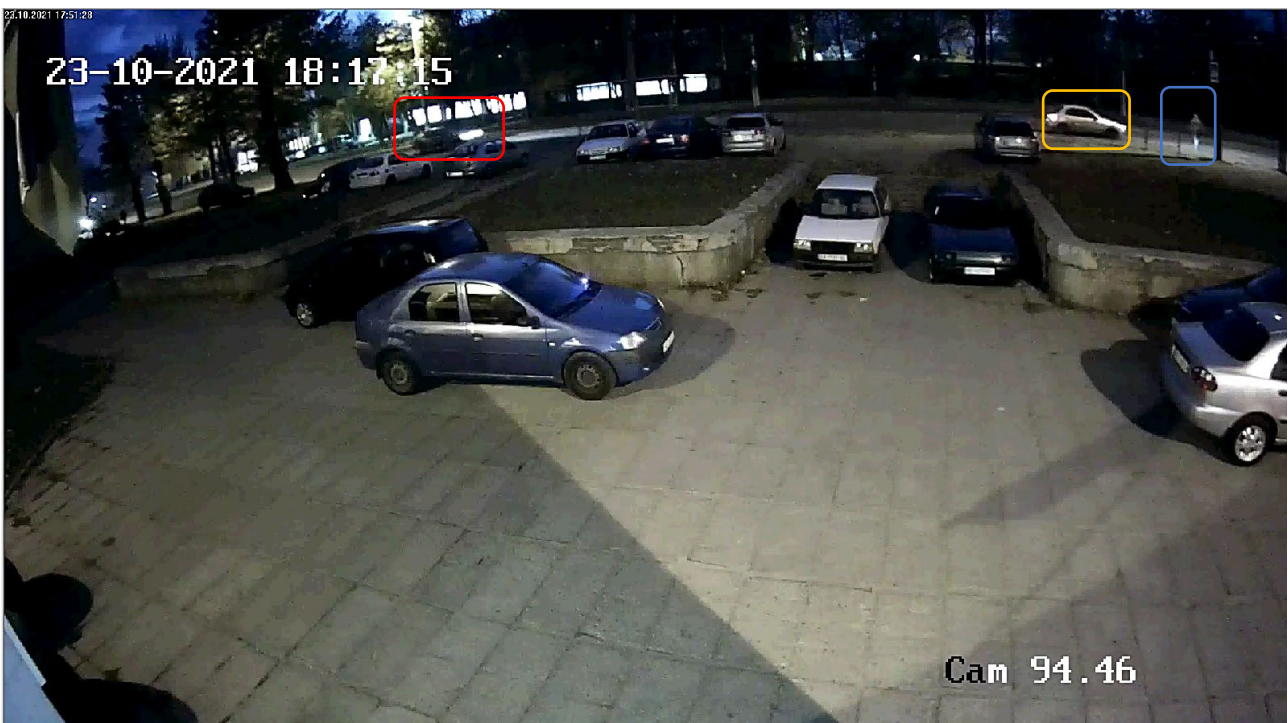
Зображення 2. Непридатний для дослідження відеозапис (недостатня роздільна здатність та розмиті контури об'єктів). Момент наїзду автомобіля на пішохода.

– повинні бути наявні достатньо інформативні масштабні маркери (ширина проїзної частини, дорожня розмітка, стовпи тощо.) (зображення 3, 4);

Зображення 3. Придатний для дослідження відеозапис (достатньо інформативні масштабні маркери (дорожня розмітка). Наїзд автомобіля на пішохода.

Зображення 4. Непридатний для дослідження відеозапис (неінформативні масштабні маркери (ширина проїзної частини, дорожня розмітка, стовпи). Наїзд автомобіля на пішохода.

Слід зазначити також те, що чим більша частота кадрів відеозапису, тим

більш точно можливо встановити положення об'єктів (автомобіля, пішохода), стосовно яких проводиться дослідження у відповідні проміжки часу.

Отже, основною перевагою відеозапису ДТП, як з камер стаціонарного відеоспостереження, так і з камери автомобільного відеореєстратора є об'єктність відображення обставин ДТП, оскільки вони зафіксовані технічним засобом – відеокамерою.

Також перевагою відеозапису ДТП є можливість, за відповідних умов, оцінити механізм розвитку в цілому на всіх його трьох стадіях.

Механізм ДТП – це комплекс пов'язаних об'єктивними закономірностями обставин, що визначають процес зближення ТЗ із перешкодою перед ударом, взаємодію його з перешкодою при нанесенні удару і наступний рух ТЗ та інших відкинутих ударом об'єктів до зупинки. Оскільки кінцевою метою експертного дослідження механізму пригоди є одержання даних, що дозволяють дати оцінку діям водія, спрямованим на запобігання шкідливим наслідкам, основне значення має встановлення того, що відбулося на першій стадії механізму пригоди (зближення ТЗ з перешкодою, пішоходом або з іншим автомобілем), тобто коли водій міг і повинен був оцінити дорожню обстановку як небезпечну і вжити необхідних заходів [3].

Зокрема дослідження відеозапису ДТП дає можливість, за відповідних умов, оцінити першу стадію механізму пригоди та встановити об'єктивний характер руху учасників ДТП до зіткнення або наїзду.

Однак, все вищевказане дійсне лише при умові надання експертам на придатного для дослідження відеозапису, який відповідає вищенаведеним критеріям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методика проведення комплексної автотехнічної, фототехнічної і відеотехнічної експертизи з метою встановлення обставин ДТП /Київський НДІСЕ Мінюсту України, 2014.
2. Методика криміналістичного дослідження матеріалів і засобів звуко- та відеозапису. – Реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 7.1.03 від 06.02.2009. – ДНДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, 1998.
3. Розслідування обставин дорожньо-транспортних пригод/ Авт.-уклад. С.О. Шевцов, К.В. Дубонос.-Х: Факт, 2003.

Олена Луніна

кандидатка юридичних наук, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доцентка кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

Вероніка Шкабаро

кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

ЕКСПЕРТИЗА У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Одним з головних напрямків діяльності демократичної, соціальної правової Української держави є захист прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Механізму правового регулювання діяльності, дій, рішень суб'єктів владних повноважень властивий імперативний характер, а основним способом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень виступає адміністративне судочинство. Це стосується усіх сфер, у тому числі сфери державної реєстрації.

Доводиться констатувати, що останнім часом при вирішенні спорів у судах висновок експерта у системі доказів набуває все більшого значення. Не є виключенням у цьому адміністративне судочинство.

Дослідження сутності публічно-правового спору у сфері державної реєстрації як предмету адміністративного судочинства здійснено у дисертаційній роботі [1], у який по деяких аспектах приділено певну увагу питанню значення висновку експерта у публічно-правовому спорі у сфері державної реєстрації.

Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) висновки експертів, поряд з письмовими, речовими і електронними доказами, показаннями свідків, визначено засобами, які встановлюють будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (стаття 72). Вимогам до висновку експерта, призначенню експертизи судом та проведенню експертизи, наслідкам ухилення учасника справи від участі в експертизі, оцінці висновку експерта, видам експертиз (комісійна, комплексна, додаткова і повторна) присвячені статті 101-111 КАСУ [2].

На думку Ключова О.М., регламентація самого порядку проведення судової експертизи в КАСУ прописана доволі лаконічно, оскільки методика проведення експертного дослідження не є предметом правового регулювання. Зокрема,

процедура та послідовність здійснення операцій, відносно дослідження об'єктів судової експертизи, визначаються специфікою предмета експертизи та методами, які застосовуються судовим експертом. Особливості виконання окремих процедур містять методичні та інструктивні матеріали інформативного характеру, а природа таких процедур залишається специфічною та належить до сфери професійних знань та досвіду судового експерта [3, с.109].

Судовою експертизою законодавство України визначає дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Законом України «Про судову експертизу» визначено правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [4].

Існує довозі широкий перелік видів судових експертиз та експертних досліджень (почеркознавча, лінгвістична, товарознавча, психологічна, біологічна, економічна, пожежно-технічна, оціночно-будівельна, інженерно-транспортна, земельно-технічна, оціночно-земельна, технічна експертиза документів, експертиза зброї, експертиза у сфері інтелектуальної власності тощо) [5-7]. Особливої уваги останнім часом набуває антикорупційна експертизи [8-9].

Залучення експертів дає можливість всебічно і повно з'ясувати обставини справи і вирішити питання по суті.

Необхідність призначення судової експертизи обумовлена дійсною потребою у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування. Фактично судова експертиза призначається у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування.

Важливість та значення певного доказу обумовлене специфікою справи та предметом спору. У разі наявності у справі суперечливих доказів, їх оцінку в разі необхідності може бути здійснено судом з призначенням відповідної судової експертизи. Суд має оцінюватися кожен експертний висновок на предмет його належності, допустимості, достовірності та достатності.

Досліджуючи питання формування належної правової процедури вирішення публічно-правових спорів у сфері державної реєстрації у адміністративних судах у справах щодо державної реєстрації юридичної особи, Луїною О.С. зроблено висновок, що «аналіз норм, що регламентують порядок здійснення окремих видів державної реєстрації свідчить, що в значній кількості випадків всі необхідні фактичні дані, що входять до предмету доказування, можуть бути встановлені виключно на підставі письмових доказів. Вказане впливає зі специфіки спілкування державного реєстратора при здійсненні його повноважень та користувача, яке відбувається виключно в письмовій формі». Визначено, що «вказане надає надзвичайної важливості такому засобу доказування, як письмові докази (ст. 79 КАС України), разом із тим практично повністю зводячи нанівець значення інших засобів доказування при розгляді

таких справ, а саме показань свідків, висновку експерта, речових доказів» [1, с.155].

Постановою Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013р. №8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» роз'яснено, що державна реєстрація є одним із способів впливу держави на формування та розвиток публічно-правових відносин [10]. Здійснення державної реєстрації стосується актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно, іпотек, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, легалізації об'єднань громадян, політичних партій, друкованих засобів масової інформації тощо.

Процедури державної реєстрації здійснюються також щодо судових експертів шляхом внесення даних до Реєстру атестованих судових експертів [11]. Відповідно до статті 9 Закону України «Про судову експертизу» атестовані відповідно до цього Закону судові експерти включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України.

Реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта. Реєстр складається з відомостей про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (пункт 2 Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів) [12].

Нормативно-правова основа призначення та проведення судових експертиз, що стосується питань використання спеціальних знань у різних видах судочинства, є доволі значною, дослідження якої, як ви вважаємо, потребує особливого наукового аналізу.

Таким чином, широке використання спеціальних науково-технічних знань із різних галузей є важливою умовою повного, всебічного та справедливого розгляду адміністративних справ. Ефективною формою використання таких спеціальних знань є судова експертиза. Можливість використання висновку експертизи як доказу в адміністративному судочинстві забезпечує виконання завдань адміністративного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луніна О.С. Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. К.: Національний авіаційний університет, 2015. 208 с. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/16341> (дата звернення 04.02.2022).

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005р. № 2747-IV. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 04.02.2022).

3. Ключев О.М. Процесуальні питання судової експертизи в адміністративного судочинстві. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2018. № 3. С. 109-113. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/vipusk3/pitannyasudovoieexpertizivadminsudo4instvi.pdf>

4. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994р. № 4038-XII. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 04.02.2022).

5. Експертна діяльність // Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства Юстиції України: веб-сайт. URL: <https://dniprondise.dp.ua/> (дата звернення 04.02.2022).

6. Судові експертизи та експертні дослідження. Види експертиз // Український незалежний інститут судових експертиз: веб-сайт. URL: <https://expertiza-ua.com.ua/services-style-01/> (дата звернення 04.02.2022).

7. Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Додаток 5 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015р. № 301/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.03.2015р. за № 249/26694. Дата оновлення 18.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення 04.02.2022).

8. Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.07.2020 р. № 325/20, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.08.2020р. за № 787/35070. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-20#Text> (дата звернення 04.02.2022).

9. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017р. № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#n8> (дата звернення 04.02.2022).

10. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013р. №8. Дата оновлення 22.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text> (дата звернення 04.02.2022).

11. Реєстр атестованих судових експертів. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/> (дата звернення 04.02.2022).

12. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012р. № 492/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.03.2012р. за № 484/20797. Дата оновлення 18.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення 04.02.2022).

Кирило Меркулов

старший судовий експерт сектору автотехнічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОСЛІДЖЕНЬ ДТП, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СИСТЕМОЮ ОСВІТЛЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

На дорогах України відбувається значна кількість дорожньо-транспортних пригод, при яких травмуються та гинуть люди, а також наноситься значна матеріальна шкода. При цьому показник смертності у ДТП на дорогах України є одним з найбільших у країнах Європи. Таким чином підвищення безпеки дорожнього руху з метою зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод та зменшення їх негативних наслідків є актуальним завданням.

На протязі 2017 року в Україні було зафіксовано 162526 дорожньо-транспортних пригод, 2018 року – 150120, 2019 року – 160675, за 7 місяців 2020 року – 86890 [2].

Значна кількість дорожньо-транспортних пригод відбувається в темний час доби. Відомо, що одним із основних напрямків робіт в області підвищення рівня безпеки дорожнього руху вночі є вдосконалення систем автомобільного освітлення. Аналіз закономірностей функціонування зорового аналізатора водія, результатів власних досліджень систем автомобільного освітлення, досліджень проведених у нашій країні і за кордоном дозволяють виділити ряд основних факторів, що характеризують систему освітлення з урахуванням вимог безпеки руху: дальність видимості елементів дорожньої обстановки; рівномірність освітлення (як по ширині, так і уздовж дороги); кутова ширина пучка, що характеризує видимість дороги по ширині; видимість (ступінь видимості) елементів дорожньої обстановки як відношення їх контрастів до граничного значення контрасту.

На транспортному засобі суттєву роль відіграє освітлення, оскільки при поганому освітленні можуть бути невідповідна видимість елементів проїзної частини чи об'єктів, що знаходяться на дорозі. Це може привести до виникнення дорожньо-транспортної пригоди. Таким чином ближнє і дальнє світло фар повинні відповідати вимогам стандартів, що стосуються безпеки дорожнього руху, а також правил технічної експлуатації, інструкцій заводів-виробників та іншої нормативно-технічної документації.

На теперішній час є достатньо багато джерел ближнього та дальнього світла фар транспортних засобів: галогенні, ксенонові (HID або газорозрядні) та світлодіодні LED лампи. Вказані джерела світла відрізняються своїми конструктивними особливостями та експлуатаційними характеристиками.

На сьогоднішній день існують досить жорсткі вітчизняні та міжнародні вимоги до світлорозподілу фар, а особливо до освітленості, яка забезпечується

фарами автомобілів і регламентується за допомогою вимірювальних екранів для відповідних зон та напрямків попереду автомобіля.

Освітленість, яка забезпечується фарами, чинить суттєвий вплив на дальність видимості об'єктів дорожньої обстановки та засліпленість водіїв фарами зустрічних автомобілів, а, відповідно, і на безпеку дорожнього руху в темну пору доби. Саме тому надзвичайно важливо періодично проводити перевірку світлорозподілу автомобільних фар, значення освітленості та його відповідності чинним вимогам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правила дорожнього руху [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://монолит.укр/pdd/onlayn-pdr-ukrayini-ukrayinskoju-movoju>.
2. Статистика ДТП в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka>.
3. Основы судебно-экспертного исследования технического состояния транспортных средств. / Г.В. Жилинский; КНИИСЭ, 1982.

Денис Міллер

старший судовий експерт відділу трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАСОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ
ЗНАРЯДЬ УДАРНОГО ТИПУ, ЗАЛИШЕНИХ НА МІСЦЯХ ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОШКОДЖЕННЯМ МАЙНА**

Соціальні потрясіння останніх років зумовили зростання у країні кількості некорисливих майнових злочинів, передусім мова йде про навмисне пошкодження чужого майна. У ході розкриття, розслідування та судового розгляду, вказана категорія злочинів має безліч проблемних моментів, і чи не найпершим з них є достатність доказової бази при доказуванні вини особи. Відразу слід зазначити, що існує безліч способів пошкодження чи знищення майна, злочинці застосовують різні способи, знаряддя та речовини, проте чи не найпоширенішим з них, у останні роки, є застосування знарядь ударного типу. Тож у даному матеріалі ми розглянемо особливості та проблематику трасологічного дослідження слідів знарядь ударного типу, у аспекті можливості їх ототожнення.

Насамперед слід зазначити, що ударна дія може здійснюватись будь-яким твердим предметом зі значною масою, що впливає на збільшення кінетичної сили удару. Це можуть бути найрізноманітніші предмети: інструменти – молоток, кувалда, лом, обух сокири і інш.; «спортивний інвентар» – бейсбольна біта; виступаючі частини зброї – насамперед приклад; інші пристосовані предмети – камінь, відрізок труби чи арматури, масивні металеві деталі і т.п.[1]. Тобто перелік вказаних знарядь є різноманітним та невичерпним.

Аналізуючи експертну практику, а саме висновки судових експертів за вказаним напрямком, було виявлено ряд специфічних, притаманних саме даному виду досліджень, проблемних аспектів. Розглянемо деякі з них.

Найбільш поширена проблема ідентифікаційного дослідження слідів знарядь ударного типу, при некорисливому пошкодженні майна, бере свій початок ще при огляді місця події. Маса вказаних знарядь (переважно досить значна), безпосередньо впливає на кінетичну енергію удару, тому, зважаючи на матеріали, які використовуються у сучасному виробництві (полімери, тонкий чи ламкий метал, ДВП, ДСП, їх аналоги), майже завжди відбувається відділення від об'єкта фрагментів, що несуть на собі сліди контактуючих поверхонь слідоутворюючого об'єкту. Вилучаючи у ході огляду пошкоджене майно чи окремі його частини, слідчий досить часто залишає поза увагою уламки, на яких залишились сліди, що взагалі унеможливило ідентифікаційне дослідження.

Також, досить проблемним при проведеннях досліджень за вказаним напрямком, є визначення групової (родової, видової) приналежності знаряддя, яке використовувалось при пошкодженні майна (перш за все, мається на увазі, дослідження без надання порівняльного зразку). У даному випадку це теж

обумовлено нестійкістю механізму слідоутворення та властивостями сучасних виробничих матеріалів, а також їх покриттів. Відразу слід зазначити, що статичні сліди, з відображенням контурів робочої поверхні слідоутворюючого об'єкту, при дослідженнях за вказаним напрямком, зустрічаються досить рідко і є скоріш виключенням. У переважній більшості, удар знаряддям по об'єкту, за рахунок деформації поверхні останнього, залишає динамічний слід ковзання (рідше статично-динамічний слід, з фрагментарним відображенням кромки робочої поверхні). Причому, загальні ознаки у сліді спотворюються за рахунок: повного або часткового руйнування об'єкту (переважно з втратами – «мінусом матеріалу»); відшаруванням лакофарбного покриття з поверхні, у тому числі поза зоною контакту; почергового фрагментарного відображення різних контактуючих частин знаряддя (маються на увазі знаряддя зі складною морфологією поверхні) тощо. Тож перераховані фактори, у переважній більшості, не надають змоги встановити достатній комплекс загальних ознак, необхідний для визначення групової (видової, родової) приналежності слідоутворюючого об'єкту, без порівняльного дослідження, навіть у контексті припущення.

Проте, попри зазначені вище проблемні аспекти, вказана категорія слідів досить успішно ототожнюється у ході дослідження. Запорукою успіху, у даних випадках, продовжує залишатись уважність та наполегливість судового експерта, у комплексі з правильно отриманими на стадії експертного експерименту якісними експериментальними слідами. Практика показала, що мікрорельєф контактуючої поверхні слідоутворюючого об'єкту ударного типу, найбільш чітко та повно відтворюється на свинцевих пластинах, причому товщину вказаних пластин потрібно варіювати у ході експерименту, до отримання найбільш якісних слідів. Хоча, застосування у дослідженні тих чи інших приладів, матеріалів, методів є ситуативним, тож повністю залежить від доцільності та ресурсів, наявних у судового експерта.

Підсумовуючи, слід зазначити, що велика кількість проблемних та суперечливих моментів, у сучасній криміналістичній науці, ще не висвітлені та неврегульовані, тож сподіваємось, що викладені матеріали допоможуть у практичній діяльності судових експертів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кантор И.В. Трасология и трасологическая экспертиза. Москва. ИМЦ ГУК МВД России, 2002. 376 с.
2. Салтевський М.В., Семаков Г.С. Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 216 с.
3. Майлис Н.П. Руководство по трасологической экспертизе. Москва: Издательство «Щит-М», 2007. 344 с.

Ольга Недашківська

старша судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах перманентного впровадження сучасних досягнень науки та техніки в усі сфери життєдіяльності людини, поглиблення процесів діджиталізації людства загалом та глобального ускладнення соціокультурних процесів особливу увагу сконцентровано на утриманні стабільної криміногенної ситуації у популяції [1].

Так, саме сучасні досягнення науки та техніки є фундаментом перманентної еволюції інституту судової експертизи як інструмента забезпечення прозорого та справедливого судочинства [2].

Впровадження та подальше використання досягнень науки та техніки, інноваційних технологій сприяють удосконаленню судової експертної діяльності в цілому, оскільки основоположним аспектом в характеристиці поняття «судова експертиза» є саме спеціальні знання в галузі науки і техніки [3].

Сукупність операцій і дій у певній послідовності на основі спеціальних знань відображають сутність експертної технології.

Інноваційні технології як нові методи та засоби, які використовуються у судовій експертизі, сприяють максимально ефективній та якісній реалізації на практиці завдань, поставлених перед судовим експертом.

Розвиток та ускладнення судової експертизи за рахунок нових засобів, методів і методик дослідження зумовлено постійним ростом рівня злочинності, його технічного забезпечення й удосконалення форм.

Сучасні проблеми інформаційного забезпечення інституту судової експертизи, особливо в умовах цифровізації, а також з урахуванням специфіки галузі, потребують особливого підходу для їх вирішення, базуючись на постійному удосконаленні й актуалізації наявних теоретичних та методичних підходів і розробці інноваційних дієвих технологій майбутнього [4].

Інформаційне забезпечення судової експертизи доцільно позиціонувати як науково організований циклічний процес відбору, підготовки та видачі максимально універсальної, систематизованої й алгоритмізованої науково-технічної інформації з широким спектром можливого використання на практиці для вирішення завдань, поставлених перед судовою експертизою в кожному конкретному випадку.

Умовно проблеми інформаційного забезпечення судової експертизи поділяються на технічні та методологічні [5].

Технічні проблеми безпосередньо пов'язані з процесом ідентифікації об'єктів дослідження та подальшого отримання технічних характеристик, необхідних для проведення дослідження.

Саме технічні проблеми сприяють підвищенню кількості клопотань, зумовлених елементарною неможливістю ідентифікувати об'єкт дослідження та його технічних характеристик.

Наприклад, найбільш поширеною технічною проблемою при проведенні судової товарознавчої експертизи є відсутність інформації про об'єм оперативної та вбудованої пам'яті відповідного пристрою.

Методологічні проблеми є відображенням недосконалості методичного забезпечення згідно з вимогами сучасності та пов'язані з відсутністю необхідних методик проведення досліджень, інформаційних баз і наявністю морально застарілих методик, застосування яких не відповідає актуальним критеріям.

Об'єктивною стороною збільшення масиву методологічних проблем у судовій експертизі є швидкість науково-технічного прогресу та впровадження його досягнень у повсякденне життя індивідуумів, що практично нівелює можливість ефективного застосування наявних негнучких методик оцінювання відповідних об'єктів.

Тенденція до збільшення кількості зареєстрованих методик дослідження є номінальним показником розвитку судової експертної діяльності, але фактично методики у класичному виконанні не відповідають вимогам сучасного рівня технічного розвитку науки та техніки.

Саме автоматизація й алгоритмізація процесів є дієвим напрямком удосконалення діяльності судового експерта, впровадження якої дасть змогу підвищити якісний рівень досліджень у галузі [3].

Виникає необхідність масового впровадження та забезпечення подальшого функціонування в діяльність судового експерта автоматизованих інформаційних систем з метою підвищення ефективності пошуку, відбору, обробки, зберігання, аналізу, а особливо подальшої передачі інформації.

Іншими словами, забезпечується можливість рівномірного використання технічних засобів, математичних методів і програм, які частково чи повністю звільняють судового експерта від безпосередньої участі в процесах отримання, трансформації, передачі та використання інформації в процесі проведення судової експертизи.

Фактично впровадження та подальше функціонування таких систем автоматично підвищить ефективність інформаційного забезпечення судової експертної діяльності шляхом застосування технічних засобів, завданням яких є досягнення максимально можливого результату при мінімальних затратах засобів та часу без втрат якості.

Удосконалення судової експертизи знаходить своє відображення у забезпеченні функціонування механізму превенції експертних помилок.

Загальна автоматизація і аналіз експертної практики різноманітних напрямків судових експертиз сприяють виявленню широкого спектра експертних помилок, у тому числі й у частині застосування новітніх методів

проведення експертиз або ігнорування їх використання, особливо при проведенні наукомістких експертиз, які потребують залучення висококваліфікованих судових експертів.

Підвищення наукового рівня судової експертизи та відповідно рівня підготовки судових експертів, створення умов для стимулювання отримання наукових ступенів, сприяння навчанню, застосування новітніх методик, вивчення особливостей проведення конкретних специфічних видів експертиз та якісного обміну досвідом необхідно розглядати як системні елементи забезпечення коректного функціонування судової експертизи.

Існування інституту судової експертизи в сучасних мінливих і динамічних умовах вимагає від експертних установ адекватного реагування на такі обставини з метою пошуку можливих шляхів вирішення актуальної проблеми інформаційного вакууму для забезпечення виконання судовими експертами безпосередніх обов'язків і підвищення загального якісного рівня досліджень.

Сьогодні існує потреба у централізованому рішенні проблеми для підвищення ефективності та якості судових експертиз, оптимізації роботи судового експерта та експертної установи загалом, а також створення умов для впровадження новітніх досягнень науки та техніки як підґрунтя для можливості подальшої роботи з актуалізації, стандартизації та уніфікації наявної статичної методичної бази та розробки нової динамічної [6].

Таким чином, не тільки актуальність, а й динамічність є важливим критерієм впливу на судову експертизу загалом та безпосередньо судового експерта, особливо в контексті потреби постійного професійного самовдосконалення.

Отже, для ефективного функціонування інституту судової експертизи актуальним у сучасних умовах є забезпечення реалізації законодавчих норм у галузі, їх актуалізації, ліквідація прогалин законодавства у сфері судової експертизи та в суміжних галузях, розроблення уніфікованої електронної бази методик досліджень, розробка сучасної інтерактивної мультимедійної інформаційної бази технічних характеристик об'єктів, яка відповідатиме рівню розвитку сучасних наукових досягнень, що у свою чергу забезпечить підвищення якості та доказової цінності судових експертиз і стимулюватиме судових експертів до саморозвитку з метою задовольняти професійні вимоги сучасності.

Регулярне поповнення та використання у спільних інтересах різноманітних інформаційних баз, створення та впровадження новітніх методик, а також проведення спільних наукових заходів, стажувань, майстер-класів і семінарів сприятиме здійсненню інформаційного та методичного обміну в галузі як засобів подолання інформаційного вакууму та методичної недосконалості у сфері судової експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шостко О.Ю., Подільчак О.М. Сучасні світові тенденції злочинності. *Проблеми законності*. Харків, 2020. № 148. С. 184–200. <https://doi:10.21564/2414-990x.148.193805>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.06.2022).

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.01.1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 14.06.2022).

4. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.01.98 р. № 74/98-ВР. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.06.2022).

5. Біленчук П.Д., Кравчук О.В., Міщенко В.Б., Пілюков Ю.О. Інформаційна діяльність в правознавстві : монографія. Київ: Наука і життя, 2007. 244 с.

6. Кофанова О.С. Окремі аспекти реорганізації та оптимізації проведення деяких судових експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15-16 квіт. 2021 р.). Харків, 2021. С. 44-45.

Яна Ткаченко

завідувачка сектору технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПЕЧАТОК І ШТАМПІВ ВІД ПІДРОБОК

Сучасному періоду розвитку суспільства, що характеризується значними науково-технічними і комунікативними досягненнями, як ніколи раніш, притаманний процес інтелектуалізації кримінального середовища. Розвиток науково-технічного прогресу відкрив унікальні способи виготовлення документів і їх реквізитів, у тому числі в злочинних цілях. У кримінальне середовище втягуються особи, що володіють обширними знаннями в провідних галузях науки і техніки, а також мають професійні навички роботи з обладнанням, призначеним для виготовлення документів різного виду, що може бути використане для виготовлення підроблених документів.

Документи в цілому належать до найбільш розповсюджених об'єктів криміналістичного дослідження, що пояснюється широким застосуванням їх у різних сферах діяльності людини і частим використанням в злочинних цілях.

Підробка документів наносить суттєві збитки державі і громадянам. Документи – речові докази можуть бути успішно використані для розкриття злочинів і викриття злочинців. Одними із важливих реквізитів документів є відбитки печаток і штампів.

Дослідженням відбитків печаток і штампів в технічній експертизі документів вирішується дві основні групи задач: діагностичні (наприклад, встановлення: способу нанесення (відтворення) відбитків; способу виготовлення кліше печатки (штампу) за його відбитками; часу нанесення відбитків; тощо) та ідентифікаційні (наприклад, встановлення: чи нанесені відбитки у декількох документах однією печаткою; чи нанесені відбитки печатки в документі печаткою, зразки якої надані; тощо).

Печатками (штампами) називаються спеціальні пристосування, призначені для нанесення відбитків за допомогою забарвлених друкуючих форм, що входять до їх конструкції.

Розділення на печатки і штампи обумовлено геометричною формою відбитків, що наносяться друкуючими формами. Так, штампом називають пристрій, призначений для нанесення відбитків прямокутної форми з текстом в прямокутній рамці, або без рамки. Штмп, реквізити якого утворюють підпис, називають факсиміле. Печаткою називають пристрій, призначений для нанесення відбитків, що містять рамки, відмінні від прямокутної форми.

У залежності від статусу печатки і виду організації, що її використовують, розрізняють гербові (кругла, зі стилізованим зображенням Малого Державного Герба України в центрі); та прості печатки (кругла, овальна, трикутна, тощо).

Для запобігання підробки печаток і штампів під час їх виготовлення застосовуються такі елементи захисту, як:

спеціальні шрифти (наприклад, оригінальні шрифти, розроблені на замовлення за унікальними алгоритмами спеціально для виготовлення конкретної печатки);

фонові візерунки, растрові малюнки і гільйошні сітки, складні графічні зображення з дрібними деталями (використовуються дрібні елементи, тонкі лінії товщиною від 0,1 мм; складні малюнки з півтонами і фотографічними зображеннями – під час сканування таких відбитків відбувається спотворення ліній);

ультрафіолетові мітки і малюнки (хімічні мітки на кліше печатки утворюють невидимі при денному освітленні зображення, або зображення, що змінюють колір під дією ультрафіолетового випромінювання; при цьому, можлива наявність декількох видів міток на одному відбитку);

контрольні мітки (навмисне внесення на етапі розробки макета печатки дрібних елементів і похибок, про наявність яких відомо лише замовнику печатки: імітації дефектів кліше, імітації забруднення і непродруківки кліше, відсутність елементів букв і зображень, мікро деформації малюнку, використання для окремих букв іншої гарнітури, тощо; при цьому одночасно з виготовленням такої печатки виготовляється і контрольний шаблон, який містить опис всіх міток і їх місцезнаходжень);

приховані зображення (такі печатки лишають на документі «два зображення»: перше явне і видиме, друге – приховане, яке можна побачити тільки при накладенні на явне зображення прозорого шаблону-ключа, без якого виявити друге зображення неможливо;

штрих-код у зображенні відбитку;

райдужні зображення (виготовлення кліше з декількома кольорами штемпельної фарби зі специфічним відтінками);

тощо.

В теперішній час для виготовлення печаток використовують такі технології, як: лазерне гравіювання по гумі, фотополімерний спосіб, вулканізація і флеш-технологія:

при виготовленні печаток за лазерною технологією спеціальна гума обробляється тонко сфокусованим лазерним променем; в результаті на ділянках, які піддалися впливу опромінення, випаляються пробільні елементи, при цьому одночасно утворюються друкуючі елементи;

в основу фотополімерної технології покладено властивості спеціальних полімерів, які під дією ультрафіолетового випромінювання полімеризуються і втрачають розчинність у відповідних розчинниках; суть технології полягає в підготовці негатива зображення на комп'ютері, роздруківці на спеціальній плівці, полімеризації полімеру в експонуючій камері, і очистці пробільних елементів м'яким розчином;

технологія вулканізації полягає у виготовленні на спеціальних фрезерувальних станках за допомогою різця матриці (з металевої чи з пластмасової заготовки) з прямим поглибленим зображенням друкуючих елементів, з якої шляхом вулканізації гуми отримують гумову друкуючу форму;

флеш-технологія оснований на методі селективного закриття поверхневих пор термопластичного пористого матеріалу; її суть полягає в тому, що поверхня мікропористої гуми з високою термочутливістю запікається потужним джерелом світла, в результаті чого поверхневі пори гуми закриваються і втрачають здатність пропускати фарбу; вибіркоче запікання гуми досягається за рахунок прозорого трафарету, на який за допомогою принтера наноситься малюнок печатки з позитивним зображенням, трафарет розташовується між джерелом

світла і гумою на спеціальному обладнанні (в місцях, де нанесений тонер, світло не проходить і відповідно поверхня не плавиться і пори залишаються відкритими; а в місцях, де тонер відсутній, поверхня гуми запікається і пори зачиняються), після чого заготовка монтується в оснастку і заливається барвник; завдяки особливостям технології такі печатки називають ще фарбонаповненими, оскільки штемпельна подушка не використовується.

Печатки і штампи часто стають об'єктами підробок.

Як свідчить досвід експертної практики, підробка печаток (штампів) і їх відбитків, здійснюється різними способами:

за допомогою принтерів і копіювально-множильної техніки;

саморобним виготовленням кліше печаток і штампів;

застосуванням сучасних технологій для виготовлення посвідчувальних друкарських форм;

малюванням відбитків на самих документах;

копіюванням відбитків на підроблений документ.

Справжні «фахівці» кримінального світу виготовляють підроблені кліше і наносять відбитки, які практично не відрізняються від оригінальних. За цих умов відрізнити підроблені відбитки печаток і штампів «на око» практично не можливо без залучення до вирішення такого питання експерта з технічної експертизи документів.

Сучасні технології дозволяють за незначну вартість виготовляти велику кількість копій печаток (штампів) високої якості з одного оригіналу, при цьому у копіях відтворюються загальні і окремі ознаки оригіналу печатки (штампа), що значно ускладнює вирішення експертом ідентифікаційних завдань.

Значними проблемами на теперішній час залишаються: відсутність єдиних правил до виготовлення печаток (штампів), а також недосконалість правової бази щодо регулювання виготовлення печаток і штампів.

Крім зазначеного, існують недоліки практичного характеру: при призначенні експертиз надаються вільні зразки відбитків печаток (штампів), дата нанесення яких на документи не визначена (документи не датовані), або які викликають об'єктивні сумніви експертів у даті нанесення відбитків. Зазначене унеможлиблює вирішення питання встановлення часу нанесення відбитку печатки (штампу) у досліджуваному документі, а в окремих випадках може призвести і до помилкових висновків експерта при вирішенні питань ідентифікаційного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

2. Назаров В.В., Ковалев К.Н., Иванов Ю.В., Пелюшок В.Г. Современные способы изготовления печатей и штампов. Информационное пособие ДНИЭКЦ МВД Украины, 2003. 20 с.

Олег Хлівняк

старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень відділу криміналістичних видів дослідження Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків Україна

ПОНЯТТЯ ВАРІАЦІЙНОСТІ ПОЧЕРКУ

У почерку однієї й тієї ж особи можна спостерігати часом досить помітні розбіжності у написанні окремих літер і навіть буквосполучень в рукописах, виконаних без значного розриву в часі, причому чим вищий рівень володіння почерком, тим ці відмінності бувають різочішими. Однак якщо ми вивчимо велику кількість рукописів цієї особи, то звернемо увагу на те, що зміни, що спостерігаються, виявляють певну закономірність, повторюваність і характеризують цілком певну варіаційність двигувально-письмових навичок. Ця варіаційність є результатом реакції організму на умови, що змінюється.

Усі причини, що впливають на варіаційність почерку, можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні причини — це ті, які лежать поза виконавцем документа: поза, вид приладу, умови освітлення тощо. Суб'єктивні причини можна розділити у свою чергу на дві групи: навмисне і ненавмисне зміна свого почерку.

Варіаційність — це стійка видозміна почерку однієї й тієї ж особи, відображеної в його рукописах. Існує основний та додатковий варіанти почерку, а для вилучення підписів використовується підписний почерк. Залежно від цільового призначення рукописного документа існують кілька варіанти почерку, різні варіанти написання одних і тих же букв з елементами стійкості, які в своїй сукупності додатково індивідуалізують почерк певної особи.

До об'єктів криміналістичного дослідження почерку відносяться рукописні записи, підписи, цифрові записи, короткі тексти, багатооб'єктні документи, змінені рукописні записи та інші.

Причини, що змінюють почерк: незважаючи на відносну стійкість почерку конкретної особи, у ньому (почерку) під впливом різних обставин можуть наступити різні зміни. Недаром І. П. Павлов, називаючи системи тимчасових зв'язків стереотипами, підкреслював їх динамічність, що виражається в мінливості залежно від обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру. «Утворені умовні рефлекси, - зазначав І. П. Павлов, - являють собою надзвичайно чутливу величину і тому при звичайних життєвих умовах підлягають постійним коливанням».

У криміналістичній літературі з судового почеркознавства до причин, що змінюють почерк, відносять:

- неправильну позу, незвичне тримання пера, незвичайний матеріал або інші незвичні умови письма;
- різні травми рук, очей;
- порушення нервового і фізичного стану пишучого: переляк, втома та інші;
- різні нервові захворювання;
- виконання рукопису лівою рукою при звичайному листі правою рукою;

виконання рукопису особливим чином: у незвичному темпі - старанно або поспішно, з наслідуванням почерку іншої особи, з наслідуванням друкованого шрифту або спеціальним шрифтам.

Стійкість письмово-рухового досвіду, збереження його особливостей при листі навіть у незвичних умовах залежить від таких причин:

ступеня сформованості письмово-рухового досвіду;
особливостей нервового апарату управління рухами людини.

Звичайно, стереотипність рухів у особи, яка не володіє сформованим письмово-руховим досвідом, низька. Збереження особливостей рухів і під час однойменних письмових знаків вкрай мала. Тому на практиці експерти - почеркознавці при вирішенні питання про виконавця документа відчують певні труднощі, якщо мають справу з маловиробленим почерком; нестійкість рухів часто є причиною відмови експерта від вирішення питання про тотожність.

Таким чином, збереженість особливостей рухів, що пише при листі в різних умовах, стійкість (стереотипність) їх відтворення - властивості почерку, необхідні для ідентифікації особистості.

Особливістю прояву динамічного стереотипу письмово-рухового досвіду є його варіаційність. Варіаційність - одне з властивостей сформованого письмово-рухового навички. Ця особливість почерку є результатом пристосовності письмово-рухової навички до зазначених вище обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру. В. Ф. Орлова, з урахуванням факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають формування письмово-рухового досвіду, відзначає двояку природу варіаційності почерку. З одного боку, варіаційність почерку, на її думку, є результатом пристосування рухів у процесі автоматизованого листа; з іншого — це результат свідомої суб'єктивного характеру. В. Ф. Орлова, з урахуванням факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають формування письмово-рухового досвіду, відзначає двояку природу варіаційності почерку. З одного боку, варіаційність почерку, на її думку, є результатом пристосування рухів у процесі автоматизованого листа; з іншого — це результат свідомої перебудови механізму рухів у зв'язку з певними цілями того, хто пише. Людина можуть варіювати як одні й самі ознаки почерку, і почерк загалом. У першому випадку говорять про варіаційність ознак почерку; у другому - про варіаційність почерку.

У зв'язку з тим, що у пише може бути кілька варіантів почерку, в криміналістичній літературі варіант, що сформувався в процесі навчання письма в школі та подальшого життя, прийнято називати основним. Цей варіант найчастіше зустрічається при написанні різних документів, записів та інші.

Інші варіанти почерку, що з'явилися в людини пізніше в результаті різних обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, прийнято називати додатковими. Ними, наприклад, можуть бути скорописне маскування, виконання рукопису з наслідуванням друкованого шрифту, виконання лівою рукою і т.д.

Варіаційність почерку як одна з форм пристосовуваності письмово-рухової навички до різних умов (об'єктивного та суб'єктивного характеру) не є перешкодою для ідентифікації особистості. У той самий час варіаційність завжди повинна враховуватися як із дослідженнях ідентифікаційного, і

неідентифікаційного характеру. Наприклад, перш ніж вирішувати питання лівою рукою і т.д.

Наприклад, перш ніж вирішувати питання про виконавця документа, експерту необхідно встановити, чи не було тут установки на навмисне зміну почерку і т.д.

Підсумовуючи сказане, можна зробити такі висновки про психофізіологічну природу письмово-рухового досвіду.

За фізіологічним механізмом в основі формування письмово-рухової навички (почерку) лежать: утворення динамічного рухового стереотипу при взаємодії першої та другої сигнальних систем; автоматизація рухів.

Усвідомлення формування почерку обумовлено низкою особливостей. Так, свідомість людини спрямовано на умови та якість виконання; свідомий контроль та регуляція дій здійснюється на основі м'язового почуття, уявлень та понять (знань); грають роль спеціалізація сприйнятті і тонкість чуттєвого розрізнення рухів, і навіть вибіркова спрямованість свідомості у процесі виконання письмових знаків.

За характером виконання ця діяльність людини характеризується: цілісністю та раціональністю рухів, легкістю, економічністю (за зусиллями та часом), точністю, процесі виконання письмових знаків.

Отже, аналізуючи вище викладене, можна зробити наступні висновки: Умисна зміна почерку, що може виступати як імітації чужого почерку (найчастіше підпису) і маскування свого, мало пов'язані з нормальною варіаційністю почерку. На прояв варіаційності почерку впливають суб'єктивно ненавмисні зміни, до яких слід віднести незвичайний стан організму, що пише і цільову установку при виконанні документа.

До незвичайних станів організму пише, що істотно впливають на прояв варіаційності, відносяться переляк, сп'яніння, дія наркотичних засобів і деяких медикаментів, наслідки захворювань нервової та рухової сфери і т. п. Іншим фактором, що впливає на прояв варіаційності, є цільова установка яка різна при виконанні приватного листа та офіційного документа, підписи у заяв про прийом на роботу та підписи в отриманні значної грошової суми.

Однак ці зміни не можна назвати навмисними, оскільки виконавець не має на меті імітувати чийсь почерк або зробити свій почерк невпізнаним, варіаційність почерку проявляється тут вільно.

Варіаційність зовсім не перешкоджає ідентифікації особи за почерком у тому випадку, коли вона ретельно враховується як експертом при проведенні експертизи, так і слідчим або суддею при доборі зразків почерку для порівняння. У складних випадках отримання зразків для порівняння слід робити за участю фахівця-почеркознавця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Разумов Е.А. Практичне керівництво по криміналістиці. Київ, 2011. 465 с.
2. Крылов И.Ф. Криминалистика. Ленинград, 1976. 591 с.

Олександр Юнацький

кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Судова експертиза пройшла на своєму шляху усі стадії еволюційного розвитку: від епізодичного проведення експертиз за запитами слідчої і судової практики до систематичного (для більшості експертиз) проведення і створення наукового фундаменту. Цей фундамент спирався на узагальнення емпіричного матеріалу, дослідження, що дозволяло визначитися в об'єктах, експертних завданнях, методах і прийомах дослідження. Під час розвитку формувалися класи, роди, види, підвиди експертиз, кожен вид поповнювався різними теоретичними розробками («проміжними теоретичними узагальненнями»). Далі відбувалося формування окремих теорій певних видів судових експертиз. Найбільш розвинені в цьому плані експертизи мають більш ніж вікову історію, а саме, судово-медичну і криміналістичну.

Паралельно йшло осмислення загальних проблем, що стосуються усіх класів судових експертиз. В першу чергу, це були аспекти регулювання експертизи в галузевих процесах (кримінальному, цивільному, адміністративному, арбітражному), а також питання, що пов'язані з її організацією та проведенням [1, с. 414].

В той же час, у процесі розвитку інституту судових експертиз, ставало очевидним, що судова експертиза як вид специфічної діяльності може бути, завдяки своєму міждисциплінарному характеру, об'єктом самостійного наукового знання. На цьому етапі виникли перші пропозиції про створення загальної теорії судової експертизи або судової експертології.

Судова експертологія – це інтегративний багатоаспектний концепт, що включає в себе природничий, інформаційний, правничий, психологічний, тактичний, організаційний, дослідний та логічний компоненти.

Концептом судової експертології охоплюється інтегративний комплекс правничих і природничих та інших наук, яким формулюються поняття і види експертиз у юридичних процесах, підстави, суб'єкти, принципи, порядок та методологія провадження судових експертиз, розуміння висновку експерта як самостійного виду доказів і його місця в доказовому праві, застосування експертизи в практичній правозастосовній діяльності та забезпеченні правосуддя.

Пріоритетами сучасної судової експертології є формування на інтегративному рівні єдиних для всіх форм судочинства основ та доктрини експертного права, його місця в доказовому праві, оптимізація і розвиток експертної методології та розширення потенційних можливостей експертних досліджень на основі сучасних наукових досягнень галузевих наук та

інформаційних технологій, формування стандартів допустимості висновків експертів як доказів у судових процесах [2, с. 7-8].

Незважаючи на те, що право на існування судової експертології як самостійної науки визнається практично всіма науковцями-криміналістами, проблема її співвідношення з окремими криміналістичними теоріями та іншими науками, на наш погляд, ще довго буде предметом наукових дискусій.

Так, при аналізі та зіставленні предметів судової експертології та вчення про слідчі ситуації як окремої криміналістичної теорії, відразу виникає значний спектр дискусійних питань. На наш погляд, саме експертна ситуація, як різновид слідчої ситуації та інтегративний початок цих двох теорій, дозволяє в єдиному концептуальному блоці проблем розглядати такі наукові категорії як: 1) «криміналістичне та експертне мислення»; 2) «криміналістична та експертна версії»; 3) «криміналістичне та експертне прогнозування»; 4) «слідча та експертна помилки». Ці наукові категорії відносяться відповідно до понятійних апаратів криміналістики та судової експертології, що, у свою чергу, сприятиме подальшій інтеграції цих наук.

Що ж являє собою експертна ситуація та які її основні ознаки?

Вочевидь, що це вид слідчої ситуації, в основі якої лежить пізнавальна діяльність експерта, і тому вона безпосередньо пов'язана з таким поняттям як «експертне мислення».

Проблема експертного мислення, на наш погляд, у сучасній спеціальній літературі розроблена недостатньо.

Так, наразі проблемними є питання щодо поняття і структури експертного мислення, предметності та мотиваційних основ як передумов формування експертного мислення тощо. Однак слід зазначити, що, хоча експертне мислення і є однією з численних форм професійного мислення, воно має свої особливості, що пов'язані з предметом і методами дослідження.

Очевидно, що пізнавальна діяльність судово-медичного експерта чи будь-якого експерта у цивільному процесі виходить за рамки криміналістичного мислення та утворює зони самостійного експертного мислення, так само як пізнавальна діяльність слідчого, оперативного працівника чи судді є самостійним структурним елементом криміналістичного мислення.

На відміну від слідчого, оперативного працівника або судді, пізнання експерта, як правило, спрямовано тільки на вивчення об'єктів матеріального світу, а його пошукова діяльність базується на дослідженні (експерименті), що проводиться відповідно до експертних методичних рекомендацій (методик).

Об'єднуючим елементом двох зазначених видів мислення є оцінка результатів пізнавальної діяльності, що здійснюється на основі внутрішнього переконання суб'єкта, що пізнає. Так, експерт, як і слідчий (суддя) оцінює свої експертні висновки (докази) за своїм внутрішнім переконанням з позиції їхньої правильності та об'єктивності. Внутрішнє переконання експерта – це своєрідний емоційно-інтелектуальний стан, коли експерт вважає вирішеним поставлене перед ним завдання, його переконання в істинності або неправильності отриманих результатів, що ґрунтується на достатніх підставах [3, с. 84].

Об'єктивні підстави внутрішнього переконання судового експерта складають в своїй сукупності систему, елементами якої є:

1. Професійні знання експерта, до змісту яких входять: світоглядні принципи і установки, спеціальні знання та знання експертної практики в певній галузі, необхідні навички у застосуванні методів дослідження, знання критеріїв і способів перевірки отриманих результатів, і нарешті, особистий експертний досвід.

2. Професійні якості експерта: креативність, евристичність, предикаторність, об'єктивність, всебічність і самокритичність, вербальне і наочно-образне мислення, емоційна врівноваженість, здатність до зосередження, психічна витривалість, здатність швидко переключатися з одного завдання на інше і т.ін. [1, с. 428-429].

Характеризуючи змістовну сторону внутрішнього переконання судового експерта необхідно звернути увагу на те, що є певна різниця між внутрішнім переконанням експерта, що дає категоричний висновок, і експерта, що формулює вірогідний висновок. У першому випадку – це переконаність в тому, що висновки істинні, однозначні і не допускають іншого тлумачення. У другому – переконаність в неможливості з тих чи інших причин дати категоричну відповідь на поставлене запитання [4, с. 201].

У цьому, на наш погляд, є принципова відмінність від внутрішнього переконання слідчого, прокурора, судді, де оцінка доказів і висновки в прийнятих процесуальних рішеннях здійснюються тільки у категоричній формі.

Для вирішення експертних завдань, на відміну від криміналістичного мислення, експертний розумовий процес вимагає чіткого розподілу усвідомлюваних і неусвідомлюваних, логічних й інтуїтивних компонентів експертного досвіду. Якщо мислення слідчого або оперативного працівника допускає в процесі встановлення істини інтуїтивний досвід, то логічний аналіз в експертному мисленні завжди базується на об'єктивно встановлених фактах.

Таким чином, можна зробити висновок, що експертне мислення за своєю природою є дискурсивним (понятійно-логічним). Для такого способу вирішення розумових завдань характерна наявність професійних знань та експертного досвіду, за допомогою яких може бути досягнута прогнозована мета. Також для дискурсивного мислення характерним є логічне виділення фактів, а також висновків з певної заданої сукупності інших фактів, на основі яких може бути побудований алгоритм логічних дій.

В основі експертного пізнання лежить дослідження (експеримент) та алгоритм логічних (дослідних) дій – розроблена методика експертного дослідження. Експертне пізнання є евристичним, таким як мислення слідчого, оперативного працівника чи судді. Воно характеризується необхідністю вирішувати перелік розумових завдань на усіх етапах дослідження. Виникнення і вирішення цих завдань, в першу чергу, пов'язано з об'єктивними умовами, в яких опиняється експерт як суб'єкт експертизи. До них відносяться специфіка і структура завдання, яка завжди включає апріорну невизначеність, а також

процес вирішення, що носить творчий характер і складається з висунення, перевірки експертних версій, оцінки отриманих даних та формування висновків.

У свою чергу, експертну ситуацію можна визначити як тип слідчої ситуації, в основі якої лежить пізнавальна діяльність спеціального суб'єкта – експерта, який шляхом висунення та перевірки експертних версій досліджує об'єкти матеріального світу з метою вирішення завдань кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика : учебник для вузов. Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Изд 3-е., перераб. и доп. М.: Норма, 2007. 944 с.
2. Судова експертологія: підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність». За заг. ред. В.М. Тертишника. Харків: Право, 2021. 280 с.
3. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій : навчальний посібник. К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
4. Гранат Н.Л., Погибко Ю.Н. О вероятной форме решения экспертных задач. Криміналістика и судебная экспертиза. Киев: Вища шк., 1972, Вып. 9. С. 193-201.

Напрям № 8**Сучасні проблеми нормативно-правового регулювання сфери техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення правосуддя***Галина Авдєєва*

кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Військові РФ вчинили в Україні безліч злочинів, серед яких - масові вбивства мирних громадян, знищення житлових і інфраструктурних об'єктів, мародерство, гвалтування та ін. Через це порушені права громадян України, які закріплені у Розділі I Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) та її протоколах №№ 1, 4, 6, 7, 12 і 13. [1, с. 116.]

Для фіксації воєнних злочинів РФ в Україні створили онлайн-архів [2]. Накопичення інформації в архіві є підготовчим етапом до розслідування воєнних злочинів, під час якого шляхом ретельного збирання процесуальних доказів буде доведена вина військових армії РФ і представників російської влади.

Розслідування масштабних воєнних злочинів передбачає дослідження безлічі подій і проведення великої кількості різних судових експертиз (судово-медичних, судово-балістичних, вибухотехнічних, екологічних та ін.). В умовах війни, коли багато судових експертів набули статусу біженців або внутрішньо переміщених осіб, перейшли до армії або територіальної оборони, зайнялися волонтерською діяльністю або виїхали за межі свого населеного пункту і не мають можливості виконувати свої професійні обов'язки, рівень навантаження судових експертів, які продовжили працювати, і терміни проведення експертиз збільшилися.

В ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що експертом у кримінальному провадженні може бути лише особа, яка «має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи». [3]. Судовий експерт згідно з цим законом має пройти тривале навчання в державній судово-експертній установі та отримати свідоцтво на право проведення судових експертиз. При цьому ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» містить заборону на проведення недержавними експертами криміналістичних (більше 30 видів), судово-медичних та судово-психіатричних судових експертиз. [4].

В Україні існують проблеми із залученням судово-медичного експерта, а суди в окремих випадках не визнають його висновки джерелами доказів у кримінальних провадженнях через те, що судово-медичні експертизи згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» дозволено проводити виключно в

державних експертних установах, якими не є всі Бюро судово-медичних експертиз в Україні (вони належать до об'єктів комунальної власності). [5, с. 89].

У країнах-членах Ради Європи залучення експерта здійснюється згідно з «Керівними принципами щодо ролі призначених судом експертів у судових процесах держав – членів Ради Європи». Відповідно до п.п. 33, 34 даного документу суд може залучати як експерта будь-яку особу за наявності у неї певних спеціальних знань (або досвіду чи практичних навичок). [6]. Зокрема, в Італії кожна зі сторін має право залучати своїх «технічних консультантів» для проведення експертизи або рецензування експертних висновків (ст. 225 КПК Італії). [7]. Основним критерієм для обрання такої обізнаної особи є наявність у неї спеціальних знань у певній галузі.

В Україні висновки експертів віднесено до процесуальних джерел доказів (ст. 84 КПК України), а висновки спеціалістів – ні, хоча висновок спеціаліста відповідно до ст. 298¹ КПК України є процесуальним джерелом доказів при розслідуванні кримінальних проступків. Як експерт, так і спеціаліст несуть відповідальність, встановлену законом, за завідомо неправдивий висновок (ст. 70 та ст. 72 КПК України), а структура їх висновків співпадає. Не визнання висновку спеціаліста джерелом доказів створює необґрунтовані додаткові проблеми під час збирання доказів з використанням спеціальних знань, а саме: подвійне однакове дослідження, збільшення процесуальних витрат та термінів розслідування.

Особливої актуальності проблеми розширення можливостей використання спеціальних набули через створення в Україні представництва офісу прокурора Міжнародного кримінального суду для розслідування воєнних злочинів РФ. Розслідування масштабних злочинів потребує залучення великої кількості судових експертів і спеціалістів, економії часу та процесуальних ресурсів.

Для розширення можливостей використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану в Україні було б доцільним виключити зі ч. 1 ст. 69 КПК України обмеження щодо можливості набуття статусу судового експерта лише тим особам, які мають право «відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи». Це надало б можливість, як і в країнах-членах Ради Європи, залучати як експертів осіб, які мають необхідні для проведення експертизи знання і навички.

Висновки спеціалістів також було б корисним вважати процесуальним джерелом доказів не лише при розслідуванні кримінальних проступків, а й при розслідуванні воєнних злочинів. Тому перелік джерел доказів в ч. 2 ст. 84 треба доповнити словами «висновки спеціалістів».

Під час збирання доказів сторонам кримінального провадження потрібно надати можливість отримувати не лише висновки експертів і ревізій, а й висновки спеціалістів, доповнивши ч. 2 та ч. 3 ст. 93 КПК України словами «висновки спеціалістів».

Внесення таких змін і доповнень до КПК України дозволить встановити такий порядок залучення експертів і спеціалістів для проведення досліджень речових доказів, який існує в країнах-членах Європейського союзу і Ради

Європи, визнавати висновки спеціалістів джерелом доказів, що дозволить значно скоротити терміни розслідування злочинів в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.
2. Russia's war crimes. URL: <https://war.ukraine.ua/russia-war-crimes/> (дата звернення: 15.05.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. Редакція від 14.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
4. Про судову експертизу. Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
5. Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол.: В. І. Борисов та ін. Вип. 41. Харків: Право, 2021. С. 88-93.
6. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States Document adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11 – 12 December 2014). European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/24-kerivni%20principu%20roli%20priznachenih.pdf> (дата звернення: 15.05.2022).
7. Codice di procedura penale Parte Prima (Кодекс кримінального процесу. Частина перша) Altalex eBook, 2011. Italy. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4357/file/Italy_CPC_updated_till_2012_Part_1_it.pdf (дата звернення: 15.05.2022).

Альона Біла

*викладачка кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ)

Почеркознавча експертиза є важливим засобом доказування у цивільному процесі. Її роль у встановленні істини по справі важко переоцінити. Правова природа почеркознавчої експертизи обумовлює наявність спеціальних знань у сфері науки, які дозволяють з дуже високим відсотком точності встановити чи спростувати факти, що мають важливе значення при розгляді справи та вирішенні цивільно-правового спору. Тому, почеркознавче дослідження - це ефективний механізм доведення обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог чи заперечень.

Почеркознавче дослідження пройшло довгий шлях свого розвитку, що включало процеси наукового дослідження письма і почерку на базі різних сфер науки, постійне удосконалення методики проведення почеркознавчого дослідження.

На сьогоднішній день, судове почеркознавство є високорозвиненою предметною галуззю теорії судової експертизи. При цьому, методика почеркознавчого дослідження активно використовується у цивільному процесі при розгляді судами цивільних справ. Так, відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК) при вирішенні цивільно-правового спору у суді за заявою осіб, що беруть участь у справі судом може бути призначена експертиза. У такій заяві сторони, треті особи, представники викладають питання, на які потрібна відповідь експерта. Кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, остаточно визначається судом.

За загальним правилом, встановленим у ЦПК судова експертиза призначається за бажанням осіб, які беруть участь у справі. Проте, законодавством передбачено випадки, коли її призначення є обов'язковим, а саме у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами або у разі заявлення клопотання про її призначення хоча б однією стороною у справах про встановлення характеру та ступеню ушкодження здоров'я, психічного стану особи, віку особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Процесуальним порядком розгляду цивільної справи передбачає, що підставою залучення в процес експерта є ухвала суду про призначення експертизи. Вона повинна бути складена як окремий процесуальний документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої. В ухвалі має бути зазначено, які питання подані учасниками судового розгляду і з яких мотивів їх відхилено [1]. Так, зазначене підкріплюється вимогами Закону України «Про судову експертизу», згідно якого підставою проведення судової

експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Експертиза проводиться компетентною особою, яка має спеціальні знання у сфері науки – експертом, відомості про якого мають бути внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів. Судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [2].

Почеркознавча експертиза є одним із видів судових експертиз, правовий порядок проведення якої врегульовано Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». Положення ЦПК не передбачають детальну регламентацію поняття, правової природи, порядку збору матеріалів та безпосереднього проведення експертиз.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання, а саме, встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають, а саме:

природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни;

тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо;

тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо;

штучних: викривлення письма зміненими рухами;

визначення статі виконавця: встановлення належності його до певної групи за віком тощо.

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань. Для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів надаються оригінали документів.

В результаті проведення почеркознавчої експертизи можливо встановити чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі певною особою; чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі однією особою; чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою; чи виконано рукописний текст у документі під впливом збиваючих факторів (природних, штучних; собою якої статі виконано рукописний текст; вікову групу виконавця рукописного тексту).

Можна наголосити, виходячи з аналізу положень Наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 доцільно запропонувати таке

визначення поняття «почеркознавча експертиза»: це експертне дослідження почеркового матеріалу, яке дозволяє ідентифікувати виконавця рукописного тексту, обмежені за обсягом рукописні записи і підпис, а також, встановити факт виконання рукописного тексту під впливом незалежних від волі особи факторів.

Матеріалом для проведення експертизи є вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до провадження у цивільній справі і не пов'язані з її обставинами.

Умовно-вільними є зразки почерку та (або) підпису, виконані певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження у справі та є як пов'язаними зі справою, так і не пов'язаними з її обставинами.

Експериментальні зразки почерку виконуються за завданням органу, який призначив експертизу (суду) чи особи, яка залучила експерта, у зв'язку з призначенням такої експертизи (учасник справи).

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта, паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, тощо).

Щодо відбору матеріалу для проведення експертного дослідження, то Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 встановлено, що експериментальні зразки почерку необхідно відбирати у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджувального об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

У разі коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка.

Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку

передбачуваного виконавця не менше ніж на 10 - 15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис [3].

Зокрема, варто зосередити увагу на одному із проблемних питань почеркознавчої експертизи - дослідженні копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електрофотографічних апаратів, сканерів і принтерів, засобів факсимільного зв'язку.

З аналізу положень Наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 випливає, що ключовою відмінністю почеркознавчого дослідження від інших видів судових експертиз є те, що на відміну від інших видів експертних досліджень при проведенні почеркознавчої експертизи дослідження не може проводитися за фотознімками та іншими копіями об'єкта дослідження, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи. Тому, якщо об'єкт не може бути надано експерту, це унеможлиблює проведення дослідження.

Внаслідок вищевикладеного, слід наголосити, що почеркознавче дослідження відіграє дуже важливу роль у процесі правозастосуванні і є одним із найбільш ефективних засобів доказування. Висновок експерта - беззаперечно, вагомий доказ у справі, проте, його зміст має ретельно перевірятися та вивчатися судом, а оцінка здійснюватися у сукупності з усіма обставинами справи.

Серед проблемних аспектів у досліджуваній сфері доцільно відзначити, зокрема, відсутність належного механізму правового регулювання. Так, у ЦПК не передбачено чіткого алгоритму дій суду під час призначення експертизи, особливо, в аспекті збору матеріалу для проведення експертного дослідження. Фактично судді усуваються від участі у цьому процесі, а від так, ймовірним є допущення порушень при зборі матеріалів та відповідно недостовірності висновку експерта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення 01.03.2022)
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Дата звернення 12.03.2022)
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та [...]: Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа, Картка, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> (Дата звернення 03.03.2022)

Олена Єлісєєва

*судова експертка відділу економічних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Полтава, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПІДПРИЄМСТВУ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ ЗІ СТОРОНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Збройна агресія російської федерації проти України спричинила численні руйнування та втрати майна українців, підприємств та держави в цілому. Тому розробка законопроектів та нормативно-правових актів, які визначають порядок оцінки вартості пошкодженого майна та механізми отримання відповідної компенсації, є однією з першочергових задач української влади.

На розгляді Верховної Ради України знаходиться законопроект від 22.03.2022 № 7193 «Про державну реєстрацію збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», який передбачає регулювання відносин, що виникають у сфері державної реєстрації розміру збитків, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України [1].

Так, за змістом статті 3 даного законопроекту, розмір збитку, визначається шляхом стандартизованої оцінки у випадках та за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, та шляхом проведення незалежної оцінки збитків відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». При цьому, основними складовими механізму визначення розміру збитків є постраждалий суб'єкт, акт оцінки та збиток [1].

Нормами законопроекту визначено право постраждалого суб'єкта, в тому числі підприємства, замовити проведення оцінки пошкодженого або знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, за результатами якої буде складений акт оцінки із зазначенням вартості майна та розміру збитків, що в подальшому підлягатимуть державній реєстрації [1].

20 березня 2022 року Постановою Кабінету Міністрів України № 326 затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Нормами вказаного Порядку визначені основні напрями, за якими будуть розроблені методики для оцінки шкоди і збитків, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації [2].

Одним із таких напрямів є «економічні втрати підприємств», що включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Основними показниками, що підлягають оцінці за цим напрямом є: вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна державних підприємств і підприємств недержавної форми власності; упущена вигода

державних підприємств і підприємств недержавної форми власності; втрати державних підприємств і підприємств недержавної форми власності від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях [2].

У даному Порядку також зазначено, що відповідальними за визначення шкоди та збитків за напрямом «економічні втрати підприємств» є міністерства, інші центральні, місцеві органи виконавчої влади, обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації), а визначення шкоди і збитків підприємств здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Мінекономіки та Фонду державного майна, за погодженням з Мінреінтеграції [2].

На сьогодні питання щодо затвердження методики для визначення шкоди і збитків підприємств, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації, є відкритим. Тобто, чіткого механізму визначення шкоди і збитків, завданих підприємствам внаслідок збройної агресії російської федерації, на законодавчому рівні не встановлено, тому постраждали суб'єкти на сьогодні можуть керуватися загальними правилами підтвердження збитків.

У п. 2 ст. 20 Господарського кодексу України визначено, що кожен суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів, в тому числі шляхом відшкодування збитків [3].

Так, у розумінні господарського законодавства, згідно з п. 2 ст. 224 Господарського кодексу України, збитками є витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [3].

Визначення поняття «збитки» також міститься у Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, відповідно до якого матеріальна шкода (збитки) - це втрата активів чи недоотримання належних доходів об'єктом контролю та/або державою, що сталися внаслідок порушення законодавства об'єктом контролю шляхом дій або бездіяльності його посадових (службових) осіб [4].

У Порядку взаємодії також визначено поняття «розмір матеріальної шкоди (збитків)», як вартість втрачених активів або недоотриманих доходів, яка визначається за даними бухгалтерського обліку і фінансової звітності об'єкта контролю або експертною оцінкою та іншими визначеними законодавством способами [4].

Отже, чинне законодавство визначає збитки, як понесені втрати майна, активів, доходів. При цьому, розрахунок розміру збитків потребує документального обґрунтування, яке забезпечується даними бухгалтерського обліку та експертної оцінки.

Оскільки, передбачені Порядком № 326 [2] розробка та затвердження методики визначення шкоди і збитків підприємств на дату написання статті не реалізовані, на нашу думку, з метою забезпечення можливості проведення

розрахунку розміру збитків підприємству доцільно вже сьогодні підготувати необхідні документи, що підтверджують факт знищення/пошкодження майна. До складу таких документів доцільно віднести: документи, що посвідчують право власності на майно, технічної документації (технічні паспорти, проектно-кошторисна документація, тощо); накази по підприємству щодо неможливості використання майна через втрату контролю над майном, щодо знищення/пошкодження майна, щодо призупинення діяльності окремих підрозділів підприємства, або підприємства в цілому; проведення інвентаризації майна; проведення технічної інвентаризації майна для отримання висновків руйнування/пошкодження виробничого та/або нерухомого майна; документів щодо господарської діяльності підприємства, бухгалтерських документів щодо минулих, поточних та запланованих обсягів господарської діяльності, з метою підтвердження збитків підприємства.

Окрім розміру збитків Порядком № 326 передбачено також визначення упущеної вигоди [2]. Так, згідно з ст. 225 Господарського кодексу України до складу збитків включається неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною [3].

Підприємству, для підтвердження розміру упущеної вигоди, необхідно підготувати засвідчені копії укладених діючих договорів та тих, що планувались до виконання, а також відповідної первинної документації щодо господарських операцій, які були унеможливлені внаслідок збройної агресії ворожої держави. За необхідності додаються виписки з банківських рахунків, платіжні доручення, що підтверджують певні надходження за цими договорами або від цих контрагентів у попередніх періодах (за наявності), а також листування з контрагентами щодо намірів провести прибуткові господарські операції. З точки зору документального забезпечення, розмір неoderжаних доходів через війну у формі упущеної вигоди підприємство може встановити провівши аудиторську перевірку за період з 24 лютого 2022 року. У такий спосіб буде зафіксовано зниження чи відсутність доходів з початком повномасштабного вторгнення російської федерації.

Положенням про інвентаризацію активів та зобов'язань визначено, що у разі встановлення фактів крадіжок, псування цінностей, аварій чи пожежі проведення інвентаризації є обов'язковим [5].

Під час інвентаризації встановлюється фактична наявність цінностей, їх стан, дані щодо яких в подальшому порівнюється з даними бухгалтерського обліку. За результатами інвентаризації виявляються нестачі або надлишки цінностей. Збитки під час інвентаризації не встановлюються.

У свою чергу, відповідно до ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» проведення оцінки майна є обов'язковим при визначенні збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом. Статтею 3 даного Закону визначено, що незалежною оцінкою майна вважається оцінка майна, що проведена суб'єктом оціночної діяльності - суб'єктом господарювання [6].

Тобто, вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, для включення його до суми збитків, має бути підтверджена документально. В даному питанні слід спиратися на норми Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, в якому зазначено, що розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки, а у разі визначення розміру збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою в статутному (складеному) капіталі, розмір збитків визначається відповідно до методики оцінки майна, затвердженої Кабінетом Міністрів України [7].

Отже, нестачі матеріальних цінностей, що виявлені під час проведення інвентаризації, відповідно до Порядку №116 підлягають незалежному оцінюванню для їх подальшого включення до розміру збитків.

Визначаючи місце і завдання судової експертизи в даних досліджуваних процесах потрібно акцентувати увагу на Наказі Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, яким затверджені Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Останніми передбачені основні завдання судової економічної експертизи, а саме визначення документальної обґрунтованості: розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах періоду їх утворення; розрахунків втраченої вигоди; розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах [8].

Отже, основним завданням судової економічної експертизи є визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі, розрахунків втраченої вигоди та економічного показника майнової шкоди (збитків). Проведення розрахунку розміру зазначених показників та оцінка матеріальних цінностей, нестачу яких виявили під час інвентаризації, не відноситься до завдань судової економічної експертизи.

Об'єктами дослідження судової економічної експертизи є документи бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності та документи про економічну діяльність підприємств й організацій, що містять відомості про господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді. Судова економічна експертиза проводиться на підставі перелічених документів і звітності, які відповідно до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України є джерелом доказів у кримінальних справах [9].

Таким чином, згідно з чинним законодавством, з метою підтвердження розрахунку розміру збитків, завданих підприємству військовою агресією зі сторони російської федерації, судова економічна експертиза призначається після визначення (розрахунку), уповноваженими на це органами виконавчої влади, розміру нестачі матеріальних цінностей, втраченої вигоди, майнової

шкоди та збитків, збору всіх підтверджуючих документів, які є або будуть предметом розслідування чи судового розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про державну реєстрацію збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, законопроект від 22.03.2022 № 7193. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39262> (дата зверення: 05.06.2022).

2. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

4. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затверджений наказом Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

5. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні, Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

7. Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 № 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-96-%D0%BF#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

8. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата зверення: 05.06.2022).

Ірина Завдов'єва

завідувачка відділу економічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННИХ ПОРУБІВ ДЕРЕВ

Проблемі незаконних порубів лісу та обороту лісоматеріалів нелегального чи сумнівного походження присвячено багато статей, в яких авторами розглядаються окремо соціально-економічний [1], екологічний [2] та найчастіше за все кримінально-правовий аспекти [3].

За минулий рік в Україні офіційно задокументували 4200 випадків незаконних вирубок лісів, обсяг яких склав 54,3 тисячі кубічних метрів. За даними Державного агентства лісових ресурсів України сума заподіяної шкоди оцінюється у 444,1 мільйона гривень [4].

Наведені цифри свідчать, що незаконні поруби, знищення або пошкодження лісових насаджень до ступеню припинення росту, є загрозою для екологічної та економічної безпеки суспільства. При розслідуванні кримінальних справ даного напрямку перед слідчим постає питання щодо визначення розміру шкоди, заподіяної знищенням або пошкодженням дерев, у зв'язку з чим призначаються судово-економічні експертизи.

На розгляд судово-економічної експертизи здебільшого ставляться питання щодо підтвердження розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев, складених державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища.

Основу будь-якого дослідження, в тому числі дослідження в процесі виконання економічної експертизи, складає обрана експертом методологія. У перекладі з грецької «методологія» означає вчення про структуру, методи і засоби діяльності. У відповідності з методикою «Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків» за реєстраційним кодом 11.0.22. [5], питання, пов'язані з розрахунком розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев, експерт-економіст вирішує в межах своєї компетенції, зокрема перевіряється відповідність вимогам чинного законодавства застосованих в розрахунку такс і правильність їхньої індексації. Методом арифметичної перевірки визначаються підсумкові показники.

Слід зазначити, що виходячи з поняття «незаконна вирубка або пошкодження дерев», питання законності чи незаконності порубів має правовий характер. Встановлення фактичних обставин справи знаходиться поза межами компетенції експерта-економіста, тому що є правовим питанням, яке повинно вирішуватися слідством або судом на підставі аналізу фактичних обставин справи та нормативно-правових актів, так як відповідно до пункту 1 статті 242

Кримінально-процесуального кодексу України, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Відсутність в експертів-економістів повноважень щодо встановлення законності здійснення господарських операцій накладає обмеження на межі компетенції експерта-економіста при проведенні економічної експертизи.

Деякі автори [6, 7] наполягають на необхідності призначення в цій категорії справ - екологічної експертизи, тому що необхідно також враховувати шкоду, яка заподіяна саме довкіллю та яка не завжди може бути виражена в грошовому еквіваленті (тобто наслідки екологічного характеру).

Тому при проведенні саме економічної експертизи цього напрямку перш за все слід звернути увагу на наявність в матеріалах справи розрахунку розміру шкоди, та на вирішення поставлених питань в межах компетенції експерта-економіста.

При перевірці розміру такс для обчислення шкоди, слід звернути увагу, що ліси та лісові насадження в Україні можуть перебувати у межах територій та входити до об'єктів природно-заповідного фонду, або знаходитися у межах населених пунктів.

При проведенні дослідження експерти-економісти керуються вимогами таких нормативних документів:

- Постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року №665 [8], якою затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадським незаконним вирубуванням і пошкодженням дерев;

- Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №541 [9], якою затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної підприємствами, установами, організаціями та громадянами внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд;

- Постановою Кабінету Міністрів України від 08 квітня 1999 року №559 [10], якою затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної підприємствами, установами, організаціями та громадянами зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів унаслідок знищення або пошкодження дерев.

Такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів, встановлено залежно від діаметра знищеного або пошкодженого дерева в корі біля шийки кореня, ступеня пошкодження дерева (тобто пошкоджене до ступеня припинення чи до ступеня неприпинення росту) та породи дерева (для окремих цінних та декоративних порід такса збільшується у два рази, п.1 Постанови КМУ №559 [10]). Розмір шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження до ступеня припинення росту чи пошкодження до ступеня неприпинення росту хвойних та вічнозелених рослин у грудні – січні, у межах населених пунктів, обчислюється за цією таксою, збільшеною у 4 рази. п.2 Постанови КМУ №559 [10].

На розмір такс, які застосовуються для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу, крім зазначених ознак, впливають також якісні характеристики деревини – сухостійна чи сиро ростуча.

Узагальнюючи вищенаведене: судово-економічна експертиза з питань щодо підтвердження розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев може вирішувати питання виключно в межах компетенції експерта-економіста, стосовно перевірки застосованих в розрахунку такс та правильності їхньої індексації. При проведенні досліджень експерти-економісти повинні мати на увазі, що встановлення меж належності дерев до лісового фонду, до заповідників, чи до меж населених пунктів, та/або питання законності чи незаконності проведених порубів є правовим питанням, яке повинно вирішуватися слідчим або судом на підставі системного аналізу фактичних обставин справи та вимог нормативно-правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шершун С.М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. К., 2005. С.15-17.
2. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України. авт. кол.: Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук та ін.; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К.: Юрінком Інтер, 2010. С.58-75.
3. Бурлака П. Відмежування незаконної порубки лісу від деяких інших кримінальних правопорушень. Вісник прокуратури. 2018. №10. С.10-15.
4. Офіційний сайт Державного агентства лісових ресурсів. URL: <https://forest.gov.ua/> (дата доступу: 02.06.2022).
5. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків за реєстраційним кодом 11.0.22. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата доступу: 02.06.2022).
6. Арманов М. Проблеми кваліфікації незаконної порубки лісу. Вісник прокуратури. 2016. № 9. С. 81, 82, 84.
7. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практ. пос.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року №665 Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №541 Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд;
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 1999 року №559 Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів.

Ігор Кіріченко

старший судовий експерт сектору автотехнічних досліджень відділу автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

НАЇЗД НА ПІШОХОДА НА НЕРЕГУЛЬОВАНОМУ ПІШОХІДНОМУ ПЕРЕХОДІ

Вимоги до дій водія при наближенні до нерегульованого пішохідного переходу визначені в п.п. 18.1, 18.4 Правил дорожнього руху України (далі ПДР).

Відповідно до п.п. 18.1, 18.4 ПДР, водій транспортного засобу, який наближається до нерегульованого пішохідного переходу, на якому перебувають пішоходи, повинен зменшити швидкість, а в разі потреби зупинитися, щоб дати дорогу пішоходам, для яких може бути створена перешкода чи небезпека.

Якщо перед нерегульованим пішохідним переходом зменшує швидкість чи зупинився транспортний засіб, водії інших транспортних засобів, що рухаються по сусідніх смугах, повинні зменшити швидкість, а в разі потреби зупинитися і можуть продовжити (відновити) рух лише переконавшись, що на пішохідному переході немає пішоходів, для яких може бути створена перешкода чи небезпека.

Згідно з п. 1.10 ПДР, пішохід – це особа, яка бере участь у дорожньому русі поза транспортними засобами і не виконує на дорозі будь-яку роботу. До пішоходів прирівнюються особи, які рухаються в інвалідних колясках без двигуна, ведуть (не їдуть!) велосипед, мопед, мотоцикл, везуть санки, візки, дитячі коляски.

На нерегульованих переходах пішоходи можуть виходити на проїжджу частину після того, як оцінять відстань до транспортних засобів, їх швидкість, і переконаються, що перехід буде безпечний. Вийшовши на проїжджу частину (зокрема на пішохідний перехід), пішоходи не повинні затримуватися або зупинятися, якщо це не пов'язано із забезпеченням безпеки для руху.

З огляду на вимоги до переходу проїжджої частини по пішохідних переходах, при наявності розділової смуги, що розділяє транспортні потоки протилежних напрямків, водій має право розраховувати на те, що пішохід зупиниться на цій смузі. Таким чином, якщо є розділова смуга, а в ній розрив (якщо його немає, то вона не призначена для руху і зупинки транспортних засобів і пішоходів), то, оскільки вона розділяє проїзні частини протилежних напрямків, поступатися дорогою необхідно тоді, коли пішохід буде переходити проїжджу частину в тому напрямку, в якому рухається транспортний засіб.

Взагалі на нерегульованому пішохідному переході небезпека для руху водію виникає в момент виходу пішохода на проїзну частину (нерегульований пішохідний перехід).

Згідно з п. 1.10 ПДР під терміном «пішохідний перехід» розуміється ділянка проїзної частини або інженерна споруда, призначена для руху пішоходів через дорогу. Пішохідні переходи позначаються дорожніми знаками 5.35.1–

5.35.2 та дорожньою розміткою 1.14.1–1.14.2. За відсутності дорожньої розмітки межі пішохідного переходу визначаються відстанню між дорожніми знаками, а на перехресті за відсутності пішохідних світлофорів, дорожніх знаків і розмітки – шириною тротуарів або узбіч. На такому переході перевага в русі також належить пішоходам.

Виходячи із терміна «дати дорогу» – вимога до учасника дорожнього руху не продовжувати або не відновлювати рух, не здійснювати будь-яких маневрів (за винятком вимоги звільнити займану смугу руху), якщо це може примусити інших учасників дорожнього руху, які мають перевагу, змінити напрямок руху або швидкість, можна визначити, що при одночасному русі через нерегульований пішохідний перехід пішохода та ТЗ, за умови незмінного напрямку й темпу руху пішохода, додержання безпечного інтервалу, у діях водія ТЗ невідповідностей п. 18.1 ПДР не вбачається.

При аналізі наїзду на пішохідному переході, виходячи з вимог п. 18.4 ПДР, впливає таке – небезпека для руху водію ТЗ, який рухається по сусідній смузі відносно ТЗ, що зупинився або зупиняється, як на смузі праворуч, так і ліворуч від нього, за умови обмеження видимості пішохідного переходу останнім, виникає в момент початку руху пішохода (виходу) на пішохідний перехід за наявності такого, а не з моменту, коли водій може об'єктивно виявити пішохода, який знаходиться на переході. Це пов'язано з тим, що ТЗ, який зупинився або уповільнюється, є ознакою перебування пішохода на переході.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Судебная автотехническая экспертиза: Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы: пособие для экспертов-автотехников, следователей и судей. Под ред. В.А. Иларионова: в 2 ч. М.: ВНИИСЭ, 1980. ч.2. 174 с.
2. Кристи Н.М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы. М.: ЦНИИЛСЭ, 1971. 68 с.
3. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. Авт.-уклад. С.О. Шевцов. Х.: СПД-ФО Чальцев О.В., 2005. 39 с.

Валерій Кожевніков

завідувач відділу криміналістичних видів досліджень Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Черкаси, Україна

Ігор Кобець

завідувач сектору дослідження зброї відділу криміналістичних видів досліджень Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Черкаси, Україна

Юлія Шаповал

старший судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Черкаси, Україна

ЩОДО ВАЖЛИВОСТІ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА МІСЦІ ПОДІЇ

Практика розслідування злочинів у цілому світі свідчить про те, що в переважній більшості випадків на місці події залишаються «традиційні» сліди, до яких відносяться сліди рук, інші сліди трасологічного походження, балістичні сліди та більш специфічні сліди, такі як сліди крові, запаху, мікронакладень тощо. Можливість їх використання в процесі доказування по кримінальному провадженні визначається правильними діями слідчого, пов'язаними із виявленням, фіксацією та вилученням цих слідів, а також результатами експертних досліджень [1].

Слідчий, взаємодіючи зі спеціалістом на місці події, в контексті збору інформації про особу, що вчинила злочин, повинен дотримуватись наступних напрямків:

1) виділити сліди, попереднє дослідження яких забезпечить слідчого необхідною орієнтуючою інформацією для прийняття тактичних і процесуальних рішень;

2) провести попереднього дослідження та спільно оцінити одержані результати дослідження з метою встановлення їх ймовірності, якості та доцільності негайного використання в процесі розкриття і розслідування злочину та розробки слідчих версій.

Існує думка ряду науковців, що попередні дослідження слідової інформації на місці події відносяться до техніко-криміналістичних досліджень – вивчення матеріальних об'єктів для отримання інформації або виявлення її джерел, яке здійснюється під час розслідування кримінальних правопорушень з використанням спеціальних криміналістичних знань, умінь, навичок та техніко-криміналістичних засобів, суб'єктом, який ними володіє та який правомочний на виконання відповідних досліджень [2, 22].

Існують об'єктивні передумови проведення попереднього дослідження:

невідомі або незрозумілі обставини вчинення злочину;
недостатньо фактичних даних, які дозволяють відтворити механізм злочину;
цілком відсутні або є обмеженими відомості про особу, що вчинила злочин;
незрозуміла доказова значимість виявлених слідів і речових доказів;
можливе зникнення (знищення) слідів;
якщо без результатів такого дослідження неможливо розв'язати інші невідкладні питання під час проведення слідчої дії або досудового розслідування взагалі [3].

Хоча варто сказати, що більшість науковців вважають попередні дослідження непроцесуальною формою використання спеціальних знань, які передують судовій експертизі, а їх результати не мають значення судового доказу.

До реформування органів внутрішніх справ у 2015 році, проведення попередніх досліджень матеріальних слідів на місці події впливало зі змісту п. 3.3.1.2 Настанови «Про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України», згідно якого спеціаліст, залучений до огляду місця події, має право «поводити попередні дослідження вилучених слідів і речових доказів» [4]. Ініціатива їхнього проведення могла виходити як від слідчого, так і від спеціаліста або іншого учасника огляду.

Згідно з правилами складання протоколу огляду місця події його зміст не повинен містити припущень слідчого або спеціалістів про обставини та механізм вчинення злочину. Згідно п. 3.3.1.3 вказаної вище Настанови, спеціалістам заборонялось «давати висновки у письмовій формі з приводу виявлених обставин та вилучених слідів і речових доказів». Таким чином, питання фіксації результатів попередніх досліджень вирішувалось неоднозначно. У слідчий практиці результати попередніх досліджень не знаходять якого-небудь документального закріплення, а втілюються у форму вербального роз'яснення та припущень. Однак вказані результати використовуються під час розшуку злочинця по гарячих слідах, при висуванні версій, розробці тактичних прийомів проведення подальших слідчих дій.

На даний час, у відповідній Інструкції щодо організації взаємодії працівників СОГ на місці події, також визначено, що інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) серед інших обов'язків, повинен надавати слідчому консультації з питань, що потребують спеціальних знань та навичок, а також проводити експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку) [5].

Арешонковим В.В. зазначає, що кожен інспектор-криміналіст повинен володіти спеціальними знаннями в галузі дактилоскопії та в змозі і повинен вилучати сліди рук на місці події, перевіряти їх на придатність та ототожнювати їх із відбитками осіб, непричетних до події злочину [2, 351].

Саме такий експрес-аналіз, який має для розкриття та розслідування злочину важливе значення, і є тим попереднім дослідженням на місці події, який повинен проводити інспектор-криміналіст.

Так, наприклад, до попередніх досліджень слідів рук [6, 82] відносяться:
встановлення придатності слідів рук для ідентифікації особи;
ідентифікація особи за слідами рук.

визначення будови кисті руки особи, що залишила сліди рук;
визначення за слідами рук професійних ознак, які характеризують особливості трудової діяльності;

визначення приблизного зросту, статі і віку людини за слідами рук;

встановлення механізму слідоутворення,

визначення руки і пальця (пальців), якими залишені сліди.

Тобто, оглядаючи виявлені на місці події сліди рук, з використанням криміналістичної лупи, інспектор-криміналіст може чітко визначити:

сліди рук, які безперечно відносяться до слідів непридатних для ідентифікації, які не несуть ніякої дактилоскопічної інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочину і спричиняють лише величезну втрату часу, який іде не лише на опис їх в протоколі огляду місця події, а й під час подальших процесуальних дій слідчого та проведення дактилоскопічних експертиз;

сліди пальців та долонь рук, які залишені потерпілими та тими, які не мають відношення до події злочину (працівники, які надають медичну допомогу, співробітники чи сусіди, які мають доступ до об'єкта злочину);

встановити розмірні дані слідів долоні й окремих пальців, форму слідів долоні й окремих пальців, встановити відсутність пальців чи їх каліцтва, наявність предметів на руці чи пальцях;

встановити зміни шкіряного покриву, обумовлені хворобами шкіри у людей певних професій, і локалізація їх у осіб певних спеціальностей в результаті механічного, хімічного чи термічного впливу і пов'язані з систематичним виконанням певних дій, а також наявність мозолів і шрамів.

Після слідів рук найбільш поширеними є сліди взуття, які також безперечно мають криміналістичну значимість. Це пов'язано з їх великою поширеністю, можливістю в більшості випадків впевнено ідентифікувати взуття злочинця, а також використовувати такі сліди для розшуку підозрюваних і з'ясування цілої низки обставин.

Сліди взуття несуть в собі значний обсяг інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Так, у процесі їх попереднього дослідження, можна встановити:

скільки осіб брало участь у вчиненні кримінального правопорушення;

з якого боку злочинці прийшли і в якому напрямку пішли з місця події;

до яких предметів вони підходили на місці події і які дії виконували;

з якою швидкістю пересувалися злочинці і де робили зупинки;

в процесі якої дії були залишені сліди ніг (ходьба, біг, стрибок, удар ногою тощо);

яким видом взуття залишені сліди та взуттям якого розміру залишені сліди;

які фізичні особливості людини, що залишила сліди, і т.д.

Криміналістичне значення слідів взуття розкривається вже на самому початку огляду місця події і визначає можливість їх використання для встановлення фактичних обставин розслідуваного кримінального правопорушення. Для успішного використання слідів ніг і взуття для розшуку злочинців необхідно вміти відшукувати сліди на місці події, встановлювати їх зв'язок з подією кримінального правопорушення, робити по ним висновки щодо ознак взуття та особливості ходи людини [7, 224-233].

Злочини із використанням вогнепальної зброї зазвичай відносяться до категорії тяжких та особливо тяжких. Внаслідок цього розкриття таких злочинів цілком залежить від ретельності проведення огляду місця події та оперативного дослідження слідової інформації. Тому попередні балістичні дослідження, як форма пізнавальної діяльності, що проводяться під час огляду місця події з використанням спеціальних знань та науково-технічних засобів, направлені на вирішення діагностичних та класифікаційних завдань, серед яких важливими є:

встановлення факту та обставин застосування вогнепальної зброї по виявленим слідам пострілу: чи було застосування вогнепальної зброї на місці події, яка орієнтовна відстань виконаного пострілу, яка кількість пострілів та їх послідовність, яке положення, на момент пострілу відносно потерпілого займала особа, що його виконувала, за яких обставин, та з якою метою був зроблений постріл (самогубство, нанесення тілесних пошкоджень та ін.);

встановлення групової належності зброї по залишеним гільзам і снарядам: яка зброя (вид, система, модель) застосовувалася на місці події [8].

Попереднім дослідженням слідів транспортних засобів можливо встановити:

індивідуальні особливості шини;

тип та різновид шини, вид, марку, модель та колір транспортного засобу;

кількість транспортних засобів на місці злочину, напрямок їхнього руху та характер переміщення;

механізм утворення виявлених слідів, зокрема кут та місце зіткнення з перешкодою;

деталі транспортного засобу, які були пошкоджені, та як саме.

Попереднє вивчення слідів знарядь та інструментів зламу дозволяє встановити:

тип, різновид та індивідуальні особливості, призначення таких знарядь та сферу їх застосування;

спосіб і обставини зламу, визначити вид та напрямок дії на перепону, витрачений на це час, послідовність утворення слідів;

професійні навички особи, її зросту, фізичної сили, комплекції, яка робоча рука в людини – права чи ліва.

В подібному ракурсі можливо описувати проведення попередніх досліджень не лише «традиційних» слідів із трасологічною характеристикою [9].

Так, за слідами крові, які виявлені на місці події, може бути отримана інформація щодо виду крові (венозна чи артеріальна), імовірної давності та механізму утворення слідів, зокрема й щодо висоти падіння крапель крові, взаємного положення потерпілого і злочинця в момент завдання тілесних ушкоджень, факту переміщення, напрямку та характеру руху закривавленого тіла. Дослідженням волосся можна встановити його приналежність, визначити колір, форму, довжину, механізм (спосіб) відділення, факт фарбування чи завивки.

Отже, як бачимо, за результатами попередніх досліджень можливо отримати за обмежений проміжок часу інформації про обставини скоєного злочину, не лише для використання для розкриття злочину по гарячих слідах, а також виявлення певних негативних обставин [10], які можуть свідчити про інсценування злочину, яку практично неможливо отримати будь-яким іншим шляхом

Однак на сьогодні стан проведення попередніх досліджень та їх використання внаслідок проблемних питань, пов'язаних із організацією проведення, професійною підготовкою та виконавською дисципліною членів СОГ, у т.ч. інспекторів-криміналістів залишає бажати кращого та безпосередньо впливає на подальше розкриття та розслідування злочинів. Ґрунтовний аналіз та розроблення шляхів вирішення цих проблем повинен стати предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бдайцієва Х.М. Використання слідів дактилоскопічного походження в процесі доказування по кримінальному провадженні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2020. С. 127-130.
2. Арешонков В.В. Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів : монографія. Арешонков В.В. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 468с.
3. Волобуєва О.О. Сутність, поняття і напрямки взаємодії слідчого зі спеціалістами під час проведення попереднього дослідження. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. Одеський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ, 2004. № 3. Ч.1. С.34-39.
4. Наказ МВС України «Настанова «Про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» : від 30.08.1999 р. № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення 14.06.2022).
5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами на підрозділах Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 №575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення 14.06.2022).
6. Шведова О. В. Дактилоскопічні дослідження : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 145с.

7. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій: навч. посіб. [Є.Ю. Свобода, А.В. Кофанов, А.В. Самодін та ін.] Вінниця: ТОВ « Нілан-ЛТД », 2018.432 с.

8. Торопов С. О. Попередні балістичні дослідження на місці події. Форум права. 2008. №3. С. 485-489 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08tsonmp.pdf>. (дата звернення 14.06.2022).

9. Арешонков В.В. Можливості та проблематика використання результатів техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів. Південноукраїнський правничий часопис. №3. 2020. С. 152-158.

10. Аксьонов В.В., Кожевніков В.В. До проблеми встановлення факту інсценування злочинів. Криміналістичний вісник. Київ. 2017. №1 (27). С. 117-123.

Криворучко Микола

заступник завідувача відділу автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів – завідувач сектору автотехнічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

**НЕКОРЕКТНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ
МОЖЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАЇЗДУ НА ПІШОХОДА НА
НЕРЕГУЛЬОВАНОМУ ПІШОХІДНОМУ ПЕРЕХОДІ**

Наїзд на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході є поширеним видом ДТП. Експерти-автотехніки постійно мають справу з дослідженням механізму ДТП даного виду. Відповідно важливим завданням є створення єдиного та найбільш коректного, з точки зору насамперед Правил дорожнього руху, підходу до визначення наявності технічної можливості у водія транспортного засобу попередити наїзд на пішохода на нерегульованому пішохідному переході.

Пункт 18.1 Правил дорожнього руху вимагає від водія дати дорогу пішоходам, які перебувають на нерегульованому пішохідному переході. Формулювання має саме вигляд “перебувають на нерегульованому пішохідному переході”, а не пішоходам, що наближаються до переходу або пішоходам, яких водій об’єктивно спроможній виявити.

Згідно вимог п. п. 4.16. а) та 18.1 Правил дорожнього руху пішохід, знаходячись на нерегульованому пішохідному переході, має перевагу в русі перед водієм транспортного засобу, який наближається до нерегульованого пішохідного переходу.

Відповідно умовою, що поділяє між собою наявність або відсутність переваги в русі у пішохода є саме його знаходження в межах нерегульованого пішохідного переходу, яка, відповідно визначається моментом виходу пішохода на нерегульований пішохідний перехід.

Таким чином, пішохід отримує перевагу в русі саме в момент його виходу на нерегульований пішохідний перехід, а не в момент наближення до переходу або в момент його об’єктивної видимості.

Технічна можливість попередження наїзду на пішохода визначається порівнянням відстані, на якій транспортний засіб перебував від місця наїзду в момент виходу пішохода на нерегульований пішохідний перехід з відстанню зупинного шляху даного транспортного засобу в умовах місця ДТП.

Розглянемо некоректні підходи до визначення технічної можливості попередження наїзду на пішохода на нерегульованому пішохідному переході.

Підхід №1 - Використання п. 12.3 Правил дорожнього руху при оцінці дій водія транспортного засобу.

п.12.3. *У разі виникнення небезпеки для руху або переешкоди, яку водій об’єктивно спроможний виявити, він повинен негайно вжити заходів для*

зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу або безпечною для інших учасників руху об'їзду перешкоди (згідно ПДР)[2].

У даному пункті застосовано формулювання “у разі виникнення небезпеки для руху”. Пішохід при перетині ним проїзної частини по нерегульованому пішохідному переході має перевагу в русі. Відповідно, якщо використовувати п. 12.3 для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході, то виходить, що учасник дорожнього руху, який має перевагу в русі створює небезпеку для руху учаснику дорожнього руху, який повинен дати йому дорогу.

У якості аналогії використаємо приклад перехрестя нерівнозначних доріг “Головна дорога” - “Другорядна дорога”. Відповідно транспортний засіб, який наближається до перехрестя по головній в дорозі має перевагу в русі, а транспортний засіб, що наближається по другорядній повинен дати дорогу. Якщо застосувати до даної ситуації підхід, при якому п. 12.3 використовується для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході, то, по аналогії виходить, що водій транспортного засобу, який наближається до перехрестя по головній дорозі створює небезпеку для руху водію, який наближається по другорядній.

Таким чином, використання п. 12.3 для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході не є коректним.

Більш коректним для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході є використання п. 18.1 та 18.4 та використання формулювання “міг дати дорогу пішоходу” або відповідно “не міг дати дорогу пішоходу”.

Підхід №2 - Оцінка дій водія відповідно до вимог п. 18.1 Правил дорожнього руху у вигляді - оскільки водій допустив наїзд на нерегульованому пішохідному переході, то він мав технічну можливість попередити наїзд на пішохода.

Даний підхід відповідає підходу, як при оцінці дій водія транспортного засобу, який наближається до перехрестя по другорядній дорозі. Але необхідно зауважити, що основною відмінністю аналогії між ситуаціями “Дорога” - “Нерегульований пішохідний перехід” та “Головна дорога” - “Другорядна дорога”, є те що, пішохід не постійно має перевагу в русі, а має її лише при русі по переходу, з чіткого моменту – з моменту виходу на нього, а транспортний засіб, який наближається до перехрестя по головній дорозі постійно має перевагу в русі.

Таким чином, використання даного підходу для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході не є коректним.

Підхід №3 - Технічна можливість попередження наїзду на пішохода визначається порівнянням відстані, на якій транспортний засіб перебував від місця наїзду в момент об'єктивної видимості пішохода, який перетинає нерегульований пішохідний перехід з відстанню зупинного шляху даного транспортного засобу в умовах місця ДТП.

Відповідно, якщо використовувати вищевказаний підхід, то виходить, що наявність або відсутність переваги у русі на визначеній ділянці проїзної частини (нерегульованому пішохідному переході) визначається погодними умовами, налаштуванням фар або наявністю припаркованих транспортних засобів.

Пішохід отримує перевагу в русі саме в момент його виходу на нерегульований пішохідний перехід, а не в момент його об'єктивної видимості.

Таким чином, використання даного підходу для оцінки наїздів на пішоходів на нерегульованому пішохідному переході не є коректним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Автотехническая экспертиза: Учебное пособие. Харьков: ХНАДУ, 2007.
2. Дослідження наїзду транспортних засобів на пішохода або інші перешкоди, ВНДІСЕ, ЦНДІСЕ, 1980.
3. Правила дорожнього руху. Київ: Арій, 2021.

Болат Сарсембаев

кандидат химических наук, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

Булат Сейтхожин

кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАСКРЫТИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящий период времени повышение эффективности работы правоохранительных органов по раскрытию и расследованию преступлений невозможно без интеграции новых информационных технологий.

Криминалистика, общей задачей которой является содействие борьбе с преступностью своими специфическими силами и средствами, значительное внимание уделяет разработке и совершенствованию научно-технических средств, предназначенных для выявления, фиксации изъятия, исследования и идентификации разнообразных следов преступной деятельности.

Следственный осмотр – процессуальное действие, предусмотренное ст.ст. 219-222 Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан (УПК РК), состоящее в непосредственном наблюдении, обнаружении, восприятии, закреплении и анализе следователем различных объектов для установления их признаков, свойств, состояния, взаиморасположения и определения их значимости в качестве доказательств по делу.

При этом фактические данные, полученные в результате осмотра, невозможно получить из других источников.

Своевременный и квалифицированный осмотр места происшествия - это залог успешного раскрытия преступления. Однако, как показывает судебно-следственная практика, эффективность этого важнейшего следственного действия недостаточна и не удовлетворяет требованиям коренного улучшения борьбы с преступностью.

Главная цель осмотра места происшествия заключается в том, чтобы получить доказательства, способствующие раскрытию и расследованию преступления. При этом должны быть получены самые разнообразные сведения, необходимые для установления события преступления, преступника, существенных обстоятельств совершения преступления, важных для разработки следственных и розыскных версий, которые могут служить веским основанием для подготовки плана расследования и розыска преступника (ов), проведения первоначальных следственных действий, осуществления оперативно-розыскных мероприятий.

Возможность применения криминалистической техники в деятельности по расследованию преступлений предусмотрена ч.3 ст. 197 УПК РК, где указано: «При производстве следственных действий могут применяться научно-технические средства и использоваться научно обоснованные способы обнаружения, фиксации и изъятия следов уголовного правонарушения и вещественных доказательств» [1]. Для закрепления доказательств наряду с составлением протоколов, могут применяться звуко-, видеозапись, кино-, фотосъемка, изготовление слепков, оттисков, планов, схем и другие способы запечатления информации.

Точная фиксация обстановки места происшествия, обнаруженных на нем следов преступника и преступления, иных вещественных доказательств – одно из важных оснований следственного осмотра.

От качества и полноты доказательств, зафиксированных в деле, зависит успех установления истины. Существуют различные способы фиксации, однако важнейшим и самым эффективным из них, по-прежнему остается фотография.

Фотоснимки, сделанные в процессе следственного осмотра, должны наглядно характеризовать как в целом обстановку места происшествия, так и отдельные его части.

Фотоснимки отображая внешние признаки сфотографированных объектов и элементы материальной обстановки, всегда содержат больше информации по сравнению с любым, даже самым подробным их описанием в протоколе.

Криминалистическая фотография – является наглядно-образной формой фиксации обстановки, одна из самых применяемых на практике отрасль криминалистической техники [2, с. 64] и независимо от качества фотографии, данный метод предоставляет недостаточно точные измерения, которые значительно могут повлиять на решение по конкретному делу.

Практика показывает, что существующие в настоящее время средства фиксации доказательственной информации не обеспечивают должным образом передачи информации о месте совершения преступления. В ходе судебного рассмотрения материалов уголовного дела нередко возникают затруднения в восприятии произошедшего.

Использование видео-съемки и цифровой фотографии хоть и позволило максимально приблизиться к решению задачи объективной фиксации места происшествия, однако полностью ее не решило.

К основным недостаткам цифровых фотоаппаратов относится невозможность предоставления точных измерений, которые могут играть важную роль при принятии решения по конкретному уголовному делу.

Для решения этой проблемы некоторые ученые криминалисты предлагают использовать возможности 3D-сканера на местах происшествия. Лазерное сканирование является самым оперативным и высокопроизводительным средством получения точной и наиболее полной информации о пространственном объекте.

Данную проблему можно решить, используя в качестве средства фиксации, наряду с уже существующими средствами, возможности 3D-сканера. В

настоящее время трехмерная визуализация различных этапов раскрытия и расследования преступлений все больше используется за рубежом [3], а также привлекает внимание отечественных криминалистов.

В настоящее время 3D-сканер все чаще используется сотрудниками полиции США в целях расследования несчастных случаев и преступлений [4]. 3D-сканер оснащается лазером, который передает информацию на компьютер, далее программа создает 3D-изображение места происшествия, и следовательно имеет возможность по истечению определенного времени вновь «перенестись» на место происшествия, в случае появления новых обстоятельств в деле или иной необходимости.

Высокотехнологичная программа позволяет манипулировать изображением нужным образом и специалисты могут делать измерения и даже помечать доказательства, так как данное 3D-изображение определяет место преступления с точностью до нескольких миллиметров, а также прибор определяет расстояние до объекта, преобразовывает полученные данные в цифровое изображение и передает его на компьютер.

Полученная визуальная 3D-модель места происшествия позволяет производить любые измерения и расчеты, исключает фальсификацию сведений, и может быть использована при последующей реконструкции, ситуационной экспертизе, а также при решении других задач, сопровождающих процесс раскрытия и расследования преступлений. Использование 3D-изображения при расследовании, а также во время судебного разбирательства позволяет предоставить судье, а также участникам уголовного процесса, более «ясную» картину места происшествия. Такая визуализированная модель места происшествия позволяет проводить все виды измерений (расстояния, углы, площади, объемы) без каких-либо искажений.

Американские криминалисты стали использовать технологии 3D печати в своей работе для воссоздания места преступления. Теперь можно представить в суде не только фотографии с места преступления, но и полностью, поэтажно, с расстановкой мебели и расположением улик, вплоть до малейшей детали, показать присяжным заседателям его трехмерный объект.

Кроме этого, 3D-сканеры используются в других отраслях криминалистики, так, например, 3D-сканер позволяет с высокой точностью проводить баллистическую экспертизу. Желобки и бороздки, остающиеся на пуле после выстрела, по которым эксперты могут с высокой степенью достоверности идентифицировать используемое огнестрельное оружие.

Вместе с тем, необходимо отметить, что в настоящее время оснащенность департаментов полиции последними моделями научно-технических средств оставляет желать лучшего. Однако, наукой криминалистикой разрабатываются всё новые и новые методики использования научно-технических средств, в целях наиболее эффективной борьбы с преступностью.

Как нам представляется, применение 3D-сканера как метода криминалистики в Республике Казахстан, используя опыт зарубежных стран, теоретически является возможным и необходимым. Применение в судебно-

следственной практике данного технического устройства благоприятно повлияет на эффективность расследования и раскрытия преступлений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изм. и доп. по состоянию на 10.01.2022г.).

2. Криминалистика: Учебник для вузов/ Отв. ред. Б. М. Нургалиев – Караганда, 2006.

3. Применение технологии 3D-сканирования при осмотре места происшествия [Электронный ресурс]. URL: <https://www.krim-market.ru/blog/primenenie-tekhnologii-3d-skanirovaniyapri-osmotre-mesta-proisshestviya> (дата обращения: 1.03.2022).

4. Полиция США использует 3D сканер, чтобы воспроизводить несчастные случаи и места преступления [Электронный ресурс]: // URL: <http://www.3dindustry.ru/article/1868/> (дата обращения: 4.03.2022).

Владислава Смоколіна

завідувач сектору будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Денис Хомутенко

судовий експерт, оцінювач ТОВ «Науково-виробниче підприємство УкрСпецБудЕкспертиза», м. Кропивницький, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ВІЛЬНИХ ВІД ПОЛІПШЕНЬ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В НАТУРІ (НА МІСЦЕВОСТІ), ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ОЦІНОЧНО-ЗЕМЕЛЬНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Основним завданням судової оціночно-земельної експертизи є визначення вартості земельних ділянок та пов'язаних з нею прав, що є або будуть предметом судового розгляду.

Відповідно до частини першою ст. 79 [11] земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Земельні ділянки, як об'єкт оцінки, класифікуються на вільні від земельних поліпшень (вакантні) та земельні ділянки, що містять земельні поліпшення.

Як відомо вартість земельних ділянок залежить від певних ціноутворюючих факторів, до таких факторів відносять зокрема: місце розташування, форму, розміри, площу, рельєф, наявність обмежень у використанні, наявність поліпшень, тощо.

Отже, місце розташування є однією з основних характеристик земельної ділянки.

Проведення судової оціночно-земельної експертизи поділяється на три етапи:

1 Дослідження, що проводяться до експертного обстеження об'єкта дослідження (в умовах установи).

2 Дослідження, що проводяться в ході експертного обстеження об'єкта дослідження.

3 Дослідження, проведені після експертного обстеження об'єкта обстеження (в умовах установи).

Так як, зазвичай між учасниками судового процесу наявні спори та конфлікти, щодо об'єкту оцінки, в експертній практиці виникають ситуації коли сторони по справі присутні при проведенні обстеження мають на меті ввести в оману судового експерта щодо місце розташування земельної ділянки.

Тому, при проведенні обстеження земельної ділянки, важливим етапом є її ідентифікація в натурі (на місцевості).

Вихідними даними для проведення дослідження з визначення вартості земельних ділянок, з врахуванням рекомендацій п. 6.2.2 [1], є

правовстановлювальна документація, земельно-кадастрова документація на земельну ділянку (поземельна книга, документація із землеустрою), а також інша документація та інформація, необхідна для проведення оцінки.

Слід зазначити, що наразі згідно додатку до [2] вакантним земельним ділянкам не присвоюється адреса, натомість згідно [12] земельній ділянці присвоюється кадастровий номер. До Державного земельного кадастру, на підставі документації із землеустрою, згідно [6] вносяться відомості про земельну ділянку зокрема кадастровий номер та координати поворотних точок меж.

Відповідно до частини першої ст. 106 [11] спосіб закріплення спільних меж між земельними ділянками визначається за згодою власників таких земельних ділянок. Межевими знаками можуть бути природні чи штучні споруди і рубежі (річки, струмки, канали, лісосмуги, рослинні смуги, дерева, стежки, рівчаки, стіни, паркани, огорожа, шляхові споруди, бетонні або металеві стовпи, плити, моноліти, камені, інші споруди і рубежі), що збігаються із межею земельної ділянки або спеціально встановлюються на ній. Але навіть у разі наявності межових знаків це не свідчить про відповідність їх місце розташування земельно-кадастровій документації. Причиною чого можуть бути: помилки при проведенні робіт з їх встановлення; пошкодження від природних факторів або вандалізму; дії сторін по справі направлені на введення експерта в оману.

Тому для ідентифікації місце розташування земельної ділянки в натурі (на місцевості) необхідно відновити в натурі межі земельної ділянки згідно інформації (координат поворотних точок меж), що міститься земельно-кадастрова документація (документація із землеустрою та/або поземельна книга). Не слід забувати й про необхідність відновлення меж частини земельної ділянки на яку накладено обмеження у використанні, якщо така існує. Зазначені роботи повинні виконуватися згідно вимог чинних нормативних документів в галузі геодезії [4, 5]. Для можливості їх проведення судовий експерт повинен бути забезпечений матеріально-технічною базою, а саме: геодезичними приладами (комплектom GNSS обладнання, електронним тахеометром, штативом, віхою, призмовим відбивачем, рулеткою), комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та даними щодо координат пунктів планово-висотної мережі Державної геодезичної мережі.

Якщо експерт не має можливості провести роботи з відновлення меж земельної ділянки в натурі (відсутність досвіду або необхідної матеріально-технічної бази) рекомендовано залучати, в установленому законом порядку, спеціаліста, сертифікованого інженера-землевпорядника, який має право на проведення робіт згідно статті 5¹ [3] та відповідну матеріально-технічну базу (геодезичні прилади, комп'ютерну техніку, програмне забезпечення та дані щодо пунктів планово-висотної мережі Державної геодезичної мережі).

У разі відсутності в натурі (на місцевості) межових знаків або в разі не відповідності їх місце розташування земельно-кадастровій документації, рекомендується закріплювати поворотні точки меж земельної ділянки тимчасовими знаками (дерев'яними кілками, залізними трубами, штирями, кутовою сталлю, які забиваються в ґрунт) і додатково між тимчасовими знаками навішувати сигнальну стрічку для кращого візуального сприйняття на

матеріалах фото-, відеофіксації. Після чого експертом проводиться обстеження земельної ділянки у встановлених межах та визначаються наявні фактори (наприклад наявність на земельній ділянці великої виїмки ґрунту, значного ухилу, чагарників, тощо), що впливають на її вартість.

В експертній практиці трапляються випадки коли об'єктом оцінки є земельні ділянки права на які не оформлені належним чином відповідно до чинного законодавства України. Правовстановлювальна документація на такі земельні ділянки представлена в основному Державними актами старого зразка, що видавалися згідно діючих на момент видачі нормативно-правових актів [7, 8, 10], які в свою чергу виготовлялися на підставі відповідної документації із землеустрою. Провести дослідження з визначення вартості таких земельних ділянок можливо за умови наявності в земельно-кадастровій документації (документації із землеустрою та/або поземельній книзі), координат поворотних точок меж, в системах координат СК-42, СК-63, місцевих системах координат, утворених від них, УСК-2000 або місцеву систему координат, однозначно зв'язану із системою координат УСК-2000, або промірів з прив'язкою до пунктів Державної геодезичної мережі, тобто даних які надавали б можливість відновити в натурі (на місцевості) межі такої земельної ділянки.

З практичного досвіду проведення ідентифікації земельних ділянок в натурі (на місцевості) рекомендується при заявленні клопотання про надання доступу до земельної ділянки, додатково просити орган (особу), який призначив експертизу, забезпечити присутність під час проведення обстеження осіб, присутність яких передбачена законодавством України, зазвичай якими є сторони по справі.

Також особливу увагу необхідно приділити фотофіксації земельної ділянки та за наявності земельних поліпшень. Перш за все необхідно виконати орієнтуючі фотографії, бажано панорамним методом або з застосуванням аерофотозйомки з БПЛА, для фіксації місце розташування земельної ділянки відносно суміжних об'єктів нерухомого майна, а також оглядові та вузлові фотографії, для фіксації характеристик земельної ділянки, що впливають на її вартість та меж земельної ділянки.

Доречним є й проведення відеофіксації процесу обстеження. Отримане відео може слугувати як додаткове джерело інформації про земельну ділянку, під час проведення оцінки в умовах експертної установи, а також зафіксує присутність учасників справи під час проведення обстеження.

Використання вказаного підходу до ідентифікації земельних ділянок в натурі (на місцевості) при проведенні судових оціночно-земельних експертиз спрямовано на досягнення мінімізації хибних висновків та підвищення точності визначення вартості об'єктів оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 : станом на 20 серп. 2021 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

2. Про затвердження Порядку присвоєння адрес об'єктам будівництва, об'єктам нерухомого майна : Постанова Каб. Міністрів України від 07.07.2021 р. № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2021-п#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

3. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність : Закон України від 23.12.1998 р. № 353-XIV : станом на 9 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

4. Про затвердження Порядку використання Державної геодезичної референційної системи координат УСК-2000 при здійсненні робіт із землеустрою : Наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 02.12.2016 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1646-16#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

5. Про затвердження Інструкції з топографічного знімання у масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500 (ГКНТА-2.04-02-98) : Наказ Голов. упр. геодезії, картографії та кадастру при Каб. Міністрів України від 09.04.1998 р. № 56 : станом на 28 верес. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-98#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

6. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : Постанова Каб. Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051 : станом на 26 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

7. Про форми державних актів на право володіння або користування землею і Положення про порядок надання і вилучення земельних ділянок : Постанова Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 27.03.1991 р. № 889-XII : станом на 13 берез. 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-12#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

8. Про затвердження Інструкції про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею, договорів на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) : Наказ Держ. ком. України по зем. ресурсах від 15.04.1993 р. № 28 : станом на 4 черв. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-93#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

9. Про затвердження Тимчасового порядку ведення державного реєстру земель : Наказ Держ. ком. України по зем. ресурсах від 02.07.2003 р. № 174 : станом на 20 серп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0641-03#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

10. Про затвердження Інструкції про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право приватної власності на землю, право колективної власності на землю, право власності на землю і право постійного користування землею, договорів на право тимчасового користування

землею (в тому числі на умовах оренди) та : Наказ Держ. ком. України по зем. ресурсах від 15.04.1993 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0354-99/ed19990504#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

11. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III : станом на 9 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

12. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI : станом на 26 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 07.06.2022).

Дар'я Степанюк

*аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

ЩОДО ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДНК-АНАЛІЗУ

Технології ДНК-аналізу з другої половини 1980-х років міцно увійшли в арсенал правоохоронної діяльності. Вони зарекомендували себе як найбільш потужний інструмент ідентифікації особи у зв'язку з розкриттям та розслідуванням кримінальних правопорушень. Досить поширеною є думка про те, що ДНК-аналіз є найбільш вагомим досягненням криміналістики минулого століття, а наукова обґрунтованість і точність результатів ідентифікації за ДНК перевищила усі сподівання науковців і практиків. При розслідуванні кримінальних правопорушень в Україні все частіше залучають експертів-генетиків. Постійно розвивається мережа експертних лабораторій, збільшується кількість судових молекулярно-генетичних експертиз, які проводяться у кримінальних і цивільних справах. Інструментарій криміналістичного ДНК-аналізу постійно розширюється, а ефективність відповідних технологій зростає.

Разом з цим, аналіз наукової літератури, узагальнення слідчої та судової практики дозволяють дійти висновку, що у використанні криміналістичного ДНК-аналізу в Україні існує низка концептуально важливих проблем, які заважають належному рівню теоретичного розвитку та практичного застосування відповідних технологій та методів.

Зокрема, досі не сформовано нормативно-правову базу щодо використання ДНК-аналізу в кримінальному судочинстві. При призначенні судових молекулярно-генетичних експертиз слідчі, прокурори і судді стикаються зі значними труднощами, тому що, з одного боку, змушені використовувати лише загальні норми КПК України, які не враховують специфіку використання особистої генетичної інформації, а з іншого боку – недостатньо обізнані з сучасними можливостями цього виду експертизи. Це негативно позначається на результативності цієї експертизи, а отже, і використанні висновків експерта-генетика в процесі доказування.

Суттєві труднощі також створює відсутність правової регламентації питань наповнення та використання національної бази даних ДНК, результатом чого є її невелика ефективність в Україні.

Питання судової молекулярно-генетичної експертизи досліджували вітчизняні криміналісти та судові медики, серед яких Г.Ф. Кривда, Р.Г. Кривда, Ю.М. Сиволап, Р. Г. Аббасов, Н.М. Дяченко, Р.Л. Степанюк, А. С. Повх, С. М. Романчук, О.В. Матарикіна, В.В. Іонова, С.М. Лозова, С.І. Перлін та інші. На цей час науковці визначили предмет, мету, завдання судового молекулярно-генетичного дослідження, а також розробили чинні експертні методики. Але проблеми правової регламентації використання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні до цього часу на монографічному рівні не розглядалися. Детально не

досліджувались і організаційні засади функціонування вітчизняної бази даних ДНК, тактичні особливості одержання зразків ДНК особи, призначення та оцінка судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні.

Таким чином, на цей час в Україні існує нагальна потреба у здійсненні ґрунтовних досліджень, спрямованих на розроблення рекомендацій із вдосконалення кримінального процесуального законодавства щодо використання можливостей криміналістичного ДНК-аналізу для вирішення завдань кримінального провадження на досудових і судових стадіях процесу; підвищення ефективності проведення судових молекулярно-генетичних експертиз; задоволення потреб судової та слідчої практики в науково обґрунтованих рекомендаціях щодо підготовки матеріалів до проведення судової молекулярно-генетичної експертизи та оцінки висновку експерта-генетика.

Для цього необхідно здійснити порівняльний аналіз можливостей технологій ДНК-аналізу в діяльності з протидії злочинності; визначити стан наукової розробленості правових проблем, пов'язаних з використанням ДНК-аналізу в кримінальному судочинстві; розробити методичні рекомендації для слідчих і прокурорів щодо підготовки матеріалів до проведення судової молекулярно-генетичної експертизи, тактики відбору біологічних зразків для порівняння, оцінки висновку експерта; окреслити перспективи впровадження новітніх засобів і методів у галузі криміналістичного дослідження ДНК у вітчизняну слідчу та експертну практику.

Основними науковими завданнями, розв'язання яких допоможе вирішити важливе наукове завдання щодо розроблення правових та організаційних засад використання криміналістичного ДНК-аналізу при розслідуванні кримінальних правопорушень видаються наступні:

- 1) дослідження процесу виникнення та розвитку технологій криміналістичного ДНК-аналізу;
- 2) визначення стану наукового забезпечення використання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні;
- 3) відображення процесу становлення та основних етапів розвитку судової молекулярно-генетичної експертизи в Україні;
- 4) надання рекомендацій щодо дотримання європейських стандартів забезпечення права людини на повагу до особистого і сімейного життя при використанні криміналістичного ДНК-аналізу;
- 5) з'ясування сучасного стану і перспектив удосконалення правового регулювання державної реєстрації геномної інформації людини в Україні;
- 6) окреслення перспектив удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо використання методів ДНК-аналізу в кримінальному провадженні;
- 7) удосконалення тактики виявлення та фіксації слідів біологічного походження та одержання біологічних зразків на стадії досудового розслідування;
- 8) розгляд специфіки функціонування та розвитку національної бази даних ДНК та використання її можливостей у розслідуванні кримінальних

правопорушень;

9) надання рекомендацій щодо призначення судової молекулярно-генетичної експертизи та оцінки її висновку в кримінальному провадженні;

10) визначення проблемних питань запровадження новітніх технологій криміналістичного ДНК-аналізу в слідчу та експертну практику.

Броніслав Теплицький

*кандидат юридичних наук, перший заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Київ, Україна*

**ПОНЯТТЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН
(КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І
МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ**

Протидія кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних завдань діяльності правоохоронної системи будь-якої держави в будь-який період її існування. Зважаючи на повномасштабну військову агресію Російської Федерації проти нашої держави, це завдання для України набуває особливої значущості та вимагає від органів державної влади й уряду постійного вдосконалення роботи військових адміністрацій і правоохоронних органів на всіх напрямках та рівнях.

Застосування техніко-криміналістичних засобів під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку залишається актуальним у всьому світі через невідступний науково-технічний прогрес і, відповідно, тенденцію до зростання кількості цих кримінальних правопорушень. Саме тому важливим і в теоретичному, і в практичному значенні постає питання вдосконалення категоріально-термінологічного апарату, зокрема вважаємо, що потребує узгодження й універсалізації поняття техніко-криміналістичних засобів розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

В одному із своїх попередніх досліджень під час визначення терміну «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень» ми детально проаналізували його окремі елементи, зокрема категорії «технічний» і «забезпечення», а також їх поєднання із загальноновживаними термінами «криміналістичний», «розслідування» та «кримінальне правопорушення» [1, с. 72]. З окреслених позицій ми в подальшому й будемо вживати зазначені дефініції. При цьому хочемо зазначити, що окремі науковці приділяли значну увагу питанню розкриття загального поняття техніко-криміналістичних засобів розслідування злочинів.

Так, М. В. Салтевський вважає, що під науково-технічними засобами слід розуміти засоби, які використовуються в боротьбі зі злочинністю протягом процесуальних слідчих дій для збирання криміналістичної інформації [2, с. 11–

14; 3, с. 31]. Проте такий підхід, на нашу думку, звужує та применшує значущість використання та впровадження здобутків науково-технічного прогресу.

В. А. Панюшкін вважає, що науково-технічний засіб може бути визначений «як штучно створений матеріальний засіб доцільної діяльності людей, що втілив у собі наукові знання» [4, с. 37]. На його думку, будь-який технічний засіб може бути визнаний науково-технічним за умови втілення в ньому хоча б невеликої децимі наукового знання. Якщо такого втілення немає, то немає й науково-технічного засобу. Такий підхід до розуміння науково-технічного засобу видається не зовсім точним через його односторонність. Безумовно, не можна не погодитися з тезою, що технічний засіб повинен утілювати наукове знання. Ні в кого не викликає сумніву, що наукові знання втілюють у собі технічні засоби, спеціально створені або пристосовані для боротьби з правопорушеннями шляхом перероблення (удосконалення) загальнотехнічних засобів. Що ж стосується загальнотехнічних засобів, тобто засобів, запозичених з інших галузей знань і використовуваних без будь-якої переробки, то наукове знання, безумовно, закладене в приладах, апаратурі тощо (наприклад, мікроскоп, плівкова чи цифрова фотокамера). Такі ж загальнотехнічні засоби, як викрутка, молоток, голка тощо, як вважає В. А. Панюшкін, під час їх створення навряд чи втілили в собі елементи наукового знання. На користь своєї позиції, посилаючись на В. М. Радіонова й А. І. Черепнева, він зазначив, що протягом тривалого часу люди створювали технічні засоби відповідно до законів природи, що здебільшого ще не були відкриті. Тому основу створення техніки становили факти і явища, виявлені емпіричним шляхом, а саме розроблення технічних засобів ґрунтувалося на практичному досвіді, інтуїції та численних пробах. Наукові знання в процесі створення техніки майже не застосовувалися, тому що наука в цей період відставала в розвитку й займалася в основному осмисленням явищ, що вже використовувалися в технічних засобах [4, с. 37]. На наш погляд, ця теза дещо ідеалізує й узагальнює поняття науково-технічних засобів, але не дає конкретних відповідей стосовно предмета нашого дослідження.

Поділяючи науково-технічні засоби на техніко-криміналістичні і загально-технічні, В. Г. Гончаренко зазначив: поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати всі без винятку засоби і методи їх застосування, використовувані в слідчій роботі, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» – технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього зміною загально-технічних засобів [5, с. 9–10]. На наш погляд, наукові дискусії щодо застосування різної термінології при позначенні технічних засобів, що використовуються під час розслідування, не мають підґрунтя. Є цілком зрозуміле поняття «технічні засоби», що не потребує тлумачення. Будь-які технічні засоби та методи їх застосування, що можуть використовуватися під час

розслідування кримінальних правопорушень, розглядаються в розділі криміналістики – криміналістичній техніці, тобто є техніко-криміналістичними.

У зміст поняття техніко-криміналістичних засобів окремі науковці вкладають також методи їх застосування. Так, В. Г. Гончаренко дає таке визначення: «науково-технічні засоби, застосовувані в слідчій роботі, являють собою систему загально-технічних пристроїв і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристроїв, матеріалів, а також методів і прийомів їх застосування з метою найефективнішого проведення попереднього розслідування, дізнання і попередження злочинів» [5, с. 10]. Базуючись на цьому визначенні, В. В. Коваленко зазначив, що науково-технічні засоби – це система методів, загальнотехнічних засобів і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосувань, матеріалів, технологій, а також прийомів їхнього застосування з метою найефективнішого проведення дізнання, досудового слідства, судового розгляду і профілактики злочинів [6, с. 241].

Аналізуючи наведені визначення, можна помітити їх схожість із визначенням криміналістичної техніки як розділу криміналістики, що є системою наукових положень та розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів і методів, призначених для збирання, дослідження і використання доказів [7, с. 8], та включає систему теоретичних положень, принципів і технічних засобів і методів, що ґрунтуються на них і застосовуються для збирання, опрацювання, дослідження і подання криміналістичної інформації при розслідуванні та запобіганні злочинів [8, с. 55–56]. На нашу думку, поняття технічних засобів, що застосовуються під час розслідування, не можна ототожнювати з розділом науки криміналістики. Ми погоджуємося з думкою І. В. Пирога, який на основі етимології понять («засіб – те, що служить зряддям у якій-небудь дії, справі», а «метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя») зазначив, що «застосування будь-якого технічного засобу відбувається певними методами. Розробка методів застосування технічного засобу проходить одночасно з його винаходом. Але за сутністю ці поняття різні та їх неможна ототожнювати» [9, с. 251]. Ми погоджуємося з думками науковців, які під науково-технічними засобами розуміють «прилади, пристосування або матеріали, які використовуються для збирання та дослідження доказів або створення умов, що ускладнюють учинення злочинів» [10, с. 93], не вказуючи при цьому на методи їх застосування. У визначенні, наведеному А. А. Саковським, наголошується на науковій і практичній обумовленості технічних засобів криміналістики та можливості їх використання в кримінальному процесі: «спеціальні технічні засоби криміналістики – це науково обумовлені, перевірені експериментально і на практиці ефективні технічні засоби, які використовуються суб'єктами кримінально-процесуальної, експертної, оперативно-розшукової і адміністративної діяльності» [11, с. 69].

Зважаючи на викладене вище та ґрунтуючись на аналізі понять «технічні засоби», «забезпечення», «техніко-криміналістичні дослідження», пропонуємо під *техніко-криміналістичними засобами* розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку розуміти систему спеціально виготовлених або пристосованих приладів, пристроїв, засобів вимірювальної техніки, допоміжного обладнання, інструментів, матеріалів, інформаційних пошукових, ідентифікаційних та інших систем, криміналістичних технологій їх застосування з метою виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, обліку, аналізу та оцінки електронних / віртуальних слідів злочину та інших речових доказів, а також здійснення інших дій з виявлення, розслідування та попередження злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теплицький Б. Б. Щодо визначення терміну «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень». *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : зб. матеріалів засідання № 1 постійно діючої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 верес. 2021 р.). Кропивницький : ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 71–74.
2. Салтевський М. В. Криміналістика : навч.-довід. посіб. Київ : Правник, 1996. 159 с.
3. Коваленко А. В. Класифікація оперативно-технічних засобів у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2004. Вип. 26. С. 28–35.
4. Коваленко В. В. Поняття і сучасна класифікація науково-технічних засобів, використовуваних у судочинстві. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.
5. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике : учеб. пособ. Київ : Вища школа, 1984. 149 с.
6. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 253 с.
7. Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавничій Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
8. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

9. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх торгівля : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.

10. Теплицький Б. Б. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 268 с.

11. Пясковський В. В. та ін. Криміналістика : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

Напрямок № 9

Проблемні аспекти методології та методики судової експертизи

Марія Боброва

кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Сергій Ворона

старший судовий експерт сектору біологічних досліджень та обліку Кіровоградського НДЕКЦ МВС, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЦИТОЛОГІЧНОГО ТЕСТУ ВІДНОВЛЕННЯ НІТРОСИНОГО ТЕТРАЗОЛІУ ДО РОСЛИННИХ КЛІТИН

Тест відновлення нітросинового тетразолію використовується для дослідження метаболічної активності нейтрофілів крові, якісного та кількісного визначення вмісту супероксидного аніон-радикалу в клітинах [1, 2]. Відповідно до цього методу жовтий дигідрохлорид НСТ перетворюється на синій диформаза. Супероксиданіонрадикал може відновлюватись у перекис водню, окислюватись у молекулярний кисень. Остання реакція використовується в методі, донорами протонів є дегідрогенази. При редокспотенціалі - 0,1 вольт НСТ проявляє окисні властивості, відновлюючись до диформаза. Максимум поглинання диформаза в хлороформі знаходиться при 500-570 нм. НСТ розчинний у воді та етанолі, його диформаза розчиняється в діоксані, хлороформі, диметилсульфоксиді, диметилформаміді [3]. Під впливом КОН диформаза спонтанно окислюється, чому сприяють відновники (перекис водню, аскорбінова кислота). Цитохромоксидаза успішно конкурує із солями тетразолію за водень. НСТ може приєднувати H^+ від тетразолій-редуктаз: у мікросомальному окисненні - НАДФН-оксидоредуктаза (КФ 1.6.99.1) та НАДФН-ферицитохром-с2-оксидоредукта, в мітохондріальному окисненні – НАДН-дегідрогеназу (КФ 1.6.99.3) та ліпоаміддегідрогеназу (КФ 1.6.4.3). Використовуючи відповідні субстрати за допомогою солей тетразолію визначають гістохімічну активність ряду дегідрогеназ (сукцинат-, гліцеролфосфат-, гідроксистероїд-, глутаматдегідрогенази, але з проміжним переносником H^+ феназінметасульфатом) і оксидаз. Мононітротетразолій легше, порівняно з НСТ, проходить через мембрани. НСТ порівняно стабільний у фосфатному або трис-буферах при рН 7,2-7,4 а при рН вище 8,0 НСТ спонтанно повільно переходить в диформаза. Специфічність реакції пов'язана з успішною конкуренцією за H^+ з боку цитохромоксидази, цитохрому Р-450 та NO-синтази, за відсутності субстратів дегідрогеназ та при доступі кисню [3, 4].

Класичний цитохімічний варіант тесту проводять у пробірках, а потім готують мазок та підраховують число клітин з різною кількістю гранул

диформаза на під іммерсією. Розрахунок виражають або в середньому цитохімічному коефіцієнті, або у відсотку формазапозитивних гранул [2, 3].

При роботі з тканинами рослин слід враховувати наявність клітинної стінки, яка є додатковим джерелом та місцем акумуляції диформаза, що ускладнює підрахунок результатів. Окрім цього, при виготовленні розчину НСТ, враховуючи відмінності в екологічних групах рослин, виникає потреба попереднього визначення ізотонічного коефіцієнту та рН цитоплазми для рослин кожної окремої екологічної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Smirnoff N., Arnaud D. (2019) Hydrogen peroxide metabolism and functions in plants. *New Phytol.*;221:1197–1214. doi: 10.1111/nph.15488
2. Gallin JJ, Alling DW, Malech HL, et al. (2003). Itraconazole to prevent fungal infections in chronic granulomatous disease. *N Engl J Med.* Jun 12. 348(24):2416-22.
3. Tsebrzhinskiy O.I. (2002) Differentirovannoye spektrofotometricheskoye opredeleniye produktsii superoksida v tkanyakh NST-testom [Differentiated spectrophotometric determination of superoxide production in tissues by the HCT test]. *Aktual'ni problemi suchasnoï meditsini.* 1 (2), 96–97. (in Russian).
4. Marrocco I, Altieri F, Peluso I. (2017). Measurement and Clinical Significance of Biomarkers of Oxidative Stress in Humans. *Oxid Med Cell Longev.* 2017: 6501046. doi: 10.1155/2017/6501046

Тетяна Громова

судовий експерт сектору біологічних досліджень та обліку Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Тетяна Михальська

завідувачка сектору біологічних досліджень та обліку Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ЕРИТРОЦИТАРНІ СИСТЕМИ КРОВІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В СУДОВО-ІМУНОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

В судово-імунологічній експертизі, після визначення видової належності білка крові необхідно встановити групову належність крові, яка має вагоме значення для розкриття тяжких злочинів проти життя та здоров'я людини, спірного батьківства, материнства. Належність людини до певної групи крові унікальна за певним набором ознак, та має унікальне поєднання антигенів на поверхні клітин, а саме на поверхні еритроцитів. Будова всіх антигенів на еритроцитах є генетично визначеною. На сьогоднішній день відомо більше 250 антигенів еритроцитів, що утворюють близько 30 антигенних систем. Кожна система кодується власним геном (або групою генів). Групи крові є спадковими ознаками крові, що формуються в період ембріогенезу (ембріона) і не змінюються протягом життя людини.

Мембрана еритроцита складається з подвійного шару фосфоліпідів, котрий стабілізує білковий цитоскелет еритроцита. Головною складовою частиною цитоскелету є дволанцюговий білок – спектрин, котрий з'єднується з мембраною через багато білків, таких як актин, анкірин і глікофорини, а також так звані смуги 3 і 4.1. Білки мембрани еритроцита містять численні залишки цукрів (глікопротеїни) і ліпідів (ліпопротеїни), які є носіями більшості антигенів груп крові (Мал.1.).[1, с. 464] Крізь увесь бішар проходять нитки глікофорину, причому гідрофобна його частина знаходиться у центральній ділянці, де локалізовані ланцюги жирних кислот мембрани. Глікофорин є більш гідрофільним на зовнішньому та внутрішньому боці мембрани, де він відповідно контактує з плазмою і з вмістом еритроцита. [2, с. 293] Гени полісахаридних антигенів кодують специфічні глікозилтрансферази – ферменти, що приєднують різні цукру до полісахаридних ланцюгів – попередників. Гени білкових антигенів еритроцитів кодують поліпептиди, які самі вбудовуються у мембрану еритроциту та формують антигенні детермінанти.

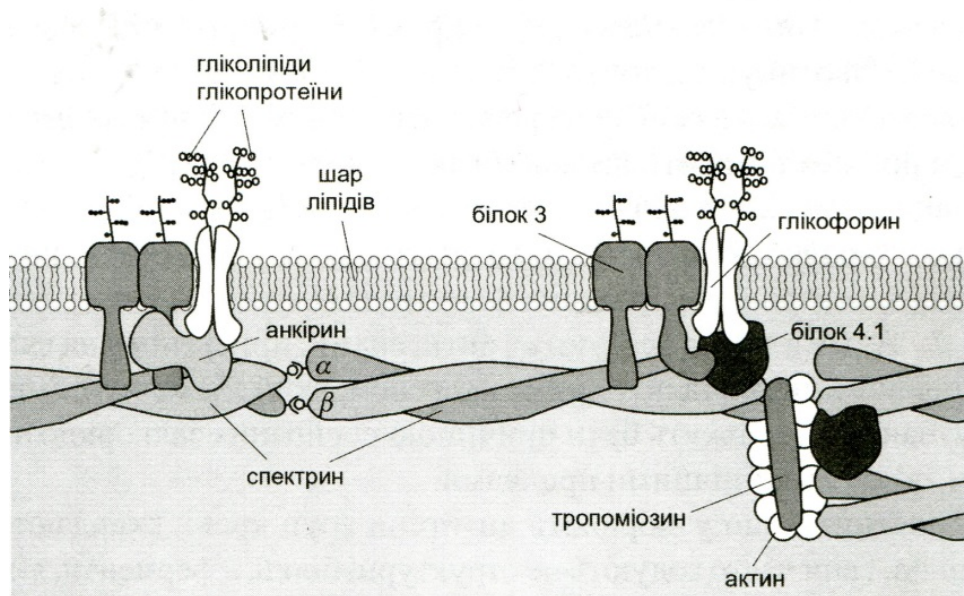
Деякі групові антигени зустрічаються лише на клітинах крові (це системи Rh, Kell), а інші системи на всіх клітинах організму.

Функції, які виконують антигени групових систем еритроцитів:

беруть участь у перенесенні речовин у клітину, будучи каналами для транспорту;

є рецепторами екзогенних лігандів, вірусів, бактерій;
беруть участь у адгезії різних молекул;
є ензимами;
підтримують структуру мембрани еритроцитів.

Мал.1. Будова мембрани еритроцита

Основний класифікатор за груповими системами еритроцитів це: АВ0, MNS, P, Rh, Lutheran, Kell, Lewis, Duffy, Kidd, Diego, Yt, Xg, Scianna, Dombrock, Colton, Landsteiner-Wiener, Chido-Rodgers, Hh, Kx, Gerbich, Cromer, Knops, Indian. Ці системи різняться за різною кількістю антигенів, хімічною будовою, функцією продукту гену та локусом розташування в певних хромосомах. Кожна система містить від 1 до 45 антигенів, наприклад: система P, Xg, Hh, Kx тільки 1 антиген, а саму максимальну кількість антигенів на еритроцитах в кількості 45 містить система Rh. Система АВ0 містить чотири основних антигена: A_1, A_2, B та O , відповідно розрізняють 6 фенотипів: A_1, A_2, O, B, A_1B та A_2B .

Знаючи всі еритроцитарні системи під час проведення судово-імунологічної експертизи крові найбільше практичне значення мають система АВ0 і система резус-фактор (Rh), кожна з яких має свої особливості.

Наприкінці ХІХ ст. австралійський вчений Карл Ландштайнер, проводячи дослідження еритроцитів, виявив цікаву закономірність: у червоних кров'яних клітинах (еритроцитах) деяких людей може бути спеціальний маркер, який вчений позначив літерою А, в інших — маркер В, у третіх не виявляли ні А, ні В. Пізніше з'ясувалося, що описані Ландштайнером маркери – особливі білки, що визначають видову специфічність клітин або антигени. Практично ці дослідження поділили все людство на 3 групи крові. Четверта група була описана в 1902 вченими Декастелло і Штурлі. Спільне відкриття вчених отримало назву системи АВ0.

Система резус-фактор (Rh) – одна із систем груп крові, вважається найбільш важливою після найвідомішої системи – АВ0. Оскільки вона є надзвичайно поліморфною генетичною системою з великою кількістю групових антигенів, її можна ефективно використати у судово-медичних експертизах, пов'язаних із спірним походженням дитини. Антигени системи резус-фактор досить добре встановлюються в рідкій крові і погано в плямах через низьку стійкість, тому їх дослідження в судово-імунологічній експертизі обмежено. Основним антигеном системи Rh вважається антиген – D (саме за його наявності або відсутності виставляється "позитивний або негативний резус-фактор"), однак виділяють також антигени С та с, Е та е. Що таке резус-фактор в той час не знали, але здогадувалися, що при переливанні крові важливо перевіряти не тільки групову сумісність, а й індивідуальну. Резус-фактор був відкритий у 1940 році австралійським вченим К. Ландштейнером і американським дослідником А. Вінером. У крові резус-позитивних людей міститься хоча б один із зазначених антигенів. Можливі поєднання антигенів цієї системи можуть становити близько ста різних груп.

Групи крові – це генетично успадковані ознаки, що не змінюються протягом життя за природних умов. Чим більше групових антигенів ми досліджуємо та визначаємо як найважливіший фактор, тим ближче ми можемо ідентифікувати особу в ході проведення судово-імунологічної експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Якобисяк М. Імунологія. Пер. з польської за ред. проф. В.В.Чоп'як. Вінниця: НОВА КНИГА, 2014. 672с.
2. Гуніна Л.М. Структурно-функціональні порушення мембрани еритроцитів при злоякісних новоутвореннях. Онкологія №4, Т.4, 2002. С. 293-298.
3. Грогорчук М. Зі знаком мінус, або феномен негативного резусу крові. Наука та технології. №3 (77). К.: Світогляд, 2019. С. 40-47.

Роман Кірін

доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Із втратою чинності Законом України «Про екологічну експертизу» та прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі – закон про ОВД) [1] de jure такі форми екологічної експертизи як державна, громадська та договірна більше не проводяться, а відповідні терміни не вживаються у національному законодавстві. Хоча de facto процедура ОВД, що передбачає такі складові як: - громадське обговорення (ст.ст. 7, 8 та 14 закону про ОВД); - аналіз уповноваженим органом інформації з ОВД (ст. 9 закону про ОВД); - діяльність експертних комісій з ОВД на договірних засадах (ст. 10 закону про ОВД); - надання уповноваженим органом мотивованого висновку з ОВД, була й залишається предметом окремих науково-практичних дискусій щодо співвідношення об'єктів і завдань еколого-експертної діяльності та діяльності з ОВД. В той же час, екологічна експертиза, як вид судової експертизи, також має низку проблемних питань, які актуалізувалися під час мілітарного впливу на довкілля.

По-перше, уявляється проблемним власне формування та становлення екологічної експертизи в системі новітньої доби розвитку судової експертології. Так, після введення в дію 21.04.1994 р. Закону України «Про судову експертизу» [2] Міністерство юстиції України (далі – Мінюст), більш ніж через півтора роки, затвердило порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями [3], в якому містився Перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, по яких присвоюється кваліфікація судового експерта в науково-дослідних інститутах судових експертиз Мінюсту, де «Екологічна експертиза» позиціонувалася як окремий вид судової експертизи, що відповідає експертній спеціальності 13.1. «Дослідження наявності шкідливих речовин в навколишньому середовищі».

У наступному наказі Мінюсту 1997 р. [4] цей вид експертизи зберігався до початку 2002 р., коли згідно із наказом Мінюсту від 17.01.2002 р. № 4/5 зазначений вище Перелік було викладено у новій редакції, де екологічної експертизи вже не було. Проте, якщо у першій редакції наказу Мінюсту 2005 р. [5] її також не було, то в редакції наказу Мінюсту від 22.06.2012 р. № 925/5 у Переліку вперше з'являється в якості підвиду інженерно-технічної експертизи «Інженерно-екологічна експертиза», що відповідає експертній спеціальності 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків надзвичайної екологічної ситуації».

Частково введення цього підвиду судової експертизи пов'язують із приписами Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [6], ст. 1 якого розглядала експертизу, як таку, чиї дані є одними з основ у завчасному реагуванні на загрозу виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. Крім того, ст. 17 цього закону у бланкетний спосіб встановлювала, що державна експертиза проектів і рішень стосовно техногенної безпеки об'єктів виробничого та соціального призначення, що можуть спричинити надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру і вплинути на стан захисту населення і територій від їх наслідків, організовується і проводиться відповідно до закону. Хоча остання і проводилася Державною інспекцією цивільного захисту та техногенної безпеки Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і її територіальними інспекціями із залученням фахівців науково-дослідних, дослідно-конструкторських та проектних установ, а також експертно-технічними центрами цивільного захисту і техногенної безпеки, на підставі підзаконної урядової постанови від 20 серпня 2008 р. № 767, що втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 605 від 06.06.2011 р., тобто не була ані державною (в розумінні Закону України «Про екологічну експертизу») ані судовою екологічною експертизою (в розумінні Закону України «Про судову експертизу»).

Так само Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [7] жодним чином не пов'язаний із цими видами екологічної експертизи.

Натомість, у Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта 2014 р. [8] вид експертної спеціальності, що відповідає інженерно-екологічній експертизі, було змінено на 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля».

Подібне рішення можна було пов'язати із прийняттям Кодексу цивільного захисту України [9] (далі – КЦЗУ), проте, у його змісті врегульовані відносини експертизи у сфері цивільного захисту (ст. 45), якій, у випадках, передбачених законом, підлягають: - проекти містобудівної документації в частині додержання вимог законодавства з питань техногенної та пожежної безпеки; - проекти будівництва в частині додержання вимог нормативно-правових актів з питань техногенної, пожежної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності. Натомість експертиза містобудівної документації та проектів будівництва проводиться відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

Ще одним видом експертизи, передбаченим КЦЗУ слід вважати експертизу рівня надзвичайної ситуації, експертні висновки про який готується і видається Державною службою України з надзвичайних ситуацій відповідно до встановлених вимог [10]. Навіть, за наявності Методики, розробленої з метою визначення розмірів збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і

природного характеру, завданих здоров'ю людей та об'єктам національної економіки [11], ці види експертизи також не є екологічними.

В той же час, наразі склалася ситуація, за якої наведене вище співвідношення видів судових експертиз та експертних спеціальностей зберіглося у чинній редакції переліків 2015 р. [12], але в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Мініюсту [13, п.1.2], серед основних видів (підвидів) експертизи є і інженерно-екологічна (підвид інженерно-технічної) і екологічна (окремих видів).

Подібний стан співвідношення видів судових експертиз та експертних спеціальностей має місце й у науково-методичному забезпеченні інших суб'єктів судово-експертної діяльності (далі – СЕД), як то – Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України [14] та Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України [15]. При цьому, інженерно-екологічна експертиза була введена до Переліків лише у 2020 р. наказами від 21.09.2020 р. № 675 та від 03.08.2020 р. № 214 відповідно.

Слід також звернути увагу та той факт, що екологічну експертизу, як окремих видів судової експертизи, було виокремлено в редакції наказу Мініюсту [13] від 30.12.2004 р. № 144/5. Далі, в редакції наказу від 15.07.2008 р. № 1198/5 цей вид експертизи отримав назву «Екологічна із дослідження пестицидів», у редакції наказу від 26.12.2012 р. № 1950/5 – знову «Екологічна». Цим же наказом було введено інженерно-екологічну експертизу.

Отже, сучасний стан розвитку правового регулювання судових еколого-експертних відносин характеризується тим, що призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень за таким їх видом як «Екологічна експертиза» передбачено Інструкцією Мініюсту, а серед видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта цей вид експертизи відсутній. Тож, наразі суб'єкти СЕД не мають підстав проводити підготовку, стажування та атестацію фахівців з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта з екологічної експертизи.

У цьому зв'язку актуальною вбачається наступна проблема в цій сфері, а саме – співвідношення завдань екологічної та інженерно-екологічної експертиз.

Виходячи з Науково-методичних рекомендацій Мініюсту [13], їх об'єкти, основні завдання та орієнтовні переліки вирішуваних питань різні. При цьому саме до завдання екологічної експертизи, серед іншого, належать: - визначення екологічних наслідків, заподіяних навколишньому природному середовищу (далі – НПС) внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння; - визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння. Останні були внесені до рекомендацій наказом Мініюсту № 1350/5 від 27.07.2015 р. Тож, постає питання про суб'єктів виконання зазначених завдань екологічної експертизи.

Нарешті, ще одним питанням проблемного характеру є методичне забезпечення екологічної експертизи при оцінці мілітарного впливу на довкілля. Йдеться, перш за все не про відповідні методики проведення судових екологічних експертиз, які наразі відсутні, а у разі їх розробки мають пройти атестацію та державну реєстрацію в порядку, що визначається КМУ.

Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами, окрім методик проведення судових експертиз, можуть застосовуватися також нормативно-правові акти та нормативні документи. При цьому, визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта.

Тож, для вирішення зазначених завдань слід виходити з положень урядової постанови, якою регламентується Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ [16] та виданих на її розвиток наказів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо: - шкоди, завданої землі, ґрунтам (від 04.04.2022 р. № 167); - шкоди, завданої викидами забруднюючих речовин або сумішей таких речовин в атмосферне повітря (від 13.04.2022 р. № 175), а також шкоди та збитків, завданих земельному фонду (наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 р. № 295).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення 16.06.2022).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 16.06.2022).
3. Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 22.12.1995 р. № 32/5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мініюсту № 285/7-А від 15.07.1997 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-95#Text> (дата звернення 16.06.2022).
4. Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 15.07.1997 р. № 285/7-А. (наказ втратив чинність на підставі наказу Мініюсту № 86/5 від 09.08.2005 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0283-97#Text> (дата звернення 16.06.2022).
5. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5 (у редакції наказу Мініюсту від 07.11.2007 р. № 1054/5) (наказ втратив чинність на підставі наказу Мініюсту № 2083/5 від 09.12.2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05/ed20150129#Text> (дата звернення 16.06.2022).
6. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру Закон України від 8 червня 2000 р. № 1809-III (закон втратив чинність на підставі кодексу № 5403-VI від 02.10.2012 р.).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text> (дата звернення 16.06.2022).

7. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення 16.06.2022).

8. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 09.12.2014 р. № 2083/5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мініюсту № 301/5 від 03.03.2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-14#Text> (дата звернення 16.06.2022).

9. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення 16.06.2022).

10. Про затвердження Вимог до переліку та змісту документів для надання експертного висновку про рівень надзвичайної ситуації : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.09.2014 р. № 905. // Офіційний вісник України від 04.11.2014 р., № 86, стор. 106, ст. 2444.

11. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.06.2022).

12. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення 16.06.2022).

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 16.06.2022).

14. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 вересня 2020 р. № 675 // Офіційний вісник України від 22.01.2021 р., № 5, стор. 158, ст. 293.

15. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 24.12.2014 р. № 855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#n12> (дата звернення 16.06.2022).

16. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.06.2022).

Віктор Ковтун

головний судовий експерт сектору автотехнічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна.

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДІЙ ВОДІЇВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ ВИКОНАЛИ МАНЕВР ЗАМІСТЬ ГАЛЬМУВАННЯ

Для встановлення вини та ступеню винуватості водія – учасника події, слідчому та суду необхідно вирішити запитання про причинно-наслідковий зв'язок між його діями та наслідками.

Основним способом виявлення причин дорожньо-транспортних пригод, ступеня винності учасників у дорожньо-транспортних подіях є автотехнічна експертиза. В ході проведення автотехнічної експертизи вирішується запитання про причинно-наслідковий зв'язок між діями водія транспортного засобу та настанням дорожньо-транспортної події, що сталась внаслідок таких дій.

В ході руху транспортних засобів та пішоходів виникають небезпечні ситуації, які спричиняють дорожньо-транспортні події. Згідно п. 12.3 Правил дорожнього руху України при виникненні небезпеки чи перешкоди для руху (незалежно від того, з якої причини вони виникають) водій зобов'язаний вживати заходи для зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди.

Повнота та об'єктивність експертного висновку прямо залежить від об'єктивного дослідження закономірностей розвитку явищ спричинених діями водія як оператора, розглядаючи його в системі взаємодії «водій-транспортний засіб-дорога-середовище». Для технічної оцінки дій водія транспортного засобу експерту-автотехніку необхідно визначити дії учасників ДТП, які передували створенню необхідних умов для виникнення події.

Під технічною можливістю водія запобігти пригоді слід розуміти можливість уникнути наїзду (зіткнення) шляхом зниження швидкості, зупинки транспортного засобу або маневру.

У останній час в практиці судової автотехнічної експертизи при розгляді дорожніх ситуацій в яких водії транспортних засобів при виникненні небезпеки для руху для запобігання наїзду на пішохода або зіткненню транспортних засобів застосували маневр об'їзду рухомої перешкоди замість гальмування та все одно відбувся наїзд або зіткнення вже за смугою руху транспортного засобу, експерти застосовують методичні рекомендації розроблені у 2007 році співробітниками Харківського НДІСЕ ім. Бокаріуса «Експертна оцінки дорожньо-транспортних ситуацій, в яких водії виконали маневр».

Ключовим дослідженням зазначеної методики є визначення технічної можливості водія зупинитись до лінії руху пішохода чи транспортного засобу із застосуванням своєчасного гальмування. Можливість виходу рухливої перешкоди (пішохода чи транспортного засобу) за межі небезпечної зони при

збереженні їх характеру руху, у разі своєчасного зниження швидкості водім, не враховується.

Згідно цих методичних рекомендацій дії водія в частині застосованого ним маневру розглядаються не як свідома реакція на небезпеку, а як інстинктивні дії – «не контрольована свідомістю зворотня дія на зовнішній світ» та включають врахування суб'єктивного оціночного сприйняття водієм зміни навколишньої обстановки. Такий підхід при розгляді дорожньо-транспортних ситуацій передбачає, що водій транспортного засобу, якому була створена небезпека для руху повинен був діяти одночасно відповідно до вимог п. 12.3 ПДР - водій повинен негайно вжити заходи для зупинки транспортного засобу або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди та згідно п. 10.1 - перед зміною напрямку руху водій повинен переконатися, що це буде безпечним.

Дії водія у разі виникнення небезпеки для руху регламентуються лише одним п. 12.3 Правил дорожнього руху та ніяким чином не можуть застосовуватись одночасно із застосуванням вимог п. 10.1 Правил дорожнього руху. До того ж у п. 12.3 вже зазначено, що для запобігання дорожньо-транспортної події водій може також застосувати маневр безпечного об'їзду перешкоди. У той час як п. 10.1 встановлює повну відповідальність водія за безпеку дорожнього руху перед зміною його напрямку.

Використання зазначеного підходу при аналізі дорожньо-транспортних ситуацій призводить до того, що спочатку експерт оцінює дії водія із врахуванням його суб'єктивного сприйняття зміни обстановки та не усвідомленої (інстинктивної) реакції на небезпеку, а потім питання про технічну можливість водієм запобігти подальший розвиток ДТП не вирішується, мотивуючи знаходженням водія у аварійній обстановці.

Згідно методичних рекомендацій по виконанню автотехнічної експертизи (ЦНИИСЭ, 1971, под редакцией Н.М. Кристи) з технічної точки зору застосування маневру для запобігання події слід вважати виправданим у випадках, коли водій не має технічної можливості запобігти пригоді шляхом гальмування або коли внаслідок маневру можливість виникнення події виключається. В інших випадках, у разі виникнення небезпеки для руху водій, відповідно до вимог Правил дорожнього руху, повинен застосувати гальмування. Водій транспортного засобу має технічну можливість запобігти пригоді шляхом гальмування, якщо він встигає зупинити транспортний засіб до місця можливої зустрічі з перешкодою або, знизивши швидкість, дозволяє рухливій перешкоді (транспортному засобу, пішоходу) вийти за межі небезпечної зони при даній швидкості руху цієї перешкоди.

Такий підхід до оцінки дорожньо-транспортних подій дозволяє встановити причинний зв'язок внаслідок об'єктивних закономірностей розвитку явищ спричинених діями водія як оператора в системі взаємодії «водій-транспортний засіб-дорога-середовище».

Водії транспортних засобів допускаються до керування транспортним засобом після проходження спеціальної підготовки та за умови відсутності медичних протипоказань. Правила дорожнього руху України зобов'язують водія

стежити за дорожньою обстановкою та відповідно реагувати на її зміну. Тобто чинне законодавство передбачає, що водій транспортного засобу володіє достатніми навичками керування транспортним засобом та усвідомлено сприймає дорожню обстановку.

Таким чином при аналізі дорожньо-транспортних подій в яких водій виконав маневр замість гальмування слід визначати технічну можливість запобігання події шляхом гальмування, враховуючи можливість виходу за межі небезпечної зони рухомої перешкоди (пішохода чи транспортного засобу). З технічної точки зору застосування маневру для запобігання дорожньо-транспортної події слід вважати виправданим у випадках, коли водій не має технічної можливості запобігти ДТП шляхом гальмування або внаслідок маневру подія не відбулась би. У всіх інших випадках, при виникненні небезпеки для руху водій, у відповідності до вимог п. 12.3 Правил дорожнього руху, повинен застосовувати гальмування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы, под редакцией Н.М. Кристи. М., ЦНИИСЭ, 1971.
2. Методичні рекомендації Харківського НДІСЕ ім. Бокаріуса «Експертна оцінка дорожньо-транспортних ситуацій, в яких водії виконали маневр». Харків, 2007.
3. Правила дорожнього руху. Затверджено постановою КМ України від 10.10.2001 № 1306.

Дмитро Кучер

*судовий експерт сектору № 1 (м. Пологи) відділу судової експертизи
(м. Мелітополь) Запорізького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України, м. Пологи, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ТВЕРДОПАЛИВНИХ ПЕЧЕЙ ОПАЛЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

На сучасному етапі розвитку суспільства постійно з'являються нові технології, методи та засоби забезпечення комфортного побуту громадян. Насамперед важливим аспектом для повноцінного існування людини є підтримання відповідного температурного режиму на робочих місцях та у побуті, зокрема шляхом опалення приміщень у холодну пору року.

За роки незалежності України, у побут громадян увійшла велика кількість найрізноманітніших пристроїв для обігріву приміщень. Але, до теперішнього часу в приватних будинках та в господарських спорудах на території приватних домоволодінь широко використовується один з найдревніших засобів обігріву житла, а саме піч на твердому паливі.

Разом з тим, у зв'язку зі складною економічною ситуацією в країні, значним подорожчанням брехту чорних та кольорових металів на пунктах його прийому протягом останнього року та відсутністю реальних покарань за дрібні злочини майнового характеру, зросла кількість крадіжок металевих товарно-матеріальних цінностей, зокрема з приватних будинків та прибудинкових територій приватних домоволодінь. У більшості випадків зловмисники проникають до будинків літніх людей або будинки, у яких тимчасово відсутні господарі. Результатом таких дій є, зокрема, викрадення металевих частин печі опалення.

Піч – споруда або теплоізолювана камера з цегли, каменю або металу, призначена для опалення приміщення та/або приготування їжі [3].

Піч опалення зазвичай складається з цегли та має металеві (чавунні або залізні) складові частини, а саме: верхню плиту, дверцята, колосники, духовку та заслінку.

Важливим аспектом встановлення тяжкості злочину є визначення розміру матеріальних збитків, завданих потерпілому. З цією метою проводиться судова експертиза.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Та саме в результаті проведення судової товарознавчої експертизи можливо визначити ринкову вартість споживчих товарів та встановити розмір матеріальних збитків.

Визначення вартості складових частин печі опалення має ряд особливостей.

У разі надання об'єкта на дослідження, експерт застосовує органолептичний та інструментальний методи.

Органолептичний метод заснований на визначенні показників за допомогою п'яти органів чуття людини, в рамках даного дослідження для визначення кольору та зовнішнього вигляду об'єкта дослідження.

Вимірювальний (інструментальний) метод ґрунтується на використанні технічних вимірювальних засобів, дозволяє знаходити безпосередньо чисельні значення показників властивостей, пов'язаних з визначенням будови (структури) розмірних ознак [2].

За допомогою цих методів експерт визначає вартість наданих на дослідження об'єктів виходячи з їх стану, наявності та кількості дефектів, повноти комплектації, можливості використання їх за призначенням. Далі експерт порівнює надані об'єкти з аналогічними чи подібними товарами, проводячи відповідні розрахунки, після чого визначає їх ринкову вартість.

Також, є випадки, коли надати на дослідження самі об'єкти не виявляється можливим. В такому разі ініціатор в документі про призначення експертизи вказує детальний опис майна. Для верхньої плити печі зазначаються її розміри, товщина та назва металу, кількість конфорок (отворів) у разі їх наявності, комплектація (з кільцями для конфорок чи без них), кількість кілець, наявність ребер жорсткості, наявність рельєфних візерунків. Для дверцят, духовки та заслінки необхідно зазначати їх розміри, товщину металу, конструктивні особливості, наявність декоративних візерунків. Для колосників важливо вказати їх розміри, форму, конструкцію (окремі бруски чи суцільна решітка), кількість колосників у решітці. Також необхідною умовою для визначення ринкової вартості даної категорії виробів є зазначення назви металу, з якого вони виготовлені та дати введення в експлуатацію.

Таким чином, шляхом проведення судової товарознавчої експертизи можна встановити ринкову вартість викраденого майна, зокрема металевих частин печей опалення, визначити розмір матеріальних збитків, завданих протиправними діями сторонніх осіб, та вірно кваліфікувати ступінь тяжкості злочину. Надання детального опису та вірних характеристик викрадених об'єктів дає змогу експерту максимально точно визначити вартість майна та дати висновок з поставлених питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 01.02.2022).

2. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440. Дата оновлення 15.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.02.2022).

3. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Піч> (дата звернення 01.02.2022).

Олег Кучерявенко

старший судовий експерт сектору автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна.

ВСТАНОВЛЕННЯ ШВИДКОСТІ РУХУ АВТОМОБІЛЯ ПЕРЕД ЗІТКНЕННЯМ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КОМПЛЕКСНОЇ ФОТОТЕХНІЧНОЇ ТА АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Відповідно до методичних рекомендацій з виконання автотехнічної експертизи швидкість руху автомобіля перед подією можливо встановити, якщо на місці події залишилися сліди гальмування транспортного засобу [1, с. 63, 2, с. 41]. Якщо досліджуються обставини зіткнення автомобілів, то у даному випадку не враховуються витрати кінетичної енергії на деформацію частин транспортних засобів, що виникає від зіткнення, тобто швидкість руху, встановлена за слідами гальмування, є найменшою можливою.

Об'єктивно таке дослідження руху транспортного засобу є неповним, оскільки у розрахунках відсутня важлива складова – швидкість руху автомобіля у момент зіткнення, яку у більшості випадків неможливо визначити з причини відсутності єдиної науково обґрунтованої та достатньо апробованої методики.

У зв'язку з цим дуже важливого значення набувають технічні засоби спостереження за дорожнім рухом – як стаціонарні зовнішні відеокамери та мобільні відеореєстратори. Безперервна фіксація такими пристроями дорожньої обстановки, із записом на цифрові носії інформації, дають можливість отримати вихідні дані для повного дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди, які проводяться в ході комплексної експертизи звуко- та відеозапису, фототехнічної та автотехнічної експертизи.

Одне з таких досліджень було проведене за обставинами зіткнення вантажного автомобіля МАЗ та легкового автомобіля Nissan Almera. Подія відбулася у денний час доби на сухій, асфальтованій ділянці проїжджої частини, у межах населеного пункту. Перед зіткненням автомобілі рухалися у зустрічних напрямках. Потім водій автомобіля МАЗ почав виконувати розворот, в результаті чого відбулося зіткнення між його задньою частиною та передньою частиною автомобіля Nissan. Серед запитань, що були поставлені перед експертами, було і визначення швидкості руху автомобіля Nissan Almera перед зіткненням.

На дослідження був наданий відеозапис обставин події, зафіксований камерою зовнішнього відеоспостереження, якість якого дозволила отримати вихідні дані для вирішення поставленого запитання.

У наданому на дослідження відеофайлі зафіксовано зіткнення автомобіля МАЗ та автомобіля Nissan Almera. При цьому автомобіль Nissan перед зіткненням був загальмований, що було видно з наданого на дослідження відеозапису, оскільки рух даного автомобіля супроводжувався димом з-під коліс,

характерним для інтенсивного виділення тепла під час екстреного гальмування (внаслідок тертя шин заблокованих коліс об дорожнє покриття).

Окрім того, під час огляду місця ДТП були виявлені та зафіксовані сліди гальмування автомобіля Nissan.

Для встановлення швидкості руху автомобіля Nissan перед зіткненням (перед початком гальмування) спочатку необхідно було визначити її величину у момент зіткнення. Дана швидкість була встановлена з відеозапису, в ході його по кадрового перегляду.

Далі, на підставі вирахованої швидкості у момент зіткнення та на підставі даних про сліди гальмування автомобіля була встановлена його швидкість руху перед початком гальмування, яку вже не можна вважати найменшою можливою, оскільки витрати кінетичної енергії на деформацію частин транспортних засобів, що виникла від зіткнення, були також враховані.

Отже надання у розпорядження експертів якісних матеріалів відеозапису дозволило провести повне дослідження та дати обґрунтовані висновки з поставлених органом досудового розслідування запитань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кристи Н.М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы. М.: ЦНИИЛСЭ. 1971. 123 с.
2. Судебная автотехническая экспертиза: Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы: пособие для экспертов-автотехников, следователей и судей. Под ред. В.А. Иларионова: в 2 ч. М.: ВНИИСЭ. 1980. ч.2. 491 с.
3. Экспертная практика и новые методы исследования. Выпуск 3. Результаты систематизации экспериментально-расчетных значений параметров торможения автотранспортных средств. М.: 1990. 6 с.

Дмитро Міщенко

завідувач сектору трасологічного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Запоріжжя, Україна

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИЛІНДРОВИХ МЕХАНІЗМІВ МЕХАНІЧНИХ ЗАМКІВ

Майнові злочини нерідко пов'язані із подоланням перешкод у вигляді дверей, воріт тощо із встановленими на них механічними замками. При розслідуванні цих злочинів виникає необхідність у проведенні експертного дослідження вилучених з місць їх вчинення замків, з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні.

В той же час, враховуючи, що суспільство перебуває у постійному розвитку, внаслідок чого з'являються нові системи замків, їх захисту від зламу та інших видів злочинного впливу, так само з'являються нові та вдосконалюються існуючі методи злочинного впливу на ці замки. Означені обставини у комплексі кидають низку викликів сучасній судово-експертній діяльності.

Для реагування на подібні виклики експерту потрібно здійснювати свою діяльність у нерозривному зв'язку із тенденціями сучасності, постійно підвищувати свій професійний рівень та вдосконалювати методичне забезпечення, яке б вирішувало проблемні питання, що виникають на практиці.

З огляду на дані обставини хотілося б зупинитися на питанні дослідження циліндрових механізмів, які встановлюються на механічних замках. Дані механізми можуть бути складовими частинами як навісних, так і постійних (врізних, накладних) замків, однак в рамках даної доповіді пропонуємо розглянути їх окремо, поза взаємодією з іншими деталями замків.

Такі дослідження проводяться відповідно до положень Методики трасологічного дослідження замків, де визначено орієнтовний перелік вирішуваних питань [1, с.5] та порядок вирішення поставлених завдань відповідно до кожної зі стадії [1, 11-17].

Під час призначення судової експертизи, в якій об'єктом дослідження виступатиме циліндровий механізм, в більшості випадків ініціатором ставляться два основних питання, перше – про технічний стан (чи справний механізм?), друге – про його відмикання (чи відмикався стороннім предметом, підібраним ключем тощо?). На практиці при вирішенні цих груп питань щодо означених об'єктів нерідко виникає конфлікт, який поляє у визначенні послідовності дій експерта при їх вирішенні.

Так, перша група питань, яка полягає у визначенні технічного стану механізму (справність, робочоздатність), передбачає по-перше, вивчення усіх деталей, їх стану, наявності видимих дефектів, по-друге, проведення експерименту, з метою перевірки взаємодії елементів у динаміці [2, с.73;3, с.59]. При цьому наявність певного дефекту не обов'язково свідчить про несправність

або не робочоздатність механізму, даному дефекту потрібно надати відповідну оцінку, як в статистиці, так і під час експерименту (за необхідності) [2, с.70].

До недавня в літературі спостерігався певний традиційно сформований підхід, який передбачав повне розбирання циліндрового механізму для ретельного огляду його деталей. Але більшість циліндрових механізмів за своїм конструктивом є не передбачають можливість розбирання-збирання без порушення конструктивної цілісності окремих елементів.

З метою мінімізації впливу на деталі, в криміналістичній практиці сформовано певні рекомендації щодо розбирання таких механізмів, зокрема, пропонується висвердлювання заглушок штифтових каналів [2, с.77] або зрізання нижньої частини стійки [3, с.60], з метою вивільнення штифтових каналів та вилучення з них пружин та пар штифтів.

Однак, навіть таке розбирання не гарантує повного відновлення стану механізму після дослідження його частин та подальшого збирання, крім того, не дозволяє оцінити такі явища як згущення смазки, наявність сторонніх речовин (клею, мила тощо) з огляду на їх вплив на справність та робочоздатність циліндрового механізму.

В той же час, у сучасній спеціальній літературі з'являються тези про те, що експериментальне відмикання циліндрового замка комплектним ключем не може призводити до утворення слідів, відмінних від тих, які виникають під час експлуатації, з одного боку, а також про те, що розпилювання циліндру практично нічого не дає для формування висновку про факт відмикання замка стороннім предметом через те, що можливість виявлення слідів дії сторонніх предметів на внутрішніх поверхнях шпарини циліндрового механізму дуже незначна (менше 80 %) [2, с.75-76].

З огляду на це авторами пропонується проводити експертний експеримент одразу після ретельного зовнішнього огляду циліндрового механізму, а лише після цього проводиться розбирання [2, с.77].

Однак такий підхід не охоплює ситуацію, коли у шпарині циліндру можуть бути виявлені сторонні предмети. Зокрема, там можуть бути знайдені уламки відмичок, фрагменти заготовок від самоімпресійних відмичок з фольги, полімеру тощо.

Як свідчить практика, такі предмети можуть знаходитись на будь-якій ділянці шпарини. Водночас їх наявність може перешкоджати проведенню експертного експерименту. Проведення експерименту за наявності цих сторонніх предметів або спроба їх видалити без розбирання механізму та розпилювання циліндра може призвести до зміни слідової картини на поверхнях шпарини для ключа, особливо за наявності сторонніх предметів з фольги та металу.

За даних обставин необхідно диференціювати наступні ситуації:

сторонній предмет вочевидь перешкоджає введенню штатного ключа, це можуть бути уламки відмичок або залишки твердої або сипучої речовини, які займають суттєву частину внутрішнього об'єму шпарини;

не можливо визначити напевно, чи перешкоджатиме сторонній предмет введенню штатного ключа та чи призведе його введення до суттєвої зміни слідової картини, це можуть бути фрагмент гнучких матеріалів – фольга полімер тощо;

експерту вдалося виявити в шпарині для ключа сторонній предмет, який за своїм розташуванням, матеріалом, з якого він виготовлений, не перешкоджає введенню ключа та проведенню експерименту, це можуть бути фрагменти паперу, полімеру, фольги, які зім'яті та сконцентровані в глибині шпарини, за штифтовими каналами, у поведку ригеля.

Таким чином, підсумовуючи викладене, пропонуємо у випадку виявлення в шпарині для ключа циліндрового механізму сторонніх предметів наступні дії:

якщо предмет перешкоджає введенню штатного ключа – формувати висновок про несправність замка (циліндрового механізму);

за неможливості визначення чи перешкоджатиме сторонній предмет введенню штатного ключа та чи може бути порушена слідова картина при його вилученні – порушувати перед ініціатором клопотання щодо доцільності вирішення одного із питань (про справність та про встановлення факту відмикання стороннім предметом) з огляду на зазначені обставини;

коли предмет не перешкоджає введенню ключа та проведенню експерименту – проводити експеримент та формувати висновок про справність відповідно до його результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методика трасологічного дослідження замків. Експертна спеціальність 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами». Укл. Коструб А.М., Грищенко О.В., Щирба Д.Є., Іваник С.І., Чашницька Т.Г. К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2015. 41 с.
2. Судова трасологічна експертиза: методичний посібник. Уклад. К.М. Ковальов, В.А. Кузнецов. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2019. 123 с.
3. Бергер В.Е., Прохоров-Лукин Г.В., Молибога Н.П. и др. Трасологическое исследование механических замков: Метод, пособие. К.: РИО МВД Украины, 1998. 96 с.

Тетяна Ольховікова

головна судова експертка відділу економічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ВІД ЗАСМІЧЕННЯ ТА ЗАБРУДНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Актуальність теми доповіді зумовлена потребою знайти загальні методичні підходи та засоби щодо дослідження виявлених фактів порушення природоохоронного законодавства у вигляді засмічення та забруднення земельних ділянок, що в економічному сенсі є збитками, спричиненими державі. В експертній практиці виникають питання підтвердження розміру шкоди, заподіяної в результаті порушення посадовими особами підприємства природоохоронного законодавства внаслідок засмічення та забруднення земельної ділянки, у зв'язку з чим призначаються судово-економічні експертизи.

Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

Правове регулювання у сфері охорони земель здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, законів України «Про охорону земель», «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів, які приймаються згідно з ними.

Частиною 2 ст. 4 Земельного кодексу України від 25.10.2001 №2768-III (далі - Земельний кодекс України) [2] визначено, що «завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави, раціонального використання та охорони земель».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII (далі – Закон № 1264-XII) [3]: «завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною».

У статті 1 Закону України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [4] визначено, що «охорона земель - система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне

використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Нормами чинного законодавства щодо державного контролю за використанням і охороною земель передбачено, що державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності здійснюється відповідно до закону. Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель устанавлюється законом (п. 2 ст. 188 Земельного кодексу України) [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV [5]: «Державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів».

Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275 [6] затверджено «Положення про Державну екологічну інспекцію України», яким передбачено, що державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони земель, здійснює Держекоінспекція.

Державна екологічна інспекція відповідної області є територіальним органом Держекоінспекції та їй підпорядковується, що визначено «Положенням про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції», затвердженим наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 07.04.2020 №230, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 16.04.2020 за №350/34653 (далі – Положення) [7].

Цим Положенням передбачено, що Інспекція проводить перевірки (у тому числі документальні) із застосуванням інструментально-лабораторного контролю, складає відповідно до законодавства акти за результатами здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства з питань, що належать до її компетенції, надає обов'язкові до виконання приписи щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства та здійснює контроль за їх виконанням і здійснює лабораторні вимірювання (випробування) (п.3 розділу II).

Отже, з огляду на норми чинного законодавства, державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони земель, здійснює Держекоінспекція.

Порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами, через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, допущеного внаслідок дії чи бездіяльності і поширюється на всі землі України незалежно від

їх категорії та форм власності, визначено Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства від 27.10.1997 №171 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 04.04.2007 №149) (далі – Методика №171) [8].

Зазначена Методика застосовується під час встановлення розмірів шкоди від засмічення (забруднення) земель будь-якого цільового призначення, що сталося внаслідок несанкціонованих (непередбачених проектами, дозволами) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, внаслідок порушення норм екологічної безпеки у разі зберігання, транспортування та проведення вантажно-розвантажувальних робіт, використання пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного розміщення промислових, побутових та інших відходів.

Відповідно п. 3.3 Методики №171 [8]: «факти забруднення (засмічення) земель встановлюються уповноваженими особами, які здійснюють державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства шляхом оформлення актів перевірок, протоколів про адміністративне правопорушення та інших матеріалів, що підтверджують факт забруднення та засмічення земель».

Додатком 6 До Методики №171 [8] визначено форму розрахунку розміру шкоди від забруднення земель. Dodatkom 8 Методики №171 [8] визначено форму розрахунку розміру шкоди від засмічення земель. У вищевказаних додатках мстяться відомості про джерела одержання або розрахунок показника. Зокрема, до них відносяться акт перевірки, акт обстеження, акт відбору проб ґрунтів, акт про засмічення земель, технічна документації з нормативної грошової оцінки земельної ділянки.

Отже, Державна екологічна інспекція перевіряє дотримання вимог природоохоронного законодавства, результати яких фіксуються у відповідному акті обстеження засміченої (забрудненої) земельної ділянки, акті дотримання вимог природоохоронного законодавства, та на підставі зазначеної Методики розраховує розмір шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення (забруднення) земельних ресурсів відходами.

Для розслідування цього виду злочину доводиться призначати судові експертизи, в результаті яких можна одержувати відповіді на певні запитання. Судова експертиза є найбільш ефективним засобом виконання слідчих завдань у справах про злочини проти довкілля загалом, засміченням та забрудненням земельної ділянки зокрема, за умови неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства щодо призначення та проведення цієї слідчої дії. Експертизу проводять експерти за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання (ст. 242 КПК України) [1].

На розгляд судово-економічної експертизи здебільшого ставляться питання щодо документального й нормативного підтвердження розрахунків

шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення (забруднення) земельних ділянок відходами, складених державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища.

В той же час, у деяких випадках постанови про призначення судових експертиз містять питання стосовно обґрунтованості встановлених Державною екологічною інспекцією порушень норм законів, що не належить до компетенції судового експерта-економіста та передбачає юридичну оцінку наданих на дослідження документів і встановлення фактичних обставин справи.

При проведенні експертизи необхідно звернути увагу на наявність у матеріалах кримінальної справи розрахунку шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення (забруднення) земельних ресурсів відходами.

Головними завданнями дослідження документів при проведенні економічної експертизи з питань підтвердження розрахунку завданої шкоди, заподіяної внаслідок порушення природоохоронного законодавства зумовленого засміченням та забрудненням земельних ділянок є, зокрема, відповідність вимогам чинного законодавства застосованих в розрахунку нормативних показників та арифметичного підрахунку.

На вирішення економічної експертизи при дослідженні документів про засмічення та забруднення земельних ділянок орієнтовно ставляться наступні питання:

чи підтверджується арифметично розрахунок завданої шкоди, заподіяної внаслідок порушення природоохоронного законодавства зумовленого засміченням земельних ресурсів (зазначаються назва та реквізити розрахунку, ким складений та на яку суму)?

чи підтверджується арифметично розрахунок завданої шкоди, заподіяної внаслідок порушення природоохоронного законодавства зумовленого забрудненням земельних ресурсів (зазначаються назва та реквізити розрахунку, ким складений та на яку суму)?

При вирішенні судовим експертом-економістом питання щодо підтвердження розрахунку шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення (забруднення) земельних ділянок, вихідними даними є: акт обстеження засміченої (забрудненої) земельної ділянки (акт дотримання вимог природоохоронного законодавства), складений Державною екологічною інспекцією, у якому наведено площа засміченої ділянки, об'єм відходів, клас і ступінь небезпеки відходів; довідка Держкомзему, у якій зазначено дані про нормативну грошову оцінку земельної ділянки та категорію земель.

Слід зазначити, що до компетенції експерта-економіста не входить оцінка вищевказаних документів та перевірка якісних та кількісних показників складу та властивостей ґрунтів, які містяться в протоколі вимірювань показників.

При цьому, питання, пов'язані з розрахунком шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення

(забруднення) земельних ділянок, судовий експерт-економіст вирішує в межах своєї компетенції, а саме: судовим експертом проводиться дослідження тільки правильності розрахунку розміру шкоди, який складено державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища, і документів, на основі яких проведено цей розрахунок.

Підсумовуючи вище наведене, судово-економічна експертиза з питань визначення розміру шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства через засмічення (забруднення) земельних ділянок, може вирішувати питання тільки в межах компетенції судового експерта-економіста стосовно арифметичного підтвердження розрахунків, проведених відповідними контролюючими органами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 08.02.2022).
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення 08.02.2022).
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 08.02.2022).
4. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 08.02.2022).
5. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення: 08.02.2022).
6. Положення про Державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017> (дата звернення: 08.02.2022).
7. Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції : наказ Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 07.04.2020 № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-20> (дата звернення: 08.02.2022).
8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171 (у редакції наказу Мінприроди 04.04.2007 № 149). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98> (дата звернення: 08.02.2022).

Оксана Орлик

*судовий експерт з контролю якості та метрологічного забезпечення
Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Кропивницький, Україна*

Михайло Шаляпін

*завідувач сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів
досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Рубіжне, Україна*

**ВИНИКНЕННЯ НОВИХ РОДІВ ТА ВИДІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА
ЗАКОНОМІРНОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ**

Використання спеціальних знань в цілях судочинства має давню історію, причому завжди формування нових родів і видів судових експертиз перш за все було пов'язано з потребами судочинства. Нові види злочинів обумовлюють появу нових об'єктів та задач експертного дослідження, тому необхідні нові спеціальні знання, нові методи й засоби дослідження. І звичайно розвиток судових експертиз відбувається на базі загального прогресу науки тому, що судова експертиза тісно пов'язана з різними галузями науки, які створюють для неї відповідну базу знань. При появі нових методів дослідження, або при виникненні в експертній практиці об'єктів, що раніше не досліджувались, нова методика експертного дослідження зазвичай не може бути створена в межах вже наявного виду експертизи. В подібних випадках вступають в дію діалектично взаємопов'язані процеси диференціації і інтеграції знань. Перший призводить до все більшого подрібнення знань в певній галузі, другий сприяє об'єднанню знань різних галузей.

Стосовно предмета експертизи тенденції диференціації викликають появу нових родів та видів експертизи. Так, наприклад, в судово-балістичній експертизі визначились два види: експертиза вогнепальної зброї та експертиза слідів пострілу та набоїв.

Подальша диференціація з врахуванням появи нових об'єктів дослідження призвела до формування нового виду експертизи – вибухотехнічної та її наукової основи – криміналістичної вибухотехніки. Загалом диференціація за предметом експертизи призводить до диференціації за об'єктами, яка може стати основою для створення родів експертиз всередині класів і видів всередині родів.

В утворенні нових родів (видів) експертиз поряд з диференціацією знань важливе значення мають інтегративні процеси в формуванні спеціальних знань. Інтеграція спеціальних знань веде до утворення нових видів експертиз на межі вже наявних галузей судово-експертних знань.

Крім того, новий вид експертизи може з'явитися внаслідок використання нових методів досліджень при розв'язанні традиційних експертних задач.

Але потрібно зауважити, що далеко не всі технічні засоби й методи, що застосовуються в інших галузях діяльності можуть бути рекомендовані для використання в експертній практиці. До методів вирішення експертних задач висуваються специфічні вимоги:

методи що використовуються не повинні пошкоджувати, або змінювати сутність речових доказів, тобто повинні бути нерушливими;

рекомендовані для експертної практики методи повинні бути науково обґрунтованими та експериментально апробованими;

результати застосування методів повинні бути очевидні й наочні для всіх учасників процесу;

застосування методів в процесі експертизи не повинно утискати законні інтереси й права громадян, принижувати їх честь та гідність.

Завдяки цим процесам на сучасному етапі теорія судових експертиз з міждисциплінарної теорії вже виростає до рівня повноцінної науки, переходячи таким чином на якісно новий рівень.

Внаслідок подібної еволюції починає змінюватися і структура теорії судової експертизи, її зміст, пов'язаний з уніфікацією правового та організаційного регулювання судової експертизи незалежно від виду процесу.

Не менший вплив на формування нових родів та видів судових експертиз здійснюють потреби слідчої й судової практики, якій для правильного вирішення справи необхідні спеціальні знання в самих різних галузях науки, техніки, мистецтва. Так, Гора І.В. та Колесник В.А. вказують на складність цього процесу: «Коло спеціальних знань, що використовуються в судовій експертизі, а так само й коло об'єктів, що досліджуються експертами, та завдань, які вони розв'язують, надзвичайно широке. Різноманітними можуть бути процесуальні підстави й порядок дослідження тим самих об'єктів. Це й визначає різноманіття видів судових експертиз. Формування нових судових експертиз відбувається по різному: новий вид або рід може виникати в середині вже існуючого; з появою нових об'єктів дослідження й нових задач; розвиток окремого роду експертизи може призвести до утворення нового класу тощо. Все це призводить до зміни й трансформації раніше розроблених класифікацій судових експертиз» [1, с.89].

Формування нових родів і видів судових експертиз відбувається згідно з певними закономірностями які можна класифікувати багатьма різними способами, але загалом можна виділити зовнішні й внутрішні закономірності генезису нових родів і видів судових експертиз.

Зовнішні закономірності пов'язані з особливостями судової експертології та способами її взаємодії з іншими галузями знань, вони мають зв'язок з зовнішніми умовами, що сприяють формуванню нових родів та видів експертиз.

Внутрішні закономірності пов'язані з самою сутністю змісту судової експертизи: з її предметом, об'єктами, задачами, методами, методиками й зв'язками між ними.

До зовнішніх закономірностей формування і розвитку нових родів та видів експертиз відносять:

закономірності виникнення судових експертиз нових родів та видів в процесі інтеграції та диференціації наукових знань;

закономірності формування й розвитку нових родів та видів судових експертиз на основі єдності теорії та практики судових експертиз;

закономірність взаємозв'язку формування й розвитку нових родів й видів судових експертиз з потребами слідчої та судової практики.

До внутрішніх:

закономірність формування й розвитку нових родів та видів судових експертиз на базі цілісності та єдності судової експертизи;

закономірність виявлення нових видів й родів судових експертиз у процесі їх класифікації;

закономірність появи й розвитку нових родів та видів судових експертиз на основі постійної якісної та кількісної видозміни знань що визначають компетенцію роду (виду) експертизи.

Таким чином, можна констатувати наступне: розвиток нових напрямків в науці, наукові відкриття призводять не тільки до збільшення використання досягнень науки та техніки на користь суспільства, але і до розвитку нових напрямків злочинної діяльності, до появи нових видів злочинів. І відповідно судово-експертна діяльність реагує на ці виклики й також в повною мірою використовує сучасні досягнення науки й техніки.

Закономірності формування і розвитку судових експертиз розглядаються на різних рівнях: які пов'язані з загальними закономірностями появи та розвитку нових знань, так й спеціальними, що відносяться виключно до сфери судової експертизи.

Розглянуті закономірності по суті виступають як сукупність, єдиний комплекс ключових, базових зв'язків та відносин у процесі виникнення та розвитку родів (видів) судових експертиз. Насправді, всі ці закономірності тісно й органічно переплітаються, взаємодіють і доповнюють одна одну.

Звичайно процес формування нових родів та видів судових експертиз продовжується й дане питання актуальне й для української судової експертизи. Так на важливості цієї проблеми наголошувала Антонюк П. Є.: «На нашу думку, єдиний методологічний підхід до виникнення, формування та розвитку класів, родів і видів судових експертиз здатний забезпечити дотримання гарантованих принципів судово-експертної діяльності й обґрунтувати встановлений в Україні організаційно-правовий порядок її здійснення. Такий єдиний підхід має базуватися винятково на розробленій методології судової експертології, що забезпечуватиме науковість судової експертизи як галузі людської діяльності, а також об'єктивність висновків судових експертів (із урахуванням їх процесуальної значущості для всіх видів судочинства в Україні). Дотримання наукового підходу під час формування нових видів (родів) судових експертиз є запорукою логічності їх генезису й відповідного місця в загальній класифікаційній системі вже наявних класів, родів і видів судових експертиз» [2, с.389].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гора І.В., Колесник В.А. (2019) Класифікація судових експертиз : В кн.. судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. за заг. ред. О.Г.Рувіна. Київ. Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
2. Антонюк П. Є. Методологічний аналіз військової експертизи / П. Є. Антонюк. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2021. – №23. – С. 389

Марина Осікова

*студентка 4-го курсу групи БХ18-Б Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна*

Марія Боброва

кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Сергій Ворона

старший судовий експерт сектору біологічних досліджень та обліку Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СЕЧОВИХ ВИДІЛЕНЬ У ОСІБ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ФУНКЦІОНУВАННЯ НИРОК

Сеча – це біологічна рідина, у складі якої знаходяться кінцеві продукти обміну речовин, органічні та неорганічні сполуки, клітинні елементи (лейкоцити, еритроцити, епітеліальні клітини)[1].

Усі клітини організму містять ДНК-носії генетичної інформації. Для ДНК-ідентифікації можна використовувати будь-який біологічний матеріал з живого чи мертвого організму [2].

Сеча складається з неорганічних і органічних речовин. До неорганічної частини належать постійно присутні в ній солі натрію, калію, кальцію, магнію, хлору, сульфати та ін. Використання неорганічного складу сечі для її виявлення в слідах на речових доказах становить певні труднощі. Це пов'язано, по – перше, з віковими змінами хімічного складу, станом організму, індивідуальними особливостями, перебігом деяких захворювань, дією факторів зовнішнього середовища, по – друге, з широким розповсюдженням даних речовин у природі.

Відносно специфічною складовою сечі є сечовина. Крім сечі, вона у значно меншій кількості міститься також у крові, поті та деяких рослинах. У сечі її вміст може різко знижуватися при деяких захворюваннях, прийомі ліків, а також вживанні їжі, збідненої білками(вегетаріанство). У рідкій сечі сечовина руйнується при зберіганні її упродовж місяця, а під дією тепла – ще швидше. Навіть у плямах вона розкладається вже через 6 місяців.

Інша специфічна складова частина сечі – креатинін, який міститься у нормальній сечі у досить значній кількості (близько 0,1%), а також у плазмі крові – 0,15г/л і поті – 0,03 г/л. Його вміст збільшується при зростанні інтенсивності обміну речовин.

Виявленню сечі у плямах за двома цими ознаками не перешкоджають ні захворювання (зокрема, урологічні), ні вживання різноманітних медикаментів, спиртних напоїв тощо. Прасування плям сильно нагрітою праскою впродовж

години (з перервами) майже не перешкоджає виявленню сечі. Виявити її можна навіть при дослідженні матеріалу, що був підданий гнилісним змінам [1].

До методів визначення сечі слід віднести:

Орієнтовні методи дослідження На деяких об'єктах дослідження плями сечі при ультрафіолетовому опромінюванні флуоресціюють синьо – блакитним кольором.

Доказові методи дослідження Найзручнішим для одночасного виявлення сечовини та креатиніну у слідах сечі є метод тонкошарової хроматографії.

У разі змішаних слідів крові та сечі наявність останньої встановлюється тільки за сечовиною, оскільки креатинін за допомогою саме цього способу дослідження виявляється й у крові. Причому присутність у плямі поту чи інших виділень організму визначенню сечі за сечовиною і креатиніном не заважає [3].

Проводили визначення наявності сечі **методом тонкошарової горизонтальної хроматографії**. Діагностуючою ознакою сечі служить сукупна наявність сечовини та креатиніну, які при взаємодії з парами йоду (для креатиніну) і розчином парадиметиламінобензальдегіду (для сечовини) утворюють кольорові плями на хроматограмі. [4].

У сучасній експертно-криміналістичній практиці ключовим доказовим методом виявлення сечі є реакція на сечовину та креатинін, що міститься в ній в значній кількості та виявляється за допомогою вертикальної (у скляних прямокутних камерах зі скляними кришками) чи горизонтальної хроматографії (в чашках Петрі) [5].

Висновки. Сечокам'яна хвороба – проблема 21 століття, це потрібно враховувати при ідентифікації сечових виділень, які можуть бути дуже інформативними в експертно-криміналістичній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барсегянц Л.О., Левченков Б.Д., Судебно –медицинская экспертиза выделений организма. М.: «Медицина», 1978. 144 с.
2. Бартенев Е.А. Тактика работы со следами в ходе осмотра места происшествия и при назначении судебных экспертиз: учебное пособие. Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 2014. 226 с.
3. Соломчак Д.Б. Медико-соціальне обґрунтування удосконаленої системи профілактики та медичної допомоги хворим на сечокам'яну хворобу. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Івано-Франківськ, 2018.
4. Кисин М.В., Паршиков Ю.И., Егоров Н.В., Экспертный метод хромато-графического исследования некоторых микрообъектов судебно-биологической экспертизы. М., 1981.
5. Кривда Г.Ф., Дем'янчук А.П., Котельникова В.О. та інш. Судово-медичне дослідження речових доказів: навч.-метод. посіб. Херсон: Наддніпряночка, 2014. 460 с.

Сливна Олена

судова експертка відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Петро Баранов

старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

**ГЕМОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДЕКОРАТИВНИХ ПЕГМАТИТІВ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ**

Відповідно до Закону України № 637/97-ВР (1997), пегматити належать до напівдорогоцінного каміння другого порядку [1]. Високі декоративні якості письмових пегматитів, обумовлені оригінальним малюнком, який нагадує давньоєврейські або давньоскандинавські письмена, визначили їх застосування в якості декоративних каменів, що мають певну цінність. Разом з тим, на законодавчому рівні нині відсутні критерії визначення якості пегматитів, що і спричиняє значні труднощі для встановлення їхньої вартості.

Відсутність або недостатня вивченість критеріїв гемологічної оцінки письмових пегматитів призводить до обмежених можливостей його використання в сувенірній, ювелірній та архітектурній галузях, до неможливості встановлення його справжньої вартості на внутрішньому та світовому ринку дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння, що, у свою чергу, негативно позначається на зростанні економіки країни в цілому.

Тому зараз перед експертом стоїть серйозна проблема встановлення критеріїв відмінності письмових пегматитів як напівдорогоцінного каміння від пегматитів - керамічної сировини. Причому, якщо методологія гемологічної експертизи письмових пегматитів сьогодні активно розробляється і опробовується, то правова сторона питання поки що залишається незмінною (незрозуміло, згідно з якими законодавчими документами має проводитися оцінка вартості цього каміння).

Відомо, що пегматити є вмістилищем для ряду корисних копалин (рідкісні та рідкісноземельні метали, дорогоцінні та напівдорогоцінні камені) і виступають як самостійна керамічна сировина. Повсюдно вони використовуються як облицювальний матеріал в оформленні інтер'єрів, як виробний камінь для підставок, скриньок, стільниць, декоративної гальки. Нині письмовий (графічний) пегматит почали використовувати в якості вставок у ювелірних виробках. Але, разом з тим, сьогодні письмовий пегматит видобувається як керамічна сировина і дуже рідко як попутна каменебарвна.

Головні ознаки, які що відрізняють каменебарвну сировину від інших каменів, – яскраве та стійке забарвлення, малюнок, прозорість, блиск, висока твердість, хімічна стійкість, придатність їх використання після виготовлення ювелірних прикрас та декоративно-художніх виробів. Встановлення цих особливостей входить до задач гемологічної експертизи дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння.

Результати раніш проведених досліджень показали, що декоративні властивості письмових пегматитів, визначені при проведенні гемологічної експертизи, описуються сукупністю фізичних, оптичних та естетичних параметрів каменю (колір, текстура, фактура, прозорість, блиск, зміна забарвлення, поверхневі ефекти).

Найбільш вивченими на сьогодні є пегматити Єлиссіївського пегматитового поля, з якими пов'язані родовища керамічної сировини («Балка Великого Табору» Західне Приазов'я), хоча весь Український кристалічний щит є класичною пегматитовою провінцією, де виділено понад 20 тисяч проявів та 7 пегматитових родовищ [2, с.24].

Повна характеристика пегматитів Західного Приазов'я була дана вітчизняними дослідниками [3, с.68], але декоративні властивості письмових пегматитів для встановлення їх критеріїв виділення та оцінки досі залишаються маловивченими. Тому, на сьогодні, актуальним залишається питання вивчення декоративних властивостей письмових пегматитів з метою їх використання як каменебарвної сировини.

Вивчення декоративних властивостей тісно пов'язано з технологічним процесом і включає такі характеристики: твердість, тріщинуватість, поліровність, геометричні параметри (форма, розмір). Естетичні властивості (колір, текстурний рисунок, різноманітні поверхневі ефекти) не впливають на технологію обробки, але визначають декоративні особливості природного каменю та його вартість.

Твердість досліджених письмових пегматитів визначається кварцом (7 за шкалою Моосу) та польовими шпатами (6-6,5 за шкалою Моосу). Відповідно, цей камінь відноситься до важкооброблюваних, тому для обробки його потрібен алмазний інструмент.

Тріщинуватість і спайність – дефекти у камені, які ускладнюють технологічний процес та визначають спосіб його обробки, вимагаючи підбору алмазного порошку за крупністю фракції та твердості.

Розмір і форма. За практичними спостереженнями, при виготовленні декоративно-художніх виробів зазвичай використовують уламки розміром 30 см і менше, тому вони класифікуються на такі групи: 1-2 см; 2-5 см; 5-30 см.

Така класифікація визначається, насамперед, тими видами виробів, які у середньому характеризують їх розмір. Також при визначенні сфери застосування враховується розмір текстуроутворюючих елементів (іхтіогліптів кварцу). За розміром вrostки кварцу письмових пегматитів Єлиссіївського пегматитового поля поділяються на гігантські (більше 10 до 30 мм), великі (5-10 мм), середні (2-5 мм), дрібні (до 2 мм), видовжені (довжина 5-10 мм та більше, ширина 1 мм). Письмові

пегматити представлені різноманітними формами: ізометрична, пластинчаста, подовжена та неправильна. Форма і розмір каменебарвної сировини визначають форму і розмір виробу.

Поліровність – це здатність каменю приймати дзеркальну (гладку) поверхню. Якість полірування каменю визначає придатність його в каменерізній та ювелірній промисловостях. Полірована поверхня письмових пегматитів підсилює текстурний рисунок, який утворений вrostками прозорого та димчастого кварцу у польовому шпаті.

Ступінь поліровності письмових пегматитів можна виразити за допомогою відсоткового вмісту площі дзеркальної поверхні та класифікувати на три види:

- площа дзеркальної поверхні майже 100%,
- площа дзеркальної поверхні 70-90%,
- площа дзеркальної поверхні 50-70%.

Вищенаведені властивості пегматиту (тріщинуватість, поліровність) - це важливі показники, що визначаються на першому етапі оцінки якості каменю, так як вони дозволяють або віднести його чи до каменебарвної сировини, чи просто до керамічного пегматиту. Кількісні характеристики дозволяють визначити якість даної сировини та виявити сортність цього каменю (рис.1), яка і виступає головним критерієм якості.

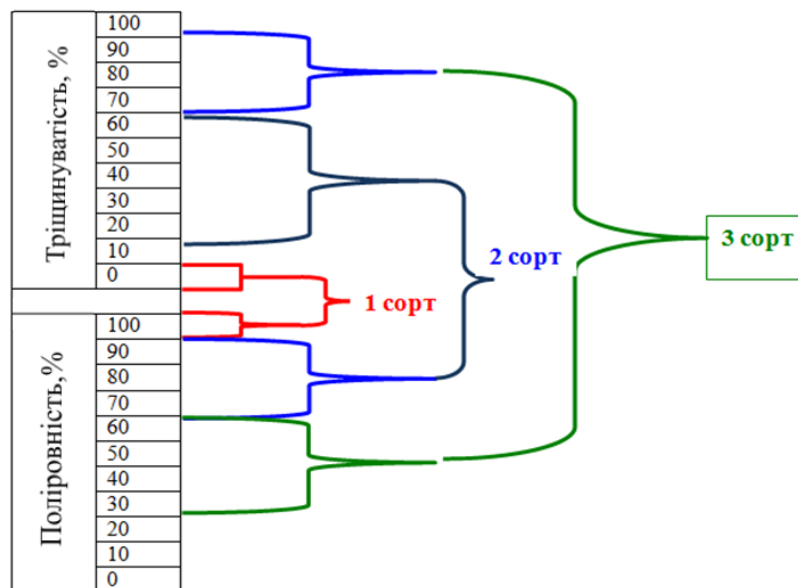

Рисунок 1. Схема визначення сорту письмових пегматитів

Декоративність (поряд з тріщинуватістю, міцністю і довговічністю) є найважливішим критерієм оцінки природного каменю. Тому її головними елементами є колір і рисунок каменю.

Рисунок. Письмові пегматити Єлісїївського рудного поля мають ефектний «графічний» рисунок, який був утворений завдяки закономірному зрощенню кварцу та польового шпату

Колір. Письмові пегматити родовища багаті на відтінкові варіації рожево-червоного і світло-бежевого кольору, часто з перламутровим відливом, характерним для площин спайності польових шпатів. Вони представлені наступними кольорами: світло-рожевий; рожевий; світло-червоний; насичений рожевий із коричневим відтінком; насичений рожевий із фіолетовим відтінком; світло-бежевий.

Колір пегматиту знаходиться в тісному взаємозв'язку з кольором іхтіогліптів, тобто чим світліший малюнок, тим контрастніше виглядають іхтіогліпти. Тим самим на передній план виступає головна перевага письмового пегматиту – графічний рисунок.

Досліджувані письмові пегматити багаті різноманітністю форм вrostків кварцу, різноманітністю текстурних рисунків, розмірами текстуроутворюючих елементів (іхтіогліптів). Все це дозволяє їх класифікувати та систематизувати щодо подальшого використання як декоративної сировини у різних галузях.

Крім перерахованих вище властивостей, існують і інші параметри, які також впливають на оцінку якості письмових пегматитів. До таких характеристик належать фізико-механічна, хімічна, термічна стійкість, екологічна чистота. Наприклад, екологічна чистота – характеристика, яка визначає наявність чи відсутність негативного впливу каменю на організм людини. Пегматити є вмістилищами багатьох рідкісних мінералів, цінних металів та низки радіоактивних елементів. Радіаційна активність письмових пегматитів вивченого родовища становить від 280,4 до 294,3 Бк/кг, що менше допустимого значення (370 Бк/кг). Отже, цей камінь можна використовувати для оздоблювальних робіт.

Висновки. Результати наших досліджень показують, що вивчені письмові пегматити Єлисіївського рудного поля мають низку фізичних і гемологічних властивостей, що дозволяє віднести їх до каменебарвної сировини з високою якістю. У зв'язку з цим необхідно видобувним підприємством розробити ТУ на цей вид сировини, а для проведення гемологічних експертиз необхідна розробка нових методичних рекомендацій щодо напівдорогоцінного каміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України № 637/97-ВР. (1997). Дата оновлення 16.10.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Ісаков Л.В. Поля гранітних пегматитів Західного Приазов'я/ Л.В.Ісаков. К.: УкрДГРІ, 2007. 134 с.
3. Литовченко Е.И. Гранитные пегматиты Западного Приазовья. К.: Наук. думка, 1976. 130 с.

Клавдія Соловчук

кандидатка технічних наук, судова експертка відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, м. Полтава, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ В КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Одним із завдань, що вирішуються в рамках проведення комп'ютерно-технічної експертизи, є встановлення виду (типу, марки), властивостей апаратного засобу, його технічних і функціональних характеристик, а також встановлення фактичного стану і справності апаратного засобу [1]. Це завдання є доволі складним з точки зору розроблення методології та методики, адже об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи є великий спектр різних апаратних засобів, таких, наприклад, як системні блоки та їх комплектуючі, сервери, ноутбуки, жорсткі диски, флеш-накопичувачі, модеми, маршрутизатори, мобільні телефони, планшети та багато іншого. Оскільки кожний вид апаратних засобів має своє призначення і окремий перелік функцій, які він має виконувати, потрібно окремо прописувати методології для кожного виду комп'ютерної техніки, не кажучи вже про те, що її перелік постійно поповнюється новими «гаджетами», такими як смарт-годинники, голосові помічники та інше.

Проблемним питанням визначення працездатності об'єкта дослідження в комп'ютерно-технічній експертизі також є нечітке розуміння основних термінів замовниками експертиз. В переліку питань, що прописують в постанові про призначення експертизи, можна зустріти формулювання: «Чи в справному стані знаходиться об'єкт дослідження?», «Чи в працездатному стані знаходиться об'єкт дослідження?», а також «Чи в робочому стані знаходиться об'єкт дослідження?». При цьому замовник часто не розуміє в чому полягає різниця між наведеними питаннями. Тут конче необхідне чітке розуміння термінів.

Справність визначається як стан, за яким технічний об'єкт здатний виконувати усі задані функції у повній відповідності до призначення, при цьому всі його параметри повинні повністю задовольняти встановленим вимогам [2]. Відповідно, *несправність* – стан пристрою, при якому хоча б один з його основних або додаткових параметрів не відповідає вимогам, обумовленим технічною документацією. Таким чином для визнання будь-якого об'єкта технічно справним необхідним є виконання двох основних умов:

1. Параметри об'єкта повинні задовольняти вимоги, які заявлені виробником або відображені в технічній документації, тобто необхідне знання технічних вимог, встановлених виробником, які допустимі для даного об'єкта, представлені відповідними стандартами або технічними документами. Ця інформація має надаватися замовником при призначенні експертизи, адже знайдена експертом в мережі Інтернет інформація про технічні параметри пристроїв часто буває суперечливою, або в повному обсязі не завжди може бути доступною.

2. Об'єкт реально здатний виконувати функції, заявлені виробником чи відображені у технічній документації. Для встановлення цього факту необхідно спеціальне діагностичне обладнання, здатне вимірювати та фіксувати необхідні параметри об'єкта, а також програмне забезпечення діагностичного характеру, яке може об'єктивно і без спотворення результатів тестувати досліджуваний об'єкт. Таке обладнання та програмне забезпечення може бути відсутнє в комп'ютерно-технічній лабораторії.

Звернемо увагу, що зазвичай апаратні засоби, які були у вжитку тривалий час, не можуть бути у справному стані, адже з часом зменшується ємність акумуляторів і вже не відповідає заявленій в технічній документації, також на носіях інформації з'являються пошкоджені сектори. Але несправний стан апаратного засобу зовсім не означає, що він не може вмикатися і працювати, виконуючи певні функції, і як наслідок бути знаряддям вчинення злочину або джерелом доказів.

Щодо питання *працездатності* об'єкта дослідження, то згідно ДСТУ 2860-94 «Надійність техніки. Терміни та визначення» працездатність (з російської «работоспособность») – такий стан об'єкта, який характеризується його здатністю виконувати усі основні функції. Непрацездатний стан (непрацездатність) – стан об'єкта, за яким він нездатний виконувати хоч би одну з основних функцій. Термін «робочий стан», взагалі не визначений. Отже, якщо об'єкт дослідження вмикається і виконує свої основні функції, то він знаходиться у працездатному стані. Але тут експерт натикається на нову перешкоду, адже для різних видів апаратних засобів потрібно чітко розуміти їх основні функції.

Приклад перший: якщо ноутбук вмикається і працює лише коли він підключений кабелем до електромережі, бо його акумулятор не здатний тримати заряд або взагалі відсутній, чи можна стверджувати, що такий ноутбук знаходиться в працездатному стані? Ні, оскільки, на відміну від системного блоку, ноутбук відноситься до портативних комп'ютерів, тобто портативність (здатність працювати під час перенесення з одного місця в інше) є однією з основних функцій ноутбука. Отже, згідно визначення терміну «працездатність», такий ноутбук знаходиться в непрацездатному стані, але при цьому зловмисник міг підключити його до електромережі кабелем і використати в своїх цілях.

Інший приклад – планшет, у якого пошкоджено лоток для SIM-карти. З одного боку можна стверджувати, що такий планшет вже непрацездатний, адже раніше в нього можна було вставити SIM-карту і подзвонити як зі смартфона, а зараз цієї функції немає, але з іншого боку не варто забувати, що існують моделі планшетів, в яких від самого початку не була передбачена наявність такого лотка, що дає підстави стверджувати, що використання SIM-карти в планшеті, на відміну від мобільного телефону, не відноситься до його основних функцій. У зв'язку з відсутністю відповідних методичних рекомендацій, судовому експерту доводиться вирішувати подібні проблемні питання на власний розсуд.

З викладеного вище можна зробити висновок, що розробка нової методології та методики визначення працездатності різних апаратних засобів є

актуальним проблемним питанням, вирішення якого необхідне для подальшого розвитку комп'ютерно-технічної експертизи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комп'ютерно-технічна експертиза (загальна частина): Методика. ДНДЕКЦ МВ України; Уклад. К.М. Ковальов, С.М. Корнійко, В.О. Княздвірський. К., 2007. 24 с.
2. Кошесєв К.А., Василів М.В., Мельєнцов В.А. Вирішення питань визначення справності системного блоку у комп'ютерно-технічній експертизі: Методичні рекомендації. НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 17 с.

Владислава Устименко

*курсантка 1 курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Олена Никифорова** - кандидатка біологічних наук,
доцентка, доцентка кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Аналіз досліджень у теоретико-правовій галузі та організаційно-методичні засади та засад судово-експертного забезпечення правосуддя свідчить, що розвиток теоретичних основ судочинства експертизи, методів виконання окремих видів судових експертиз на тлі впровадження глобальних стандартів захисту прав і свобод людини приділяється певна увага. [1, с. 101-106]:

Поточне дослідження законодавства та результати, отримані науковцями дослідження дозволяє сформулювати низку існуючих проблем теоретичного та організаційного змісту щодо формування сучасної парадигми судової експертизи за стандартами Європейського Союзу та створення системи судової підтримки судової влади.

Це проблеми, які впливають на якісні та часові характеристики проведення експертиз, а саме:

1. Несвоєчасне прибуття спеціалістів на місце події.
2. Непридатність об'єктів для дослідження.
3. Недостатньо арсеналу методів для експертного дослідження.
4. Відсутність спеціальних знань і професійних навичок спеціалістів.
5. Відсутність міжнародних відгуків позитивного і негативного досвіду в проведенні судово-експертної діяльності.
6. Неналежні нормативні документи, тощо. [2, с. 94]:

Використання інновацій є перспективним шляхом підвищення ефективності судової системи, технологія розроблена судово-медичними дослідженнями,

науково-дослідними установами та установами Національної академії наук з проблем науки, науки і техніки, експертної діяльності та аналізу інформації.

За даними світової судово-медичної практики, важливий напрямок розвитку експертної підтримки відіграє судова влада, також необхідність більш чіткого законодавчого регулювання гарантій діяльності судового експерта.

До цього часу судовий експерт відповідно до законодавства надає певні гарантії судово-медичної діяльності, але їх явно недостатньо для виконання всіх своїх функцій за законом. Водночас думки судових експертів переважають у більшості кримінальних проваджень та інших видах судових справ найважливіші докази, без яких вирішити справу практично неможливо. [3, с. 110]:

Навпаки, виконуючи покладені законом функції судові експерти за результатами суду, експерти-дослідники зазнали тиску та інших протиправних дій, щоб переконати судових експертів у свідомому наданні неправдивої інформації, відмова висловити думку чи свідчення тощо. Є багато справ, коли проводяться судово-медичні експертизи відбувається протиправна діяльність у місці, де знаходиться обстежувана особа сторонами у справі визначено судово-медичну установу або за участю судово-медичних експертів. Хоча заходи захисту судового спеціаліста від протиправної діяльності із забезпечення їх безпеки не достатньо в законодавстві. Так, судово-медичні експерти зазвичай запрошують в якості свідка за позовом з порушенням чинного законодавства запитання про його судово-медичну експертизу; вони тиснуть під час допиту у разі невідповідності результатів судово-медичної експертизи; потрібен експерт-криміналіст його висновки, які він дав в інших провадженнях; численні методи морального насильства, фізичні застосування, погрози йому та його родині. [1, с. 110]:

З метою вирішення проблеми своєчасного прийняття судом фахівці науково-дослідної установи вчасно вирішують проблеми необхідно вилучити і пройти судово-медичну експертизу, а також: розробити теоретичні та прикладні положення з приводу методологічних засад деяких видів традиційних прийомів та інноваційних експертних досліджень; визначення сучасних правил, перспективи та напрями розвитку криміналістичної теорії; створення розробленої системи науково-практичних семінарів (навчання), в тому числі на супутніх полігонах.

Відповідно до світової судово-медичної практики як важливу сферу для судових експертів, які підтримують розвиток цієї діяльності, можна також виділити положення, які потребують більшої чіткості регулювання заходів безпеки діяльності судових експертів.

Реалізація запропонованих заходів забезпечить: незалежність судових експертів, оптимізацію діяльності судових експертів та значно підвищити їх ефективність.[1, с. 114]:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. Зб. наук.праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). Вип. 2. 2013. С. 102–117.

2. Свідерський О.О. Шляхи подолання проблем проведення судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 93-96, С. 94.

3. Клюєв О. М. Правове регулювання судової експертизи в справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан та перспективи розвитку. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2016. С. 143. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_21 (дата доступу: 11.05.2022).

Напрям № 10

Міжнародний досвід і перспективи розвитку судово-експертної діяльності

Elżbieta Żywucka-Kozłowska

*assoc. prof. Department of Criminal Procedure and Executive Criminal Law Faculty
of Law and Administration University of Warmia and Mazury in Olsztyn;
Republic of Poland*

KRYMINALISTYCZNY PROFIL CZŁOWIEKA – PRAWDA CZY MIT?

Kryminalistyka jest nauką uniwersalną, czego nie ma potrzeby uzasadniać. Osiągnięcia tej dziedziny ludzkiego poznania doskonale wpisuje się w praktykę organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości nie tylko w Polsce, ale też we wszystkich państwach współczesnego świata. Daktyloskopia, osteologia, genetyka sądowa czy osmologia to dziś powszechność w badaniach identyfikacyjnych człowieka (także zwłok nieznanymi). Na gruncie medycyny sądowej prowadzone są liczne badania , nie tylko sekcyjne, ale też takie, które można nazwać rzadkimi, jak choćby odontologiczne, implastokopijne czy rekonstrukcyjne (superprojekcja czy otworzenie wyglądu metodą Gierasimowa). Obecnie coraz częściej eksploracje takie mają cyfrowy wymiar, co ułatwia pracę ekspertom i przyspiesza uzyskanie odpowiedzi na pytania badawcze. Podstawą kryminalistycznego profilu człowieka są dwie nauki – anatomia i kryminalistyka, tworzące niezaprzeczalnie swoisty konglomerat. Anatomia kryminalistyczna [1] to przykład zawężonej analizy na gruncie morfologii, patomorfologii czy toksykologii w konkretnym celu – identyfikacji indywidualnej. Nie ulega wątpliwości , że nie zawsze możliwe jest ustalenie tożsamości, choćby dlatego, że istniejące bazy danych organów ścigania czy wymiaru sprawiedliwości nie zawsze dysponują danymi, które byłyby materiałem porównawczym dla zabezpieczonego materiału dowodowego pobranego tak od osoby żywej, jak i z ludzkich zwłok.

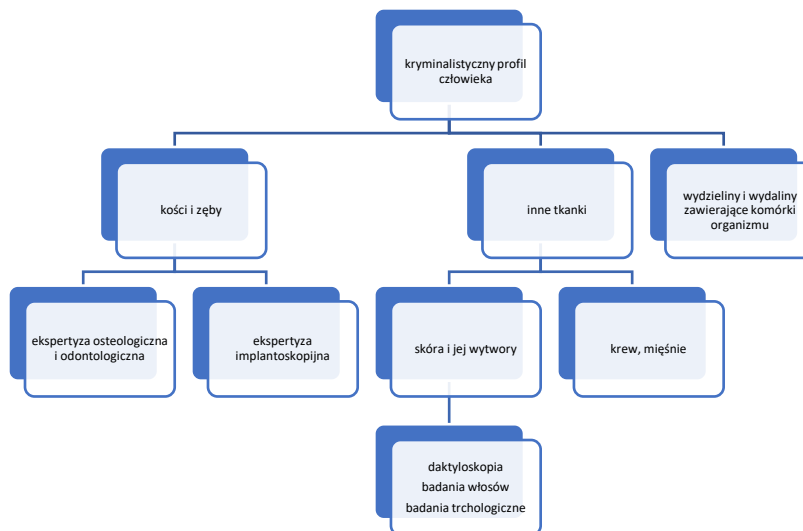
Profil kryminalistyczny w praktyce: prawda czy mit (?) Tak sformułowanie pytanie, będące zarazem tytułem doniesienia wymaga odpowiedzi, wszak rzecz w tym by ją uzyskać , bez względu na to czy będzie w kształcie prawdy, czy mitu. Zakładam, że będzie to dopowiedź potwierdzająca istnienie profilu, czego dowodem są nie tylko ustalenia na gruncie nauk medycznych i kryminalistyki, ale przede wszystkim na gruncie praktyki. W literaturze przedmiotu pojawiają się doniesienia o profilowaniu kryminalistycznym, które można podzielić na dwie grupy, przyjmując za kryterium podziału –specjalność autora rozumianą jako reprezentowanie pewnej dziedziny nauki. W pierwszej grupie są medycy sądowi i kryminaliści [2], w drugiej reprezentanci psychologii i innych nauk [3]. O ile medycy sądowi jak i kryminaliści opierają się na śladach w jakiej kolwiek materialnej postaci , o tyle przedstawiciele innych nauk – wyłącznie na teorii, opisującej pewne klasy cech, których tak naprawdę nie da się określić. W szczególności widoczne jest to w profilach psychologicznych, które mogą równie dobrze opisywać podmiot A jak i podmiot B czy podmiot C. Najbardziej zdumiewające są poczynania reprezentantów pedagogiki resocjalizacyjnej, którzy opierając się wyłącznie na ograniczonych badaniach ankietowych czy wywiadach,

tworzą profile (modele) sprawców przestępstw, którzy zostali skazani i osadzeni w zakładach karnych [4]. Patrząc w szerokiej perspektywie, to działania takie nie wnoszą niczego nowego, w szczególności, że profil kryminalistyczny czy kryminalny budowany jest w celu wykrycia nieznanego sprawcy. Taki jest cel , zaś wartość dodaną- po zidentyfikowaniu poszukiwanego stanowią ogólne dane o sprawcy (wiek, płeć, wykształcenie , wyznanie, miejsce zamieszkania, zawód, stan rodzinny czy dzietność, preferencje seksualne, itd.).

Profilowanie kryminalistyczne jest domeną kryminalistyków, a nie pedagogów czy psychologów. Budowanie profilu człowieka w perspektywie pozostawionych przez niego śladów możliwe jest tylko przez podmiot dysponujący wiedzą specjalistyczną w tym względzie oraz doświadczenie. O ile psychologowie analizują zachowania człowieka w określonych sytuacjach, o tyle są w stanie w mniejszym lub większym stopniu określić niektóre cechy takiego podmiotu. Trzeba wszakże wyraźnie podkreślić, że rzeczne określenia mają wyłącznie charakter prawdopodobny, a nie pewny. Jest to wyraźnie akcentowane w literaturze przedmiotu [5]. Z drugiej perspektywy nie sposób nie zauważyć, że takie ekspertyzy w wielu przypadkach nie są przydatne w praktyce, bowiem zawierają ogólne cechy nieznanego sprawcy, które są obserwowalne u bardzo dużej grupy ludzi (na przykład : mężczyzna w wieku 30-50 lat, wykształcenie na niskim poziomie, agresywny, nie pozostający w związku małżeńskim, nadużywający alkoholu). Z kolei reprezentujący pedagogikę resocjalizacyjną podkreślają istnienie modeli sprawców, co także budzi zastrzeżenia, choćby dlatego, że stanowią one swoiste powtórzenie ustaleń w profilowaniu kryminalnym. Należy pamiętać, że to właśnie na gruncie profilowanie kryminalnego pojawiły się dwie grupy sprawców przestępstw: zorganizowani i niezorganizowani (tak je nazwano), które równie dobrze mogły by być określone jako grupa A i grupa B. Obie grupy znacząco się różnią cechami sprawców: jedni popełniają zabójstwa z dala od miejsca zamieszkania, z drugiej grupy – przeciwnie. Podobnie jest z poziomem wykształcenia: jedni legitymują się stosunkowo wysokim poziomem edukacji , zaś z tej drugiej grupy – niskim. Uogólniając zbiory cech sprawców , są one przeciwstawne względem siebie [6]. O ile profilowanie kryminalne opiera się o opis uzyskany w drodze badań osobopoznawczych , w tym psychologicznych jak i w wielu przypadkach psychiatrycznych (sprawcy skazani za określone przestępstwa), to wskazane wyżej modele powstają na bazie takich samych danych, lecz mniej dokładnych, bowiem uzyskanych najczęściej w badaniach ankietowych czy wywiadu ze skazanym. Są to konstrukty praktycznie nie wnoszące nic nowego także z racji podstawowej – pedagog nie ma ani kompetencji ani doświadczenia w pracy wykrywczej, a eksploracja dotyczy tego, co ustalili inni, a mianowicie reprezentujący nauki penalne. Nie sposób też nie wspomnieć o jeszcze jednej kwestii, a mianowicie o tym, że w przypadku przestępstw o podłożu seksualnym , seksuolodzy nie decydują się na budowanie profilu nieznanego sprawcy takiego czynu. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że samo przestępstwo wyraźnie wskazuje na wysoki stopień agresji ukierunkowanej na zaspokojenie potrzeby seksualnej. Określenie cech sprawcy koncentruje się przede wszystkim na modus operandi, a ten element jest domeną kryminalistyki a nie innej nauki [7].

Wracając do profilu kryminalistycznego sprawcy przestępstwa należy wyraźnie podkreślić, że jest to profil, jaki powstaje na bazie wyników badań naukowo uznanych, spełniających standardy naukowości. To badania powtarzalne (niekiedy zdarzają się i takie sytuacje, kiedy obrona kwestionuje wynik badania, żądając przeprowadzenia kolejnego badania tego samego materiału przez inny zespół badawczy), w większości przypadków. Wyjątkiem są te, w których ilość materiału dowodowego jest bardzo niewielka, w szczególności mikrośladów. Są to przypadki bardzo nieliczne, wręcz jednostkowe [8]. Patrząc na człowieka (także na ludzkie włoki) o nieustalonej tożsamości trudno nie widzieć fizyczności obiektu, a dokładniej morfologicznej budowy. W dobie badań genetycznych ustalenie tożsamości jest znacznie łatwiejsze niż kilka lat temu, pod warunkiem, że dysponuje się materiałem porównawczym. Trzeba też mieć na uwadze, że taki materiał, który jest niezidentyfikowany w tym zakresie trafia do bazy danych i w każdym czasie może być wykorzystany w tym celu, jako porównawczy (do innego), albo dowodowy, jeśli sprawa dotyczy włók nn czy osoby nn. Praktyka dowodzi, że takie przypadki co prawda nie są częste, ale się zdarzają. Jednym z tego kręgu jest choćby ten, w którym kluczowym była identyfikacja włók wyłowionych z wody. Było to w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Mężczyzna, którego ciało wyłowiono z jednego z kanałów lewobrzeżnego Szczecina nie miał żadnych dokumentów, żadnych przedmiotów, które pozwoliłyby na identyfikację. Jedynym był gipsowy opatrunek przedramienia. Czynności w tej sprawie doprowadziły policjantów do jednego ze szpitali, w którym udzielono pomocy mężczyźnie o nieustalonej tożsamości, a który to oddalił się samowolnie z tej placówki leczniczej. Radiogram uszkodzonej kości przedramienia i opis złamania ustalonego w trakcie autopsji praktycznie były identyczne. Ze włók pobrano materiał do badań identyfikacyjnych. W wyniku działań Policji ustalono, że jest to P.B. na stałe zameldowany w Poznaniu, gdzie od lat nie przebywał. Kobieta, która mieszkała pod tym adresem nie rozpoznała mężczyzny z okazanego jej zdjęcia pośmiertnego, twierdząc, że nie jest to jej syn, który od lat sprawia jej wiele problemów. Poinformowana, że okazany na zdjęciu nn mężczyzna nie żyje, a włoki zostały już pochowane, zmieniła zdanie i potwierdziła tożsamość nn. Mimo zmiany w oświadczeniu kobiety, podjęto decyzję o wykonaniu badań genetycznych, których wynik był jednoznaczny, zmarły był jej synem [9]. Jedynie tytułem dopowiedzenia do tego przypadku: w policyjnej bazie danych nie figurowały jego odfitki linii papilarnych; mężczyzna nigdy nie był za życia daktyloskopowany. Innym elementem identyfikującym jest małżowina ucha czy czerwień wargowa. Upraszczając oba posiadają indywidualne cechy, umożliwiające identyfikację indywidualną [10]. Podobnie jest z uzębieniem i nich chodzi tu tylko o pełne, ale także to, które jest niekompletne, a nawet ślad w postaci pojedynczego zęba. To także umożliwia ustalenie tożsamości osoby lub włók [11]. Następną morfologiczną strukturą to kość, która jest najtwardszym elementem ludzkiego ciała. Oczywiście jest, że tkanka kostna człowieka ma specyficzną budowę i jest najtrwalszą strukturą w budowie ciała ludzkiego. Kości, podobnie jak zęby (a te nie są kośćmi) i inne tkanki zawierają materiał genetyczny, niezwykle przydatny w badaniach identyfikacyjnych. Nadto ślady na kościach (blizny po złamaniach, deformacje wrodzone czy pchorobowe), są

także śladem uznawanym jako znak szczególny. Są , jeśli można tam mówić, bardzo dobrym materiałem do badań kryminalistycznych i medycznych [12]. Podobnie jest z włosami i paznokciami, które są rogowymi wytworami skóry. Są przede wszystkim trwałe, co pozwala na badania, nawet po latach od zabezpieczenia śladów w tej postaci. Dziś nikogo nie zaskakują wyniki analiz włosów zmarłych przed latami, choćby Napoleona Bonaparte [13]. Inne tkanki ludzkiego ciała , takie jak krew czy skóra są równie efektywne w badaniach kryminalistycznych. Z jednej strony są nośnikami innych śladów, z drugiej natomiast komórki krwi jak i skóry zawierają DNA [14]. To jeszcze nie wszystkie możliwości, bowiem można prowadzić badania śliny, wydzieliny z pochwy jak i z nosa, nasienia, a nawet woskowiny. Niekiedy, choć bardzo rzadko wykonywane są badania kału, w którym znajdują się także złuszczone komórki ze ścian jelita, będące cennym materiałem dowodowym. Podobnie można badać treść wymiocin, tak samo jak zawartości żołądka (pobranej od żyjącej osoby jak i ze zwłok, w szczególności, kiedy istnieją podejrzenia otrucia. W takich przypadkach przede wszystkim identyfikowane są związki toksyczne, co nie przeszkadza izolacji komórek złuszczonych przewodu pokarmowego, które zawierają DNA. Te z kolei pozwalają na identyfikację indywidualną [15]. Cechy indywidualne ma także zapach człowieka. Nic nie jest w stanie go zmienić, nawet najbardziej intensywne perfumy. Po latach badań udało się dowieść, że molekuły zapachowe zwarte w ludzkim pocie pozwalają na rozpoznanie od kogo pochodzą. Oczywistym jest, że badania tego rodzaju są podstawą osmologii [16].

Zestawienie 1. Podstawowe składowe profilu kryminalistycznego

Profil kryminalistyczny to nie mit a prawda, której łatwo dowieść. Ekspertyzy : daktyloskopijna, serologiczna, genetyczna, osteologiczna, odontologiczna, otoskopijna jak i inne w tym przedmiocie pozwalają na ustalenie tożsamości człowieka żywego, zwłok nn a nawet szczątków . Niezależnie od wskazanych wyżej morfologicznych konstruktów ludzkiego ciała są jeszcze inne, które mają charakter anomalii nie tylko rozwojowych, ale też takich , które mają chorobowy charakter. O ile anomalie rozwojowe mogą być uważane za znaki szczególne , o tyle niektóre

zmiany chorobowe, mogą mieć przemijający charakter, jak chociażby brodawki, które zwykle usuwa się chirurgicznie...ale po takiej interwencji zostają blizny na skórze, które też są znakami szczególnymi [1]. W katalogu takich znaków są tatuaże, zwykle o określonej treści. Te także można usunąć, ale blizny zawsze będą mniej lub bardziej widoczne [17].

Profil kryminalistyczny jest faktem niezaprzeczalnym, takim samym jak ślad biologiczny czy modus operandi. Cechy indywidualne uzyskane z ekspertyz kryminalistycznych i medycznych są niepowtarzalne, będąc jednocześnie powtarzalnymi w kontrolnych (czasami równoległych) badaniach tego samego materiału dowodowego. Co do tego nie ma wątpliwości. Jeśli nawet pojawią się rozbieżności w wynikach badań, co jest możliwe, to wyłącznie stanowi to wypadkową błędu ludzkiego w interpretacji wyniku badania. Modus operandi jest także cechą typową dla określonego sprawcy. Można je na swój sposób naśladować, ale nigdy nie będzie tożsame z zachowaniem drugiego sprawcy, a jedynie może być podobne. Co prawda są to rzadkie przypadki w praktyce, ale się zdarzają, w szczególności tych, które najogólniej zalicza się do zabójstw na tle seksualnym bądź z lubieżności.

Sprawcy przestępstw to ludzie o różnych cechach fizycznych i psychicznych, lecz morfologicznie podobni, ale nie tacy sami. Każdy jest indywidualnością, zatem niepowtarzalny. Tak samo jest z ludzkimi zwłokami o nieznanym tożsamości. Zarówno sprawcy przestępstw jak i zwłoki nieznanego wymagają identyfikacji indywidualnej, bo grupowa nie nastręcza żadnych problemów. Może pewnym problemem, choć przejściowym są przypadki zwłok niekompletnych, celowo uszkodzonych, spalonych czy rozkawałkowanych. W każdym takim przypadku współczesne metody ustalania identyfikacji pozwalają na ustalenie czy są to szczątki ludzkie czy nie. Jeśli tak, prowadzi się dalsze badania w celu ustalenia tożsamości zmarłego. Niestety nie zawsze taki proces kończy się sukcesem, choćby z powodu braku danych w bazach policyjnych czy materiału porównawczego, pobranego z miejsc egzystencji typowanej osoby. Niekiedy są też inne przeszkody, jak te związane z nie zgłoszeniem zaginięcia osoby bliskiej, lub- co wyjątkowe, celowe nie rozpoznawania zwłok z różnych powodów (taki przypadek przywołano wyżej).

Na marginesie tych rozważań nie sposób nie dostrzec potrzeby gromadzenia danych o obywatelach, co przecież ma miejsce z procedurach ewidencji ludności. W latach 50.tych XX wieku w Polsce pobierano odcisk palca przy wydawaniu dokumentu tożsamości. Dziś procedura taka dotyczy wyłącznie paszportu. Nie stoi nic na przeszkodzie, by dane rozszerzone (biometryczne) były skonfigurowane z bazami ewidencyjnymi. Wystarczy tylko opracować formułę zapisu kodowanego, na przykład zespolonego z numerem PESEL. Gdyby zapisać takie dane, mogłyby one przyjąć kształt – rzecz oczywista jest to zapis przykładowy:

470104119965[KL-w-KP-w-B0-S-1][B-M-TPR-BB][DNA-22]

470104119965 to numer w ewidencji ludności krajowej; KL-w oznacza wzór wirowy kciuka lewego, KP-w wzór wirowy kciuka prawego; B0 to zapis grupy krwi zero [blood zero], S-1 to skan siatkówki znany; B- rasa biała, M mężczyzna, TPR – tatuaż ramienia prawego, BB – blizna brzucha. DNA -22 – znany. Baza danych tego

rodzaju musi być dobrze zabezpieczona i wcale nie musi w podstawowej wersji zawierać całej sekwencji zapisu a jedynie pewne dane, przykładowo:

470104xx9965[KL-x-KP-w-Bx-S-1][B-x-Txx-Bx][DNA-xx]

Może być także i inny zapis:

Xx0104xxaabb[KL-w-KP-x-s-x][x-y-Txx-Bx][xxx-xaabbcc]

Formuła zapisanych danych jest niepowtarzalna, a brakujące elementy przy wyszukiwaniu będą jednymi z wielu. Dopiero dodanie brakujących danych określonych w badaniach kryminalistycznych pozwoli na automatyczną redukcję niepasujących do sekwencji informacji. Szyfrowanie danych biometrycznych stanowi gwarancję bezpieczeństwa zbioru, a dostęp do takiej bazy musi być precyzyjnie określony upoważnieniem wynikającym z ustawy. W dobie XXI wieku i cyfryzacji wypracowanie formuły skonfigurowanych danych tworzących profil identyfikacyjny na bazie ekspertyz kryminalistycznych jest osiągalny i możliwy. Takie dane profilowe ułatwiają identyfikację nie tylko sprawców przestępstw, zwłok nieznanymi ale także ofiar katastrof masowych, w tym także ofiar wojny. Po II wojnie światowej zostały nam bezimiennie groby poległych żołnierzy, bezimiennie mogiły cywili zamordowanych przez Niemców, prochy i szczątki ostatnich ofiar ludobójstwa w obozach koncentracyjnych. Wojna na terenie byłej Jugosławii niechlubnie wpisała się we współczesną historię. Po zakończeniu działań wojennych ekshumowano ciała setek cywili zabitych w okupowanym Sarajewie. Dzięki badaniom genetycznym udało się zidentyfikować część zwłok. Pochowano je na cmentarzu *vis a vi* stadionu olimpijskiego, który dziś kojarzy się wyłącznie z miejscem, w którym grzebano zastrzelonych mieszkańców miasta [18]. Mimo tak wielu ofiar cywilnych w Sarajewie „Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości 26 lutego 2007 roku wydał wyrok uznając oficjalnie, że w Srebrenicy doszło do ludobójstwa. Jednakże odmówił tego miana oblężeniu Sarajewa, chociaż strona muzułmańska utrzymuje, że w stolicy Bośni również doszło do ludobójstwa. Zob. M. Woźniak, *I co dalej? Wnioski płynące z orzeczeń Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze z dnia 26 lutego 2007 roku w sprawie Bośnia i Hercegowina vs Serbia i Czarnogóra* [w:] *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008” [19].

Na kanwie tych rozważań nie sposób nie zauważyć, że kompleksowe podejście do problemu tożsamości człowieka jak i zwłok ludzkich jest problemem stale aktualnym. W każdym czasie na świecie dochodzi do różnych zdarzeń, w wyniku jakich giną ludzie. Człowiek XXI wieku posiadał na tyle wiedzy, kompetencji, umiejętności, by mógł ustalić tożsamość tak ofiary przestępstwa jak i jego sprawcy, by zidentyfikować ofiary działań wojennych, zamachów, ale też katastrof wszelkiego rodzaju. To przede wszystkim moralny obowiązek żyjących wobec zmarłych, którzy nie powinni zostać bezimiennymi.

BIBLIOGRAFIA:

1. Żywucka-Kozłowska E. Anatomia kryminalistyczna. Wybrane zagadnienia morfologii, patomorfologii, fizjologii, tanatologii i toksykologii, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021.

2. Vennemann M., Koppelkamm A., mRNA profiling in forensic genetics I: Possibilities and limitations. *Forensic Science International* 2010, nr 203(1-3), s. 71-75.
3. Lach B., *Profilowanie kryminalistyczne*. Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
4. Kowalczyk, M. H. *Modelowe ujęcie sprawców zabójstw i możliwości ich resocjalizacji*. Impuls, Kraków 2010;
5. Canter D., Heritage R., A multivariate model of sexual offense behaviour: developments in „offender profiling”, *The Journal of Forensic Psychiatry* 1990, Vol. 1, No. 2, s.185–212.
6. Konieczny A., Szostak M., *Metodologiczne problemy profilowania kryminalnego*. *Problemy kryminalistyki*, 2011, nr 274, s.26-35.
7. Marcinkiewicz P. Znaczenie opinii seksuologicznej dla oceny poczytalności sprawców najpoważniejszych przestępstw seksualnych. *Seksuologia Polska* 2014, nr 12(1).
8. Markiewicz K. Cera diamentowa–możliwości aplikacyjne w kryminalistycznej analizie mikrośladów. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 2010, nr 2(2), s. 51-66.
9. Żywucka-Kozłowska E. *Prawno- kryminalistyczne aspekty identyfikacji nn zwłok*; niepublikowana dysertacja doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1999.
10. Iannarelli A. V. *Ear identification*, Forensic Identification Series, Paramount Publishing Company, Fremont California 1989; Kučerová Š., Hejna P., Dobiáš M., *Benefits of otoscopy in forensic autopsy practice: a prospective study*. *Soudni Lekarstvi* 2016, nr 61(2), s. 14-17.
11. Żaba C., Lorkiewicz-Muszyńska D., Głapiński M., Smoluch K., Świdorski P., *Identyfikacja sprawcy zabójstwa na podstawie śladów zębów na ciele ofiary*. *Arch. Med. Sąd. Kryminol* 2010, nr 60, s. 22-26.
12. Młodziejowski B., *Badania sądowo- lekarskie (osteologia sądowo- lekarska)*, Palestra 1993, nr 39/7-10 (429-430), s. 21-30.
13. Gawliński A., *Zbrodnicze otrucie-przegląd kryminalistyczno- historyczny*. *Przegląd prawniczy ekonomiczny i społeczny* 2014, nr 1, s. 32-43.
14. Koźmiński L., Miś W., Szplit L., *Podstawowe czynności techniczno- kryminalistyczne podczas oględzin miejsca zdarzenia*. Wydawnictwo Szkoły Policji 2015.
15. Konopka T., *Historia badań nad toksykologią alkoholu*. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*, 2010, nr 60(2-3).
16. Hanausek, T. *Kryminalistyka. Zarys wykładu*. Zakamycze Kraków 2009.
17. Przybyliński, S., " Dziara", " cynkówka", " kolka"-zjawisko tatuazu więziennego. *Oficyna Wydawnicza Impuls*, Kraków 2007.
18. Maček I., *Sarajevo Under Siege*. *Anthropology in Wartime*, Pennsylvania 2009.
19. Skrzyszewska M., " Kap moje krvi poteče i Bosna ne presuši": pamięć o oblężeniu Sarajewa. *Studenckie Zeszyty Naukowe Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ*, 2014, (2 (6)), s. 3.

Максим Будзієвський

*кандидат юридичних наук, доцент, судовий експерт відділу криміналістичних досліджень Запорізького відділення Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України,
м. Запоріжжя, Україна*

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ефективність здійснення судової експертної діяльності та використання її результатів у юридичному процесі, у першу чергу, залежить від стану її зовнішньої та внутрішньої організації, у другу - відповідності реаліям і потребам такого процесу. Організація здійснення судово-експертної діяльності та проведення експертних досліджень в Україні на даний час, попри докладну правову регламентацію, не є досконалою. Це пов'язано із суттєвими змінами процесуального законодавства, формуванням його основних інститутів: доказування та доказів, важливе місце у яких займають судові експертизи. Потребують наукового осмислення перспективні способи розвитку організації судово-експертної діяльності, організаційної структури експертних установ в Україні.

Організація діяльності судово-експертних установ в Україні, на сьогодні, є предметом дискусії з боку вчених і неодноразово обговорювалася на науково-практичних конференціях і в публікаціях вчених-криміналістів. Проблеми виникають відносно вдосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності; утворення системи судово-експертних установ, незалежних від міністерств і відомств, на які покладено функції досудового розслідування, забезпечення принципів незалежності та об'єктивності судово-експертної діяльності та інші.

Аналіз дисертаційних досліджень свідчить, що дослідженням проблем судової експертизи займається велика плеяда вітчизняних та близького зарубіжжя вчених-криміналістів. Так, наприклад, монографія А. В. Іщенка «Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи» (1995), присвячена комплексному аналізу дисертаційних досліджень із судової експертизи, які були проведені більш як за півстолітній період (1938 - 1992). Це - практично перша праця в Україні, яка дає змогу визначити основні напрямки розроблення проблем судової експертизи та впровадження їх результатів у практику. У цій праці значна увага приділяється особливостям організації та планування наукових досліджень, поліпшенню використання наукових досягнень у експертній діяльності, слідчій практиці, навчанні [1].

Загальними проблемами судової експертизи та експертної діяльності в різні часи займалися провідні вчені: Т.В. Авер'янова, Л.Е. Ароцкер, О.Ф. Аубакіров, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, О.О. Ейсман, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, О.М. Моїсєєв, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, М.Л. Цимбал,

В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, І.Я. Фрідман та ін. Проблемам організації діяльності експертних установ в Україні останнім часом присвячені роботи Л.М. Головченко, В.В. Ковальнової, І.П. Красюка, З.С. Меленевської, І.В. Постіки, С.М. Стахівського, М.Г. Щербаковського та ін.

Неоднозначність наукових роздумів призводить до великої кількості питань, які виникають при застосуванні законодавчих норм в експертній практиці. Також виникають питання методик проведення експертних досліджень в підрозділах, підпорядкованих різним міністерствам, засобів досліджень, терміни проведення і т.д. Вищезазначене обумовлює актуальність подальшого розгляду організаційних питань судово-експертної діяльності.

Після прийняття більше понад тридцяти років тому Верховною Радою України Закону України «Про судову експертизу» питання, якою бути експертній системі, знову виникли.

Останнім часом все більш актуальним стає питання, щодо реформування судово-експертної системи України. Безумовно існує законодавство недосконале і потребує подальшого вдосконалення, що відповідає сучасним реаліям [2, с.74-78].

В даний час, в Україні існує кілька думок, щодо подальшого розвитку судово-експертних установ. І як наслідок, існує кілька думок у поглядах на дану проблему, деякі з них діаметрально протилежні. Так, наприклад, В.Г. Гончаренко пропонує створити єдину систему судово-експертних установ на базі Київського інституту судових експертиз. До основних функцій створеного інституту, на його думку, крім загальних для всієї мережі експертних установ, буде також координація наукових досліджень з питань судової експертизи, незалежно від відомчої підпорядкованості авторів і авторських колективів, методична допомога у проведенні цих досліджень, організація та забезпечення підвищення кваліфікації судових експертів, координації та методичного забезпечення проведення в Україні міжнародних і національних науково-практичних конференцій з питань судової експертизи [3, с.2].

Безсумнівно, без базової теорії в принципі не може бути постійної діючої практики.

На сьогоднішній день, державний реєстр атестованих судових експертів, ведення якого забезпечує Міністерство юстиції, налічує близько 3,5 тис. судових експертів державних та недержавних установ. Згідно із вимогами Закону України «Про судову експертизу» 500 фахівцям недержавних структур Центральною експертно-кваліфікаційною комісією Міністерства юстиції України присвоєно кваліфікацію судових експертів з багатьох експертних спеціальностей, зокрема будівельно-технічних, товарознавчих, економічних та ін. [4].

Протилежної точки зору дотримується І.П. Красюк, який справедливо зазначає, що обсяги виконання судовими експертами МВС України роботи з експертного забезпечення правоохоронної діяльності завжди становили значну частину від загальнодержавних, адже щорічно фахівцями проводяться понад 700 тис. експертиз і досліджень, з їх допомогою розкривається кожен другий злочин

у загальнокримінальної спрямованості. В даний час експертна служба МВС забезпечує майже 80% потреб досудового та судового слідства у проведенні експертиз у кримінальних справах [5, с.13].

Слід зазначити, що у більшості Європейських країн відомчі експертні установи активно діють спільно з поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ. Так, у Великобританії у структурі МВС діє експертно-криміналістична служба, яка є важливим органом в роботі британської поліції з розкриття, розслідування та запобігання злочинам. Основними задачами Служби є здійснення професійної допомоги у процесі розкриття та розслідування злочинів, а також провадження судових експертиз та досліджень для поліції Англії та Уельсу. Співробітники експертно-криміналістичної служби приймають участь в оперативно-розшукових заходах та слідчих діях, виконують експертизи та дослідження для 43 регіональних поліцейських підрозділів Англії та Уельсу, а також Королівської прокуратури та митної і акцизної служб, інших правоохоронних органів. Ця служба надає послуги приватним компаніям як у країні так і за кордоном.

У деяких країнах експертна криміналістична служби є частиною Міністерства юстиції (Португалії та Нідерландах). У Франції експертно-криміналістична служба належить до складу збройних поліцейських формувань (Національної жандармерії та Національної поліції) та підпорядковується Міністерству оборони. До складу Національної жандармерії входить унікальний експертно-криміналістичний інститут, що тісно співпрацює із поліцейськими, слідчими, прокурорами та суддями.

В Іспанії та Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковані Міністерству юстиції у доповнення до судово-експертним лабораторіям, що підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. В Іспанії два окремих відомства мають судово-експертні лабораторії - Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції [6, с. 447].

Цікавим є досвід Словачків та Туреччини, де судові лабораторії, що займаються біомедичними дослідженнями, входять до складу університетів [7, с. 120-121].

У світлі існуючої дискусії опоненти на наш погляд, незаслужено обходять увагою можливість проведення судових експертиз, в тому числі і криміналістичних, в недержавних експертних установах.

В даний час в Україні налічується понад 50 вищих навчальних закладів з недержавною формою власності. Для навчання студентів в ці ВНЗ запрошуються висококваліфіковані фахівці за різними спеціальностями. Деякі навчальні заклади мають право розглядати в своїх наукових радах дисертації і присуджувати науковий ступінь за спеціальністю 12.00.09, в яку входить і судова експертиза [8, с.300].

Законодавство України дотримується консервативних поглядів, і визначає право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз виключно державними спеціалізованими установами. При цьому допускаючи,

що для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, які призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань[9].

На сучасному етапі, при проведенні судових експертиз і експертних досліджень на їх тактику і методику впливає використання науково-технічних засобів і експертних інформаційних систем з метою автоматизації збирання, накопичення, збереження, пошуку і надання інформації, яка використовується для рішення завдань судово-експертної діяльності. Усі види експертних досліджень (ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні) піддаються автоматизації, їх результати набувають об'єктивного характеру, зменшується вплив суб'єктивного чинника.

Таким чином, подальше удосконалення судової експертизи неможливе без законодавчої роботи, яка сьогодні інтенсивно ведеться в Україні. Важливою є координація діяльності та об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної (лабораторної) бази, маючи на меті найбільш повне і дійове задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні судових експертиз та експертних досліджень.

Вважаємо, що розглядаючи питання про доцільність розвитку організації судово-експертної діяльності в Україні, слід враховувати позитивний досвід зарубіжних країн та не ігнорувати досягнення вітчизняної моделі організації такої діяльності, зокрема, матеріальні, методологічні, професійні можливості відомих спеціалізованих експертних установ.

Прагнучи до забезпечення максимальної неупередженості та незалежності судових експертиз, вважаємо, заслуговує на підтримку позиція тих науковців, які зазначають, що відомча приналежність судових експертів не має вирішального значення при призначенні та проведенні судової експертизи. Це визначається тим, що відомства повинні забезпечити судовим експертам дійсну незалежність та не впливати на виконання експертиз. Для цього потрібно удосконалювати правове регулювання цієї організаційної форми судово-експертної діяльності та розвивати альтернативну незалежну судову експертизу, забезпечуючи рівні можливості у використанні обох зазначених форм.

Припускаємо, що викладені аспекти носять дискусійний характер. Тому, вони повинні оцінюватися комплексно, а також детально, науково і законодавчо опрацьовуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іщенко А.В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : Монографія /А.В. Іщенко. – К.: УАВС, 1995. – 150 с.
2. Будзиевский М.Ю. Сравнительная характеристика законодательства Российской Федерации и Украины о судебно-экспертной деятельности /М.Ю. Будзиевский// Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях

: сборник материалов 3-й международной научно-практической конференции. - М.: Проспект, 2011. -680с.

3. Гончаренко В.Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні / В.Г. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (10). – С. 1-5.

4. Головченко Л.М. Правове регулювання судової експертизи: перспективи та розвиток: 12, 2003. - (Право України) // Право України. – С.100-103.

5. Красюк І.П., Печников В.С. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України /І.П. Красюк//Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : збірник матеріалів міжнародн. наук.-практ. конф./упоряд. [Іщенко А.В., Барташук С.С., Дерій Р.М., Житник Н.С.]; під заг. ред. Красюк І.П. – К. : Еліт Прінт, 2010. -344с.

6. Романенко Л.М. Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн. Науковий журнал Право та управління /Л.М. Романенко. – № 1. – 2012. – С. 444-451.

7. Цоколова О.И., Никитина И.Э. Организация судебной экспертизы в Европейских странах: исторический аспект и современные тенденции /О.И. Цоколова, И.Э. Никитина // Научный портал МВД России. - №2. – 2011. – С. 119-123.

8. Будзиевский М.Ю. Актуальные вопросы организации деятельности экспертных учреждений Украины. Криминалистические чтения, посвященные памяти заслуженного юриста Республики Беларусь, доктора юридических наук, профессора Г.И. Грамовича : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 21 дек. 2012 г.). М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: В.Б. Шабанов (отв. ред.) [и др.]. Минск: Акад. МВД, 2012. 407с.

9. Закон України «Про судову експертизу» № 4038-ХІІ від 25.02.1994р. зі змінами та доповненнями Верховної ради і Конституційного суду України № 1928-ІХ від 02.12.2021.

Маргарита Вихристюк

студентка 2-го курсу групи 1000-П Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Олександр Троянський – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

Для забезпечення завдань, поставлених перед судово-експертними установами України, необхідно враховувати не лише національне надбання в цій сфері, але й міжнародний досвід. Європейська інтеграція України зумовлює необхідність перейняття світових стандартів у галузі судово-експертної діяльності. Сьогодні всі зусилля вчених і законотворців необхідно спрямовувати на розвиток судово-експертної діяльності, у якому є важливим налагодження ефективної взаємодії судово-експертних установ України з установами та експертами інших країн, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню авторитету судово-експертної діяльності на світовому рівні та підвищенню значимості висновку експерта як джерела доказів.

Складно не погодитися з думкою, що Україні варто наслідувати лише найпередовіше із зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, але з урахуванням національних особливостей. Тим більше, що судова експертиза охоплює значну кількість наукових дисциплін та актуальних проблем експертної науки, тому складно вирішувати поставлені завдання, використовуючи ресурси лише однієї установи, і тільки співпраця може надати переваги розвитку такої науки [1, с. 179]

Судово-експертні установи України обрали для себе шлях вступу до міжнародних судово-експертних установ, що уможлиблює вдосконалення кадрового забезпечення. Створення міжнародних мереж судово-експертних установ свідчить про зацікавленість держави у взаємодії й посиленні міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи з метою досягнення передового рівня проведення судових експертиз у цих країнах і відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення.

Реалізація інтеграції судово-експертної діяльності завжди в результаті має гармонізацію та вдосконалення експертного національного законодавства, поглиблення теоретичних основ судової експертизи, вироблення єдиних методичних рекомендацій із різних видів експертиз, отримання міжнародного визнання висновків експертів у цілому, подальший розвиток судово-експертної діяльності, підвищення професійної майстерності працівників судово-експертних установ [2].

Слід зазначити, що підготовка кадрів є важливим аспектом у кадровому забезпеченні судово-експертних установ. Приклад Туреччини доводить, що

підготовка судових експертів повинна починатися із закладів вищої освіти. У цій країні вважають, що «гібридний» склад викладачів (поєднання теоретиків та практиків) закладів вищої освіти дозволяє «йти в ногу» із сучасним розвитком суспільства, науки та техніки. Прикладом цього є Стамбульський інститут судової медицини. В інституті підготовлений 661 фахівець з 1989 р., коли перші випускники закінчили його, і до 2017р., із яких 506 були магістрантами, а 155 – докторантами. 417 із цих випускників отримали магістерські і докторські ступені в галузі суспільних наук, 222 – у галузі точних наук і 22 – у сфері медицини [3, с. 132].

Цікавим є факт існування літньої програми стажування при інституті, що надає можливість простежити освітній рівень студентів-стажистів у галузі прикладних наук. Стажування, запропоноване експертним академічним персоналом у сфері судово-експертних наук інституту, містить теоретичну програму навчання, у якій задіяно чимало підрозділів судово-експертної науки, а лабораторна підготовка визначається відповідно до курсу стажування студентів.

Окрім наукових досліджень і освіти, інститут експертиз також пропонує послуги лабораторних випробувань і проведення експертизи. Ці послуги здійснюються підрозділами і вміщують різні напрями діяльності, серед яких: судова молекулярна генетика, судова токсикологія, неорганічний аналіз, аналіз седативних речовин і лікарсько-активних речовин, аналіз алкоголю та летючих речовин, судова антропологія, експертиза спірних документів, судова мікробіологія, судова одонтологія, судова патологія [4, с. 54]

У Республіці Вірменія існує комбінована система перевірки знань: кандидат на посаду судового експерта спершу складає тести, а потім проходить співбесіду. Водночас варто констатувати, що видані сертифікати про судово-експертну діяльність мають силу лише в тому разі, якщо експерт працює в судово-експертній установі, що входить до складу Національної академії наук Республіки Вірменія або Міністерства юстиції Республіки Вірменія. Разом з тим в даний час немає єдиної систематизованої програми, що враховує особливості, тривалість «обов'язкового курсу навчання», окрім того, немає чітких роз'яснень ні в одному з чинних нормативних актів про юридичну силу сертифіката щодо судово-експертної діяльності [5, с. 60].

Також необхідно зауважити, що в багатьох європейських країнах (Данії, Ісландії, Латвії, Норвегії, Фінляндії тощо запроваджено інститут приватної експертизи, причому установи приватної експертизи є сертифікованими, діяльність експертів базується на принципах об'єктивності та неупередженості; до складу таких входять не лише досвідчені судові експерти, але й науковці. Як слушно зауважує А. М. Лазебний, так у розвинених країнах реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта виняткової орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя); змагальності експертів (залучених різними сторонами процесу) та інші, що відіграє вирішальну роль у забезпеченні судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою

експертизою. При цьому, на думку автора, наявність інституту приватної експертизи не лише є гарантією забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних судово-експертних установ [6, с. 89].

У Бельгії та Франції поширена практика об'єднань експертів у професійні одно- або багатодисциплінарні асоціації, спілки та палати (Бельгійська Асоціація експертів, Французька Національна палата експертів-фахівців), до складу яких долучаються експерти з різних галузей знань. Окрім того, вона звертає увагу на особливості підготовки експертних кадрів у Швеції та Фінляндії. Так, після закінчення навчання в закладі вищої освіти експерт отримує диплом магістра та сертифікат, на підставі якого він має право проводити судову експертизу як в державних органах, так і в приватній практиці. Водночас процесуальним законодавством Швеції та Фінляндії судовому експерту надається статус свідка (на відміну від поширеної практики використання статусу фахівця) [7, с. 634]

В результаті аналізу зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ слід виділити такі напрями його можливого використання в Україні, як:

розвиток європейської моделі забезпечення максимальної незалежності та конкуренції судових експертів передбачає відмову від практики «відомчого підпорядкування» експертів; орієнтацію винятково на професійно-кваліфікаційний рівень і ефективність судово-експертної діяльності; наявність законодавчо передбаченого інституту сертифікованих установ приватної експертизи, що функціонують рівноправно з державними установами; змагальність експертів, які можуть залучатися різними сторонами процесу тощо;

орієнтація на підготовку судових експертів з «дитячого університету», на основі закладів вищої освіти, у яких передбачені й відповідні програми стажування (наприклад, використання досвіду Стамбульського інституту судової медицини, Туреччина);

практика навчання експертів за відповідною програмою під керівництвом наставника з-поміж висококваліфікованих судових експертів, які мають право самостійного проведення експертиз із відповідної судово-експертної спеціальності (досвід Вірменії);

Дуже важливим є міжнародне співробітництво судово-експертних установ із метою обміну досвідом, урахування сучасних досягнень науки й техніки, створення профільних експертних напрямів. Судово-експертні установи України обрали для себе шлях вступу до міжнародних судово-експертних установ, що уможлиблює вдосконалення кадрового забезпечення. Вектор європейської інтеграції зумовлює необхідність перейняття світових стандартів у галузі судово-експертної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пампуха Г.Г. Щодо перспектив розвитку міжнародної судово-експертної діяльності. Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : мат. міжнар. наук.-

практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая (м. Київ, 4–5 липня 2018). Київ : КНІСЕ Мінюст. України, 2018. С. 179-182.

2. Гора І.В. Сучасні проблеми судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. URL: <http://arlguvd/lg/ua>d14201.html> (дата звернення: 10.06.2022).

3. Гаспарян С.Г. Напрями застосування в Україні зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ. Архів кримінології та судових наук. 2020. №1. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/11-Article%20Text-21-1-10-20200829.pdf> (дата звернення: 10.06.2022).

4. Юкселоглу Е.Х., Йонар Ф.Ч., Каратас О. Судова експертна освіта в Туреччині: на прикладі інституту судової медицини. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М.В. Салтевського (Харків, 7-8 листоп. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 52-54.

5. Тітанян Э.Л. Професія – судовий експерт. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук. практ. конф., присвяч. 100 річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М.В. Салтевського (Харків, 7-8 лист. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 60.

6. Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3). С. 85–90 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_16 (дата звернення: 10.06.2022).

7. Авдєєва Г. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу. Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 634.

Наталія Воробйова

завідувачка сектору почеркознавчих досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

Кристина Дікевич

судова експертка сектору почеркознавчих досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ СТИЛУСІВ

Система біодинамічного підпису - це засіб, за допомогою якого людина надає підпис в електронному форматі, який відтворюється на екрані пристрою як його зображення. Електронні підписи - це підписи, виконані від руки з використанням електронних планшетів і спеціального приладу, що називається стилусом. Електронні підписи часто плутають із цифровими підписами, але вони відрізняються один від одного. Цифрові підписи не лише виконані «від руки», а й доповнені свого роду математичними даними, які є алгоритмом, що складається з закритого та відкритого ключа, який використовується для аутентифікації електронного документа. Під час виконання електронного підпису особа використовує звичайні методи, за винятком використання традиційного чорнила та паперу. Існує низка пристроїв, які використовуються для захоплення електронних підписів, таких як планшетні ПК, персональні цифрові помічники (КПК) та мобільні телефони. Цифрові планшети зазвичай використовують для захвату образу підписів. Ці планшети залежать від електромагнітної індукції передачі та отримання інформації від стилуса. Стилус також складається з електроніки для прийому та передачі інформації за допомогою сигналів, які допомагають визначати положення стилуса на планшеті. Використання електронного підпису спростило багато завдань, наприклад, підписання документа, попередньо не роздруковуючи його на принтері. Іншими сферами застосування електронних підписів є управління доступом до мережі, ідентифікація клієнтів, документообіг, безпека електронних транзакцій, договірні угоди, перевірка контрольно-пропускних пунктів біометричної безпеки, банківські операції, різні транзакції у торгових точках тощо [1, с. 40].

За останні роки зарубіжними вченими було зроблено низку досліджень подібностей і відмінностей між електронним підписом та підписом, виконаним чорнилом від руки на поверхні паперу. Наприклад, науковці з міста Олбані, США досліджували зазначені відмінності на основі просторових та динамічних змінних за допомогою планшета-дигітайзера, а також проводили різноманітні дискусії щодо використання електронних підписів для аутентифікації юридичних документів. Інші вчені описували моделі автоматичного розпізнавання підписів, виконаних як у режимі онлайн (захвачені у цифровому вигляді), так і в автономному режимі (відскановані зображення). Судові експерти-почеркознавці зі Швейцарії розглянули 39 локальних (на основі однієї точки даних) та 46 глобальних (на основі всіх одиниць підпису) функцій для

онлайн-систем, щоб знайти найбільш ефективну та найбільш розрізнявальну потужність для перевірки підпису [2, с. 250]. Також вони вивчили тимчасові (динамічні) та просторові (статичні) відмінності підписів. Аналізи біометричних підписів проводилися на основі графічно-порівняльного методу, який зазвичай використовується в традиційній моделі аналізу почерку. Були зібрані зразки підпису у трьох різних умовах: на папері з використанням кулькової ручки, на планшеті моделі Wacom Intuos3 та виконаних за допомогою комп'ютерної миші. Вчені спостерігали різницю в таких загальних ознаках, як зміна розміру підпису, зміна будови у бік її спрощення, уповільненість рухів, зміна розгону та розстановки. Вчені з Оксфорда, США також з'ясували, що процес оцифрування електронних підписів призводить до деяких загальних відмінностей, наприклад, нечітких початках та закінченнях штрихів. Після оцифровки ці штрихи навіть виявлялися «тупими» або зовсім обрізаними. Виявлені відмінності можуть призвести до помилкових висновків при порівнянні електронних підписів, виконаних на цифрових планшетах, з підписами на папері, виконаними стандартними пишучими приладами [3, с.21].

Також зображення з низькою роздільною здатністю, записані багатьма системами біодинамічних підписів, роблять судово-почеркознавчий аналіз біодинамічних підписів або важким, або таким, що не піддається визначенню. Якщо ці проблеми не будуть вирішені, все більш широке використання біодинамічних електронних підписів може створити серйозні проблеми для судової почеркознавчої експертизи у випадках ідентифікації такого виду підпису, оскільки експерти-почеркознавці можуть не мати досвіду або методів для перевірки біодинамічних електронних підписів; та криміналістичний аналіз може бути ненадійним через графічні зображення з низькою роздільною здатністю. До того ж неправильне розташування стилуса відносно поверхні планшета призводило до втрати частини підпису, а занадто тривалий дотик стилуса викликав додаткові з'єднувальні штрихи та подовження заключних штрихів. Крім того, з'явилася звивистість і кутастість овалів та напівовальних елементів, що могло бути пов'язане з особливостями поверхні планшета. В цілому в електронних підписах спостерігалися різка зміна напрямку рухів та ознаки уповільнення темпа, але ці особливості не слід плутати з ознаками наслідування справжньому підпису, так як перераховані вище ознаки були викликані нездатністю виконавців пристосуватися до самого пристрою (планшета) та пишучого приладу (стилуса) [3, с. 36]. В результаті були зроблені висновки, що незважаючи на відмінності, здебільшого все ж таки можна встановити авторство шляхом порівняльного аналізу електронного підпису та підпису, виконаного на поверхні паперу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Balint T., Bucko J., “Comparative analysis of handwritten, biometric and digital signature”, *International Review of Social Sciences and Humanities* 4, 2013. pp 43-53.
2. Richiardi J., Ketabdar H., Drygajlo A., “Local and global feature selection for online signature verification”, *International conference on document analysis and recognition*, 29 August–1 September 2005. pp 243-250.
3. Harralson H.H., *Developments in handwriting and signature identification in the digital age*, Oxford 2013. P.80.

Лілія Голобородько

*курсантка 1 курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: **Олена Никифорова** – кандидатка біологічних наук,
доцентка, доцентка кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

На сучасному етапі розвитку України, за умови нестабільності економіки, збільшення проявів актів тероризму та зростанні злочинності, одним з найефективніших засобів боротьби та протидії є розвиток якісної судово-експертної діяльності, яка повинна бути заснована не тільки на вітчизняному досвіді, а й на досвіді інших країн.

Поняття судово-експертної діяльності можна розглядати як в широкому так і у вузькому значенні. Так, на думку Т. Аверьянова, Р. Белкіна, Ю. Корухова, та О. Россинської «судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими органами і особами з призначення, організації і проведення судових експертиз».

Зауважимо, що існує 8 основних систем забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, але ми розглянемо лише три з них:

- 1) система матеріально-технічного забезпечення;
- 2) система фінансового забезпечення;
- 3) система нормативно-правового забезпечення.

Матеріально-технічне забезпечення, по суті, є найголовнішим аспектом, який характеризує якість судово-експертної діяльності. Технічні прилади, якими оснащують сучасні експертні лабораторії, наразі повинні відповідати не тільки стандартам нашої країни, а й стандартам Європейського союзу, які нині впроваджуються у діяльність судово-експертних установ України. Цей процес відбувається шляхом акредитації відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025:2005 (General requirements for the competence of testing and calibration laboratories).

Жодна сфера нашого життя не може обійтись без фінансової основи, тому фінансове забезпечення є гарантією розвитку новітніх судово-експертних лабораторій, що в свою чергу, буде гарантом досконалості та точності проведення експертиз.

«Нормативна стабільність» правового регулювання є також невід'ємним елементом забезпечення ефективної роботи судових експертів, тому що непостійність правового регулювання унеможливають використання звичних методик, адже іншим стає алгоритм експертних досліджень.

Зазначимо проблеми, які впливають на якість проведення судових експертиз [3, с. 94]:

несвоєчасне прибуття експертів на місце події;

застаріле обладнання, яке використовується для проведення окремих експертиз;

відсутність знань та професійних навичок у працівників судово-експертних установ;

недосконалість системи судово-експертної діяльності в цілому.

Слід виокремити, основні стратегічні напрямки міжнародного співробітництва судово-експертних установ [1, с. 290]:

1) вдосконалення нормативно-правової бази з питань судово-експертної діяльності;

2) створення інформаційних баз даних міжнародних судово-експертних товариств;

3) підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які володіють іноземною мовою, які отримали знання в області міжнародної судово-експертної діяльності;

4) вдосконалення устаткування і матеріалів, згідно міжнародних стандартів;

5) поглиблення співпраці з іншими країнами, з метою запровадження новітніх технологій в Україні;

6) проведення спільних міжнародних досліджень.

Додамо, що в останній час активізувалося міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи. Одним із проявів цього явища є створення міжнародних судово-експертних мереж. На сьогоднішній день їх існує п'ять, які об'єднують судово-експертні установи різних країн, це [2, с. 238]:

Європейська мережа судово-експертних установ, 1995 р.;

Південноафриканська регіональна мережа судово-експертної науки, 2008 р.;

Азіатська мережа судово-експертних наук, 2008 р.;

Міжнародна судово-екологічна експертна мережа, 2008 р.;

Трасологічна судово-експертна природоохоронна мережа, 2006 р.

Важливим питанням міжнародного співробітництва українських експертних установ у галузі СЕД є вступ до Європейської мережі судово-експертних установ – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), яка є однією з найперших міжнародних судово-експертних організацій. Основним напрямом діяльності ENFSI визначила покращення якості судово-експертної наукової діяльності Європи [4, с.166].

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що на сьогодні судово-експертна діяльність в Україні характеризується динамічним розвитком, незважаючи на наявність деяких проблем у цій сфері. Динаміка розвитку судово-експертної діяльності в Україні та всіх інтеграційних процесів, що з цим пов'язані, дозволяють говорити про входження нашої судово-експертної системи до європейської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитрієва К.С. Актуальні напрями розвитку міжнародного судово-експертного співробітництва. Юридичний науковий електронний журнал. Вип. №1. 2020. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/73.pdf. (дата звернення: 03.02.2022).

2. Линник О. В., Омельничук Л. В. Актуальність вступу України до міжнародних судово-експертних мереж. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). Вип. 2-3 (6-7) 2017. С 236-241.

3. Свідерський О. О. Шляхи подолання проблем проведення судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 18-19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 93-96.

4. Хоша В. В. Проблеми питання акредитації експертних установ в Мін'юсту України в аспекті вступу до Європейського Співтовариства. Бюл. М-ва юстиції України. 2010. № 4-5 (102-103). С. 166.

Ольга Гуржій

кандидатка технічних наук, головна судова експертка відділу фізико-хімічних досліджень лабораторії досліджень матеріалів, речовин та виробів Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

**СТАНДАРТИЗАЦІЯ У СФЕРІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЯК ОСНОВА УДОСКОНАЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ**

В останні роки міжнародне співробітництво в галузі судово-експертної діяльності стрімко зростає. Взаємодія в рамках міжнародних конференцій, круглих столів відбувається за участю провідних спеціалістів, судових експертів, вчених більшості країн Європейського союзу та інших держав світу. Найбільш актуальним питанням таких заходів є вироблення єдиної технічної мови у сфері судової експертизи [1]. З цією метою представники різних держав, в тому числі і України, приймають участь у проектах розробки міжнародних стандартів ISO 21043 в галузі судової експертизи.

Наказом № 496 «Про прийняття національних стандартів» від 10.12.2021 Державним підприємством «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» [2] були прийняті наступні стандарти з набранням чинності 01.09.2022, що розроблені технічним комітетом 192 «Судова експертиза»:

– ДСТУ ISO 21043-1:2021 (ISO 21043-1:2018, IDT) «Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення» (Forensic sciences – Part 1: Terms and definitions);

– ДСТУ ISO 21043-2:2021 (ISO 21043-2:2018, IDT) «Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучення, транспортування та зберігання об'єктів» (Forensic sciences – Part 2: Recognition, recording, collecting, transport and storage of items).

Як зазначають розробники, стандарти ДСТУ ISO 21043-1:2021 та ДСТУ ISO 21043-2:2021 гармонізовані з європейськими та міжнародними нормативними актами, сприятимуть розвитку сфери криміналістики та судової експертизи в Україні з урахуванням світового досвіду. А тому у осіб, діяльність яких пов'язана з судовою експертизою, існує великий інтерес до змісту зазначених стандартів.

Стандарт «Криміналістика. Частина 1» є словником основних термінів та визначень в області судово-експертної діяльності. Специфічну термінологію планується викласти в наступних стандартах до відповідних видів судових експертиз.

Стандарт «Криміналістика. Частина 2», містить вимоги до криміналістичного процесу в частині розпізнавання, документування, збору, транспортування та зберігання об'єктів, що становлять потенційний інтерес. Також він включає вимоги до оцінки та вивчення місця злочину, але може бути

застосований й до заходів, що проводяться у криміналістичній лабораторії. В стандарті ще наведені вимоги до якості.

Однак, можливо передбачити появу проблемних питань, наприклад суперечності між сформованою вітчизняною термінологією в теорії судової експертизи та особливістю перекладу деяких англійських термінів. А тому пріоритетним для вітчизняних судових експертів стає підвищення знання англійської мови, а особливо у специфічній для них тематиці.

Відповідність стандартів у різних країнах дозволить забезпечити валідацію судово-експертних методик, надійність, відтворюваність одержаних під час дослідження результатів, а також уніфікацію навчання судових експертів. Зазначене має пряме відношення до якості висновків експерта, як джерело доказів, які подані до суду та дозволить знизити ймовірність судових помилок. Подальша розробка та впровадження міжнародних стандартів сприятиме підвищенню ефективності взаємодії правоохоронних органів та судово-експертних установ різних країн, гармонізації методів роботи з метою полегшення спільної діяльності та обміну результатами, професійною інформацією, включаючи обмін базами даних. Стандартизація методів збору, аналізу, інтерпретації та подання даних має вирішальне значення для вироблення єдиного підходу до використання доказів і дозволить обмінюватись інформацією між країнами з різними правовими системами з метою справедливого та ефективного правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рувин О.Г., Полтавський А.О. Стандартизація технікокриміналістичного та судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні: праксеологічний аспект. Криміналістика і судова експертиза. 2017. Вип. 62. С. 51–61.
2. Наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 10.12.2021 року № 496 «Про прийняття національних стандартів». URL: [URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496774-21#Text](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496774-21#Text) (дата звернення: 06.06.2022).

Олег Литвицький

*завідувач сектору комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних-досліджень
Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС
України, м. Запоріжжя, Україна*

В'ячеслав Чешко

*старший судовий експерт сектору комп'ютерно-технічних та
телекомунікаційних-досліджень Запорізького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України, м. Запоріжжя, Україна*

SIM-КАРТА, ЯК ОБ'ЄКТ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА МОЖЛИВОСТІ

Сучасний світ – світ цифрових технологій. Цифрові пристрої оточують нас у сферах життя і діяльності людини. Розвивається і вдосконалюється можливість техніки, збільшується її функціонал. Так в останні роки значного розвитку досягли засоби комунікації: смартфони, розумні годинники, системи безпеки типу «розумний дім», пристрої навігації тощо. Всі ці пристрої об'єднує потреба в можливості передачі даних (як за допомогою протоколів глобальної мережі Інтернет, так і «стільникових» протоколів.) Крім того ці можливості мають бути реалізовані в мобільному форматі, щоб уникнути залежності від підключення до дротової мережі Інтернет.

Сьогодні реалізація такого доступу можлива завдяки SIM-картам.

Такий спосіб передачі даних має певні переваги, та не виключає використання злочинцями. Окрім очевидних позитивних сторін, наявні й негативні. З розвитком можливостей техніки збільшуються й засоби і можливості вчинення протиправної діяльності.

Злочинне використання SIM-карт можливо за наступними напрямками:

використання пристроїв з SIM-картами в якості передавачів (наприклад в вибухових пристроях);

«викрадення» SIM-карт шляхом клонування для подальшого використання в шахрайських схемах, найчастіше (але не тільки) – фінансових.

Розглянемо більш детально, що представляє собою SIM-карта, її будову і основні функції, а також які дані можна отримати з неї при проведенні комп'ютерно-технічних досліджень.

Отже, SIM-карта – це різновид SMART-карт, який виконує певні функції, однією з основних є ідентифікація абонента в мережі.

Кожна SIM-карта складається з наступних компонентів:

CPU –процесор;

ROM-пам'ять;

RAM – оперативна пам'ять;

NVRAM-пам'ять;

CRYPTO CTRL – модуль апаратного шифрування;

RNG – апаратний генератор випадкових чисел.[1]

За розмірами SIM-карти поділяються на:

Повнорозмірні (1FF) ;

Mini-SIM (2FF);

Micro-SIM(3FF);

Nano-SIM(4FF);

Вбудована SIM (MFF2).[2]

Повнорозмірні, Mini-SIM (2FF), Micro-SIM(3FF), Nano-SIM(4FF) за своєю будовою є ідентичними, відрізняються тільки розмір пластикового корпусу.

Вбудована SIM (або E-SIM) являє собою чіп, який монтується безпосередньо в пристрій.

Програмна будова SIM-карти суттєво відрізняється від звичних комп'ютерних файлових систем, що ускладнює отримання даних з неї. Файлова система SIM-карти має древовидну структуру (див. рис. 1), яка складається з наступних типів файлів:

MF (Master File) – Головний файл, кореневий каталог файлової системи;

DF (Dedicated File) – виділений файл;

EF (Elementary File) – елементарний файл[3].

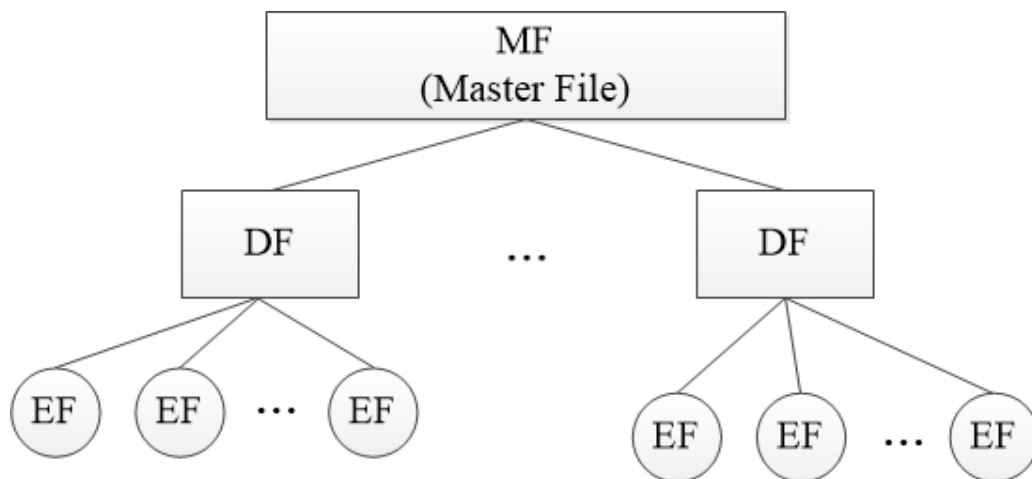

Рис. 1. – Типова структура файлової системи SIM-карти

Саме в елементарних файлах зберігаються дані користувачів.

За допомогою них можна отримати наступну інформацію:

ідентифікатор карти інтегральної схеми (ICCID);

міжнародний ідентифікатор мобільного абонента (IMSI);

назва постачальника (оператора) послуг (SPN);

мобільний код країни (MCC);

код мобільної мережі (MNC);

ідентифікаційний номер абонента мобільного зв'язку (MSIN);

міжнародний довідковий номер абонента мобільної станції (MSISDN);

номери скороченого набору (ADN);

останні набрані номери (LDN);

текстові повідомлення (SMS);

налаштування мови (LP);

перевірка власника картки (CHV1 і CHV2);
 ключ шифрування (Kc);
 порядковий номер ключа шифрування;
 код екстреного виклику;
 номери фіксованого набору (FDN);
 дані про останню зареєстровану вишку (LAI);
 власний номер для набору;
 тимчасовий ідентифікатор мобільного абонента (TMSI);
 код мережі ідентифікатора зони маршрутизації (RIA);
 номери сервісного набору (SDN) [4].

Ці дані можуть мати цінність для органів досудового розслідування, тому може виникнути необхідність в їх отриманні. Та, враховуючи специфічну будову та особливості зберігання даних на SIM-карті при проведенні дослідження необхідно використовувати спеціалізовані програмно-апаратні засоби. Сьогодні в криміналістиці існує досить багато таких комплексів.

В Україні найбільш відомі сьогодні UFED Touch 2 та Oxygen.

Отже, сучасна SIM-карта є досить цінним джерелом отримання інформації, але враховуючи специфіку структури SIM-карти, для отримання даних необхідні спеціальні засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтернет-портал: Publish Україна. Hi-Tech. Як влаштована сім карта. URL: <https://publish.com.ua/hi-tech/yak-vlashtovana-sim-karta.html> (дата звернення: 16.06.2022).
2. Інтернет-портал: Види сим-карт, розміри и названия URL: https://sms-besplatno.rabotayvinter.net/2/view_stati.php?id=372 (дата звернення: 14.06.2022).
3. Електронний ресурс: URL: Guidelines on cell phone forensics/ URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-C13-bd12c48cccb6fefb73982be53dea84c4/pdf/GOVPUB-C13-bd12c48cccb6fefb73982be53dea84c4.pdf> (дата звернення: 15.06.2022).
4. Електронний ресурс: INFOSEC. SIM card forensics: An introduction URL: <https://resources.infosecinstitute.com/topic/sim-card-forensics-introduction/> (дата звернення: 16.06.2022).

Руслан Степанюк

доктор юридичних наук, професор, провідний фахівець з організації наукової роботи Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДНК-АНАЛІЗУ В ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ

Криміналістичний ДНК-аналіз заслужено вважають найбільш точним інструментом ідентифікації особи. Його впровадження стало найбільш вагомою віхою розвитку криміналістики ХХ-го століття. На сьогоднішній день у правоохоронній практиці різних держав світу застосовуються різні техніки ДНК-аналізу, які демонструють надзвичайно високу ефективність у розкритті та розслідуванні злочинів.

В Україні рівень використання відповідних технологій залишається невисоким. Ми вбачаємо наступні основні причини такого становища: 1) відсутність системного бачення сучасних можливостей ДНК-аналізу в правозастосовній практиці та відповідних правових, етичних і організаційних проблем; 2) відсутність належного правового регулювання суспільних відносин у сфері використання ДНК-аналізу в кримінальному судочинстві та ведення національної бази даних ДНК; 3) слабе наповнення національної бази даних ДНК (криміналістичного обліку генетичних ознак людини); 4) низький рівень криміналістичної підготовки правників (слідчих, прокурорів, суддів тощо) у контексті використання ДНК-аналізу в кримінальній процесуальній діяльності.

Спочатку варто відзначити, що в основі різних напрямів використання криміналістичного ДНК-аналізу традиційно знаходиться дві технології.

Перша полягає в дослідженні відмінностей у довжині попередньо оброблених фрагментів ДНК (STR-локусів), що дозволяє визначити індивідуальний ДНК-профіль особи («відбиток ДНК»). Такий ДНК-профіль не містить будь-якої іншої, окрім криміналістично значущої, індивідуальної генетичної інформації про особу, оскільки зазначена технологія не передбачає аналізу генів (кодуючих ділянок ДНК). Тому в спеціальній літературі таку ДНК нерідко називають «смітцевою».

Друга технологія передбачає аналіз відмінностей у послідовності нуклеотидів (SNP). Це значно розширює можливості криміналістичного ДНК-аналізу, але обумовлює цілу низку проблем правового, етичного та методичного характеру, тому що з технічної точки зору дослідження проводиться методами, які дозволяють вторгтись у площину особистого життя людини та вивчати її гени (кодуючі ділянки ДНК). Вказана обставина вимагає особливої уваги щодо законодавчого визначення обсягу допустимого втручання.

Наведемо короткий огляд основних напрямів використання криміналістичного ДНК-аналізу в сучасній практиці правоохоронних органів. Зауважимо, що вони характеризуються різним ступенем точності, тому в різному обсязі допускаються до практичної реалізації в різних країнах.

1. STR-профільовання. Основний на сьогодні метод криміналістичного ДНК-аналізу, що полягає у визначенні індивідуального генетичного профілю

особи за ДНК, виокремленою з людських клітин з ядрами, шляхом дослідження визначеного набору ділянок ДНК (автосомних STR-локусів). Він дає змогу ідентифікувати людину за її біологічним матеріалом. Створені за його допомогою ДНК-профілі зараз є основою баз даних ДНК в усьому світі.

2. Дослідження STR Y-хромосоми – додатковий метод, що дає змогу розрізняти ДНК чоловіків і встановлювати біологічну спорідненість людей за чоловічою лінією. Застосовується як додаток до стандартної панелі автосомних локусів. Він не дає змоги ідентифікувати особу, а тільки допомагає визначити її біологічну спорідненість за чоловічою лінією.

3. Дослідження SNP мтДНК – метод, що дає змогу визначити біологічну спорідненість за материнською лінією, коли клітини з ядрами не збереглися, тому STR-локуси дослідити неможливо. Це є особливо актуальним для дослідження об'єктів, у яких ДНК частково деградувала (наприклад, згорілих чи скелетованих трупів, волосся без цибулини та ін.). Усі родичі за материнською лінією мають однакову мтДНК.

4. Швидке тестування на ДНК-профіль – використання спеціального обладнання, що дозволяє досліджувати біологічні зразки особи, одержуючи ДНК-профіль протягом нетривалого періоду часу. В Україні на цей час наявне устаткування, що надає змогу отримати профіль протягом 90 хвилин. Воно є більш компактним, порівняно із традиційним лабораторним обладнанням, але в обслуговуванні обходиться дорожче через більш високу вартість витратних матеріалів. Використання відповідних приладів виправдано з метою швидкої перевірки певної особи на предмет можливого збігу її ДНК-профілю зі слідом з місця злочину або з базою даних ДНК.

5. Пошук родинних зв'язків за базами даних ДНК – розділ криміналістичного ДНК-аналізу, який передбачає використання державних або комерційних баз даних ДНК з метою виявлення родичів особи, біологічний матеріал (слід або зразок) якої досліджується. При цьому можуть бути використані різні методи пошуку, зокрема часткові збіги автосомних STR-профілів, збіги STR на Y-хромосомі та новітні методи слідчої генетичної генеалогії (IGG).

6. Криміналістичне ДНК-фенотипування. Новітній розділ криміналістичного ДНК-аналізу, який об'єднує три основні напрями, а саме визначення за ДНК зовнішніх ознак людини, її біогеографічного походження та біологічного віку. Відповідні методи поки що не мають достатнього рівня точності результатів, тому застосовуються з метою вирішення завдань орієнтуючого характеру під час розслідування. Також є суттєві застереження правового й етичного характеру.

Зараз у галузі судової генетики впроваджуються новітні платформи криміналістичного ДНК-аналізу, засновані на масовому паралельному секвенуванні (MPS) (секвенуванні наступного покоління (NGS)). Вони дозволяють одночасно аналізувати STR і SNP. Потенційно це ще більше розширить можливості даного розділу криміналістики у протидії злочинності, але поки що існують значні труднощі правового, організаційного та методичного характеру на шляху заміни ними традиційних технологій.

Напря́м № 11

Питання вдосконалення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців експертних установ та працівників поліції

Роман Кірін

доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Ольга Подольхова

заступниця директора Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАВЧАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ

Виходячи з визначення чинним Законом України «Про судову експертизу» [1, ст. 1] (далі – закон про СЕ) поняття «судова експертиза», для обраної теми дослідження можна виділити такі його ознаки:

- 1) судова експертиза - це дослідження;
- 2) проведення дослідження здійснюється на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Натомість, термін «навчання» вживається у законі про СЕ лише один раз – у ч. 2 ст. 21 відносно необхідності «проходити навчання» фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, з відповідної експертної спеціальності. Вказані суб'єкти мають пройти таке навчання в державних спеціалізованих установах (далі – ДСУ) Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст) з урахуванням обмежень, передбачених законом.

В той же час, у ч. 3 ст. 10 закону про СЕ, цю вимогу викладено по іншому, а саме – «пройшли відповідну підготовку» в ДСУ Мін'юсту, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим законом.

Тобто, по перше, є очевидним ототожнення у судово-експертному законодавстві категорій «проходження навчання» та «проходження підготовки».

По-друге, зі змісту закону про СЕ неможливо віднайти кореляцію між вказаними навчальними процедурами та їх практичним втіленням у процесуальних діях – «проведення дослідження на основі спеціальних знань».

По третє, закон про СЕ вживає, окрім поняття «спеціальні знання» низку й інших близьких, і як слідує з його приписів, також ототожнених понять, як то: - «необхідні знання» (ст. 10); - «професійні знання» (ст. 21); «відповідна галузь знань» (ст. 7, 9, 10).

Тож, в умовах відсутності законодавчого розкриття значення перелічених термінів і понять, їх співвідношення, це завдання має не тільки теоретичний а й

цілком актуальний практичний характер, спрямований на сприяння вирішенню можливих проблем у правозастосовних та судових відносинах.

Поняття «навчання» і «підготовка» щодо судових експертів та їх співвідношення. У попередньому дослідженні автори розглядали питання суб'єктного складу та термінологічні питання відносин з підвищення кваліфікації судових експертів [2], де зверталася увага на термін «професійне навчання працівників», який вживається у Законі України «Про професійний розвиток працівників» [3]. Крім того, зі змісту його дефініції також можна виокремити дві важливі ознаки:

- 1) професійне навчання – це процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань;
- 2) процес навчання включає первинну професійну підготовку працівників.

Слід відмітити, що у вказаному законі є застереження, відповідно до якого, первинна професійна підготовка не входить до складу професійного навчання працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців.

Отже, в даному випадку, відносно судових експертів, навчання доречно розглядати в аспекті освіти дорослих - складової освіти впродовж життя, спрямованої на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про освіту» [4] одними із її складників є післядипломна освіта і професійне навчання працівників.

Остання, як зазначено вище, по відношенню до судових експертів передбачає лише перепідготовку, стажування, спеціалізацію та підвищення кваліфікації і може організовуватися на договірних умовах у закладах вищої освіти [3] (далі – ЗВО). Відтак, мова може йти про підготовку (навчання) судових експертів як післядипломну освіту, що передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої освіти та практичного досвіду.

В свою чергу, післядипломна освіта має й внутрішню диференціацію форм здійснення, серед яких включена спеціалізація - профільна спеціалізована підготовка з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності [4].

Звернемо увагу на те, що в освітньому законодавстві термін «навчання» як такий не розкривається. Більше того, на законодавчому рівні відсутня і власне дефініція «освіта». Тому лише на прикладі розкриття особливого виду, а саме – «інклюзивне навчання», можна стверджувати, що навчання є системою освітніх послуг, гарантованих державою. Розумінню подальших зв'язків ланки «освіта» - «навчання» сприяють наведені у Законі України «Про освіту» наступні поняття [4, ст.1]:

- 1) освітня послуга - комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають

визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання;

2) результати навчання - знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів.

Виходячи з тлумачення І.О. Большакової, яка розглядає освіту як процес опанування людиною соціального досвіду шляхом навчання й виховання, які є складовою частиною освіти, та як результат присвоєння особистістю цього досвіду [5, с. 12], можна стверджувати, що навчання є невід'ємною складовою частиною освіти, одним із способів її отримання.

Щодо поняття «підготовка», яке переважно вживається у законі про СЕ та на підзаконному рівні, яким регулюються, серед іншого [6] порядок та умови присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду судової експертизи (експертної спеціальності) працівникам Експертної служби МВС (далі – ЕС МВС), які перебувають на посадах, що передбачають їх залучення до організації та проведення судових експертиз, і проходять підготовку з метою атестації їх як судових експертів, слід зазначити наступне.

Виходячи з припису ч. 2 ст. 10 та ч. 1 ст. 21 закону про СЕ, за ознакою суб'єктів підготовки, слід розрізняти наступні її види: а) підготовка фахівців, які не мають вищої освіти, для ДСУ, що проводять судові експертизи, яка здійснюється ЗВО; б) підготовка фахівців, які мають відповідну вищу освіту, для отримання кваліфікації судового експерта з певної спеціальності.

У першому випадку підготовку судового експерта слід розглядати як первинну, тобто – здобуття особою вищої освіти, яка відповідає виду експертної спеціальності. У другому випадку така підготовка має розглядатися як спеціальна (спеціалізована) - здобуття особою з вищою освітою профільної здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності, яка відповідає вимогам з присвоєння кваліфікації судового експерта.

Останній вид підготовки передбачає два види суб'єктів: - працівники ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта вперше; - працівники ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта за іншим видом судової експертизи (експертної спеціальності); - працівники ЕС МВС, які були тимчасово (безстроково) позбавлені кваліфікації судового експерта та претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта.

Цікавим є досвід транспортного законодавства, яке вживає термін «підготовка водіїв» у такому значенні – «забезпечення закладами одержання громадянами знань ..., вмінь і навичок керування транспортним засобом» [7].

Тож, в нашому випадку, під поняттям «підготовка працівників ЕС МВС» пропонується розуміти систему їх навчання знанням, умінням і навичкам експертного провадження - проведення судової експертизи, експертних досліджень та оформлення їх результатів, для отримання кваліфікації судового

експерта, якої вони не мали, або мали та були тимчасово (безстроково) позбавлені, або за іншим видом судової експертизи (експертної спеціальності).

Склад системи та види підготовки працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта. Система підготовки працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта вперше включає не лише навчальний (освітній) процес, а й низку інших складових процедур, які у підсумку утворюють склад цієї системи із встановленням відповідних суб'єктів, їх прав і обов'язків.

1. Організаційно-навчальний етап - формування папки-справи підготовки працівника ЕС МВС. Справа реєструється в підрозділі документального забезпечення та містить набір документів, передбачений Порядком підготовки [6, п. 3 гл. 2].

2. Навчальний етап – навчання працівника за програмами підготовки судового експерта за відповідною експертною спеціальністю.

3. Післянавчальний етап: 3.1) стадія оформлення та подання документів для розгляду питання про присвоєння кваліфікації судового експерта до Експертно-кваліфікаційної комісії МВС (далі – ЕКК) в електронному вигляді; 3.2) стадія перевірки правильності оформлення поданих документів уповноваженим секретарем ЕКК та занесення результатів перевірки до протоколу.

4. Організаційно-екзаменаційний етап: 4.1) стадія прийняття рішення про допуск працівника до кваліфікаційного іспиту головою (заступником голови) ЕКК; 4.2) стадія включення уповноваженим секретарем ЕКК до порядку денного засідання ЕКК із розгляду питання про присвоєння кваліфікації судового експерта кандидатури працівника;

5. Екзаменаційний етап: 5.1) стадія складання кваліфікаційного іспиту працівником в усній формі; 5.2) стадія оцінки результатів екзамену; 5.3) стадія оформлення відомості кваліфікаційного іспиту; 5.4) стадія складання протоколу засідання ЕКК за результатами кваліфікаційного іспиту; 5.5) стадія присвоєння кваліфікації судового експерта.

6. Реєстраційний етап: 6.1) стадія видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; 6.2) стадія реєстрації свідоцтва в журналі обліку; 6.3) стадія включення до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Види підготовки працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта пропонується класифікувати за такими критеріями:

1. За формою навчання: 1.1) індивідуальна (самостійна) підготовка; 1.2) стажування; 1.3) курсові збори; 1.4) комбінована підготовка (проходження кількох видів підготовки одночасно).

2. За обсягом навчання: 2.1) основна підготовка; 2.2) додаткова підготовка.

3. За часом підготовки: 3.1) основна повторна підготовка; 3.2) додаткова повторна підготовка.

4. За строком підготовки: 4.1) звичайна основна підготовка – до 3 місяців;

4.2) подовжена основна підготовка – до 6 місяців; 4.3) звичайна додаткова підготовка – до 1 місяця; 4.4) подовжена додаткова підготовка – до 2-3 місяців.

5. За формою кваліфікаційного іспиту: 5.1) підготовка зі складанням іспиту очно; 5.2) підготовка зі складанням іспиту в режимі відеоконференції.

Таким чином, в результаті розгляду окремих актуальних питань навчання судових експертів ЕС МВС: - встановлено, що у судово-експертному законодавстві термін «навчання» відносно працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта не вживається, натомість даний процес розуміється як «підготовка працівників»; - сформульовано поняття «підготовка працівників ЕС МВС»; - розкрито склад системи підготовки працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта вперше; - запропоновано класифікацію видів підготовки працівників ЕС МВС, які претендують на присвоєння кваліфікації судового експерта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 27.02.2022).

2. Кірін Р.С. Актуальні питання підвищення кваліфікації судових експертів Експертної служби МВС України / Р.С. Кірін, О.А. Подольхова // Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 вересня 2021 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. 490 с. – С. 396-400.

3. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення 27.02.2022).

4. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 27.02.2022).

5. Большакова І.О. Зміст навчання: до питання сутності поняття / І.О. Большакова // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. - Серія «Педагогічні науки». - Випуск 1/2015 (2). - С. 7-15.

6. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 вересня 2020 р. № 675 // Офіційний вісник України від 22.01.2021 — 2021 р., № 5, стор. 158, ст. 293.

7. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів : постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.02.2022).

Ольга Мердова

кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО 3D КОМПЛЕКСУ «ВІРТУАЛЬНИЙ СИТУАЦІЙНИЙ КОНСТРУКТОР» В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ, ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ І ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Однією з особливостей освітнього процесу нашого часу є зниження інтересу здобувачів освіти до ряду дисциплін, що викладаються. Це обумовлено рядом причин, однією з яких, на наш погляд, є невідповідність застосування «традиційних» форм і методів навчання та можливостей сучасного інформаційного суспільства. Багато в чому, причина полягає в тому, що методи викладання втрачають свою актуальність. Вирішення даної проблеми неможливе без формування у здобувачів освіти стійких пізнавальних мотивів навчання, пізнавального інтересу і постійного прагнення заглиблюватися в сферу пізнання. Саме тому, вважаємо, що розвиток сучасного процесу навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників поліції є не мислимим без впровадження перспективних сучасних технологій в освітній процес, зміни підходів до викладання навчальних дисциплін, застосування різних методик, методів навчання, що трансформують відношення здобувачів/здобувачок вищої освіти до опанування навчальних дисциплін, розвивають в них не тільки спеціальні (фахові) компетентності, а й загальні компетентності, які являють собою динамічне поєднання когнітивних та метакогнітивних навичок, демонстрацію знань і розуміння, міжособистісних, інтелектуальних та практичних навичок, етичних цінностей.

Усвідомлюючи це, у 2019 році авторським колективом Донецького державного університету внутрішніх справ (прим. – тоді ще Донецького юридичного інституту МВС України) було прийнято рішення щодо створення інноваційного інструменту освітньої діяльності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, - Програмного 3d комплексу «Віртуальний ситуаційний конструктор», який з 2020 року активно використовується в освітньому процесі.

Зазначений інноваційний продукт призначений для створення інтерактивних 3d сцен, що імітують різні місця правопорушень, за допомогою інтуїтивно зрозумілого інтерфейсу (мал. 1). Програма має можливості створення 3d сцен правопорушень в квартирі, магазині, кафе, на відкритій місцевості, місця дорожньо-транспортних пригод, використовуючи так звану бібліотеку засобів: людей, слідів, речових доказів, знарядь вчинення злочинів, автотранспортних засобів, перехресть, дорожніх знаків тощо.

*“Бібліотека”
інструментів для
моделювання сцен*

Мал. 1. Приклади можливостей програмного 3d комплексу «Віртуальний ситуаційний конструктор»

Зазначимо, що створені 3d сцени повністю інтерактивні, вони дозволяють дослідити територію і об'єкти в режимі реального часу, переміщуватися об'єктом з можливістю його перегляду з будь-якого ракурсу вимірювати та фіксувати локалізацію матеріальних об'єктів на віртуальному місці події, здійснювати фіксацію окремих елементів місця події тощо.

Використання програмного 3d можливе на всіх видах професійного навчання поліцейських: первинної професійної підготовки; підготовки у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання; післядипломної

освіти; службової підготовки. Його використання можливе в межах опанування освітніх компонент кримінально-процесуального, адміністративно-процесуального, криміналістичного спрямування, у тому числі спецкурсів.

Наголосимо, що зазначена авторська розробка інноваційного інструменту освітньої діяльності отримала схвальну оцінку з боку керівництва Міністерства внутрішніх справ України, яке рекомендувало розглянути можливість використання програмного 3d комплексу «Віртуальний ситуаційний конструктор» у всіх закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських [1].

Серед основних переваг використання програмного 3d комплексу «Віртуальний ситуаційний конструктор» в процесі навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників поліції, на нашу думку, слід віднести такі:

- можливість використання готових (типових) ситуацій, а також моделювання ситуацій для кожного конкретного випадку, у тому числі різного рівня складності з урахуванням ступеня кваліфікації, підготовленості осіб, що навчаються;

- можливість поєднання логічного та образного способу засвоєння інформації;

- активізація освітнього процесу за рахунок посилення наочності;

- інтерактивність взаємодії педагога із здобувачами/здобувачками освіти;

- гнучкість і інтеграція різного роду типів мультимедійної навчальної інформації (можливість періодичного оновлення програмного продукту: розширення функцій, технічних і навчальних можливостей);

- підвищення комунікативності суб'єктів освітнього процесу;

- можливість створення як групових, так і індивідуальних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лист МВС України «Про програмний 3d комплекс «Віртуальний ситуаційний конструктор» від 26.05.2020 №16440/22-2020.

Напрям № 12**Економічна безпека та державне регулювання економіки*****Володимир Панченко***

доктор економічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ:
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Економічна безпека суб'єктів господарювання є значною й актуальною проблемою, оскільки на сьогоднішній день в Україні досі не розроблено ефективного організаційно-правового механізму для цього. Економічна безпека проявляється в стабільному стані функціонування підприємства, запобіганні витоку комерційної, бухгалтерської інформації, прояв здатності протистояти економічним ризикам в ринкових умовах. Для підвищення рівня економічної безпеки суб'єкт господарювання має розробити програму антикризового менеджменту, працювати над системою захисту внутрішньої інформації.

Вивченням питання економічної безпеки суб'єктів господарювання займалися такі науковці: О.О. Мельник, Н.Й. Реверчук, Л.Г. Чистоклетов та інші. Питаннями раціонального управління підприємством в економічних умовах господарювання займалися: О.І. Бланк, М.М. Кузьмін, Г.В. Осовська, Ф.Ф. Хміль.

Л.М. Худолій вказує, що система економічної безпеки кожного підприємства є індивідуальною, її повнота і дієвість залежать від чинної в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, виділених керівниками підприємств, від розуміння кожним з працівників важливості гарантування безпеки бізнесу, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств. Надійна економічна безпека підприємства можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації. Ця система забезпечує можливість оцінити перспективи зростання підприємства, розробити тактику і стратегію його розвитку, зменшити наслідки фінансових криз і негативного впливу нових загроз та небезпек [5].

Під економічною безпекою розуміють якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови працездатності системи, розвиток у рамках цілей, поставлених перед системою, а у випадках виникнення різних загроз (зовнішніх та внутрішніх) система, яка здатна протистояти їм та відновлювати свою працездатність.

Правове забезпечення економічної безпеки розуміється Н.В. Зачосовою, Р.К. Чакаловим як «процес правової регламентації економічних відносин і реалізації правових приписів, спрямованих на забезпечення необхідних умов для розвитку бізнесу, стабільності господарської діяльності, а також організації її захисту від впливу різних зовнішніх і внутрішніх загроз» [3, с. 37]

Є.М. Білоусов виділяє такі економічні загрози: пов'язані зі змінами економічних факторів у ході реалізації основної мети чи стратегії діяльності підприємства, втрата ліквідності, зменшення оборотних засобів, недостатня ритмічність виробництва, падіння обсягів ділової активності, зменшення оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, поява неліквідних дебіторських зобов'язань, зменшення рентабельності та прибутковості тощо [1, с. 60].

Разом із тим економічну безпеку М.Е. Каратоновим пропонується розглядати і через стан захищеності економіки. При цьому в такому разі це не тільки захищеність відповідних національних інтересів, а й готовність, а також здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства [4, с. 28].

М.П. Денисенко та Є.В. Третяк вказують, що у процесі реалізації головної мети, управління економічною безпекою підприємства націлене на вирішення таких основних завдань, а саме:

- забезпечення ефективної фінансової діяльності підприємства;
- зростання прибутковості та ринкової вартості підприємства;
- забезпечення своєчасного виявлення та усунення загроз і небезпек фінансовій безпеці підприємства;
- забезпечення ефективного управління фінансовими ризиками підприємства [2, с. 61].

Можна визначити економічний механізм суб'єкта господарювання як цілісну систему методів господарювання, форм менеджменту персоналу, технологією виробництва, інструментів державного регулювання та ринкових відносин, які визначаються забезпеченням ефективності роботи підприємства (прибуток або соціальний ефект).

У результаті проведеного дослідження, виявлено, що правова база забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності складається з:

законодавчих актів, які характеризують базу правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності (Конституція України, Господарський кодекс);

законодавчі акти, постанови КМУ, укази Президента, що регулюють різні галузі економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності (Цивільний Кодекс України, Податковий Кодекс України, Митний Кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України та інше);

законодавчі акти, що визначають напрямки захисту прав суб'єктів господарювання (Закон України «Про охоронну діяльність», Закон України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про державну податкову службу в Україні», «Про національну поліцію»).

У механізмі забезпечення економічної безпеки об'єктивно мають поєднуватися ринкові й державно-адміністративні методи й важелі. Таке поєднання проявляється у використанні економічних важелів управління

забезпеченням економічної безпеки. Економічні (ринкові) важелі регламентуються адміністративно-правовими методами. У свою чергу, адміністративні методи спираються на певну правову базу й використовують ринкові важелі регулювання процесу забезпечення економічної безпеки [2, с. 63]

Висновки. Постійна необхідність визначення економічного стану суб'єкта господарювання, своєчасного виявлення причин відхилення його показників від нормативних або запланованих значень робить систему економічної безпеки одним з головних регуляторів економічного стану. Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва є його стабілізаційним і адаптивним інструментарієм, складною функціональною одиницею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоусов Є. М. Засади господарсько-правового регулювання та економічної безпеки України. *Право та інновації*, 2015. № 3 (11). С. 59-65.
2. Денисенко М. П., Третяк Є. В. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економіка та держава*, 2018. № 12. С. 59–63.
3. Зачосова Н. В., Чакалов Р. К. Правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 4 (04). 2017. С. 34-38.
4. Каратонов М. Е. Финансовая безопасность и финансовый контроль в условиях рыночных отношений. *Юрист*. 2006. № 6. С. 25–34.
5. Худолій Л. М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. *Ефективна економіка*, 2011. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=455> (дата звернення: 01.05.2022).

Єлизавета Селіщева

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії» Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

ІНТЕГРОВАНІ СТРУКТУРИ – ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Інтегровані структури, як правило, виникають у наслідок злиття виробничих, наукових, організаційних ресурсів і банківського капіталу, що забезпечує їх симбіоз, який дає синергетичний ефект і поштовх щодо інноваційного розвитку.

Інтегровані структури характеризуються різноманітністю організаційно-правових форм. Крім того, до основних критеріїв класифікації стратегічних бізнес-моделей процесу інтеграції більшість вчених відносять: тип інтегрованої структури; територію присутності та масштаб бізнесу; капітал та джерела фінансування розвитку; принципи об'єднання, систему управління та взаємозв'язки між підприємствами інтегрованої структури; галузеву приналежність, основні види діяльності [3]. Найбільш поширеними формами інтегрованих структур є транснаціональні компанії (корпорації), холдинги, альянси, конгломерати, консорціуми, корпорації, асоціації, концерни, картелі, синдикати, трести, союзи. Проте, метою створення інтегрованих структур здебільшого є:

- якісний контроль за умовами поставок сировини і подальшого збуту продукції;
- зниження витрат;
- зростання виробничих потужностей;
- оптимізація управління підприємницькими ризиками;
- підвищення якості продукції;
- впровадження інноваційних технологій і продукції.

Досягнення зазначених цілей при створенні інтегрованих структур стає можливим насамперед завдяки позитивному синергетичному ефекту, який, як правило, виникає в інтегрованій структурі. Здебільшого синергетичний ефект проявляється у вигляді скорочення витрат і підвищення обороту товарів за рахунок створення повного циклу від виробництва до реалізації товару; скорочення операційних витрат; отримання певних пільг і дотацій (від держави – коли елемент структури має таке право або від контрагента – за рахунок збільшення обсягу) тощо.

Інтегровані структури є більш активно-адаптивними до умов зовнішнього середовища, вони мають більший інноваційний потенціал. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інноваційний потенціал є сукупністю науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних і культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо),

необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки [2]. Саме в інтегрованій структурі спостерігається концентрація всіх цих складових.

Маючи міцні зв'язки, структурні одиниці інтегрованої структури отримують доступ до інформаційних баз одне одного, що дозволяє запроваджувати інноваційні технології і товари (роботи, послуги). У випадку, коли до інтегрованої структури входять наукові або навчальні елементи, її інноваційний потенціал значно зростає, тому у подальшому ми зосередимо дослідження на інтегрованій структурі до складу якої входить науковий сегмент.

Інтегровані структури сьогодні є однією з найбільш ефективних форм організації інноваційних процесів. Інтегрована структура, яка утворюється шляхом об'єднання бізнес сегментів із сегментами науки та освіти може функціонувати на основі симбіозної взаємозалежності між різними державними і бізнес суб'єктами за принципом синергізму [1]. При цьому до найбільшої переваги такої інтегрованої структури можна віднести вільний доступ усіх його учасників до інновацій. Інтегрований підхід дозволяє не тільки забезпечити оперативне отримання бізнес сегментами інтегрованої структури інформації щодо переваг нових технологій (товарів, робіт, послуг), а і зменшити витрати на транзакції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Носенко Ю.М. Інноваційні агрокластери як форма інтеграції науково-освітньої діяльності та бізнесу. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 77-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2020_5_10 (дата звернення: 10.06.2022)
2. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04 лип. 2002 р. № 40-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. (дата звернення: 10.06.2022)
3. Щербак В.Г. Особливості функціонування інтегрованих структур бізнесу як базису інноваційного розвитку підприємництва. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2020. № 6. С. 81-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutden_2020_6_11 (дата звернення: 11.06.2022)

Зінаїда Смутчак

докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри менеджменту та економіки Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Альона Абдель Салам

завідувачка відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Важливим складником будь-якої національної економіки, в якому існують відносини щодо міжнародного обміну фактором виробництва – робочої сили, яка має властивість переміщуватися по світу в пошуку більш привабливих умов її продажу є ринок праці. І саме від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурної трансформації української економіки. Міграційна активність з України загрожує не тільки втратою активного трудового потенціалу, а й суттєвим зменшенням демографічного потенціалу країни, що потребує впровадження дієвих заходів щодо стабілізації даного процесу.

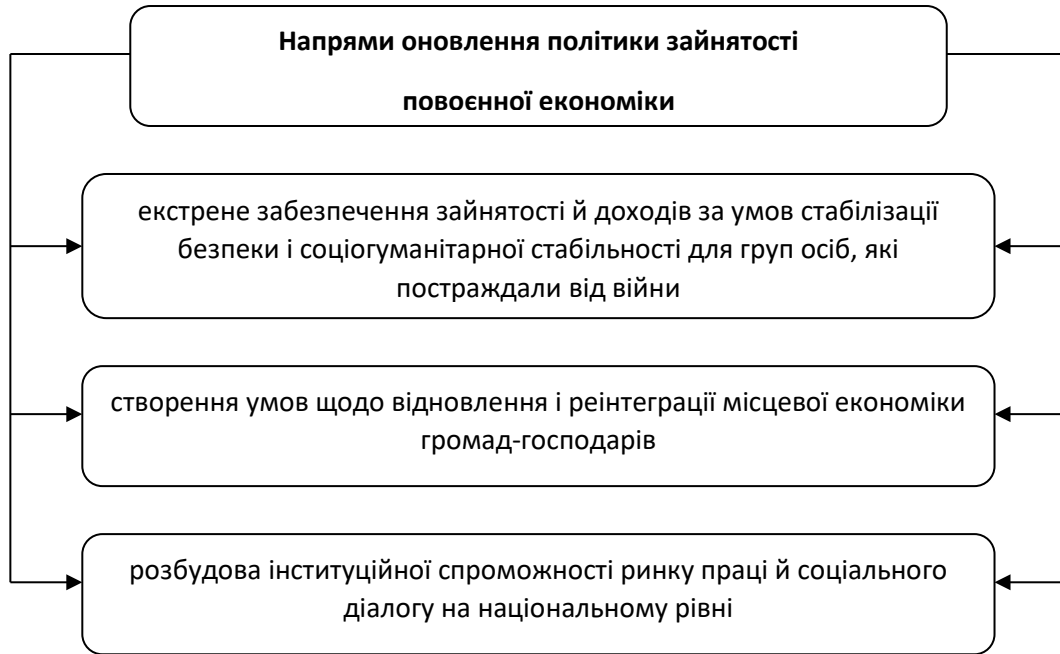
Російська агресія в Україні спричинила руйнівну гуманітарну кризу, надавши поштовх найшвидшому вимушеному переміщенню населення з часів Другої світової війни. Після 24 лютого 2022 року відбувся від'їзд більш ніж 5,23 мільйона біженців, які рятувалися від бойових дій у сусідніх країнах, а саме у Польщі, Румунії, Молдові, Угорщині та Словаччині. Значна кількість біженців – понад 1,48 мільйона осіб – виїхали в інші країни. Водночас через військову агресію приблизно 7,7 мільйона осіб стали внутрішньо переміщеними (станом на 17 квітня 2022) [1]. У цілому, за оцінками, впливу бойових дій, зазнало до 70% населення України [2]. Крім того, 208 тис. громадян країн, які не є членами ЄС, зокрема багато працівників-мігрантів та студентів, утекли з України в сусідні країни. Близько 2,75 мільйона з загальної кількості біженців – особи працездатного віку. 43,5 відсотка з них, або 1,2 мільйона, раніше мали роботу, яку втратили або залишили. Українська економіка вже сильно постраждала від агресії. Через пошкодження інфраструктури та закриття підприємств у багатьох районах країни економічна діяльність припинилася. За деякими орієнтовними оцінками, 50% підприємств закрилися, а інфраструктурні об'єкти, будівлі, дороги, мости, лікарні, школи та інші матеріальні активи загальної вартістю від 60 до 100 мільярдів дол. США [3] були пошкоджені або зруйновані у перший місяць конфлікту. Внаслідок закриття українського судноплавства в Чорному морі експорт зернових із країни скоротився приблизно на 90%, а загальний обсяг експорту – наполовину. У результаті цих серйозних економічних наслідків ВВП України у 2022 році, як очікується, істотно знизиться, при цьому наявні оцінки

різняться. У березні 2022 року МВФ оцінив утрати величиною від 25% до 35%, тоді як Всесвітній банк прогнозує втрати у 2022 році на рівні 45% ВВП. У випадку продовження затяжної кризи і розширення її масштабів 90% населення може стикнутися з бідністю або ризиком бідності, втратою 18 років соціально-економічних досягнень України та поверненням до рівня бідності, який востаннє був зафіксований у 2004 році. В контексті зазначеного, слід зауважити, що значно змінилась і географія вакансій: збільшилась частка вакансій для віддаленої роботи, а деякі українські компанії активно розміщують вакансії за кордоном (насамперед у Польщі) [4].

Внаслідок економічних потрясінь, супроводжуваних масштабними внутрішніми переміщеннями населення та потоками біженців, відбуваються величезні втрати робочих місць і доходів населення. За оцінками МОП, у поточній ситуації активної фази конфлікту порівняно з ситуацією до конфлікту втрачено 4,8 мільйона робочих місць, що становить 30% робочих місць, які існували в Україні до початку конфлікту. У разі негайного припинення бойових дій могло б настати швидке покращення ситуації та відновлення 3,4 мільйона робочих місць, завдяки чому втрати у сфері зайнятості скоротилися б до 8,9%. У випадку подальшої військової ескалації втрати у сфері зайнятості можуть зрости ще більше, до 7 мільйонів робочих місць, або 43,5%. Крім того, криза справила значний вплив на українську систему соціального захисту, що виразилося у збільшенні видатків і зменшенні надходжень. У результаті цих серйозних економічних наслідків ВВП України у 2022 році, як очікується, істотно знизиться, при цьому наявні оцінки різняться. У березні 2022 року МВФ оцінив утрати величиною від 25% до 35% [5], тоді як Всесвітній банк прогнозує втрати у 2022 році на рівні 45% ВВП [6]. У випадку продовження затяжної кризи і розширення її масштабів 90% населення може стикнутися з бідністю або ризиком бідності, втратою 18 років соціально-економічних досягнень України та поверненням до рівня бідності, який востаннє був зафіксований у 2004 році [4].

Варто зауважити, що криза в Україні може спричинити потрясіння на ринку праці також у сусідніх країнах, перш за все в Угорщині, Молдові, Польщі, Румунії та Словаччині. У випадку продовження бойових дій українським біженцям доведеться залишатися у вигнанні довше, що спричинить додаткове навантаження на ринки праці та системи соціального захисту цих сусідніх держав, а у багатьох із них призведе до зростання безробіття.

Можливості відновлення економіки та соціально-трудової сфери потрібно вишукувати ще під час воєнних дій – на територіях, не задіяних у конфлікті. Будь-які можливості слід використовувати задля відродження інституцій, ринків і підприємств; реконструкції інфраструктури; відновлення довіри й очікувань. По завершенні воєнних дій слід використати дивіденди миру задля поліпшення життя й добробуту населення. Найголовнішим задля швидкого відновлення економіки є забезпечення робочими місцями та можливостей гідної зайнятості. Це вже наразі потребує формулювання основних принципів і напрямів оновленої політики зайнятості повоєнної економіки, яка має включати три основні напрями (рис. 1).

Рис. 1 Напрями оновлення політики зайнятості повоєнної економіки

Перший має орієнтуватися на екстрене забезпечення зайнятості й доходів за умов стабілізації безпеки і соціогуманітарної стабільності для груп осіб, які постраждали від війни. Другий напрям має передбачати створення умов щодо відновлення і реінтеграції місцевої економіки громад-господарів. І останній напрям створення й розвитку робочих місць має базуватися на принципах концепції гідної праці та передбачати розбудову інституційної спроможності ринку праці й соціального діалогу на національному рівні

Успіх відновлення соціально-трудової сфери – це базові засади створення й підтримки національного лідерства, формування економічних умов зниження рівня конфліктності й напруженості у поствоєнному суспільстві, що знижує рівень витрат на заходи безпеки і суттєво зменшує рівень криміналізації суспільства. Запровадження спеціально орієнтованих заходів, спрямованих на створення робочих місць саме для молоді, які звільнятимуться з лав Збройних Сил України, під час війни й відразу після встановлення миру має бути економічним і політичним імперативом державної політики зайнятості й донорських асигнувань. Крім того, зусилля мають спрямовуватися на збереження і стабілізацію персоналу підприємств. Значні резерви у цьому напрямі містять гнучкі форми організації праці та її оплати. Збереження людського потенціалу держави є її найвищим цільовим пріоритетом. У період воєнних дій і в часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження й використання людського капіталу мають бути особливо максимально ефективними. Важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення залишається забезпечення мобільності робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє задоволенню потреб підприємств у робочій

силі. Досить великою проблемою для України є міграція висококваліфікованої робочої сили, що може перерости у національну катастрофу. Особливої актуальності набуває відсутність достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регіональних особливостей міграції українців за кордон та кількісних потоків міграційного капіталу, розміри яких становлять вагому частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни. Ситуація є загрозливою не для нинішніх поколінь, оскільки зараз маємо позитивний ефект наповнення бюджету переказами трудових мігрантів. Але у довготривалій перспективі, коли трудові мігранти набуватимуть статусу емігрантів та приєднуюватимуться до численної української діаспори, вказаний ефект поступово втрачатиме своє значення. Варто наголосити, що до трудової міграції вдаються особи не лише поставлені у безвихідні умови через складну соціально-економічну ситуацію та військову агресію з боку росії. Модульні обстеження доводять, що профіль особистісних якостей мігранта включає такі риси, як активність, ініціативність, цілеспрямованість, готовність інвестувати і долати численні труднощі, тобто – це профіль потенційного підприємця. І, що найважливіше, трудові мігранти мають здібність інтеграції у чужорідне економічне та культурне середовище. Отже, досі невирішена проблема повернення трудових мігрантів ускладнюється новою вимогою щодо розбудови якісної, ефективної, позбавленої бюрократії, дискримінації та недофінансування системи реінтеграції трудових мігрантів, що і визначає перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. UNHCR, Ukraine Refugee Situation, as at 24 April 2022 [УВКБ ООН, Ситуація з біженцями в Україні станом на 24 квітня 2022 р.]. URL: <https://data.unhcr.org/en/> (дата звернення: 08.06.2022).
2. The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term, Policy Notes and Reports No. 59, April 2022. URL: <https://ideas.repec.org/> (дата звернення: 08.06.2022).
3. Оцінка Уряду України, процитована у UNDP, The Development Impact of the War in Ukraine: Initial Projections [ПРООН, Вплив війни в Україні на розвиток: початкові прогнози]. URL: <https://www.undp.org/> (дата звернення: 08.06.2022).
4. UNDP, UNDP's response: WAR IN UKRAINE [ПРООН, Відповідь ПРООН: війна в Україні]. URL: <https://www.undp.org/>
5. IMF, Ukraine: Request for Purchase under the Rapid Financing Instrument and Cancellation of Stand-by Arrangement - Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine, March 2022 [МВФ, Україна: запит на закупівлю за інструментом оперативного фінансування і скасування угоди стенд-бай – прес-реліз; звіт персоналу; заява Виконавчого директора по Україні, березень 2022 р.]. URL: <https://www.imf.org/en/> (дата звернення: 08.06.2022).
6. World Bank, Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region, April 2022 [Світовий банк, Економічне зведення по Європі та Центральній Азії, весна 2022 р.: війна у регіоні]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/> (дата звернення: 08.06.2022).

Шалімова Наталія

*докторка економічних наук, професорка, декан економічного факультету,
Центральноукраїнського національного технічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

**ПРИНЦИП КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ І
НЕОБХІДНІСТЬ ПОВІДОМЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ОРГАНАМ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В РОБОТІ НЕЗАЛЕЖНИХ АУДИТОРІВ**

Іншою проблемою є регламентування можливості повідомлення інформації за результатами аудиту, в першу чергу обов'язкового, не зважаючи на необхідність дотримання аудитором професійного принципу конфіденційності. Аудитор, виконуючи завдання з обов'язкового аудиту, формує свою думку про достовірність фінансової звітності значною мірою для забезпечення реалізації суспільних (публічних) інтересів, він може мати професійний обов'язок та право не повною мірою дотримуватися такого фундаментального принципу, як конфіденційність, у зв'язку з необхідністю розкриття інформації, щонайменше, органам, які здійснюють регулювання діяльності суб'єктів суспільних (публічних) інтересів, що має бути санкціоновано законодавством.

В МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» зазначено, що в деяких країнах аудитор фінансової установи має встановлений законом обов'язок надавати звіт про випадок шахрайства органам нагляду, а в інших країнах – надавати звіт про викривлення органам влади, якщо управлінський персонал або ті, кого наділено найвищими повноваженнями, не вживають заходів щодо усунення недоліків (п. 43, Д65) [5].

У вітчизняному законодавстві також існують подібні вимоги, зокрема у Законах України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [2], «Про банки і банківську діяльність» (ст. 9 «Банківський нагляд на консолідованій основі», (ст. 70 «Зовнішній аудит банку»)) [1], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. 16-1 «Нагляд на консолідованій основі») [3].

Згідно із Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [4] аудитор та суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані при наданні аудиторських послуг забезпечити етичну професійну поведінку із дотриманням пріоритету суспільних інтересів, загальних норм моралі, принципів незалежності та об'єктивності, професійної компетентності, конфіденційності та професійної таємниці. професійна таємниця аудитора - інформація (матеріали, документи, інше), що стала відома аудитору в процесі надання аудиторських послуг та відповідає таким ознакам: є невідомою або не є загальнодоступною для широкого кола осіб; розголошення якої може завдати шкоди інтересам особи, яка звернулася до аудитора, суб'єкта аудиторської діяльності.

В Міжнародному Кодексі етики для професійних бухгалтерів [6] фундаментальні принципи включають: чесність, об'єктивність, професійна компетентність та належна уважність, конфіденційність та професійна поведінка. Отже, принцип «confidentiality», який передбачає поважати конфіденційність інформації, отриманої в результаті професійних та ділових відносин, включає в себе конфіденційність та професійну таємницю в трактуванні вітчизняного законодавства. Окрема увага приділена випадкам, при яких аудитор може мати обов'язок розкрити певну інформацію або коли таке розкриття може бути прийнятним.

Вітчизняним Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [4] передбачено, що згідно з принципом конфіденційності та професійної таємниці аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані зберігати конфіденційність інформації, отриманої під час надання аудиторських послуг, не розголошувати відомостей, до яких вони мають доступ під час надання аудиторських послуг, і не використовувати їх у власних інтересах або в інтересах третіх осіб. Принцип конфіденційності та професійної таємниці не повинен перешкоджати реалізації положень Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Аудитор та аудиторська фірма не несуть дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання:

1) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо вони діяли в межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

2) Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації про професійного учасника ринків капіталу або емітента, цінні папери якого допущені до торгів на регульованому фондовому ринку або щодо цінних паперів якого здійснено публічну пропозицію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам.

Отже, існують певні неузгодженості між вимогами Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [4] та вимогами інших Законів України, оскільки відсутня згадування про можливість повідомлення інформації Національному банку України.

Також варто звернути увагу, що в Міжнародному кодексі етики оперують такими випадками: 1) розкриття вимагається законом; 2) розкриття дозволено законом та схвалено клієнтом або організацією, яка наймає аудитора; 3) наявний професійний обов'язок або право розкриття, якщо це не заборонено законом. Регламентуючи права та обов'язки незалежних аудиторів в інших законах, в

першу чергу в питаннях обов'язковості подання певної інформації, доцільно орієнтуватися на рекомендації міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року №2121-III (із змінами та доповненнями) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року №361-IX (із змінами та доповненнями) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 08.06.2022)
3. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року №2664-III (із змінами та доповненнями) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
4. Закон України Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року №2258-VIII (із змінами та доповненнями) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення: 08.06.2022).
5. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2016-2017 Edition. URL: <https://www.ifac.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-other> (дата звернення: 08.06.2022).
6. Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). URL: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-English-2020-IESBA-Handbook_Web-LOCKED.pdf (дата звернення: 08.06.2022).

Напряг № 14

Сучасні проблеми та перспективи обліку, оподаткування, аналізу, аудиту, фінансів, менеджменту, інформаційної економіки

Viktoriiia Hmyria

Ph.D. in Economics, Associated Professor, Department of Economics, Enterprise and Marketing Cherkasy State Business College, city of Cherkasy, Ukraine

Anna Pylypenko

Student of the Department of Entrepreneurship [ISMA](#), Graduate School of Information Systems Management, city of Riga, Latvia

FINANCIAL MECHANISMS FOR REGULATING THE INVESTMENT ACTIVITIES OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REGION

Agricultural production occupies an important place in the economy of Ukraine. Today, this sector ensures the efficient functioning of the entire national economy. Financial resources play a crucial role in ensuring the effective development of agricultural production. This is due to the seasonal gap between investment and inflow of funds and the continuity of reproduction processes.

Most investments in Ukraine are formed in the agro-sphere - agribusiness attracts with its potential. Already, Ukraine is a leader in the world in the production and export of many food products, and this is less, compared to comparable countries, efficiency and yield. Ukrainian agribusiness is gradually ceasing to be a raw material. For the first time, the export product №1 was not grain, but the product of processing - sunflower oil. Investors understand that the agricultural sector is a promising industry, and Ukraine is one of the best countries for agriculture in the world.

The development of agricultural production in Cherkasy region is largely determined by the pace and proportions of investments for the introduction of the latest and most environmentally friendly technologies in crop production, animal husbandry and processing. Due to this, there is an intensification of the economic process, which in turn expands the possibilities of accelerating scientific and technological progress, productive use of labor, financial and material resources, and others.

In order to attract investors' funds to agricultural producers of Cherkasy region, it is more expedient to work with investors on individual projects. The main task is to argue the proposed project. Such arguments include: high profitability of the project, the optimal level of risk, the presence of managers in enterprises who have the opportunity to work effectively in market conditions; the possibility of vertical diversification of activities.

There are two areas of investment in agricultural production. The first direction is when the investor invests directly in production. The advantages of this direction are that investments come immediately in large quantities, and management is carried out by the investor. The second direction is when the investor and agricultural production jointly realize investments on the basis of one of the productions of agricultural

products. The advantages of this direction are that investments are not large, and therefore can be realized without significant investments, the project can be carried out on the basis of diversified agricultural production.

In developed countries, state regulation and financial support of agricultural production is an essential part of the financial mechanisms of the economy. The study of theoretical aspects of the functioning of financial mechanisms for regulating the investment activities of agricultural production in the region revealed the lack of consensus of scientists on the definition and economic content of this concept. In turn, the critical study of different points of view of individual authors allowed to identify and formulate the defining features of the financial mechanism for regulating the investment activities of agricultural production in the region. It was found that the financial mechanism of regulation of investment activity positions a bunch of complex branched processes, financial methods, tools, levers of influence on investment activity to increase the economic efficiency of economic activity of economic entities. Given the regional context of support for agricultural production, it is determined that the financial mechanisms for regulating investment activities have certain features in the regional context of its formation and application to agricultural production.

The availability of resource potential of the region is perhaps the most important condition in the formation and use of financial mechanisms for regulating investment activities. The structure of natural resources, quality, size of their reserves, directions of economic development affect the consumer and financial potential of the region. Consumer potential or effective demand is directly related to the sources of income of the population of the region, which in turn form the financial potential.

The financial potential of the region is determined by the level of profitability of profitable enterprises, the volume of loans and investments, deposits of legal entities and individuals. Equally important is the geographical location of the region, which is determined by the "targeting" of the geographical object, which shows the connections with the environment.

New production technologies require technical and technological re-equipment of domestic industries and transfer to a qualitatively new level of functioning, so the impact of scientific and technological progress on regional development is associated with the spread of new mechanisms, machines, materials, technologies, methods of agricultural production management. which will increase production volumes and ensure its competitiveness in the market.

Financial mechanisms for regulating the investment activities of agricultural production occupy the middle ground in the process of substantiation and selection of possible options for investing financial resources in agricultural production.

REFERENCES:

1. Bondarenko, NV, Bechko, PK, Vlasyuk, SA, & Kobylyansky, MO (2021). Investment and innovation priorities for development of regulatory mechanisms of entrepreneurial activity of agricultural production.
2. Sinenko, OO (2021). Improving the financial mechanism in the field of regional agribusiness.

3. Katan, LI, & Dobrovolskaya, OV (2018). Financial and credit state regulation of agro-industrial complex in the structure of functions of the financial mechanism.
4. Melnik, SI, Svinous, IV, Furman, IV, Trofimova, GV, & Zubchenko, VV (2021). Development of integration and cooperative relations in investment activities of agricultural enterprises. *Agrosvit*, (21-22), 10-18.
5. Palamarenko, Ya. V. (2019). Advantages and disadvantages of financial planning in agricultural enterprises of Ukraine. *Regional Business Economics and Management*. 2019. № 2 (62). p. 98-104.

Баранов Віталій

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та економіки Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ В ІТ-СФЕРІ

Традиційні підходи у сфері проєктного менеджменту орієнтовані на роботу з матеріальними об'єктами. Специфіка управління ІТ-проєктами полягає у більшості випадків у взаємодії з не матеріальними складовими, а безпосередньо процес управління є більш динамічним та ускладнюється внаслідок численних змін вимог як бізнес-середовища, так і власників проєкту. Сьогодні управління ІТ-проєктами переросло в окремих напрямках проєктного управління який охоплює: контроль над розробкою відповідного прикладного програмного забезпечення та можливості встановлення необхідного обладнання, модернізація мережі замовника, аналітичну обробку та управління даними, а також моніторинг реалізації ІТ-проєктів, як послуги та інше. Як і у традиційних проєктів реалізація ІТ-проєктів передбачає суворий контроль трьох основних складових: час, обсяг, вартість. Успішність реалізації проєкту залежить від майстерності менеджера створити необхідний баланс реалізації названих факторів.

Різні підходи проєктного менеджменту та відповідні різні інструменти які використовуються в кожному конкретному проєкті здійснюють прямий вплив на життєвий цикл проєкту. Проєктному менеджеру важливо обрати такий підхід який дозволить найбільш ефективно скоординувати процес запуску і мінімізувати потенційні ризики впровадження нової технології. Важливо запобігти помилки та форс мажорні обставини які можуть призвести до значних фінансових затрат при доопрацюванні проєкту на останніх етапах життєвого циклу.

Відомо що життєвий цикл кожного проєкту містить у собі п'ять основних фаз: ініціація, планування, реалізація, моніторинг та завершення [1, с. 48].

Розглянемо деякі відмінності які зустрічаються в управлінні ІТ-проєктами:

1. Розробка життєвого циклу з використанням предиктивної моделі. За такого підходу менеджеру та проєктній групі необхідно вірно оцінити обсяг робіт та межі майбутнього проєкту, скласти розклад, а також порахувати витрати до впровадження проєкту. Реалізація проєкту від першого до останнього етапу відбувається чітко згідно з попереднім планом, при цьому початок наступного етапу неможливий без завершення попереднього.

2. При використанні ітеративної моделі необхідно щоб усі етапи планування були визначені заздалегідь, але оцінка затрат виконується під час виконання самого проєкту. Така особливість пов'язана з циклічністю виконуваних ІТ-робіт. Наприклад, процес розробки програмного забезпечення відбувається одночасно з налагодкою продукту та корегуванням можливих проблем на минулих етапах впровадження проєкту.

3. Використання адаптивної моделі нагадує ітеративний підхід, але відрізняється довшим етапом планування який займає майже два тижні. Після тривалого планування відбувається циклічна робота над проектом протягом коротких проміжків часу. В якості прикладу використання такої моделі також може слугувати розробка програмного забезпечення яка ведеться практично безперервно. Відбувається доопрацювання і налагодження програмного продукту, в результаті чого з'являється нова версія з розширеним функціоналом, або якщо цього потребує ситуація і зміни кардинальні, створюються принципово нове програмне рішення.

Слід звернути увагу що IT-проектам притаманні певні особливості які їх відрізняють від класичних проектів [2, с. 117].

1. Велика частина IT-проектів потребує відносно великих витрат бюджету. Так, створення IT-інфраструктури, її модернізація та подальше супроводження потребують регулярних вкладень, що для деяких замовників несе додаткові ризики та незручності. Також великий бюджет вимагає високий рівень відповідальності та компетенції проектних менеджерів.

2. Визначити ефективність IT-проекту не завжди можливо в грошовому виразі. Впровадження програмного продукту або нової інформаційної системи може прямо не впливати на зростання прибутку, але створить необхідні умови для підвищення загальної ефективності. Також прискорена обробка даних за допомогою нових програмних рішень може призводити до змін в організаційній структурі підприємства, модернізацію бізнес-процесів і т. ін.

3. Більшість робіт, а іноді й весь проект, може виконуватись на умовах аутсорсингу [4]. Так, аналітичні проекти часто виконуються зовнішніми фахівцями, оскільки традиційно існує дефіцит професіоналів даного профілю.

4. Характеризується великою кількістю конфліктних ситуацій між проектними менеджерами та менеджерами різних ланок та кінцевих користувачів що пояснюється багатьма зовнішніми та внутрішніми факторами. Ця особливість обумовлена певним розривом між очікуванням від кінцевого результату та чітким формуванням вимог як до програмного продукту, так і до технічних завдань. Слід відзначити що під час роботи над проектом можливі зміни в умовах його реалізації, а також може змінюватись як сама мета проекту так і її якісні показники. Названі зміни постійно контролюють та узгоджують на усіх рівнях майбутніх користувачів.

5. Важливість недопущення будь-яких технічних помилок. Збій програмного продукту або нової інформаційної системи практично відразу торкається великого кола споживачів і може призвести до повної зупинки важливих бізнес-процесів. В IT-проектах особова відповідальність співробітників за кінцевий результат набагато вище ніж у класичних проектах.

6. Для IT-проектів характерна велика чисельність ризиків. Надважливим та критичним є практично все – недотримання строків реалізації, перевищення бюджетів, відхилення планової трудомісткості і т. ін.. Слід сказати що висока напруженість та детальне опрацювання елементів календарного графіка,

ітераційний характер всіх робіт це все характерно для ІТ-проектів. Відстеження матеріальних та нетрудових ресурсів як правило проблем не викликає [3, с. 6].

Слід зазначити що визначення економічної ефективності можливо розглядати з такої сторони: зважаючи на те що велика кількість ІТ-проектів є унікальними (напрямую залежать від конкретних користувачів та замовників), то статистика впровадження як така відсутня. Всі розрахунки потенційних прибутків це лише прогнозовані величини які несуть певну ймовірність. Більш точно можливо порахувати статті витрат, але знову ж таки й ці цифри будуть орієнтовні зважаючи на те що велика частина проектів змінюється у процесі розробки та реалізації [4, с. 13].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене можна відмітити що управління ІТ-проектами це не лише самостійний напрям у проектному менеджменті, але і достатньо складний процес для реалізації якого необхідно враховувати велику кількість факторів та потенційних ризиків. Слід розуміти що як і будь-який проект він потребує вагомій затрати на реалізацію, а численні ризики у випадку їх настання значно збільшують матеріальні та трудові витрати. Для запобігання конфліктних ситуацій між різними учасниками проекту необхідна сувора проектна документація та своєчасне узгодження усіх змін які вносяться у проект. Також слід мати на увазі що економічна ефективність проекту носить лише прогнозний характер, зважаючи на велику динаміку змін вимог до проекту та ітеративний характер робіт що виконуються.

Успішний ІТ-проект – це результат великих зусиль усіх учасників проекту, який потребує відповідної компетенції та особливих професійних навичок, а його вдала реалізація забезпечить конкурентну перевагу на ринку та принесе комерційний успіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрієнко О.К. Управління проектами в бізнес-об'єднаннях малих і середніх підприємств: посібник Київ: 2017. 77 с.
2. Невмержицький О.В. Аналіз сучасних моделей, орієнтованих на знання, та методів прийняття рішень. Інформаційні технології проектування. 2013. №13. С. 119-125.
3. Міцура О.О., Олефіренко О.М. Управління інноваційними проектами: конспект лекцій. Суми:Сумський державний університет, 2012. 92с.
4. Проскурін М. В. Модель системи управління ІТ-проектами на основі машинного навчання. Вісник Національного технічного університету ХПІ. Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проектами. 2019. № 1. С. 42–50.
5. Чумаченко І.В., Морозов В.В., Доценко Н.В., Чередниченко А.М. Управління проектами: процеси планування проектних дій: підручник / Київ: КРОК, 2014. 673 с.

Дмитро Гордієнко

головний судовий експерт сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Дмитро Бандурко

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії» з галузі знань 07 – Управління та адміністрування за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування»,
Центральноукраїнського національного технічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

Анастасія Бідненко

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Центральноукраїнського національного технічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

РЕТРОСПЕКТИВА ТРАКТУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Розвиток бухгалтерського обліку, який лежить в основі теоретичних концепцій і положень, відбувається у тісному зв'язку і взаємодії. Причому цей зв'язок має різноманітні форми поєднання з іншими науками і науковими дисциплінами. Розуміння сутності бухгалтерського обліку неможливо без пізнання такого зв'язку і відповідних законів інших наук. Особливої актуальності це набуває в умовах сьогодення, коли неможливо розглядати облік лише заради самого обліку, адже синергійний ефект можна отримати лише поєднанням знань і практичних навиків суміжних галузей [3, с. 100-101].

Організаційна розосередженість взаємопов'язаних у просторі й часі функцій планування, обліку, контролю, аналізу, регулювання ускладнює управління економічними процесами, які відбуваються в основних сферах діяльності підприємств, породжує «розсіювання» відповідальності, неузгодженість дій, дублювання функцій, недостатність інформації тощо. Усе це знижує можливості обґрунтовано і своєчасно приймати управлінські рішення, послаблює систему управління в багатьох напрямках її функціонування з усіма наслідками, що випливають із цього [4, с. 218]. Особливо актуальним це є при дослідженні взаємозв'язків не лише функцій управління, а й при визначенні взаємозв'язків бухгалтерського обліку із іншими науками, у т.ч. і юридичними.

Метою даного дослідження є розгляд ретроспективи трактування бухгалтерського обліку як юридичної науки, що є актуальним для теорії обліку і його взаємозв'язків із іншими науками.

Існує кілька версій походження теорії первісності віднесення обліку до юридичних наук. Відомо, що спочатку бухгалтерський облік отримав

трактування як юридична наука, що підтверджується з декількох джерел.

Першим автором, що дав юридичне трактування бухгалтерського обліку, був Едмонд Дегранж. Він ввів поняття господарської операції і стверджував, що за кожною операцією стоїть мінімум дві особи. Кожна господарська операція представляла собою, по суті, юридичний акт, в якому міститься зобов'язання одержати і право віддати.

Найбільш повно розвинув юридичний напрям Джузеппе Чербоні, вчення якого отримало назву логісмографія (бухгалтерський облік розглядається як частина юриспруденції). Своє бачення Дж. Чербоні сформував під впливом ідей глави тосканської школи Франческо Марчі який створив це вчення; прихильниками і продовжувачами вчення були: Джузеппе Россі, Клітофонт Белліні, Ф.А. Боналумі, Д. Маса, Вінченцо Джітті, Карло Чербоні (його робота «Основні початки логісмографії» в обробці М.В. Пясецького була опублікована в журналі «Рахівництво»). Сутність логісмографії зводилася до трактування господарства як сукупності інтересів групи осіб, яким відкриваються окремі рахунки і при проведенні господарських операцій між ними встановлюються юридичні взаємини. При цьому господарські операції поділялися на економічні, юридичні та адміністративні, а метою бухгалтерського обліку було, перш за все, відображення суми власних коштів, вкладених власником у підприємство. Таким чином, в основі юридичної (правової) теорії лежить рівність дебету і кредиту, виведена з рівності прав і зобов'язань кожної господарської операції.

Юридичний напрям довгий час був панівним майже у всіх країнах. Одночасно з юридичним трактуванням бухгалтерського обліку виникло і його економічне тлумачення.

Родоначальником юридичного напрямку бухгалтерського обліку вважається Нікколо Д'Анастасіо, який робив акцент на обліку відносин, обліку прав і обов'язків суб'єктів названих відносин. Н. Д'Анастасіо і Д. Кріппо стали попередниками трьох італійських наукових шкіл: ломбардська, тосканська, венеціанська. Названі школи здійснювали синтез юридичних та економічних цілей обліку.

Розвиток облікової думки знаходив вираз у появі нових дисциплін, а саме:

- логісмографія – вчення про бухгалтерський облік, як про частину юриспруденції, засноване на принципах персоналістичності і дуалістичності;
- статмографія – синтез ідей вчених італійських шкіл;
- органологія – вчення про підприємство як про живий організм;
- контологія – наука про рахунки, тобто логіка рахунків;
- статмологія – об'єкт вивчення баланс;
- логісмологія – вчення, побудоване на принципах достовірності, своєчасності, повноти, хронології, специфічності, однорідності;
- лемалогія – вчення про залишки.

Аналіз зв'язків бухгалтерського обліку із складом наукових напрямків знань дає можливість стверджувати, що більшість дослідників виділяють загально визнані наукові напрямки, а специфічні – виокремлюються у залежності від спрямування їх наукового дослідження. При цьому, майже всі науковці-

дослідники виділяють існування взаємозв'язку обліку з правом, зокрема:

бухгалтерського обліку з правовими (юридичними) науками: Васькин Ф.І. і Свободіна М.В.; Євдокимов В.В. і Грицишен Д.О.; Кабилова Н.К., Доспалінова Ш.А. і Оразалінов Е.Н.; Максимова В.Ф.; Петрова В.Ф.; Пісоченко Т.С.; Сопко В.В., Сопко В.В., Сопко О.В.; Стельмащук А.М. і Смоленюк П.С.; Швець В.Г. тощо;

бухгалтерського обліку з правом (правовими дисциплінами і правовою практикою): Дусмурадов Р.Д.; Козлова М.О.; Кулько З.Н.; Макогон Ю.А. і Качур В.А.; Семенишена Н.; Харченко О.М. і Сазіна Г.О. тощо.

Правові основи бухгалтерського обліку виступають частиною більш загального поняття – судової (правової) бухгалтерії. Правова (юридична) бухгалтерія нерозривно зв'язана з фінансовим, податковим та кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою та кримінологією [1, с. 6].

Справедливим, на нашу думку, є висловлювання, що деякі реально існуючі і перспективні міждисциплінарні зв'язки правової бухгалтерії із суміжними галузями права та їх практичний потенціал залишаються ще недостатньо вивченими і запитаними як бухгалтерами, так і юристами [2, с. 115].

Відображаючи загальногосподарські і загальноекономічні закони суспільства, бухгалтерський облік розвивається у взаємозв'язку з іншими фундаментальними науками, стаючи інформаційною основою для ряду прикладних наук, у тому числі і права. Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що відсутня єдність у термінології при визначенні взаємозв'язку бухгалтерського обліку і права, так зустрічаються поняття «юридичні науки», «правові науки», «юриспруденція», «правознавство», «наукові правові дисципліни і правова практика». Всі ці питання будуть об'єктом наших подальших досліджень і наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дондик Н.Я., Дондик Г.П. Судова бухгалтерія. К.: Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
2. Козлова М.О. Міждисциплінарні та трансдисциплінарні зв'язки бухгалтерського обліку. *Вісник ЖДТУ (Серія: Економічні науки)*. 2012. № 4 (62). С. 111-116
3. Пугаченко О.Б. Взаємозв'язок бухгалтерського обліку і права. *Вісник Черкаського університету, серія: Економічні науки*. 2014. № 12 (305). С. 100-109
4. Пугаченко О.Б. Організаційні проблеми та можливості поглиблення взаємозв'язку функції обліку з іншими функціями управління процесами сфери матеріального забезпечення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки*. 2010. № 3 (53). Ч. 2. С. 218-222

Леся Кононенко

*кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

Яна Пильникова

завідувачка сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Іван Петренко

головний судовий експерт групи автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Рубіжне, Україна

**ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ І БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКВИ**

Реалії сьогодення свідчать про невідповідність сучасних теоретичних засад бухгалтерського обліку вимогам сучасної глобальної економіки та інформатизації суспільства [1]. Багато науковців фахівців-практиків акцентують увагу на необхідності трансформації організації та методології бухгалтерського обліку під впливом інноваційних цифрових технологій.

Відповідно до розширення функцій бухгалтерського обліку, що можуть бути реалізовані з використанням інноваційних цифрових технологій, сучасні науковці відповідно до тенденції диференціації обліку та виокремлення його складових у відповідності з різними запитами, ставлять як проблему необхідність зміни назви бухгалтерського обліку, виокремлення та ідентифікації таких його складових, як стратегічний, управлінський тощо.

Розвиток інноваційних цифрових технологій обумовлює трансформацію організації та методології бухгалтерського обліку. Як, у свій час, розвиток подвійної бухгалтерії був обумовлений розвитком капіталізму, так і розвиток інноваційних цифрових технологій обумовлює трансформування бухгалтерського обліку. Вплив інноваційних цифрових технологій на методологічні, методичні та організаційні аспекти обліку настільки значний, що науковці пов'язують його з новою парадигмою у розвитку облікової теорії, що обумовлено Четвертою промисловою революцією. Так, проф. Н.М. Малюга з огляду постіндустріальних тенденцій розвитку економічної системи виокремлює нову парадигму бухгалтерського обліку – «Подвійну інформаційну динаміку» [3]. Сутність цієї парадигми полягає в уточненні змісту і складових нових об'єктів: інтелектуального капіталу, природно-ресурсного потенціалу та

інформації – порядку їх визнання, ідентифікації та оцінювання, особливостей відображення інформації у звітності. Вона базується на інноваційних інформаційних технологіях та інноваційних завданнях обліку, виникнення яких обумовлено перерозподілом економічних ресурсів в економічній системі. Виникнення нових об'єктів бухгалтерського обліку спричинено їх «дематеріалізацією», що обумовлено специфікою розвитку інноваційних цифрових технологій.

Оскільки на підприємстві вся облікова інформація концентрується в різноманітних електронних облікових системах, то ризики, пов'язані з комп'ютерно-інформаційними системами, величезні. Важливу роль при цьому відіграє підтримка на сучасному рівні інформаційної архітектури (сукупність інформаційних систем і потоків між ними), що забезпечує обробку й зберігання облікової інформації в умовах зростаючих вимог до швидкодії й надійності, а також забезпечення всебічного захисту даних від несанкціонованого доступу [4, с. 223].

С.Ф. Легенчук наголошує, що на сучасному етапі у національній системі обліку використовується синтез диграфічної і уніграфічної науково-дослідних програм бухгалтерського обліку, що базується на диграфічній програмі. Гіпотетичну модель С.Ф. Легенчука структури диграфічної науково-дослідної програми бухгалтерського обліку на основі моделі І. Лакатоса, яка складається з «твердого ядра», «негативної евристики», «захисного паску» і «позитивної евристики».

С.Ф. Легенчук зазначає, що на сучасному етапі впровадження інноваційних цифрових технологій є можливим забезпечити прогресивний розвиток подвійного бухгалтерського обліку шляхом кристалізації його «твердого ядра», який має залишатися незмінним. Проте «захисний пасок» (допоміжні гіпотези, які необхідно переробити або повністю змінити, якщо це необхідно для забезпечення прогресивності існуючої науково-дослідної програми бухгалтерського обліку) повинен стати основним об'єктом удосконалення при приведенні бухгалтерського обліку до нових вимог користувачів інформації. У разі появи аномалій і «контрприкладів», для забезпечення адекватності бухгалтерського обліку слід удосконалити або привести у відповідність захисний пасок (форми звітності і методи оцінки, системи калькулювання). При цьому «тверде ядро» (рахунки, подвійний запис, баланс, документування, інвентаризація) залишається незмінним [2]. Проте, у фаховій літературі у контексті трансформування організації і методики бухгалтерського обліку під впливом інноваційних цифрових технологій розглядається можливість змінності структури «твердого ядра».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кононенко Л.В., Юрченко О.В., Гай О.М. Теорія бухгалтерського обліку в умовах становлення глобальної економіки та інформатизації суспільства. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. № 170. Дніпро: ПДАБА, 2021. С. 83-87 URL:

<http://http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/911> (дата звернення: 17.05.2022).

2. Легенчук С.Ф. От парадигм Т.С. Куна – к научно-исследовательским программам И. Лакатоса: отечественные особенности и перспективы применения концепций философии науки в бухгалтерском учете. *Аудит и финансовый анализ*. 2009. № 6. URL: <https://auditfin.com/fin/2009/6/Legencuk/Legencuk%20.pdf> (дата звернення: 15.05.2022).

3. Малуго Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 548 с.

4. Пугаченко О.Б. Особливості аудиту інформаційних систем і технологій. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2009. випуск 16 ч. II. С. 223-228.

Віта Макаренко

старший судовий експерт сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми

Віталій Вініченко

старший судовий експерт групи автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ВИТРАТ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Розвиток ринкових відносин, реорганізація сільськогосподарських підприємств і становлення різних форм власності в аграрному секторі економіки зумовили значні зміни методології та організації бухгалтерського обліку в Україні.

Значно розширились повноваження організацій по відображенню власних господарських операцій. Вони самостійно обирають методи оцінки виробничих запасів та способи обчислення собівартості робіт, розробляють облікову політику, визначають конкретні методики, форми та техніку ведення і організацію бухгалтерського обліку. Інакше кажучи, в наш час централізовано приймаються тільки загальні правила бухгалтерського обліку, а конкретизація їх та механізм виконання розробляються в кожному підприємстві самостійно виходячи з умови його діяльності.

Основною галуззю сільськогосподарського виробництва, яка забезпечує потребу населення в продуктах харчування та є базою для розвитку тваринництва і дає сировину для промисловості є рослинництво. Під впливом природних факторів сільське господарство має ряд особливостей, що впливають на ведення бухгалтерського обліку в цілому, і витрат зокрема.

Ціна продукції на ринку є наслідком взаємодії попиту та пропозиції. Під взаємодією законів ринкового ціноутворення в умовах вільної конкуренції ціна продукції не може бути вище або нижче за бажанням виробника або покупця, вона вирівнюється автоматично. Інша справа — затрати, які формують собівартість продукції. Вони можуть зростати або знижуватися в залежності від об'єму споживаючих трудових і матеріальних ресурсів, рівня техніки, організації виробництва та інших факторів. Отже, має множину важелів витрат, які він може привести в дію при розумному керівництві.

Методологічні та методичні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та їх розкриття у фінансовій звітності визначає Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» та Інструкція про застосування Плану рахунків в бухгалтерському обліку активів,

капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій (далі — інструкція), яка затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291[3,4].

Згідно з вище зазначеним, виділяють такі два поняття як витрати виробництва та витрати діяльності. Перше з них означає, що витрати пов'язані з виробництвом продукції, робіт, послуг; друге — витрати беруть участь у формуванні фінансових результатів підприємства.

Положенням встановлено, що витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

Витрати визнаються витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені. Витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені. Якщо актив забезпечує одержання економічних вигод протягом кількох звітних періодів, то витрати визнаються шляхом систематичного розподілу його вартості між відповідними звітними періодами [5].

Так як Положення не дає визначення витрат виробництва, автори по-різному підходять до цього питання.

Наприклад, Загородній В.П. визначає витрати виробництва, як сукупність витрат живої праці та праці уречевленої в засобах виробництва, на всіх стадіях створення продукції [5]. І виділяє дві групи витрат: поточні витрати, що здійснюються безперервно і в процесі виробництва постійно відновлюються та одноразові витрати у формі вкладів кошти у виробничі фонди до початку виробництва.

Для ефективно організації бухгалтерського та управлінського обліку необхідно використовувати економічно обґрунтовану класифікацію витрат за різними ознаками. Це допоможе не тільки краще враховувати витрати, але і точніше їх аналізувати, а також виявляти відповідні співвідношення між окремими видами витрат і розраховувати ступінь їх впливу на рівень собівартості і рентабельності виробництва [6].

Щодо класифікації витрат, то і тут зустрічаються різноманітні погляди авторів щодо питання класифікації витрат з метою їх обліку та управління. Зокрема, Ф. Ф. Бутинець, Л.В. Чижевська та Н.В. Герасимчук виділяють три напрямки класифікації витрат, в основу яких покладено принцип: різні витрати для різних цілей [5].

Так на їх думку існують наступні види витрат:

вичерпані (спожиті) витрати – це збільшення зобов'язань або зменшення активів у процесі поточної діяльності для отримання доходу звітного періоду;

невичерпані (не спожиті) витрати – це збільшення зобов'язань або зменшення активів у процесі поточної діяльності для отримання доходу або іншої вигоди в майбутніх періодах;

собівартість продукції (товарів) – це витрати безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції, з придбанням товарів для реалізації. У виробничій сфері до таких витрат належать витрати (сировина і матеріали, заробітна плата виробничих виробників з відрахуванням від неї, амортизація тощо), пов'язані з функцією виробництва продукції, що формують її історичну собівартість.

Іншу класифікацію мають витрати відповідно до П(С)БО 16 «Витрати»

За ступенем залежності від обсягів діяльності витрати поділяються на змінні та постійні.

Змінні називаються витрати, величина яких змінюється пропорційно зміні обсягів виробництва (випуску). Звідси, розмір цих витрат на кожну одиницю продукції залишається незмінним. До постійних відносять витрати, величина яких не змінюється або майже не змінюється (умовно-постійні витрати) при зміні обсягу виробництва.

За способом включення до собівартості витрати поділяються на прямі та непрямі.

Витрати на виробництво конкретного виду продукції, які безпосередньо включаються до її собівартості на підставі первинних документів, називаються прямими. Непрямі витрати - це витрати на виробництво, які не можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкта витрат економічно доцільним шляхом і тому потребують розподілу.

Отже, чітке визначення витрат і розумна їх класифікація підвищує ефективність обліку, підсилює його аналітичність й можливості виявлення резервів підвищення результативності виробничої та комерційної діяльності.

Аудиторська діяльність в Україні регулюється законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність № 2258-VIII від 21.12.2017 року [1]. Цей закон визначає правові засади аудиту фінансової звітності, провадження аудиторської діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають при її провадженні.

Головною метою аудиторської діяльності є надання користувачу упевненості в тому, що фінансова звітність відповідає фактичному стану справ у господарстві на певну дату. Для досягнення цієї мети аудиторю потрібно дослідити, як функціонує господарство в цілому.

Видатний американський вчений і практик Роберт Монтгомері писав, що факти відображені у фінансових звітах, є предметом аудиторської перевірки. Обов'язком аудитора є висловити думку про фінансовий стан підприємства в цілому у формі аудиторського висновку [7].

Основна передумова аудиту – взаємна зацікавленість підприємства в особі його власника, держави в особі податкової інспекції і самого аудитора в забезпеченні реальності й достовірності фінансової звітності.

Основними джерелами інформації аудиту фінансових результатів є:

баланс (форма №1);

звіт про фінансові результати (форма №2);

звіт про рух грошових коштів (форма №3);

звіт про власний капітал (форма №4);

примітки до річної фінансової звітності (форма №5);

декларація про доходи підприємства;

бухгалтерські реєстри з обліку виробничих затрат, реалізації та фінансових результатів, а також реєстри аналітичного обліку [2].

Аудит витрат на виробництво продукції в сільському господарстві повинен вирішувати такі основні завдання:

перевірка відповідності системи внутрішніх розпоряджень чинним нормативним актам і установчим документам;

перевірка правильності складання і умов виконання господарських договорів;

дотримання чинного порядку встановлення і застосування цін, тарифів, а також розрахунково – платіжної дисципліни;

перевірка організації, методології і техніки ведення бухгалтерського обліку витрат на виробництво продукції;

експертиза вірогідності обліку витрат на виробництво готової продукції;

розробка та представлення обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення організації системи контролю, бухгалтерського обліку і розрахункової дисципліни, підвищення ефективності програм розвитку, зміни структури виробництва і видів діяльності;

Таким чином аудит повинен служити реалізації таких основних завдань, які стоять перед виконавчим органом управління підприємством:

забезпечувати послідовну та ефективну діяльність підприємства;

дотримуватись основної стратегії підприємства;

забезпечувати збереження активів;

сприяти своєчасному та повному відображенню витрат в обліку в обліку.

Аудит витрат на виробництво продукції в сільському господарстві слід проводити у порядку зворотному до того, за яким її формують бухгалтери. Тобто спочатку беруть загальну величину витрат, потім перевіряють кожну статтю або елемент, з яких склалися витрати; в свою чергу, кожен з елементів розкладається на ті величини, з яких отримана його сума. Для цього відкривається відомість по цих розрахунках, а потім вже звертаються до первинних документів. Так з гори до низу, від синтетичних реєстрів через аналітичні аж до первинних документів, перевіряється формування витратної частини. Це відомий аудиторський метод.

Аудит витрат на сільськогосподарських підприємствах необхідно виконувати за таким планом:

1. Проведення аналізу результатів фінансово-господарської діяльності підприємства. На даному етапі аудитор вивчає загальний стан підприємства. Тобто аналізує, які види діяльності підприємства мають найбільший вплив на результати його фінансово-господарської діяльності, виявляє, від яких факторів це залежить, яким чином проходили зміни.

2. Аналіз витрат підприємства за елементами. На даному етапі аудитор визначає питому вагу окремих видів витрат у загальному обсязі витрат підприємства та в собівартості готової продукції.

3. Контроль собівартості готової продукції та послуг. На даному етапі перевіряється відповідність кваліфікації витрат підприємства існуючим нормативним вимогам типової кваліфікації статей витрат. Вивчається метод обліку витрат і калькування собівартості готової продукції та послуг з переробки давальницької сировини, існуючий підприємстві, та номенклатура елементів витрат, яка використовується в системі фінансового обліку підприємства.

4. Складання організаційної та технологічної схеми виробництва різних видів продукції. Даний етап необхідно включати до плану аудиту з метою вивчення технологічного процесу виробництва, знання якого допоможуть правильно визначити собівартість кожного виду продукції. Особливо це важливо тому, що продукція рослинництва може бути сировиною для тваринництва, а також і реалізовуватись як готова продукція.

5. Проведення аудиту правильності формування та порядку ведення бухгалтерського обліку собівартості готової продукції. Виконання аудиту на цьому етапі потрібно розпочати після додаткового вивчення існуючих нормативних вимог щодо порядку формування собівартості готової продукції в сільському господарстві та чинного законодавства щодо обліку витрат.

Крім цього обов'язково необхідно переконатися в тому, що на підприємстві складено Наказ про облікову політику та його пункти відповідають всім необхідним вимогам. В подальшому протягом виконання аудиторської перевірки порядок ведення фінансового обліку окремих елементів собівартості готової продукції буде перевірятися відповідно до Наказу підприємства про облікову політику.

6. Підготовка загальних висновків та розробка рекомендацій. Завершальним етапом аудиту витрат на підприємстві є складання аудиторського висновку, що представляє собою документ з юридичним статусом, який повинен відповідати вимогам Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та національним нормативам аудиту; тобто це думка аудитора про достовірність бухгалтерської звітності, в якому представлені:

рекомендації з організації незалежного обліку окремих елементів собівартості готової продукції;

шляхи щодо зниження собівартості готової продукції;

рекомендації щодо збереження активів підприємства;

можливі шляхи з удосконалення технології виробництва;

альтернативні методи придбання сировини та матеріалів.

Проведення аудиту на підприємстві допоможе виявити всі недоліки і слабкі місця обліку витрат та відображення результатів у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності. Аудит забезпечує не тільки перевірку достовірності інформації, а й розробку пропозицій, за допомогою яких облік і раціональне використання ресурсів дає можливість оптимізувати господарську діяльність підприємства[7].

Отже, проаналізувавши велику кількість літературних джерел та наукових видань, в яких значну увагу науковці приділяють обліку та аудиту витрат, можна зробити висновки, що дане питання є досить актуальним в наші дні, особливо це

стосується сільськогосподарських підприємств, де правильна класифікація та вибір методу обліку підвищать його ефективність, підсилять аналітичність і нададуть можливість виявлення резервів підвищення результативності виробничої та комерційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність від 21.12.2017 № 2258-VIII
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 (zareestrovano v Міністерстві юстиції України 28.02.2013 за № 336/22868).
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318 (zareestrovano v Міністерстві юстиції України 19.01.2000 за № 27/4248).
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999, № 291 (zareestrovano v Міністерстві юстиції України 21.12.1999 за № 893/4186).
5. Бутинець Т. А., Чижевська Л. В., Береза С. Л. Бухгалтерський облік. Навчальний посібник. – Житомир; ЖІТІ, 2000. – 672 с.
6. Голов С. Ф. Управлінський бухгалтерський облік. – К. : Скарби, 2000. – 382с.
7. Павликівська О. І. Організація аудиту вират на виробництво в цукровій промисловості // Вісник ЖДТУ. – 2004. – №4(26). – С.197-201.

Сергій Марчишинець

завідувач відділу економічних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Полтава, Україна

Валентина Костюк

головна судова експертка відділу економічних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Полтава, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ АНУЇТЕТНИХ ПЛАТЕЖІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У сьогоднішніх умовах розвитку конкурентоспроможної економіки країни, однією з основних фундаментальних задач є підвищення ефективності управління її фінансовим сектором, оскільки його успішне функціонування створює можливості для залучення та спрямування фінансових інвестиційних потоків у найбільш привабливі галузі економіки, і тим самим, сприяти економічному її зростанню.

Загальний рівень розвитку фінансового ринку в Україні залишається досить низьким. Найрозвинутішою його складовою залишаються комерційні банки. Така ситуація типова для країн із перехідною економікою і є результатом незавершеності законодавчого регулювання діяльності фінансових інститутів та ринків, а також невизначеності в довгостроковій перспективі національної економічної політики щодо приватизації, валютного регулювання, кредитування, управління інфляційними процесами тощо. Тому, як наслідок, невеликий та недосконалий фінансовий ринок не виконує притаманних йому функцій, зокрема мобілізації капіталу для стимулювання розвитку реального сектору економіки, ефективного розподілу фінансових ресурсів, зниження рівня неповернення фінансових ресурсів, диверсифікації інвестиційного портфелю, ефективного управління кредитним набором як для комерційного сектору економіки, так і для держави в цілому.

Окремої уваги потребує дослідження питання забезпечення підтримки платіжного балансу установ з забезпеченням відповідного рівня ліквідності та кредитоспроможності учасників ринку. Виконуючи сучасні комерційні операції, фінансові установи використовують не разові платежі, а послідовність надходжень або виплат протягом певного періоду. Це може бути серія доходів і витрат деякого підприємства, регулярні та нерегулярні внески для створення фондів і т. д. Така послідовність називається потоком платежів. Потік односпрямованих платежів з рівними інтервалами між послідовними платежами протягом певної кількості років називається *ануїтетом або фінансовою рентою* [2].

Сфера поширення та застосування ануїтетів як певної форми платежів є, на нашу думку, одним з найважливіших аспектів фінансового управління.

Розглядається дана економічна категорія при дослідженні питань прибутковості цінних паперів, аналізі інвестиції, регулярних внесків в пенсійний фонд, регулярних внесків до профспілкового фонду, виплаті відсотків по цінних паперах, обслуговування кредитів і т.д.

Специфічні особливості «ануїтету», можуть вирізняються в залежності від сфер та галузей фінансів де вони застосовуються:

1. Як сфери кредитування (банківська сфера). *Ануїтетний платіж* - рівний по сумі щомісячний платіж за кредитом, який включає суму нарахованих відсотків і суму основного боргу. Ануїтетом називають потік платежів однакового розміру, що надходять через рівні проміжки часу. Проміжок часу між двома послідовними платежами при нарахуванні відсотків називають розрахунковим. Графік погашення виплати боргу і відсотків за кредитом, коли виплати встановлюються періодично рівними сумами через рівні проміжки часу, називають ануїтетним. Ануїтетом може називатися не тільки сума періодичного платежу, але й фінансовий інструмент, вид графіка погашення фінансового інструменту та інші похідні поняття [1].

2. Як вид державної позики. *Ануїтет* - різновиди щорічної державної позики, від якої кредитор щорічно одержує дохід (ренту) у вигляді процента, який встановлюється з розрахунком на поступову сплату кредитної суми (боргу) та процентів з нього. Ануїтет може використовуватися для сплати позики (наприклад, іпотечної) або інвестицій (наприклад, щомісячного плану заощадження).

3. Сфера пенсійного забезпечення. *Ануїтет* - це періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі. Також можна розглядати як систему державного, так і не державного пенсійного забезпечення, яка представлена на ринку фінансових послуг недержавними фінансовими установами, які пропонують різні умови (відсоткова ставка, термін відрахувань, мінімальна сума відрахувань, граничний термін дії програми, індексація вкладу, наявність додаткових можливостей в обслуговування накопичених коштів на рахунку).

Розглядаючи даний вид ануїтетних платежів потрібно враховувати, що державою визначені (в сфері державного пенсійного забезпечення) обов'язкова щомісячна відсоткова ставка, за якою суб'єкт господарювання здійснює відрахування через чітко визначені проміжки часу до державного цільового пенсійного фонду. В свою чергу, тривалість періоду, протягом якого здійснюються дані відрахування, специфіка виконуваної роботи впливає на трудовий та безпосередньо страховий стаж та на суму пенсійних виплат (ануїтетні платежі). Але дана категорія ануїтетних платежів носить реверсний характер, в основі якого закладено час виходу на пенсійне забезпечення [7].

4. Страховий сектор. Страховий (життєвий) ануїтет – це послідовність платежів, які здійснюються протягом рівного проміжку часу (місяць, квартал, рік тощо), доки фізична особа жива. Він може бути n -річним, тобто обмеженим до n років, виплачуватися пожиттєво (пожиттєвий ануїтет), відстроченим (коли

сплата починається після певної кількості років). Ці платежі можуть здійснюватися на початку періоду виплати (ануїтет-пренумерандо) або в кінці (ануїтет-постнумерандо).

Важливішу роль пожиттєві ануїтети відіграють у пенсійному страхуванні. Так, пенсійне страхування може розглядатися як система придбання відстрочених страхових ануїтетів, таких, що виплачуються після виходу на пенсію. Також страхові ануїтети відіграють важливу роль при страхуванні на випадок втрати працездатності фізичною особою, пов'язаної з травмою або професійною хворобою. Страховий сектор та його взаємозв'язок з усіма галузями економічної діяльності, дають йому змогу глибоко інтегруватися в їх підприємницьку діяльність і впливати як на фінансові результати, так і на суми сплачених податків. Тому порядок оподаткування страховиків, особливо тих, які здійснюють довгострокове страхування життя, повинен бути максимально виваженим і раціональним [5].

В цілому пенсійні та страхові платежі можна розглядати як певну форму довгострокових кредитів, джерелом формування яких є фізичні особи (працівники). Дані фінансові потоки, накопичуючись у вигляді державних та недержавних цільових фондів, використовуються учасниками фінансового ринку для забезпечення поточної їх діяльності та як інструмент формування їх дохідності через розміщення на ринку депозитів.

5. Як сферу управління активами підприємства. Яскравим прикладом є реалізація політики амортизації. З даної позиції *ануїтетні платежі* – це вид платежів, які здійснюються частинами через визначені періоди часу, у міру фізичного зносу вартості основних фондів, переносячи їх вартість на вартість виготовленого з їх допомогою продукту (або послуги). Даний вид ануїтетних відрахувань здійснюється для накопичення грошових коштів з метою подальшого їх використання для часткового або повного відтворення основних виробничих фондів. Розмір амортизаційних відрахувань залежить від політики управління даним напрямком (прискорена, прогресивна) і виражений у відсотках від балансової вартості відповідних основних фондів (норма амортизації).

Отже, досліджуючи дану економічну категорію фінансів, можна зазначити, що ануїтети відрізняються один від одного за такими характеристиками:

- величиною кожного окремого платежу;
- інтервалом часу між послідовними платежами;
- строком ануїтету, тобто від початку ануїтету до кінця його останнього періоду;
- процентною ставкою, що застосовується при нарощенні або дисконтуванні платежів;
- за часом платежів.

Без виключення всі вищезазначені характеристики ануїтетних платежів є визначальними у прийнятті відповідних рішень всіма без виключення суб'єктами господарювання. Адже бажання максимізувати дохід і оптимізувати витрати, з розумінням того, скільки це буде коштувати, завжди було і залишатиметься об'єктом вивчення фінансових фахівців.

З практичної точки зору найбільший інтерес представляють ануїтети, в яких всі платежі рівні між собою (постійні ануїтети), або вони змінюються за певною закономірністю. Вивчення специфіки і особливостей ануїтетних платежів в розрізі грошових відрахувань або надходжень за певними господарськими операціями, передбачає визначення їх як поточної, так і майбутньої вартості. Майбутню вартість ануїтету визначають як суму всіх платежів і складних відсотків, що їх нараховують на кожний платіж за період часу, який пройшов від моменту кожного платежу до моменту останнього платежу.

Оберненим до поняття майбутньої вартості ануїтету є поняття теперішньої вартості ануїтету. Теперішня вартість ануїтету визначається шляхом дисконтування на задану ставку і задану кількість періодів, тобто на плановану величину [6].

В сьогodнішніх умовах господарювання ануїтетна форма платежів, яка виникає в умовах виконання фінансово-господарських операцій з використанням власних і кредитних ресурсів має свої недоліки, викликані впливом відповідних чинників. Найбільш актуальними з яких є:

відсутність фінансово-потужного та конкурентоспроможного банківського сектора;

відсутність доступних довгострокових фінансових ресурсів для забезпечення інвестиційного попиту з боку реального сектору економіки та приватних домогосподарств;

нерозвиненість законодавчої бази, зокрема з питань захисту прав кредитоотримувача в частині нарахування відсотків, термінів погашення, оголошення кредитних канікул (військовий стан), додаткові платежі (комісія при обслуговуванні кредиту) і.т.д.

недосконалість та значна тінізація сфери обслуговування кредитних відносин у сферах: рентних платежів (надання у тимчасове використання землі), орендних відносин (нерухомість, житлові і офісні приміщення), лізингові операції (виробниче обладнання та устаткування);

відсутність узгодженого законодавства та ефективних принципів регулювання і нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ, що є однією із серйозних проблем розвитку фінансового сектору в цілому. Зокрема, це стосується ринку страхових послуг, медичного страхування та недержавного пенсійного забезпечення [3; 4].

постійні законодавчі зміни в реалізації державної політики, що в свою чергу, обумовлено відсутністю прозорих і зрозумілими на відповідний період правил роботи, зокрема в сфері пенсійного та страхото забезпечення, емісійної та депозитної політики, впливає на соціально-економічний стан в державі, оскільки відсутність попиту і недовіра населення до вищезазначених фінансових послуг, знижує рівень соціальної захищеності суспільства та стимулює власників коштів до мінімізації видатків на дані сфери.

недосконалість нормативно-законодавчого та відсутність дієвої державної системи нагляду для забезпечення реалізації політики у сфері управління

активами (амортизаційна політика) та фінансовою структурою капіталу (формування резервного капіталу), що в свою чергу призведе до зниження фондівддачі виробництва, зростанню показника його енерго- і матеріаломісткості та відповідно вимиванню фінансових ресурсів підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Банківська енциклопедія: колектив авторів. К.: ЦНД НБУ «Знання», 2011. 824 с.
2. Касьяненко Т.Г. Перетворення фінансової звітності підприємства для цілей оцінки бізнесу: навч. посібник. Спб. : Изд-во СПбГУЕФ, 2011. 167 с., 2011.
3. Лисенко Ж.П. Фінансовий ринок України – стан, тренди та напрями розвитку. Ефективна економіка. 2014. №6. С. 43-45
4. Лютий І., Дрозд Н. Вплив держави на ринок фінансового капіталу України. Фінанси України. 2010. №8. С. 63-72.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення 27.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 14.06.2022).
6. Поняття майбутньої і теперішньої вартостей. Проектний аналіз 2000. URL: <https://library.if.ua/book/134/9083.html> (дата звернення: 14.06.2022).

Ольга Пугаченко

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Юлія Олефір

головна судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Рубіжне, Україна

Ольга Мусієнко

судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

**ОЦІНКА СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ОПЕРАЦІЙ
З НЕМОНЕТАРНИМИ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ**

Активи підприємства характеризують його діяльність та визначаються специфікою функціонування. За монетарною ознакою господарські засоби (активи) підприємства поділяють на:

- монетарні;
- немонетарні.

Немонетарні активи – це всі активи, крім грошових коштів, їхніх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій сумі грошей. До монетарних активів підприємства належать грошові кошти, їхні еквіваленти та дебіторська заборгованість у фіксованій сумі [3, с. 39].

Оборотні активи займають суттєву частину у структурі активів будь-якого суб'єкта господарювання, саме тому їм необхідно приділяти значну увагу при проведенні будь-яких перевірок та експертних досліджень. Проведена належним чином перевірка стану активів, порядку їх збереження, схоронності та правильності відображення в обліку дозволяє з'ясувати ефективність їх використання та виявити резерви оптимізації складу та структури. Доцільним також буде проведення дослідження повноти, достовірності та точності відображення операцій із немонетарними оборотними активами в обліку підприємства.

Внутрішній контроль – це процес постійного впливу на об'єкти через відстеження відхилень та корекції управлінських рішень задля приведення фактичного стану об'єктів до бажаного [4, с. 13].

Перед початком перевірки операцій з немонетарними оборотними активами необхідно оцінити та визначити стан та дієвість існуючої системи

бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю. Оцінка систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю операцій з немонетарними оборотними активами необхідна для з'ясування: особливостей систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, які застосовуються підприємством; загального підходу до проведення аудиту, включаючи можливе використання результатів внутрішнього контролю; слабких місць організації бухгалтерського обліку та побудови системи внутрішнього контролю; можливих ризиків та оцінки їх впливу на результати внутрішнього і зовнішнього контролю; попереднього варіанту загального плану і програми перевірки, визначення обсягу робіт, конкретних виконавців; нормативно-правової бази для перевірки [1, с. 136].

Оцінка системи бухгалтерського обліку операцій із немонетарними оборотними активами передбачає:

визначення та дослідження форми ведення бухгалтерського обліку (меморіально-ордерна, журнально-ордерна, спрощена), ступінь централізації обліку;

оцінку забезпеченості підприємства довідниковою, інструктивною та нормативною інформацією (періодичні видання, фахова преса, збірники законодавства); характеристику заходів з підвищення кваліфікації облікового персоналу (участь у семінарах, конференціях, підвищення кваліфікації, навчання та перенавчання); наявність комп'ютерних довідниково-інформаційних баз, що постійно оновлюються (Ліга, Гросбух, Юрист Плюс тощо));

встановлення рівня автоматизації обліку (повна, часткова автоматизація, ручна форма обліку; інтегрована система автоматизації чи локальна); системи, у яких в автоматизованому режимі здійснюються облікові процедури (1С-Бухгалтерія, Фінексперт, Парус, Фінанси, Бест-Звіт, м.Е.Доc тощо));

оцінку надійності існуючої системи автоматизації – не проводиться, якщо відповідно до попереднього пункту встановлено її відсутність (системи захисту інформації в умовах автоматизації (обмеження доступу, паролі тощо));

дослідження на предмет можливої невідповідності існуючої системи обліку немонетарних оборотних активів законодавчо визначеним принципам (обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність, нарахування та відповідності доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність);

дослідження порядку документування господарських операцій та процесів у первинних документах, реєстрах аналітичного і синтетичного обліку, звітності;

встановлення наявності та ознайомлення з внутрішніми документами з обліку немонетарних оборотних активів (розроблені та затверджені суб'єктом господарювання; неофіційні – документи, які працівники ведуть з власної ініціативи; допоміжні – документи, в яких викладено особисту думку працівників);

вивчення існуючої на підприємстві організації бухгалтерського обліку

(наказ про облікову політику, робочий план рахунків, посадові інструкції, штатний розклад, графік взаємозамінності працівників бухгалтерії, графік документообороту);

постійне поповнення знань про галузеві особливості підприємства та розуміння їх впливу на побудову системи бухгалтерського обліку операцій із немонетарними оборотними активами (вплив та залежність підприємств галузі від сезонних коливань; зовнішній вплив на розвиток даної галузі (законодавче регулювання, політичне та соціально-економічне становище); номенклатура продукції (робіт, послуг), що виготовляється (надається); напрямки використання продукції (для кінцевого споживання чи для подальшої переробки); форма продукції (уречевлена продукція чи неуречевлена (послуги)); виробничий процес; наявність чи відсутність незавершеного виробництва) [2, с. 205-206].

Перед початком перевірки операцій з немонетарними оборотними активами доцільно перевірити порядок організації складського господарства та стану збереження і схоронності об'єктів. Для цього необхідно здійснити наступні контрольні процедури: перевірити організацію складського господарства та контрольно-пропускної системи; оцінити стан складських приміщень та ємкостей для зберігання немонетарних оборотних активів; перевірити своєчасність сертифікації вимірювальних приладів; оцінити стан охоронних систем території підприємства; ознайомитись та надати оцінку порядку ввезення і вивезення цінностей з підприємства; перевірити наявність договорів з матеріально-відповідальними особами та правомірність їх укладання; перевірити порядок проведення інвентаризації та оформлення її результатів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пугаченко О.Б. Організаційні засади аудиту операцій з немонетарними оборотними активами. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 2 (18). С. 135-141.

2. Пугаченко О.Б. Процедури тестування в аудиті операцій з виробничими запасами. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. 2008. Вип. 14. С. 205-210.

3. Садовська І.Б., Божидарнік Т.В., Нагірська К.Є. Бухгалтерський облік: навчальний посібник для вищої школи. К.: Центр учбової літератури, 2013. 688 с.

4. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Внутрішній контроль процесів матеріального забезпечення в системі управління підприємством: Монографія: за ред. Г.М. Давидова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 200 с.

Віра Савченко

кандидатка економічних наук, професорка, професорка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

Ольга Ткаченко

судова експертка сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ЗМІНА ОБЛІКОВОЇ ПАРАДИГМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ОБЛІКУ ДІЯЛЬНОСТІ НЕКОМЕРЦІЙНИХ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ – ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Особливістю неприбуткових підприємств є те, що при їх створенні отримання прибутку не є метою. Це безпосередньо відноситься і до некомерційних підприємств, що створені у результаті трансформування бюджетних медичних закладів. Проте, це не суперечить можливості спрямування діяльності на досягнення позитивного фінансового результату. Специфіка полягає у тому, що на відміну від підприємницьких комерційних структур цей фінансовий результат не розподіляється на дивіденди та може використовуватись лише як джерело розширення діяльності та більш ефективного надання послуг, зокрема медичних. «Неприбутковий» статус залишається за знов створеними некомерційними підприємствами у сфері охорони здоров'я за податковим аспектом. Такі некомерційні підприємства не є платниками податку на прибуток. Проте, при веденні обліку на них поширюється вимога дотримання Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та облікових стандартів, що розроблені саме для підприємницьких структур.

Основною тенденцією сучасної світової економіки є перехід «на модель сталого розвитку, яка передбачає врахування економічної, соціальної та екологічної складових» [1, с. 62]. Це обумовлює тенденцію отримання більшістю некомерційних підприємств, у сфері охорони здоров'я, гуманітарної допомоги, у тому числі і від міжнародних організацій (наприклад Червоний Хрест). Ця ситуація впливає на необхідність інформаційного забезпечення та контролю цільового використання гуманітарної допомоги, посилення прозорості з відображення економічних стосунків. У цьому зв'язку проблемним є питання застосування міжнародних стандартів з обліку та звітності некомерційними підприємствами, зокрема у сфері охорони здоров'я. Дискутується такі питання, як – поширення на некомерційні підприємства вимоги складання фінансової звітності безпосередньо за міжнародними стандартами, так і необхідності адресної розробки вітчизняного стандарту для некомерційних підприємств. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) було розроблено для

суб'єктів, що здійснюють комерційну діяльність. Одночасно у цих стандартах було зазначено, що некомерційні мають можливість використовувати всі положення цих стандартів, з врахуванням необхідних коригувань. В умовах формування глобального економічного та соціального середовища, посилення необхідності забезпечення сталого розвитку, не лише на рівні окремих країн, оновлюється інтерес до стандартизації фінансової звітності на міжнародному рівні. Так, у серпні 2021 року було проведено робочу зустріч з обговорення Консультаційного документа «Міжнародна фінансова звітність некомерційних організацій». Документ розроблено у рамках Ініціативи зі створення міжнародно визнаного керівництва для некомерційних організацій з підготовки фінансової звітності (IFR4NPO). На зустрічі обговорювалися питання подання фінансових звітів та розкриття інформації. На сьогодні немає спеціального нормативу (стандарту) бухгалтерського обліку для неприбуткових організацій, тому на даному етапі неприбуткові організації в Україні застосовують при веденні бухгалтерського обліку всі діючі НП(С)БО. Ми приєднуємось до думки фахівців, які вважають недоцільним розробку окремого стандарту (зокрема до моменту розробки та прийняття міжнародного аналогу). Проте ми вважаємо за доцільне розробку методичних рекомендацій з ведення обліку некомерційними підприємствами з врахуванням вимог НП(С)БО.

У фаховій літературі традиційно зазначається, «що з точки зору бухгалтерського обліку, відмінності між неприбутковими організаціями та комерційними підприємствами полягають у відсутності процесів виробництва та реалізації продукції (послуг), отриманні значної частини доходів у вигляді цільового фінансування від членів та нечленів організації, відсутності статутного капіталу в більшості, а також і поставок товарів (робіт, послуг) з основної діяльності, тобто об'єкта оподаткування ПДВ» [3]. Проте, щодо некомерційних підприємств у сфері охорони здоров'я, це не є справедливим, тому що для цих підприємств процес надання послуг та їх реалізації є основним відповідно до мети створення та діяльності. Саме тому вважаємо необхідним виокремити такі підприємства із загального переліку видів неприбуткових установ. За податковим аспектом вважаємо слушним надання їм статусу «неприбуткова» установа, але за економічним змістом це є підприємства неплатники податку на прибуток, фінансування яких здійснюється за рахунок реалізації платних послуг. Особливістю фінансування є те, що у його складі значну частку займає цільове фінансування [2, с. 101]. Врахування цих особливостей дає можливість побудувати ефективну модель інформаційного забезпечення управління формування та використання фінансового результату.

При розробці організаційних аспектів моделі, важливим є прийняття виваженого рішення, щодо використання варіанту типового плану рахунків. Вважаємо, що прийняття рішень, щодо застосування загального або спрощеного плану рахунків має знаходитись у компетенції суб'єкта господарювання. Прийняття рішень ґрунтується на аналізі розмірів діяльності, відповідно до критеріїв які висвітлені у Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Більшість некомерційних підприємств у сфері охорони здоров'я здійснюють свою діяльність відповідно до фінансового плану, самостійно організовують надання медичних послуг. Незважаючи на право надання платних послуг більшість реформованих закладів охорони здоров'я або не скористалися таким правом, або обсяги платних послуг є незначними.

На підставі вивчення практики формування та подання звітності про доходи, витрати та фінансовий результат з'ясовано, що мають місце організаційні проблеми, які обумовлені невідповідністю формату фінансової звітності, що формується відповідно до вимог НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» та формату відомчої звітності, алгоритм формування та контролю якої ґрунтується на форматі фінансової звітності за НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Також, з'ясовано наявність організаційних і методичних проблем, що обумовлені невідповідністю алгоритму контролю (валідації) в автоматизованому режимі методологічним засадам формування інформації за вимогами облікових стандартів. У цілому є можливим позитивно оцінити запровадження відомчої звітності та перманентного контролю формування її показників, проте потребують розв'язання організаційні проблеми та усунення методичних похибок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кононенко Л.В., Юрченко О.В. Нефінансова (соціальна) звітність підприємств та цілі сталого розвитку. *Advances in Technology and Science. Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany 2021. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=...=false> (дата звернення: 27.05.2022).
2. Савченко В.М., Кононенко Л.В., Пальчук О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи обліку розрахунків за податками та платежами некомерційних комунальних підприємств – закладів охорони здоров'я. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. № 171. Дніпро: ПДАБА, 2021. С. 99-105. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/928> (дата звернення: 25.05.2022).
3. Савчук В.К. До аналітичного забезпечення управління діяльністю неприбуткових організацій. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/67351> (дата звернення: 25.05.2022).

Тетяна Фоміна

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Марина Фомінова

завідувачка відділу судової експертизи (м. Старобільськ) Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Старобільськ, Україна

Юлія Кузьменко

судова експертка сектору будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ЗМІНИ У СПРОЩЕНІЙ СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Економічний розвиток держави залежить від ряду чинників, у тому числі і від контрольної функції податків і зборів, ефективність якої реалізується через їх адміністрування [4, с. 8], а негативні наслідки на фінансово-господарську сферу проявляються у кризах розвитку країн, найбільш руйнівною з яких є війна.

Військова агресія Російської Федерації проти України, окрім морально-психологічного удару на суспільство, суттєво вплинула на стан та умови ведення бізнесу. Із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні було введено особливий правовий режим – воєнний стан. Це суттєво відзначилось на первинних осередках економіки – суб'єктах підприємницької діяльності, – як фізичних, так і юридичних особах.

Ряд підприємств, які провадили свою діяльність в регіонах, що наразі перебувають у зоні активних бойових, або припинили роботу, або знищені фізично, або працюють на неповну потужність та в надскладних умовах. Поряд з цим, суб'єкти господарювання, що знаходяться у відносно «спокійних» областях України також відчують на собі негативні наслідки війни, а саме: порушено технологічні ланцюжки та логістичні зв'язки, експортоорієнтовані підприємства позбавлені (повністю або частково) можливості постачання продукції (товарів) за кордон, втрачено значну частину ринків збуту всередині країни, накопичено залишки нереалізованої готової продукції на складах (у тому числі тієї, що швидко псується), мобілізація працівників (часто висококваліфікованих і затребуваних професій, замінити яких доволі складно), внутрішня і зовнішня міграція населення, порушення платіжного балансу та платоспроможності підприємств, а, наприклад, будівельна галузь взагалі припинила роботу тощо. Всі ці фактори мають негативний вплив на економіку

країни в цілому, адже робота бізнесу забезпечує податкові надходження до бюджетів різних рівнів [3].

Наслідки війни вже несуть за собою колосальні втрати, адже наразі активні бойові дії ведуться (велись) у бюджетоутворюючих регіонах (м. Київ, промислові агломерати Східної України тощо), внесок яких до ВВП держави мав істотне значення. По закінченні бойових дій Україна потребуватиме значних фінансових ресурсів для відновлення не лише соціальної інфраструктури, а й промислового потенціалу. Тому нагальними та очікуваними були представлені владою напрямки стимулювання українського бізнесу у частині оподаткування та впровадження державних і донорських програм, що покликані зберегти робочі місця, підтримати підприємства та відродити економіку країни в цілому.

Законодавча зміна у частині оподаткування діяльності суб'єктів господарювання під час дії військового стану стосується запровадження, так званого, тимчасового режиму спрощеного оподаткування. Так, в Україні станом на 31 березня 2022 року серед представників бізнесу своє бажання щодо переходу висловлюють 148 466 суб'єктів господарювання, з них – 29 585 юридичних осіб та 118 914 фізичних осіб-підприємців [1].

Так, з 01 квітня 2022 року і до припинення дії воєнного стану суб'єкти господарювання – як юридичні, так і фізичні особи, можуть перейти на спрощену систему оподаткування, обліку і звітності шляхом подання до територіальних податкових органів відповідної заяви і сплачувати 2 відсотки єдиного податку від обороту, що складається з коштів у готівковій, безготівковій, матеріальній та нематеріальних формах і визначається за касовим методом. При цьому, певні обмеження щодо переходу на таку систему оподаткування залишились, а саме: не можуть скористатись такими пільгами суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім їх розповсюдження), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора); обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів, імпорту автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів та роздрібної торгівлі підакцизними товарами; видобуток, реалізацію корисних копалин (крім видобування підземних та поверхневих вод підприємствами, які надають послуги централізованого водопостачання та водовідведення); страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів; представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку; фізичні та юридичні особи – нерезиденти [2]. Проте, щодо даного переліку обмежень наразі ведуться активні обговорення і не виключено, що він буде змінений.

Раніше було встановлено також обмеження щодо розміру доходу, який дозволяв перехід на 3 групу єдиного податку за ставкою 2% (10 млрд.грн.), але

16 квітня 2022 року дане обмеження було скасовано. Податковим періодом для єдиного податку за ставкою 2% є календарний місяць, а тому звітність за ним подавати до контролюючих органів слід до 20 числа місяця, наступного за звітним, а сплачувати – протягом 10 календарних днів, наступним за граничним строком подання звітності.

У випадку переходу на особливий режим оподаткування платник ПДВ не втрачає свій статус, а його дія призупиняється на час дії воєнного стану. У зв'язку з цим платник податку, на час дії такого режиму оподаткування, втрачає право на виписку податкових накладних (розрахунків коригування), не подає податкову звітність з ПДВ тощо. Отримати інформацію про те, чи є контрагент платником єдиного податку за ставкою 2% на час дії воєнного стану можна на веб-порталі Державної податкової служби України, адже реєстрація суб'єкта господарювання платником єдиного податку здійснюється шляхом його внесення до відповідного Реєстру. Заяву про перехід на спрощену систему оподаткування суб'єкт господарювання може подати будь-коли, але діяти вона почне з місяця, наступного за місяцем подання такої заяви.

За використання такого режиму оподаткування, окрім ПДВ, платник податку також звільняється від сплати та звітування за податком на прибуток, ПДФО у частині доходів від господарської діяльності (стосується фізичних осіб-підприємців), податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плати за землю. Крім того, платники податку за використання такого тимчасового режиму оподаткування не нараховують та не сплачують ПДВ за операціями з ввезення товарів (робіт, послуг) на митну територію України, окрім ввезення їх з країн, що визнані державою-окупантом, державою-агресором згідно законодавства України, а також з тимчасово окупованих територій. Для перетину кордону та доведення факту імпорту не із зазначених країн, необхідно мати сертифікат походження товару задля уникнення сплати ПДВ [3].

Кожний суб'єкт господарювання самостійно оцінює ефективність використання такого тимчасового режиму спрощеного оподаткування та приймає відповідне рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перехід на спрощену систему оподаткування за ставкою 2% продовжено, – Гетманцев. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/perehod-uproshchennuyu-sistemu-nalogooblozheniya-1648798514.html> (дата звернення: 11.06.2022)
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 09.06.2022)
3. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. Modern engineering and innovative technologies. Issue № 20. Part 2. April 2022. Sergeieva&Co, Karlsruhe, Germany. С. 113-123. Режим доступу: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit19-02/meit19-02> (дата звернення: 11.06.2022)
4. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Організація і методика податкових перевірок: навчальний посібник. Дніпро: Середняк Т.К., 2020. 292 с.

Напрям № 15
Медична допомога і медична послуга: проблеми і
перспективи правового регулювання

Тарас Вайда

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна

**ПОРЯДОК ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ОЗНАК НАСТАННЯ
СТАНУ СМЕРТІ У ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ТА ВРАХУВАННЯ УМОВ
ЩОДО ПРИПИНЕННЯ РЕАНІМАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ**

Актуальність проблеми. Загальна декларація прав людини (стаття 3), Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 2) та Конституція України (стаття 3) визначають людину, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю [1]. Разом з тим у випадку протиправного посягання на людину, її перебування у безпорадному стані тощо на допомогу особі приходять не тільки медичні працівники, а часто й поліцейські, які першими виявляються на місці події.

Обов'язок правоохоронців щодо надання домедичної (долікарської) допомоги потерпілим визначений Законами України (*далі* – ЗУ) «Про Національну поліцію» (*далі* – НПУ) [2] та «Про екстрену медичну допомогу» [3], а безпосередня освітня технологія формування у працівників поліції відповідної фахової (медичної) компетенції – зміст та обсяги медичних знань, умінь і навичок, що визначають необхідний рівень підготовки правоохоронців в частині надання домедичної допомоги – передбачено Стандартом професійної (професійно-технічної) освіти з робітничої професії 5162 «Поліцейський» [4]. Таким чином, працівники поліції зобов'язані ґрунтовно знати основи надання домедичної допомоги та мати відповідні стійкі уміння й навички впевненого їх застосування пі час несення служби.

Значна частина особового складу органів та підрозділів НПУ при забезпеченні публічної безпеки зустрічається з різними випадками посягань на життя чи здоров'я особи – хуліганством, озброєним опором злочинця, виявленням трупа, затриманням особи в стані алкогольного сп'яніння, дорожньо-транспортною пригодою тощо. Будь-який працівник поліції під час несення служби і у вільний від роботи час може стати потрібним для надання домедичної (долікарської) допомоги потерпілим до прибуття медичних спеціалістів.

Проведенню дослідження з піднятої проблеми передувала пошукова та науково-дослідна робота з вивчення існуючих труднощів, з котрими часто зустрічаються поліцейські НПУ при наданні ними допомоги потерпілим під час несення служби з охорони громадського порядку (*далі* – ОГП) та у боротьбі із злочинністю. Зокрема, нами враховано напрацювання багатьох вчених та

практичних працівників щодо навчання навичкам надання долікарської допомоги різних категорій слухачів – А.А. Гудими, К.О. Пашка, І.М. Герасиміва, М.М. Фуки (основи медичних знань учнів ЗНЗ), В.М. Буянова (навчання долікарської допомоги учнів медзакладів), Т.С. Вайди, В.О. Криволапчука, А.В. Юрченка (медпідготовка працівників міліції/поліції), В.Д. Юрченка, В.О. Крилюка, Я.Л. Заруцького, Б.С. Романка, В.Ю. Кузьміна, І.В. Кузьмінського, П.Л. Бочкового, С.С. Самофалова (надання домедичної допомоги в умовах бойових дій), В.Д. Шищука, В.А. Сміянова, К.А. Руднікової (засвоєння правил надання долікарської медичної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій), Т.С. Вайди, Ю.Й. Колчинського та Н.В. Колчинської (методика надання долікарської допомоги під час ДТП) та ін.

За результатами аналізу та узагальнення існуючих підходів у спеціалізованій літературі [1-7] щодо порядку надання домедичної допомоги потерпілим нами приділено увагу такому аспекту як визначення стану життя/смерті особи за медичними показниками (рівня свідомості, тяжкості отриманих тілесних ушкоджень, ознак клінічної чи біологічної смерті особи тощо), що є одним із базових (початкових) компонентів в системі екстреної медичної допомоги, від них залежатиме необхідність та доцільність подальших дій рятувальників (поліцейських, працівників бригади екстреної медичної допомоги, ДСНС тощо).

Розглянемо деякі особливості анатомо-фізіологічних характеристик тіла потерпілого (ознак життя і смерті), при котрих показано застосування заходів реанімації або, навпаки, вже немає в них потреби.

Результати дослідження. При припиненні у людини дихання і кровообігу клітини організму гинуть не відразу – обмін речовин продовжується ще кілька хвилин, хоча у цей час клітина виробляє зовсім мало енергії. Крім того, різке порушення обміну речовин призводить до утворення отруйних хімічних сполук. Лише невідкладна допомога (відновлення кровообігу і проведення штучної вентиляції легень) може певною мірою нормалізувати обмін речовин і відновити життєдіяльність клітин та всього організму [6, с. 180-207].

Клінічна смерть – зворотна фаза вмирання організму людини, стан, при якому клітини кори головного мозку ще залишаються життєздатними, але дихання і кровообіг вже припинилися або неефективні (зовнішніх проявів життя немає). Такий стан людини триває в більшості випадків не більше 3-7 хв. Тривалість клінічної смерті визначається чутливістю клітин кори головного мозку до кисневого голодування і залежить від умов та тривалості вмирання тіла, віку особи, ступеня її активності тощо.

Діагностика клінічної смерті ґрунтується на клінічних ознаках: відсутність свідомості, дихання та кровообігу. Такі ознаки, як розширення зіниць і зміна кольору шкіри тіла, не завжди служать абсолютним орієнтиром змін у його функціонуванні. Розширюються зіниці (їх діаметр стає більше 5 мм) відносно пізно (через 60-90 с після клінічної смерті), на їх ширину можуть впливати також деякі лікарські засоби (атропін, адреналін, різні снодійні, наркотичні препарати, анальгетики). Навпаки, у осіб, які отруїлися наркотиками, снодійними,

фосфорорганічними речовинами, а також які вмирають в умовах низької температури в період клінічної смерті *зіниці звужуються*.

Колір шкіри залежить від вмісту гемоглобіну в крові, деяких хімічних агентів (окису вуглецю, ціаністих сполук, які обумовлюють рожевий або червоний колір шкіри). У більшості людей в період клінічної смерті шкіра холодна, бліда або мармурово-синюшна.

Про стан *відсутності свідомості* свідчать наступні ознаки: людина не реагує на оклик/запитання чи біль; очні яблука встановлюються центрально; не викликаються зіничний і рогівковий рефлeksi. Реакцію зіниць на світло (*зіничний рефлекс*) перевіряють шляхом відкривання і закривання повіки (на світлі зіниця людини у свідомості звужується). *Рогівковий рефлекс* викликається подразненням рогівки ниткою/пір'їною.

Дихання визначають за допомогою відчуття потоку повітря, що видихається, вухом, прикладеним до губ вмираючого. Методи виявлення дихання з ниткою, ватою або дзеркальцем неприйнятні через дефіцит часу (на очікування запотівання дзеркальця) і необ'єктивності отримання інформації в стресовій ситуації (тремор рук рятувальника), а також відхилення нитки від природних потоків вітру на вулиці. Якщо в потерпілого відсутнє дихання, то рятувальникові необхідно зробити 3-5 штучних вдихів і тільки після цього приступити до оцінки функцій та стану функціонування інших органів і систем [7, с. 14-15].

Функціонування кровообігу виявляють за пульсацією сонної артерії як найбільш надійного способу. Для діагностики клінічної смерті не потрібно вдаватися до інструментальних досліджень. Фактор часу відіграє важливу роль під час надання допомоги потерпілому, який перебуває у термінальному стані, і, особливо, при здійсненні повноцінної реабілітації.

Якщо реанімаційні заходи не проводилися або були малоефективними, то через 10-15 хв після клінічної настає *біологічна смерть*. Цей стан людини, на відміну від клінічної смерті, є *незворотним* – відновлення життєдіяльності організму як цілісної системи неможливе.

Діагностичними критеріями такого стану є всі ознаки клінічної (відсутні свідомість, дихання, кровообіг, реакція зіниць на світло і рогівковий рефлекс, зіниці широкі, шкіра холодна, мармурово-синюшна), а також чіткі *ранні* (помутніння і висихання рогівки) та *пізні* (трупні плями і трупне задубіння) ознаки біологічної смерті. При виявленні явних ознак біологічної смерті рятувальник зобов'язаний відмовитися від реанімаційних заходів, констатувати смерть, пояснити родичам померлого неможливість відновлення життєвих функцій, а в разі насильницької смерті – викликати поліцію. Констатуючи смерть, потрібно обов'язково зафіксувати всі вищезазначені виявлені ознаки, щоб значною мірою полегшити передбачене законодавством досудове розслідування.

Будь-якій людині в термінальному стані необхідна негайна серцево-легенево-мозкова реанімація (штучне дихання, закритий (або непрямий) масаж серця, *далі* – СЛР). Успіх лікування залежить від правильності і своєчасності

проведення елементарних реанімаційних заходів, послідовності лікувальних етапів. СЛР часто виявляється більш важливою, ніж все подальше лікування у клініці. Всі дії рятувальника повинні бути чіткими, рішучими, доцільними, швидкими і спокійними. Суєта на місці події є неприпустимою: бажано відновити спонтанний кровообіг або необхідно зареєструвати момент часу щодо його припинення і обов'язково – час початку серцево-легенево-мозкової реанімації.

Разом тим недоцільними в термінальному періоді є реанімаційні заходи, які надаються людям з невиліковною хворобою. Серцево-легенево-мозкова реанімація не показана особам, які помирають, у яких констатовано смерть мозку, проте цей діагноз може поставити тільки консилиум лікарів стаціонарного відділення лікарні у процесі спостереження за хворим і за перебігом його лікуванням. Лікар бригади швидкої допомоги має право поставити діагноз «смерть мозку» лише постраждалим з розчленованим тулубом або з відкритою черепно-мозковою травмою. Але в сучасних умовах з потерпілими (молодими і здоровими травмованими особами) доцільно проводити реанімаційні заходи і доставляти їх в стаціонар лікарні, щоб використати згідно вимог законодавства їх неушкоджені органи для можливої трансплантації і пересадки особам, які цього потребують.

Усім потерпілим, у яких виявлено наявність ознак клінічної смерті, необхідно проводити повний обсяг реанімаційних заходів, в тому числі серцево-легеневої реанімації (СЛР), за виключенням ситуацій, які наведено нижче. Ознаки клінічної смерті необхідно розглядати у будь-якої непритомної особи з відсутніми диханням та пульсом на сонній артерії. Реанімація має розпочинатися у всіх потерпілих з відсутнім диханням та пульсом, крім наступних випадків (не стосується осіб, які отримали тілесні ушкодження внаслідок удару блискавкою, утоплення, гіпотермії) – хвороби або травми чи стани, які чітко вказують на біологічну смерть (безповоротна смерть мозку): а) декапітація – повне відділення голови від тулуба; б) ознаки розкладання або гниття – шкіра роздута або розірвана, з наявним або відсутнім розривом м'яких тканин (наявність однієї з ознак, що вказує на настання смерті мінімум протягом останніх 24 годин); в) трансекція тулубу – тіло повністю розрізано нижче рівня плечей та вище стегон вздовж усіх важливих органів та судин, при цьому хребет може бути або не бути розчленованим; г) опіки – 90% поверхні тіла з глибокими опіками, повною відсутністю волосся та обвугленою шкірою; ґ) несумісні з життям травми (масивна тупа травма, повне знекровлення тіла, пошкодження речовини головного мозку); д) марні та неетичні спроби, за визначенням поліції чи медичним протоколом, які пов'язані з «переконливими причинами» для відмови від реанімації; е) якщо при тупій або проникаючій травмі пацієнт не дихає, пульс відсутній, а також відсутні інші ознаки життя (спонтанні рухи), відсутня ЕКГ-активність або реакція зіниць та інші на момент прибуття бригади ЕМД; є) нетравматична зупинка серця з очевидними ознаками смерті, включно з характерним кольором шкіри або трупним заляканням [3].

Також причинами припинення реанімаційних заходів можуть бути й інші (організаційні) аспекти, зокрема, дійсне розпорядження про відмову від реанімації «НЕ РЕАНІМУВАТИ» (форма, картка, браслет) або інше медичне розпорядження (наприклад, розпорядження лікаря про реанімаційні заходи / медичне розпорядження про реанімаційні заходи), якщо воно: а) відповідає державним вимогам щодо кольору і дизайну; б) непошкоджене: не було вирізане, не зламане або немає ознак відновлення; в) відображається ім'я пацієнта та ім'я лікаря.

Надання допомоги потерпілому. При оцінці стану особи, яка потребує домедичної допомоги, необхідно провести її первинний огляд на предмет виявлення ознак клінічної смерті. При оперативному втручанні потрібно враховувати також наступні моменти: 1) якщо наявні усі вищенаведені ознаки, то потреби в СЛР немає; 2) якщо після початку СЛР було виявлено наявність усіх ознак смерті, то правоохоронець чи медичний працівник може зупинити реанімацію та зв'язатись з медичним керівництвом; 3) якщо наявні ознаки відрізняються від тих, що наведено вище, то клінічна смерть незаперечена, тому рятувальник має одразу розпочати реанімацію або її продовжити. У разі підтвердження смерті в ході проведення реанімації вступає в силу настанова «Припинення реанімаційних заходів» [4].

Можна не виконувати вимоги (не реанімувати/МРПРЗ¹/РЛПРЗ²) при ознаках життя: а) якщо є браслет або форма перенесення «НЕ РЕАНІМУВАТИ» і є ознаки життя (пульс і дихання), то необхідно забезпечити стандартне відповідне лікування за існуючими протоколами, що відповідають стану потерпілого; б) запит на дозвіл припинення лікування в цих умовах з будь-якої причини отримує безпосередній медичний нагляд; в) якщо є документація про «НЕ ІНТУБУВАТИ» (НЕ РЕАНІМУВАТИ/МРПРЗ/РЛПРЗ), пацієнт повинен отримувати повне лікування за протоколами, за винятком будь-якого втручання, забороненого в попередньому направленні особи потерпілого; г) якщо з будь-яких причин розглядається втручання, яке заборонено в попередньому направленні, то необхідно отримати безпосередній медичний нагляд.

Безпека потерпілого забезпечується у випадках, коли стан його незрозумілий (невизначений) і доречність припинення реанімаційних заходів ставиться під сумнів (поліцейський чи персонал ЕМД повинен негайно почати СЛР, а потім звернутися до безпосереднього медичного нагляду). Для забезпечення безпеки на місці події та/або за бажанням родичів, медики можуть розпочати процедуру реанімації навіть за умов наявності усіх ознак смерті. При виконанні такої роботи на місці скоєння злочину варто намагатися якомога менше переміщувати можливі слідчі докази.

Ключовими елементами анамнезу (збору інформації про стан потерпілого) є такі: 1) клінічні/ситуаційні деталі, які можна дізнатись від родичів/випадкових свідків; 2) в'яснення та опис причин констатації смерті; 3) уточнення моменту часу зв'язку з медичним керівництвом; 4) час констатації смерті; 5) імена/контактні дані сторонніх осіб, чия присутність на місці події є важливою.

¹ МРПРЗ – медичне розпорядження про підтримання реанімаційних заходів.

² РЛПРЗ – розпорядження лікаря про реанімаційні заходи.

Висновки. На основі проведеного аналізу спеціальної літератури та нормативно-правової бази з піднятої проблеми можемо зробити деякі узагальнення.

1. При ОГП, забезпеченні публічної безпеки та в боротьбі із злочинністю значне місце в службово-бойовій діяльності працівника поліції займають наявні фахові компетенції, котрі надають можливість ефективно надавати домедичну допомогу потерпілим на місці події.

2. Серед найбільш важливих заходів при наданні домедичної допомоги потерпілому є вміння правильно визначати ознаки життя/смерті особи, а також умови, коли подальша реанімація вже немає значення.

3. Серед умов, при котрих подальша СЛР не проводиться, доцільно вказати наступні: а) декапітація; б) ознаки розкладання або гниття тіла; в) трансекція тулубу; г) глибокі опіки 90 % поверхні тіла; г) несумісні з життям травми; д) марні та неетичні спроби (пов'язані з «переконливими причинами» для відмови від реанімації); е) відсутність дихання та пульсу при тупій або проникаючій травмі, а також інших ознак життя (спонтанних рухів, ЕКГ-активності або реакції зіниць тощо); є) нетравматична зупинка серця з очевидними ознаками смерті, включно з характерним кольором шкіри або трупним заляканням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (із змінами станом на 01.01.2020). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата доступу: 31.01.2022).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 01.02.2022).

3. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

4. СП(ПТ)О 5162.0.84.24-2018. Про затвердження стандарту професійної (професійно-технічної) освіти з робітничої професії 5162 Поліцейський (за спеціалізаціями) : наказ МОНУ від 21.06.2018 року № 669. [Чинний від 2018-06-21]. Вид. офіц. Київ, 2018. 21 с. URL: <https://bit.ly/3cai8WH> (дата звернення: 01.02.2022).

5. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://bit.ly/3aA4T12> (дата звернення: 01.02.2022).

6. Вайда Т.С. Долікарська допомога : навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019, 874 с.

7. Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги : практ. посіб. для курантів, студентів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Нацполіції України. Херсон: ОЛДІ ПЛЮС, 2020. 56 с.

Катерина Приходько

*студентка 2-го курсу групи БХ20-Б Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна*

Марія Боброва

кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

АНАТОМО-ФІЗІОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСТРЕНИХ РЯТУВАЛЬНИХ РОБІТ

Людина в сучасному житті може потрапляти в різного роду ситуації, які можуть загрожувати її життю та здоров'ю. Важливим моментом буде надання швидкої та кваліфікованої допомога постраждалим з дотриманням певних правил, норм та використанням технічних засобів для порятунку. Основною метою є забезпечення безпеки як потерпілих так і учасників, що проводять рятувальні роботи.

Організуючи транспортування людей, які потребує допомоги, слід мати на увазі: характер та складність отриманих травм, кількість учасників, які будуть здійснювати рятувальні роботи та обладнання. Слід оцінити стан хребта, голови, шиї, грудної клітки, живота, тазової області та кінцівок. Обов'язково треба переконатися, що немає кровотеч, присутнє дихання та серцебиття і розуміння того, що людина знаходиться у свідомості або без неї. Враховуючі це постраждалим слід надати відповідну першу до медичну допомогу з подальшою іммобілізацією та транспортуванням постраждалого.

Є принцип трьох ключових дій, які допоможуть зменшити наслідки травматизації: (1) забезпечення безпеки травмованої людини; (2) надання першої допомоги потерпілому; (3) евакуація потерпілого [1, 2]

Порядок і способи проведення екстреного рятування людей визначається керівником рятувальних робіт. Він визначає послідовність дій, слідкує за порядком їх виконання, контролює стан людей, враховує основні та запасні шляхи евакуації [1, 3]

Транспортування потерпілих може здійснюватися по пересіченій місцевості, гірському рельєфу або водній частині маршруту. Порядок транспортування потерпілих (на ношах, у коконі, із супроводжуючим чи без нього тощо) визначається керівником рятувальних робіт. В залежності від кількості постраждалих, їх станів керівник групи обирає способи транспортування.

Потерпілий може бути активним (перелом кінцівки, вивих, забій м'яких тканин тощо) та пасивним (пошкодження тазу, хребта, голови). Активний потерпілий може надавати допомогу відповідно до травми.

Укладання та зняття потерпілого на ноші (кокон) здійснюються відповідно до травм. Активний потерпілий може сам лягти на ноші (кокон) чи встати з них (кокона), якщо це не суперечить травмі; пасивного потерпілого троє учасників піднімають та вкладають або знімають з нош (кокона). У залежності від специфіки травми може застосовуватися інший принцип укладання та зняття потерпілого з нош [2, 3]

При переміщенні постраждалого в безпечне місце слід пам'ятати про те, що в травмованій людині можуть бути порушені фізіологічні процеси. Людина може втрачати тепло, або її може лихоманити.

Ноші (кокон) повинні транспортуватися так, щоб на похилих ділянках маршруту голова потерпілого знаходилася вище ніг. Це пов'язано з циркуляцією крові в організмі людини.

Під час транспортування потерпілого на ношах потерпілий повинен бути прикріплений до них в трьох точках (груди, стегна, гомілки) стропами, які зафіксовані до жердин для попередження перевертання потерпілого на зворотну сторону нош.

Забороняється ставити потерпілого на ношах (коконі) вертикально або так, щоб він стояв на своїх ногах, чи звисав на прив'язках.

При транспортуванні по складних ділянках маршруту (крім перенесення по місцевості), супроводжуючі учасники повинні бути з'єднані з потерпілим коротким вусом [2, 4]

Ноші (кокон) повинні переноситися по місцевості не менше ніж двома учасниками групи. Необхідність супроводжуючого учасника визначається за потребою та можливістю. Супроводжуючий учасник повинен знаходитися поруч із ношами на відстані, яка дозволяє контролювати стан потерпілого й тримати його обличчя в полі зору для контролю його основних показників життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Захаров П.П., Степенко Т.В. Школа альпінізму: підручник. Київ, 2009. 463 с.
2. Федерація спортивного туризму України ТЕХНІЧНИЙ РЕГЛАМЕНТ, Київ, 2021. 188 с.
3. Аветисян В.Г., Адаменко М.І., Александров В.Л., Кулаков С.В., Куліш Ю.О., Сенчихін Ю.М., Ткачук Р.С., Тригуб В.В. Рятувальні роботи під час ліквідації надзвичайних ситуацій: посібник. Київ, 2006. 409 с.
4. Чуносков М.А. Специальная физическая подготовка. Меры физического воздействия. Симферополь: Таврия, 2003, 260 с.

Аліна Солдатенко

*курсантка 1 курсу групи ДР-141 Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

*Науковий керівник: Олена Никифорова – кандидатка біологічних наук,
доцентка, доцентка кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У сучасному розвитку України, через різноманітні впливові фактори, такі як соціальні, фінансові, економічні, ступінь якості медичної допомоги народонаселенню України значно відхиляється від встановлених норм. Правове регулювання медичної допомоги ґрунтується на Конституції України та таких законодавчих актів, як: Основи законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги, Законами України «Про боротьбу із захворюваннями на туберкульоз», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про лікарські засоби», «Про психіатричну допомогу» та інші.

Згідно із визначеними нормами Конституції України кожен громадянин має право на охорону здоров'я, медичне обслуговування та страхування. Передусім на державу покладається завдання створити належні умови для надання медичної допомоги та охоплення кожного громадянина без винятку. Ці положення визначені постановою Конституційного Суду України.[1]

Для визначення основних проблем забезпечення медичною допомогою на території України, перш за все, слід проаналізувати поняття «медична допомога». Згідно з тим, як зазначено у основі законодавства України про охорону здоров'я, з метою покращення забезпечення медичною допомогою «медична допомога» — це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, цілеспрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію після хвороби тощо; [2] На основі цього поняття визначається якість медичної допомоги – це ступінь досконалості процесу надання медичної допомоги, що дозволяє задовольнити потреби пацієнта у збереженні та відновленні здоров'я та відповідає встановленим законодавством вимогам. [2]. Тому, ознайомившись із визначеннями цих понять, можна сказати, що від міри забезпечення медичною допомогою залежить якість наданих медичних послуг.

Держава гарантує безкоштовне медичне обслуговування в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, і навіть за епідемічними показниками та безкоштовним медичним оглядом. [1]

Загалом, політика що здійснюється державою у галузі охорони здоров'я та надання медичних послуг спрямовується на підвищення якості життя, забезпечення рівня здоров'я та збереження населення української нації.

Державні заходи мають передбачати:

забезпечити дотримання санітарних норм населення, переорієнтувати систему охорони здоров'я на більш жорстокіше посилення заходів з профілактики захворювань, попередження епідемічних та інфекційних захворювань, зниження рівню ризику для здоров'я громадян, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища;

поступове збільшення державних дотацій на охорону здоров'я, їх ефективне використання;

проведення більш активної політики демографії, що спрямовується на стимулювання збільшення рівня народжуваності та зниження смертності, збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я населення, а також проведення соціальної політики щодо підтримки молодого покоління, захисту людей з обмеженими можливостями та похилого віку;

поширення питань щодо боротьби зі шкідливими звичками;

розвиток фізичної культури і спорту;

забезпечення збалансованого та поживного харчування;

вирішення проблем з питань безпеки на виробництві, запобігання нещасних випадків на виробництві та захворюванням;

створення умов щодо формування та пропаганди здорового способу життя, удосконалення гігієнічного виховання та навчання населення, особливо дітей та молоді;

забезпечення всебічного, гармонійного фізичного і психічного розвитку дитини починаючи з перших днів її існування, слідкування за правильністю харчування, гідними умовами проживання, виховання і забезпечення навчання [4].

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади є складовими частинами Основи законодавства України про охорону здоров'я. Також до них входять засади щодо врегулювання суспільних відносин виниклих у даній сфері, з метою надання населенню приросту духовних і фізичних сил гармонійного характеру, високого рівня працездатності, підтримки здорового та активного образу життя, тим самим викорінюючи негативні фактори, що призводили до захворюваності та високого рівню смертності.

Коли йдеться про питання надання медичної допомоги у сфері правового регулювання, найважливішим є питання законодавчого. Адже нормативно-правова база цієї справи в Україні є недостатньо стабільною, що негативно впливає на належний рівень правозастосування та правозастосування. Треба також враховувати проблеми в медицині, дуже суттєва прогалина – практична відсутність стандартів у сфері охорони здоров'я. Для вирішення цих проблем було запропоновано розробити та запровадити Медичний кодекс України, який визначатиме всі сфери та напрямки регулювання охорони здоров'я. [5]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право на безоплатну медичну допомогу: реалії сьогодення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7393 (дата звернення: 12.05.2022).

2. Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3611-17#Text> (дата звернення: 12.05.2022).

3. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 20.04.2007, м. Львів С. 337 – 339

4. Юридичний науковий журнал. Стаття: Правове регулювання надання якісних медичних послуг в Україні. 25.07.2020, м. Харків С. 106 – 107

5. Нагорна А.М., Степаненко А.В., Морозов А.Н. Проблема якості в охороні здоров'я. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 384 с.

Людмила Суховірська,

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри фундаментальних дисциплін, виконуюча обов'язки декана медичного факультету № 2 Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна

Василь Болілий

кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри математики, статистики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Реформа правової системи, законодавства, правотворчих і правоохоронних органів здійснює перетворення економічної, соціальної та політичної сфер життя. Модернізаційні процеси в країні залежать від рівня правової культури українського суспільства.

Потребує необхідності підготовка кадрів в системі охорони здоров'я (СОЗ), з урахуванням сучасних світових стандартів в напрямі формування високого рівня правової компетентності майбутніх магістрів медицини.

Формування правових компетентностей у майбутніх медиків висвітлені в роботах [1; 2; 3; 4].

Правова компетентність магістрів медицини – здатність людини якісно та ефективно виконувати обов'язки і здійснювати професійні функції з урахуванням здобутих в закладах вищої освіти компетенцій, якісних, моральних, етичних, культурних особливостей характеру, темпераменту.

Сформовані основні компоненти правової компетентності магістрів медицини: мотиваційно-ціннісний, змістовий, комунікативний, діяльнісний.

Мотиваційно-ціннісний компонент – характеризує систему людських цінностей, яка дозволяє реалізувати конституційне право громадян щодо дотримання якісної медичної допомоги.

Змістовий компонент – характеризує систему знань та формує вміння організації господарської діяльності та її правове забезпечення закладів системи охорони здоров'я.

Комунікативний компонент – характеризує здатність і готовність магістрів до ефективних комунікацій, постійного розвитку, відповідальність за свої дії і вчинки з урахуванням дотримання прав пацієнтів, медичних працівників та третіх осіб.

Діяльнісний компонент – характеризує здатність магістра медицини, дотримуватись медичного права та законодавства в сфері охорони здоров'я, виконувати свої функціональні задачі (планування – організація – мотивація – контроль).

Авторами була проведена діагностика рівнів сформованості правової компетентності магістрів медиків за критерієм згоди χ^2 -Пірсона.

За допомогою критерію згоди χ^2 -Пірсона визначили, чи однаковою є частота прояву різних значень ознак в емпіричному та теоретичному розподілах або в двох і більше емпіричних розподілах, що цілком відповідає умовам експерименту.

Процес формування правової компетентності майбутніх медиків діагностувався у Донецькому національному медичному університеті та у Харківському національному медичному університеті.

В запропонованих закладах вищої освіти використовувалися такі методи, прийоми та технології: проблемні лекції, дискусії, наукові конференції та круглі столи з успішними стейкхолдерами, були запрошені експерти, правознавці в сфері медичного права та юристи з питань господарського, цивільного та медичного права, методи імітаційно-ігрового моделювання, застосування комп'ютерної техніки, участь у екскурсіях, студентських конференціях і олімпіадах тощо.

За результатами експерименту досягнуто суттєве підвищення рівнів набутих правових знань і сформованості правової компетентності майбутніх магістрів медицини. В процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту були впроваджені в освітній процес міжпредметна інтеграція, забезпечена мотивація студентів стосовно вивчення правових дисциплін для подальшого професійного вдосконалення, впроваджені сучасні інформаційно-комунікаційні технології тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудікова Л. (2017). Характеристика структури і змісту професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів. Молодий вчений, 12, 374–378.
2. Іваній О. (2014). Інтегрований спецкурс з формування правової компетентності у професійній підготовці майбутніх учителів. Взято з file:///C:/Users/Admin/Downloads/nvd_2014_1_8.pdf.
3. Поліщук О. (2015). Принципи правової підготовки майбутніх менеджерів вищих аграрних навчальних закладів. Управління навчальними закладами: теорія, історія, практика Всеукраїнська науково-методична конференція. Умань: ФОП Жовтий, 111–114.
4. Поліщук О. (2018). Сутність та структура правової компетентності майбутніх менеджерів у вищих аграрних навчальних закладах. Молодь і ринок, №2, С. 73–80.

Анатолій Щудро

кандидат технічних наук, судовий експерт сектору балістичного обліку лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Ольга Щудро

аспірант Дніпровського державного медичного університету, м. Дніпро, Україна

СИНДРОМ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ СЕРЕД ПРАЦІВНИКІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ: ВИРАЗНІСТЬ ТА ВПЛИВ СТАЖУ РОБОТИ

Актуальність. На сьогодні відомо, що працівники силових структур, у зв'язку з особливостями своєї роботи, входять до групи ризику щодо наявності синдрому професійного вигорання [1-3]. Однак серед працівників судово-експертної служби питання поширеності цього стану залишається маловивченим.

Тому **метою** дослідження стало вивчення виразності синдрому професійного вигорання серед працівників судово-експертної служби та вплив на цей процес стажу роботи у цій службі.

Матеріали та методи дослідження. Нами було обстежено 37 працівників судово -експертної служби на базі Дніпропетровського науково-дослідного експертно криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України (Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України), середній вік – 38,8 (31; 44) років, серед них чоловіків –68 (%), жінок – 32 (%). Середній стаж серед працівників склав – 13,5 (5,5; 19) років. Синдром професійного вигорання оцінювали за допомогою опитувальника Дж. Гринберга, де від 0 до 7 балів визначали низький рівень, від 8 до 14 балів – середній рівень, від 15 до 20 балів – високий рівень синдрому вигорання. Інформована згода на участь у дослідженні була надана усіма респондентами. Статистична обробка даних проводилась за допомогою STATISTICA 10.0. Результати вважали достовірними при p менше 0,05.

Результати дослідження. Ознаки синдрому вигорання. Його визначають, як почуття виснаження енергії, збільшення розумової дистанції від роботи, цинічне або негативне ставлення до роботи, а також падіння професійної продуктивності.

Першим термін "професійне вигорання" (від англ. Burnout) ввів американський психіатр Герберт Фрейденбергер в 1974 році. Він узагальнив зміни, які бачив серед спеціалістів, зайнятих у психіатрії [4-6]. Одним із провідних сучасних дослідників проблеми вигорання є К. Маслах, професор психології Каліфорнійського університету у Берклі. За класифікацією Маслах, вигорання пов'язане з постійною діяльністю: саме це відрізняє синдром від інших емоційних змін.

Синдром визначають як феномен, спричинений тривалим стресом. Це фактор, який може впливати на розвиток захворювань, але сам ним не є [7-9].

Прибічники існування синдрому вважають, що сучасний світ неминуче створює умови вигорання. Співробітники проводять за комп'ютером по 7-8 годин на день, люди менше спілкуються особисто, користуючись при цьому соцмережами та месенджерами, потік інформації постійно зростає. Людині важко справлятися із таким тиском.

Причини емоційного вигорання. Існують зовнішні та внутрішні фактори, які можуть призвести до вигорання. Наприклад, умови роботи відносяться до зовнішніх – їх можна змінити порівняно швидко. Внутрішні фактори - це установки, моделі поведінки, риси характеру та переконання, якими людина керується у своїх рішеннях. Зовнішні умови можуть вплинути, коли людина вже має внутрішні передумови для вигорання.

Ознаки емоційного вигорання. Відстежити перші ознаки вигорання буває складно, оскільки стан змінюється поступово. Через внутрішні чинники людина продовжує терпіти ситуацію, де її не влаштовує. У стан вигорання він входить плавно, за структурою цей рух схоже на спіраль. Поступово відмовляється то від одного, то від іншого, не помічаючи, як скочується у цей стан.

Раніше поняття вигорання застосовували тільки до тих, хто працює у сферах, де багато спілкуватися з людьми. Наразі його відносять до будь-якої діяльності — вигоріти можна і від домашніх справ [9].

Людина з емоційним вигоранням є тривожні думки. Вони стосуються, наприклад, можливих невдач на роботі: «я не впораюся, у мене не вийде». Майбутнє видається як неясне, тривожне, у ньому все буде гірше, ніж зараз. Можливо почуття спустошеності — все, що раніше подобалося, стало нецікавим.

Фізична втома теж можлива – людина починає частіше хворіти, бо тіло намагається відпочити. Зайва дратівливість, апатичні стани, небажання контактувати з іншими людьми, тому що це також витрата енергії. Також з'являється негативна оцінка себе: людина вважає, що вона марна, ні на що не здатна, відчуває приреченість через це [10-11].

Аналіз отриманих даних показав, що серед працівників Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України в основному переважав низький рівень професійного вигорання (у 31 респондента (83,8%)). Причому у інших 6 опитуваних (16,2%) був середній рівень синдрому вигорання, а високого рівня не спостерігалось у жодного працівника.

Проведений кореляційний аналіз не показав достовірного впливу збільшення стажу роботи у експертно-криміналістичній службі на збільшення рівня синдрому вигорання серед даних працівників ($p > 0,05$) (див. рис.1).

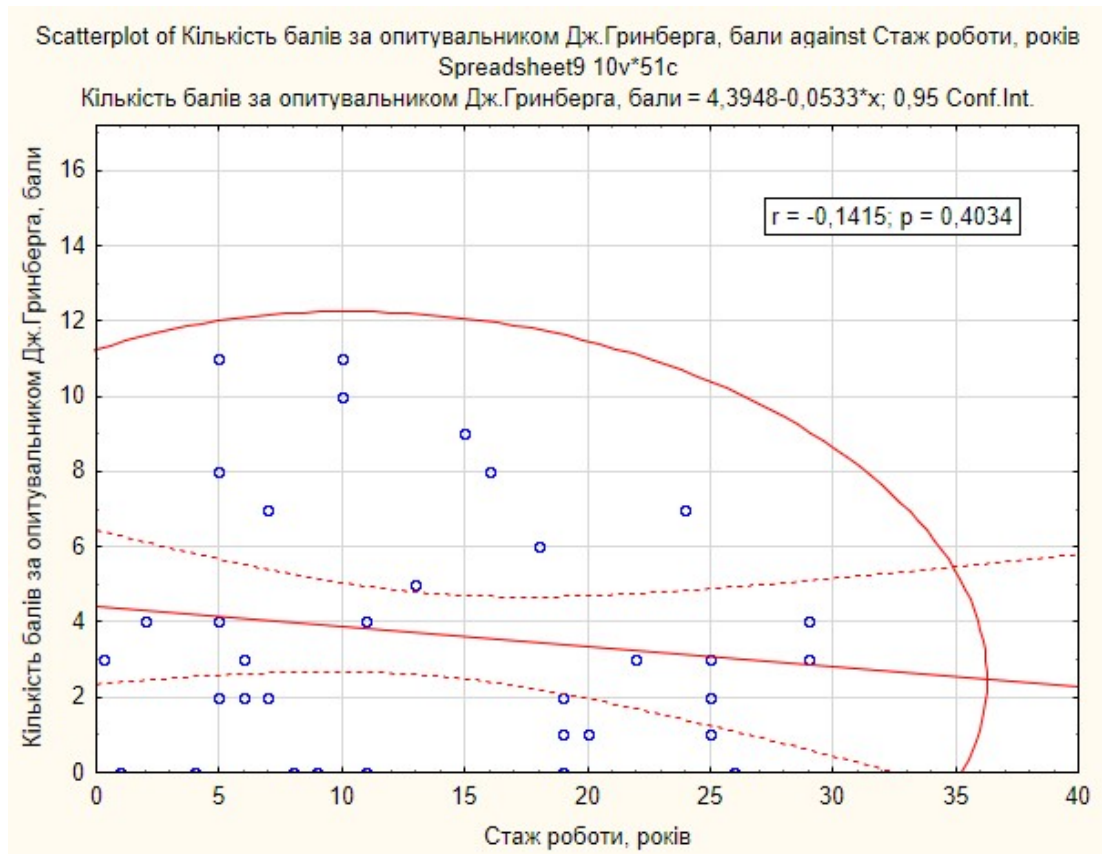

Рис.1. Взаємозв'язок виразності синдрому вигорання за опитувальником Дж. Грінберга та стажу роботи у Дніпропетровському НДЕКЦ МВС України.

Висновки.

- 1) у більшості (83,8%) працівників Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України визначався низький рівень професійного вигорання;
- 2) не виявлено достовірного впливу збільшення стажу роботи на збільшення рівня синдрому вигорання серед опитаних працівників ($p > 0,05$);
- 3) своєчасне виявлення групи ризику щодо синдрому вигорання допоможе розробити індивідуальні програми нейтралізації та корекції стресу під час виконання службових обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бухтияров И.В., Рубцов М.Ю., Чесалин П.В. Валидизация оценки профессионального стресса у работников офисов // Ж. Экология человека – 2012 – № 11 – С. 20–26.
2. Евдокимов В.И., Натарова А.А., Хмелинина Н.В. Дискриминантная модель оценки профессионального выгорания у средних медицинских работников//Вестник психотерапии – 2010 – № 36 – С. 54–62.
3. Жижин К.С., Морозов В.В., Оганесьян Т.В., Бункина А.П., Карбовская О.Э. Профессиональное выгорание медицинской сестры как следствие специфики трудового процесса. Успехи современного естествознания. 2010, № 5. С. 29-33.

4. Костина Л.А., Великанова Л.П., Гуреева Л.П. Клинико-психологические характеристики синдрома выгорания. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2010, № 11. С. 57-59.
5. Куимова М.В., Федоров К.В. Синдром эмоционального выгорания в профессиональной деятельности педагога высшей школыю. *В мире научных открытий*. 2013, № 14. С. 202-210.
6. Лукшина О.Ю. Профессиональная роль и ее значение в развитии симптомов «психического выгорания» пенитенциарных служащих. *Прикладная юридическая психология*. 2013, № 1. С.59-65.
7. Мальцева А.П. Влияние эмоционального стресса на состояние здоровья медицинских работников. *Бюллетень научного совета Медико-экологические проблемы работающих*. 2006, № 4. С. 54-56.
8. Молчанова Л.Н. Состояние психического выгорания представителей профессий экстремального профиля в контексте личностного опыта участия в болевых действиях. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. 2011, Том 17– № 1. С. 164–167.
9. Ронгинская Т.И. Синдром выгорания в социальных профессиях. *Психологический журнал*. М. 2002. Т. 23. № 3. С. 85-95.
10. Van Wijk C. Factors influencing burnout and job stress among military nurses. *Military Medicine*. 1997. Vol. 162 (10). P. 707–710.
11. Westman M., Eden D. Effects of a respite form work on burnout: Vacation reliefand fade-out. *J. of Applied Physiology*. 1997, Vol. 82(4). P. 516-527.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Збірник матеріалів
засідання №2 постійно діючої Міжнародної
науково-практичної конференції
(м. Кропивницький, 24 червня 2022 року)**

Редактор Коломоєць О.Д.

Верстка Чудна С.М.

Зверстано в ТОВ «Центрально-Українське видавництво»
Україна, 25006, м. Кропивницький, вул. Т. Карпи, 69
т.: (0522) 24-25-96, 0979641741, ел. пошта: zuv2@ukr.net

Надруковано на власному обладнанні Кіровоградського НДЕКЦ МВС

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції від
15.12.2011 р., серія ДК № 4234

Підписано до друку 05.07.2022 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний.
Гарнітура Cambria
Ум. друк, арк. 5,6
Наклад 150 примірників.